

Eglė MATUIZIENĖ

DAKTARO DISERTACIJA

PRIVATAUS KALTINIMO
BYLŲ PROCESAS KAIP
DISPOZITYVUMO
REALIZAVIMO FORMA

SOCIALINIAI MOKSLAI,
TEISĖ (01 S)
VILNIUS, 2014

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Eglė Matuizienė

**PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ PROCESAS
KAIP DISPOZITYVUMO REALIZAVIMO
FORMA**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2006-2014 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Rima Ažubalytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S)

TURINYS

I	IVADAS	6
	Temos aktualumas.....	6
	Mokslinio tyrimo problema.....	7
	Darbo mokslinis naujumas.....	7
	Tyrimo reikšmingumas.....	8
	Mokslinio tyrimo objektas.....	8
	Mokslinio tyrimo tikslas ir uždaviniai	9
	Disertacinio tyrimo ginamieji teiginiai.....	9
	Mokslinio tyrimo metodai.....	10
	Disertacinio tyrimo struktūra	12
	Tyrimų apžvalga	14
I	SKYRIUS. DISPOZITYVUMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESE.....	18
	1. Viešojo ir privataus interesų koegzistavimas baudžiamajame procese.....	18
	2. Proceso dalyvių valios laisvės prielaidos baudžiamajame procese.....	24
	2.1. Dispozityvumo teorijos raida.....	24
	2.2. Dispozityvumas kaip teisinio reguliavimo metodas.....	27
	2.3. Dispozityvumas kaip teisės principas ir jo vieta baudžiamojo proceso principų sistemoje	29
	2.3.1. Dispozityvumo kaip teisės principo samprata ir rūšys	33
	2.3.2. Materialaus ir procesinio dispozityvumo turinys	38
	3. Privataus kaltinimo bylų proceso teoriniai pagrindai.....	44
	3.1. Privataus kaltinimo procesinės formos atskyrimo nuo bendrojo konstitucinio baudžiamojo proceso modelio pagrindai.....	49
	3.1.1. Materialieji teisiniai (kaltinimo diferencijavimo) pagrindai	52
	3.1.2. Procesiniai (proceso diferencijavimo) pagrindai.....	61
	3.2. Neoficialaus kaltinimo rūšys	66
	3.3. Privataus kaltinimo nusikalstamų veikų lyginamoji analizė pozityviojoje teisėje.....	71
II	SKYRIUS. NUKENTĖJUSIOJO TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ REALIZAVIMO TEISINĖS PRIELAIDOS PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ PROCESU.....	76
	1. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese.....	76
	1.1. Materialieji interesai	76
	1.1.1. Moralinio pasitenkinimo interesas (satisfakcija)	77
	1.1.2. Restitucija	79
	1.2. Procesiniai interesai.....	83
	1.3. Nukentėjusiojo interesų procesinio realizavimo ypatumai privataus kaltinimo bylų procese.....	86

2. Privataus kaltintojo teisinė padėtis	88
3. Perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą kriterijai.....	94
3.1. Nusikalstamos veikos visuomeninė reikšmė.....	95
3.2. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens interesų apsauga.....	100
3.2.1. Pažeidžiamo nukentėjusiojo interesų gynybos ypatumai	100
3.2.2. Procesinės kliūtys nukentėjusiam nuo nusikalstamos veikos asmeniui ginti savo interesus.....	108
4. Perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą ir iš viešo kaltinimo į privatą procesinius ypatumai	120
4.1. Prokuroro reikalavimas.....	120
4.2. Proceso formos pakeitimo procedūra teismo nagrinėjimo metu.....	124
III SKYRIUS. PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ NAGRINĖJIMO TEISME	
YPATUMAI.....	129
1. Privataus kaltinimo skundas – privataus kaltinimo teisės procesinė išraiška.....	129
1.1 Privataus kaltinimo teisė kaip teisė į teisminę gynybą.....	129
1.2. Nukentėjusiojo skundo procesinė reikšmė.....	133
1.3. Privataus kaltinimo teisės pereinamumo problema.....	143
2. Susitaikymas privataus kaltinimo bylų procese	146
2.1. Konflikto šalių sutaukymas – pagrindinis privataus kaltinimo bylų proceso tikslas	146
2.2. Alternatyvių ginčo sprendimo formų taikymo galimybės privataus kaltinimo procese.....	151
3. Procesas pirmosios instancijos teismuose	157
3.1. Privataus kaltinimo bylos parengimas nagrinėti teisme.....	158
3.2. Prisijungimas prie kaltinimo.....	160
3.3. Priešpriešinis kaltinimas.....	162
3.4. Įrodinėjimo ypatumai	165
3.5. Specifiniai privataus kaltinimo bylų proceso nutraukimo pagrindai	182
3.6. Atsakomybė už nepagrįstą kaltinimą.....	183
4. Apskundimo teisė privataus kaltinimo bylų procese	188
IŠVADOS	196
LITERATŪROS SĄRAŠAS	202
SANTRAUKA	237
SUMMARY	256

Naudoti sutrumpinimai

BK – Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas

BPK – Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas

CK – Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas

CPK – Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas

ET – Europos Taryba

EŽTK, Konvencija – Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija

EŽTT – Europos Žmogaus Teisių Teismas

JTO – Jungtinių Tautų organizacija

Konstitucija – Lietuvos Respublikos Konstitucija

Konstitucinis Teismas – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

LAT – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

*Si vis pacem para bellum.
Jei nori taikos, ruoškis karui.*

ĮVADAS

Temos aktualumas

Baudžiamojo proceso paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves – asmenį ir jo interesą iškelia aukščiau valstybinės veiklos. Turime nepamiršti, kad baudžiamasis procesas nėra savitiktis. Viešasis interesas negali tapti beasmene kategorija, kuria prisidengus, įprasminama formali valstybinė veikla, kai per valstybinio mechanizmo didybę nebesimato žmogaus, dėl kurio gerovės šis mechanizmas ir yra sukurtas. Baudžiamojo proceso paskirties samprata galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – ir BPK¹) suponuoja žmogaus teisių ir laisvių gynimo prioritetą, kuris teisinių vertybių skalėje yra aukščiau tiesos nustatymo ir nusikalstamą veiką padariusio asmens nubaudo tikslų. Tačiau tuo pat metu nekvestionuotina, kad baudžiamojo proceso variklis yra viešasis interesas, o viešo ir privataus interesų koegzistavimo baudžiamajame procese idėja yra menkai išvystyta ir dažniausiai mokslinėje jurisprudencijoje bei baudžiamajame procese lieka antraplanė.

Siekiant baudžiamojo proceso tikslų bei užtikrinti asmens teisių apsaugą, daugelyje valstybių pasitelkiama proceso lankstumo idėja, t.y., baudžiamasis procesas diferencijuojamas skirtingais pagrindais, baudžiamojo proceso įstatymais įtvirtinant bendrąją proceso formą ir specifines proceso formas atskirų kategorijų byloms. Privatus kaltinimas yra seniausia žmogaus teisių ir laisvių gynimo forma, tačiau laikui bėgant nepraradusi aktualumo ir egzistuojanti daugelio teisinių sistemų pozityviojoje teisėje kaip specifinė proceso forma. Privatus kaltinimo procesinė forma sietina su privataus intereso dominante konkrečiame baudžiamajame procese, todėl ši idėja pasirinkta tyrimo atskaitos tašku.

Asmens suvokimas apie teisingumą bei asmens saugumo jausmas yra subjektyvi kategorija. Dažnai valstybiniu požiūriu nereikšmingas teisės pažeidimas konkrečiam asmeniui gali būti labai svarbus, o nepakankamas teisėsaugos institucijų dėmesys, ginant jo teises, yra nusivylimo visa valstybės santvarka ir teisėsaugos sistema priežastis. Privatus kaltinimo bylų procesas yra tas baudžiamojo proceso institutas, kuris leidžia tiesiogiai atsižvelgti į privačius asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, interesus baudžiamajame procese. Šiame kontekste privataus kaltinimo bylų procesas turi teisinį potencialą, kuris nėra pilnai išnaudojamas.

Mokslinio privataus kaltinimo instituto tyrimo aktualumą lemia poreikis atpažinti atvejus, kai prioritetas baudžiamajame procese turi būti teikiamas privaçiam interesui ir privataus kaltinimo procesinei formai. Privatus kaltinimo procesinės formos mokslinės analizės poreikis iškyla siekiant atsakyti į klausimą, koks privaçios iniciatyvos ir valsty-

1 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr.37-1341; 2002, Nr. 46 (atitaisyimas).

binio imperatyvo santykis turi būti įtvirtintas reglamentuojant privataus kaltinimo bylų procesą, kad būtų optimaliai atsižvelgta tiek į privatų, tiek į viešąjį interesą. Siekiant užtikrinti baudžiamojo proceso paskirtį, tampa būtina modeliuoti teisinį reguliavimą taip, kad būtų realiai garantuotos žmogaus teisės ir teisėti interesai. Todėl šis tyrimas aktualus ir reikalingas plėtojant žmogaus teisių ir laisvių ginties koncepciją baudžiamajame procese.

Privataus kaltinimo instituto mokslinės analizės svarbą atskleidžia ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija bei bendrosios kompetencijos teismų iniciatyva tikrinti šį procesą reglamentuojančių normų konstitucingumą. Be to, vis daugiau dėmesio skiriama užtikrinti nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teises ir stiprėja poreikis analizuoti nukentėjusiojo teisinę padėtį bei galimybes ginti savo interesus privataus kaltinimo procese.

Stokojant privataus kaltinimo instituto mokslinių tyrimų, kyla daug neatsakytų klausimų dėl šio instituto teisinės prigimties, paskirties bei santykių, kurie turėtų būti priskiriami privataus kaltinimo bylų proceso teisinio reguliavimo sferai, neapibrėžtumo. Todėl kyla gilesnės, kompleksinės privataus kaltinimo instituto teorinės analizės bei ja pagrįstų sprendimų, susijusių su probleminėmis sritimis, poreikis.

Mokslinio tyrimo problema

Kiek privataus kaltinimo bylų proceso teisinis reguliavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse yra optimalus? Kokia apimtimi privataus kaltinimo bylų procesas užtikrina šio proceso dalyvių (pirmiausia, nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo) teises ir teisėtus interesus? Kokios privataus kaltinimo instituto teisinio reguliavimo korekcijos leistų geriau užtikrinti proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus?

Darbo mokslinis naujumas

Privataus kaltinimo bylų procesas nėra nauja teisinė kategorija Lietuvoje, tačiau mokslinėje jurisprudencijoje šis institutas iki šiol labai mažai tyrinėtas. Šio disertacinio tyrimo atskaitos taškas – privataus intereso kategorija – leido suformuluoti dispozityvumo veikimo baudžiamajame procese teoriją, kuri Lietuvos baudžiamojo proceso moksle yra visiškai nauja ir iki šiol netyrinėta. Dispozityvumo kaip baudžiamojo proceso principo bei teisinio reguliavimo mechanizmo privataus kaltinimo bylų procese idėjos yra naujos, aktualios ir turi būti analizuojamos atskirai. Lietuvoje nėra atlikta išsamių teisinių studijų privataus kaltinimo tema, o dispozityvumo samprata baudžiamojo proceso moksle Lietuvoje atskirai iš viso nėra tyrinėta.² Kompleksiškai nėra analizuota ir privataus intereso vieta ir įtaka baudžiamajame procese, o privatus kaltinimas buvo nagrinėtas tik pozityviosios teisės kontekste.³ Todėl nacionalinėje mokslinėje jurisprudencijoje stinga tyrimų, at-

2 Apie oficialumo principo išimtis: Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 369-394.

3 Nacionalinėje mokslinėje jurisprudencijoje apsiribojama šio klausimo nagrinėjimu vadovėliuose: Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011. Jurka, R., Juzukonis, S., Randakevičienė, I. *Baudžiamojo proceso dalyviai. Metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: Industrus, 2009.

skleidžiančių privataus kaltinimo instituto reikšmę, teorinius pagrindus ir pagrindžiančių jo reikalingumą.

Šiame disertaciniame tyrime mėginama atskleisti proceso teisės šakų giminingumą, išnagrinėti privataus kaltinimo institutą vieningo proceso teorijos kontekste. Čia neapsiribojama pozityviosios teisės ir su ja susijusios teismų praktikos įvertinimu. Pasirinktas tyrimo objekto pjūvis leidžia naujai parodyti privataus kaltinimo bylų procesą pro įvairių mokslų prizmę. Privataus kaltinimo prielaidos, paskirtis, teisinis reguliavimas nagrinėjamas ne tik kaip valstybinė veikla, bet ir kaip asmens galimybė išreikšti valią inicijuojant procesą ir nulemiant jo eigą. Šiame kontekste įvertinami individo lūkesčiai, interesai, subjektyvios priežastys, darančios įtaką tiek privataus kaltinimo kaip interesų užtikrinimo mechanizmo praktiniam veikimui *ad hoc* ir jo veiksmingumui, tiek jo teisiniam reguliavimui ilgalaikėje perspektyvoje. Šio disertacinio tyrimo išvados grindžiamos teisiniais argumentais, o socialiniai ir ekonominiai faktoriai, neatmetant jų galimos įtakos praktikoje, įgyvendinant privataus kaltinimo teisę, šiame darbe nebuvo analizuoti.

Mokslinis temos naujumas grindžiamas tuo, kad šiame darbe atliktas kompleksinis teisinis tyrimas, kuriame pateikta dispozityvumo baudžiamajame procese teisinės prigimties teorinė analizė ir įtaka privataus kaltinimo procesinei formai, išsamiai ištirtas privatus kaltinimas kaip teisinis institutas, šio proceso ypatumų teisinė teorinė bei lyginamoji analizė, suformuluotos normų, reguliuojančių privataus kaltinimo bylų procesą, įgyvendinimo problemos bei jų sprendimo pasiūlymai ir teisinio reguliavimo tobulinimo perspektyvos.

Tyrimo reikšmingumas

Pasirinktas privataus kaltinimo instituto analizės pjūvis apėmė iki šiol nenagrinėtus baudžiamojo proceso aspektus ir užpildė Lietuvos mokslinės jurisprudencijos, tiriančios privataus intereso įtaką baudžiamajam procesui, spragą. Atlikta privataus kaltinimo instituto analizė, teorinis pagrindimas, suformuluotos išvados ir siūlymai yra indėlis į baudžiamojo proceso mokslą, taip pat siekis prisidėti prie nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teisių ir teisėtų interesų apsaugos koncepcijos formavimo.

Teisės taikymo praktikai šis tyrimas reikšmingas kaip padėsiantis stiprinti privataus kaltinimo proceso veiksmingumą, realiai užtikrinti nukentėjusiojo teisėtus interesus ir galimybes apginti savo interesus privataus kaltinimo tvarka. Disertacija gali būti naudinga ir nacionaliniams teismams, nagrinėjantiems privataus kaltinimo bylas.

Šis tyrimas gali būti naudingas ir akademinėse teisės studijose, pedagoginėje veikloje.

Mokslinio tyrimo objektas

Mokslinio tyrimo objektą sudaro privataus kaltinimo bylų proceso instituto samprata, paskirtis, teoriniai pagrindai ir teisinis reguliavimas baudžiamajame procese, taip pat dispozityvaus teisinio reguliavimo mechanizmo samprata, veikimas ir įtaka privataus kaltinimo procesinei formai.

Mokslinis tyrimas buvo vykdomas dviem kryptimis (dimensijomis). Pirmiausia buvo ištirti privataus kaltinimo proceso teoriniai pagrindai, ypatingą dėmesį skiriant privataus intereso ir dispozityvumo įtakai teisiškai reguliuojant privataus kaltinimo bylų procesą. Antra, buvo analizuojamas privataus kaltinimo bylų instituto teisinis reguliavimas, kaip jis atitinka proceso dalyvių teisėtus interesus, bei jo veiksmingumas teismų jurisprudencijoje.

Privataus kaltinimo formos teisinio reguliavimo įvairovė sukuria galimybę ieškoti optimalaus jo teorinio modelio ir veiksmingiausio praktinio veikimo mechanizmo, todėl kai kurie privataus kaltinimo procesinės formos teisinio reguliavimo aspektai aptariami užsienio valstybių pozityviosios teisės kontekste. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad išsamus privataus kaltinimo procesinės formos lyginamasis tyrimas nėra šio darbo objektas. Taip pat šiame disertaciniame tyrime nebuvo siekiama atriboti privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo nuo kitų pažeistų teisių gynimo būdų (*inter alia* civilinio proceso tvarka).

Mokslinio tyrimo tikslas ir uždaviniai

Mokslinio tyrimo tikslas – kompleksiskai ištirti teorinius privataus kaltinimo bylų proceso pagrindus bei įvertinti privataus kaltinimo proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų įgyvendinimo teorines bei praktines prielaidas.

Tiksliui pasiekti keliami šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti dispozityvumo principo, kaip privataus kaltinimo proceso baudžiamajame procese teisinio reguliavimo metodologinio pagrindo, sampratą, jo teorinius pagrindus, ištakas, veikimo ribas ir mechanizmo savitumą baudžiamajame procese.
2. Nustatyti privataus kaltinimo kaip vienos iš pagrindinių dispozityvumo principo apraiškų diferencijavimo teorinius pagrindus, apibrėžti materialiuosius ir procesinius šios specifinės baudžiamojo proceso formos atskyrimo nuo konstitucinio bendrojo baudžiamojo proceso modelio kriterijus.
3. Kompleksiškai išanalizuoti privataus kaltinimo proceso teisinę reguliavimą Lietuvoje, atskleisti šios procesinės formos ypatumus, išnagrinėti teisės normų aiškinimo ir taikymo praktiką Lietuvos teismuose.
4. Remiantis tarptautinių žmogaus teisių apsaugos standartų bei tarptautinių žmogaus teisių gynimo institucijų jurisprudencijos analize, įvertinti, ar privataus kaltinimo bylų proceso reglamentavimas *de lege lata* sudaro prielaidas realiai užtikrinti proceso dalyvių, pirmiausia – nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teises ir teisėtus interesus.
5. Atskleisti specifinio privataus kaltinimo bylų proceso paskirties elemento – procesinės taikos siekio – esmę ir pasiūlyti optimalų jo įgyvendinimo būdą, pasiūlydant alternatyvių teisminių nagrinėjimų ginčo sprendimo formų taikymo analizę.
6. Identifikuoti galimas teisinio reguliavimo spragas bei teisės taikymo trūkumus, nustatyti privataus kaltinimo instituto tobulinimo poreikį ir galimybes, pateikiant argumentuotas įstatymų normų tobulinimo rekomendacijas.

Disertacinio tyrimo ginamieji teiginiai:

1. Privataus kaltinimo bylų proceso ir privataus kaltintojo teisinės padėties ypatumus baudžiamajame procese lemia dispozityvumo principas.
2. Įstatymų leidėjas, formuodamas baudžiamąją politiką privataus kaltinimo sferoje ir įgyvendindamas ją siaurinant ar plečiant privataus kaltinimo ribas, turi remtis doktrinos formuluojamais materialiaisiais ir procesiniais pagrindais.

3. Siekiant, kad privataus kaltinimo bylų proceso teisinis reguliavimas užtikrintų proceso dalyvių teises, BPK turi būti aiškiai apibrėžti ir teisės taikytojo tinkamai interpretuojami perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą kaltinimą pagrindai bei procedūros ir užtikrinta reali galimybė privačiam kaltintojui gauti teisinę pagalbą.
4. Mediacija yra optimalus pagrindinio privataus kaltinimo tikslo – šalių sutaikymo – pasiekimo būdas, užtikrinantis tiek konflikto šalių interesus, tiek teismų administracinius poreikius.
5. Privataus kaltintojo teisių apimtis nesudaro galimybių veiksmingai dalyvauti įrodinėjimo procese ir kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkciją, todėl turi būti plečiama numatant platesnes galimybes įrodinėjimo procese ir (arba) kompensuojama kitomis procesinėmis garantijomis, padedančiomis privačiam kaltintojui realizuoti kaltinimo funkciją: teisinės pagalbos (atstovavimo pagal įgaliojimą) institutu ir teismo aktyvumu.

Mokslinio tyrimo metodai

Atliekant disertacinį tyrimą buvo taikomi socialinių mokslų tyrimų metodai. Įgyvendinant tyrimo tikslą ir uždavinius, buvo pasitelkti teoriniai metodai: sisteminės analizės, lyginimo, abstrakcijos, indukcijos, dedukcijos, istorinis bei empiriniai dokumentų analizės ir statistinių duomenų analizės metodai.

Sisteminės analizės metodas yra pagrindinis šio tyrimo įrankis ir buvo naudojamas visapusiškai analizuojant tyrimo objektą, atskleidžiant privataus kaltinimo proceso sampratą, teorinius pagrindus, paskirtį, privataus kaltinimo instituto santykį su kitų teisės šakų institutais ir subinstitutų tarpusavio ryšį, suformuluojant išskyrimo kriterijų klasifikaciją bei identifikuojant šios proceso formos ypatumus. Šis metodas padėjo atskleisti dispozityvaus teisinio reguliavimo metodo veikimo ypatumus ir ribas privataus kaltinimo bylų procese. Be to, taikant šį metodą, buvo išryškinti nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teisinio statuso ypatumai, kurie sąlygoja šio proceso dalyvio teisių ir teisėtų interesų apsaugos ypatingą poreikį šioje proceso formoje. Šis metodas įgalino tiriant privataus kaltinimo bylų procesą kaip baudžiamojo proceso institutą panaudoti kitų teisės šakų – ypatingą dėmesį skiriant civilinio proceso mokslui – žinias, nagrinėtos sąsajos su giminingais kitų teisės šakų institutais (elementais). Šis metodas pasitelktas analizuojant daugelį iškeltų (teisės normų veiksmingumo) problemų ir ieškant argumentuotų jų sprendimo būdų. Taip pat atskleidžiamos doktrinos, pozityviosios teisės bei teisminės jurisprudencijos sąveikos, aiškinamos kolizinės situacijos ir keliama diskusiniai klausimai.

Lyginimo (komparatyvistiniu) metodu buvo nagrinėjamos mokslinės nuomonės, doktrinos (mokslinė jurisprudencija), Lietuvos ir užsienio šalių teisės aktai, reglamentuojantys privataus kaltinimo bylų procesą. Lyginimo metodas taikytas siekiant išryškinti atskirose valstybėse susiformavusių privataus kaltinimo institutų bendrus teorinius pagrindus, tiriamo instituto panašumus ir skirtumus skirtingų valstybių pozityviojoje teisėje, taip pat ieškoti gerųjų praktikų ir veiksmingo reguliavimo pavyzdžių bei teisinio reguliavimo alternatyvų. Šiuo aspektu daugiausia dėmesio skiriama kontinentinei Europai, t.y. Lietuvos teisės sistemai giminingoms teisės sistemoms. Bendrosios teisės tradicijoje privataus kaltinimo samprata yra kitokia (o JAV iš viso neegzistuoja), todėl ji analizuojama tik tiek, kiek tai reikšminga istorinei nagrinėjamo instituto genezei. Užsienio valstybių privataus

kaltinimo proceso teisinio reguliavimo analizė bei vertinimas tėra papildomas įrankis, kurio tikslas yra sustiprinti formuojamą doktriną bei probleminių klausimų sprendimo būdų paiešką. Tyrime remiamasi užsienio valstybių teisinio reguliavimo pavyzdžiais siekiant iliustruoti skirtingus teisinio reguliavimo būdus, išskirti doktrinius privataus kaltinimo proceso instituto bendrumus ar ieškoti gerųjų praktikų, todėl konkreti užsienio valstybių, kurių pozityviosios teisės normos šiame tyrime nagrinėjamos vienu ar kitu aspektu, grupė nėra apibrėžiama. Daugiausia remiamasi Vokietijos pavyzdžiu, kadangi Vokietijos teisinė sistema artima Lietuvos teisei sistemai. Dėl to tyrimo autorė šį darbą rengė taip pat ir Johann Wolfgang Goethe universiteto Teisės fakultete (Frankfurtas prie Maino, Vokietija).

Abstrakcijos metodas taikytas sistemiskai kartu su lyginimo metodu, siekiant išskirti reikšmingus objektų ryšius ir nagrinėti juos atsietai nuo kitų. Tinkamai pasirinktas abstrahavimosi lygmuo leido išskirti ir apibendrinti privataus kaltinimo instituto dėsningumus atsietai nuo detalių, skiriančių skirtingas teisės sistemas.

Indukcijos metodu naudotasi formuluojant mokslinio tyrimo metu įgytomis žiniomis pagrįstas išvadas, empirinių duomenų apibendrinimus bei teikiant pasiūlymus dėl privataus kaltinimo optimizavimo ir reglamentavimo tobulinimo. Indukcijos metodas buvo naudojamas apibendrinant teismų praktiką, darant išvadas apie tiriamai visumai būdingas praktikos tendencijas bei įvertinant, ar baudžiamojo proceso normos ir jų taikymas teismų praktikoje užtikrina proceso šalių teisėtus interesus. Indukcijos metodas leido daryti išvadas apie iškeltų hipotezių pasitvirtinimą su tam tikra tikimybe.

Pagal dedukcijos metodą, remiantis mokslinėmis žiniomis bei bendromis teorinėmis nuostatomis, buvo formuluojamos taisyklės konkreitiems atvejams bei modeliuojami konkrečių situacijų sprendimo būdai. Taip pat, naudojantis šiuo metodu, iš teisinių teiginių visumos buvo daromos išvados, susijusios su analizuojama problematika konkrečioje srityje, t.y. privataus kaltinimo procese.

Istorinis metodas buvo pasitelktas nagrinėjant privataus kaltinimo instituto raidą, taip pat dispozityvumo principo genezę proceso moksle, analizuojant nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens vaidmens pokyčius ir privataus intereso įtakos tendencijas šiuolaikiniame baudžiamajame procese, taip pat vertinant teisinio reguliavimo raidą prognostiniu aspektu.

Atliekant disertacinį tyrimą buvo taikomas empirinis dokumentų analizės metodas. Taikant šį metodą, dokumentai – Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių teisės aktai, tarptautiniai dokumentai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT), Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – ir Konstitucinis Teismas), Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) jurisprudencija, teismų sprendimai – buvo naudojami kaip pagrindiniai informacijos šaltiniai. Tiriant dokumentus, buvo siekiama identifikuoti ir apibendrinti privataus kaltinimo bylų proceso instituto ypatumus, įvertinti teisės normų veiksmingumą. Tyrimo metu, vadovaujantis prisotinimo principu, buvo analizuojami atrinkti nacionalinių ir tarptautinių teismų sprendimai, kurie geriausiai atspindi ir (ar) labiausiai susiję su mokslinio tyrimo problematika (kritinės imties sudarymo būdas) bei atrinkti pagal juose nagrinėjamų klausimų pobūdį (tikslinės imties sudarymo būdas). Daugiausia buvo remtasi pirminiais šaltiniais, tačiau užsienio valstybių teisinis reguliavimas buvo analizuojamas ir pasitelkus mokslinę jurisprudenciją.

Empirinis statistinių duomenų analizės metodas buvo pasitelktas vertinant Lietuvos teismų statistinius duomenis.

Pažymėtina, kad tik kompleksinis visų paminėtų tyrimo metodų taikymas sudaro prielaidas išsamiai ir visapusiškai tyrimo objekto bei keliamų problemų analizei.

Atliekant tyrimą buvo remiamasi Lietuvoje iki 2014 m. birželio 1 d. galiojusiais teisės aktais, jų ankstesnėmis redakcijomis, užsienio valstybėse iki 2014 m. birželio 1 d. galiojusiais teisės aktais, tarptautiniais dokumentais.

Disertacinio tyrimo struktūra

Disertacinio tyrimo struktūrą sąlygojo tyrimo objektas, apibrėžtas tikslas ir iškelti uždaviniai. Disertacinį tyrimą sudaro įvadas, trys tiriamieji skyriai, išvados ir pasiūlymai, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas, priedai ir santrauka anglų kalba.

Įvade pagrindžiamas temos aktualumas, atskleidžiant tiriamąją problemą, tyrimo naujumas ir reikšmė, apibrėžiamas tyrimo objektas, iškeliama tikslas ir uždaviniai, pristatomi ginamieji disertacijos teiginiai. Taip pat įvade pateikiama tyrimo metodologija. Tyrimų apžvalgoje nurodomi Lietuvoje ir užsienio šalyse atlikti moksliniai tyrimai, susiję su disertacinio tyrimo objektu.

Pirmame skyriuje pateikiama dispozityvumo principo samprata procese apskritai bei jo veikimo baudžiamajame procese specifika. Analizuojant dispozityvumą kaip teisės principą ir kaip teisinio reguliavimo metodą, plačiai remiamasi kitų teisės šakų, daugiausia – civilinio proceso, moksliniais tyrimais. Dispozityvumo principas baudžiamajame procese ryškiausiai pasireiškia privataus kaltinimo bylų procese, todėl jis analizuojamas kaip metodologinis privataus kaltinimo proceso formos pagrindas ir veiksnys, lemiantis privataus kaltinimo procesinės formos ypatumus. Šiame skyriuje išskiriami privataus kaltinimo diferencijavimo pagrindai: teoriniai – materialiniai teisiniai (kaltinimo diferencijavimo) ir procesiniai (proceso diferencijavimo), nagrinėjamos neoficialaus kaltinimo rūšys doktrinoje. Taip pat analizuojamos nusikalstamos veikos, nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka: jų objektas bei pavojingumas. Šiame skyriuje pateikiami užsienio valstybių privataus kaltinimo teisinio reguliavimo pavyzdžiai.

Antrame skyriuje analizuojamos privataus kaltinimo bylų procese dalyvaujančių asmenų procesinių teisių realizavimo garantijos. Privataus kaltinimo bylų procese privačiam kaltintojui tenka specifinė funkcija ir itin svarbus vaidmuo, todėl šioje dalyje ypatingas dėmesys skiriamas nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teisinei padėčiai. Analizuojamas nukentėjusiojo vaidmuo, jo interesai, teisių ir pareigų apimtis bei jų realizavimo galimybės. Prokuroro vaidmuo privataus kaltinimo bylų procese šiame skyriuje analizuojamas kaip proceso dalyvių, pirmiausia – nukentėjusio asmens, teisių įgyvendinimo garantas, nagrinėjamas perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą kaltinimą mechanizmas, jo teisinio reguliavimo trūkumai. Formuluojami kriterijai, kuriais vadovaujantis nustatoma nusikalstamos veikos visuomeninė reikšmė, ir nurodomos su nukentėjusiu asmeniu susijusios priežastys bei procesinės kliūtys, dėl kurių nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo negali veiksmingai ginti savo interesų.

Trečias skyrius skiriamas privataus kaltinimo bylų nagrinėjimo teisme procesinių ypatumų analizei Lietuvos pozityviojoje teisėje ir lyginamajam privataus kaltinimo proceso tyrimui šiuo aspektu. Nurodyti privataus kaltinimo proceso ypatumai siejami su proceso iniciatyvos teise, šalių susitaikymo galimybe, teismo nagrinėjimo specialiosiomis nuostatomis bei įrodinėjimu ir teismo sprendimo apskundimo teise. Šie keturi aspektai nagri-

nėjami skirtingose trečio skyriaus dalyse. Privataus kaltinimo teisė nagrinėjama kaip teisė į teisminę gynybą, o privataus kaltinimo skundas vertinamas kaip šios teisės procesinė išraiška. Šalių susitaikymo reikšmė iškeliamą kaip pagrindinis privataus kaltinimo bylų proceso tikslas, ieškoma optimalaus šio tikslo įgyvendinimo būdo. Analizuojant privataus kaltinimo proceso, kai bylas nagrinėja pirmosios instancijos teismas, ypatumus, susitelkiama ties specifiniais proceso bruožais: kaltinimo atsisakymu, procesiniu bendrininkavimu ir probleminiais įrodinėjimo bei privataus kaltintojo procesinės atsakomybės aspektais. Teismo sprendimų kontrolės formų reglamentavimas analizuojamas per žmogaus teisių apsaugos standartų prizmę bei užsienio šalių patirtį.

Darbo pabaigoje pateikiamos disertacinio tyrimo išvados, kurios pagrindžia ginamuosius teiginius bei reziumuoja pagrindinius mokslinio tyrimo rezultatus, taip pat formuluojami pasiūlymai įstatymų leidėjui dėl teisės normų tobulinimo.

Tyrimų apžvalga

Disertaciniu lygmeniu Lietuvoje privataus kaltinimo bylų proceso institutas nagrinėjamas nebuvo. S. Juzukonio disertacijoje „Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese“ analizuojama nukentėjusiojo teisinė padėtis ir privataus kaltinimo bylų procese, tačiau šiame tyrime privataus kaltintojo procesinio statuso analizei suteikiama tik antraeilė reikšmė.⁴ Lietuvos baudžiamojo proceso moksle privataus kaltinimo bylų procesas buvo nagrinėjamas tik kompleksiskai su kitomis specifinėmis baudžiamojo proceso formomis, tačiau atskirai tyrinėtas nebuvo, o mokslinių publikacijų, skirtų šio instituto normų bei problematikos analizei, nėra gausu. Privatus kaltinimas, tiesa, fragmentiškai, minimas jau 1918-1940 m. nepriklausomos Lietuvos teisės moksle: P. Leono, M. Kavolio darbuose.⁵ Nacionalinėje mokslinėje jurisprudencijoje apsiribojama šio klausimo nagrinėjimu vadovėliuose: G. Godos, M. Kazlauskio, P. Kuconio parengto vadovėlio „Baudžiamojo proceso teisė“ 2005 m. ir 2011 m. laidose pateikiama privataus kaltinimo procesinės formos samprata, jos ypatumai, tačiau ši analizė dėl publikacijos paskirties mokymo procesui nėra detali, apsiribojama esminių momentų pateikimu, būdingu tokio pobūdžio leidiniams. Daugiau dėmesio privataus kaltinimo bylų procesui skiriama vadovėlyje, kuriame analizuojamos specifinės baudžiamojo proceso rūšys.⁶ Taip pat paminėtinos kelios publikacijos moksliniuose leidiniuose: R. Ažubalytės straipsnis, kuriame privataus kaltinimo teisė nagrinėjama kaip teisminės gynybos realizavimo prielaida,⁷ G. Godos straipsnis recenzuotų straipsnių rinkinyje, kuriame privatus kaltinimas nagrinėjamas oficialumo principo išimčių analizės kontekste,⁸ R. Jurkos straipsnis recenzuotų straipsnių rinkinyje, skirtas imuniteto panaikinimo procedūrai privataus kaltinimo byloje.⁹ Taip pat privataus intereso įtaką baudžiamojo proceso formai savo darbuose skirtingais aspektais yra nagrinėję P. Ancelis, R. Jurka, A. Panomariovas, I. Randakevičienė, tačiau išsamesnių tyrimų nebuvo atlikta. Kadangi dispozityvumo baudžiamajame procese teorija yra nauja Lietuvos baudžiamojo proceso moksle, tiesiogiai šiai temai skirtų tyrimų Lietuvos moksle nėra atlikta.

4 Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

5 Leonas, P. *Teisės enciklopedijos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1931, p. 198. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*. (Red. Kavolis, M.) Kaunas: Literatūros knygynas, 1933, p. 50–60.

6 Nacionalinėje mokslinėje jurisprudencijoje apsiribojama šio klausimo nagrinėjimu vadovėliuose: Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 117–183. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 598–604. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 590–600.

7 Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 221–244.

8 Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimties Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 369–374.

9 Jurka, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 243–257.

Privataus kaltinimo tematika nemažai darbų yra parengę užsienio autoriai, tačiau dėl teisinių sistemų skirtumų juose pateikta teisinio reguliavimo analizė, keliamos problemos ir pateikiami sprendimų būdai ne visiškai atitinka Lietuvos problematiką šioje srityje. Be to, daugumoje atliktų tyrimų privataus intereso įtaka, dispozityvumo samprata ir privataus kaltinimo institutas nagrinėjamas tam tikru aspektu ir atitinkamame kontekste, todėl tiesiogiai šių tyrimų rezultatų perkelti į Lietuvos teisės doktriną negalima tiek dėl teisinių sistemų skirtumų, tiek dėl šio disertacinio tyrimo kompleksinio pobūdžio bei pasirinkto savito teisinio pjūvio.

Užsienio valstybėse privataus kaltinimo tema nagrinėjama jau seniai. Mokslinis susidomėjimas šiuo institutu nėra naujas: mokslinėje literatūroje privatus kaltinimas buvo nagrinėtas dar XIX a. Rusijos bendrojoje baudžiamojo proceso teorijoje (A. von Rezonas, L. Tauber, I. J. Foinickis¹⁰), taip pat XX a. Vokietijos baudžiamojo proceso moksle (R. Contentius,¹¹ R. Koewius¹²). Taip pat atlikta nemažai šiuolaikinių disertacinių tyrimų bei išleista monografijų tiek dispozityvumo baudžiamajame procese, tiek privataus kaltinimo tema. Paminėtini rusų autoriai A. S. Aleksandrovas,¹³ A. A. Šamadrinas,¹⁴ N. E. Petrova,¹⁵ E. F. Tensina,¹⁶ I. S. Dikarevas,¹⁷ V. V. Doroškovas,¹⁸ S. I. Katkalo, V. Z. Lukaševičius.¹⁹ Lenkijoje buvo apginta D. Gil disertacija privataus kaltinimo Lenkijoje tema ir šios disertacijos pagrindu publikuota monografija.²⁰ Didelį dėmesį privataus kaltinimo temai ir šio instituto kritikai skyrė Ispanijos mokslininkas J. Perez Gil, atlikęs išsamų disertacinį

-
- 10 Rezon, A. K. *O prestuplenijakh, nakazuemykh tolko po zhalobe poterpevshego po russkomu pravu* [On Crimes Punishable Only by a Complaint of the Victim in Russian Law]. Sankt Peterburg: Senat pravitelstvujushchego prava, 1882. Tauber, L. Ja. Isk, obvinenie i sostjazatelnoe nachalo [Lawsuit, Prosecution and Adversarial Origins]. *Vestnik grazhdanskogo prava*. 1917, 2: 76-100. Foinickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. I tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996.
 - 11 Contentius, R. *Die Befugnis des gesetzlichen Vertreters zur Erhebung der Privatklage*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Breslau, 1929.
 - 12 Koewius, R. *Die Rechtswirklichkeit der Privatklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1974.
 - 13 Aleksandrov, A. S. *Dispozitivnost' v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 1995.
 - 14 Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugolovnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001.
 - 15 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004.
 - 16 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004.
 - 17 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost' v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005.
 - 18 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000.
 - 19 Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972.
 - 20 Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011.

tyrimą nacionaliniu mastu²¹ bei tyrimo išvadas publikavęs anglų kalba.²² Vokietijoje daugiausia dėmesio skiriama nukentėjusiojo procesinei figūrai bei jo teisių apsaugai privataus kaltinimo procese (H. Jung,²³ M. Heger,²⁴ T. Hörnle,²⁵ T. Weigend²⁶). Paminėtina S. von Schacky išsamį privataus kaltinimo mokslinė analizė disertaciniu lygmeniu.²⁷

Šiam disertaciniam tyrimui didelę įtaką padarė V. A. Riazanovskio analizuota vie-ningo proceso idėja²⁸ bei A. V. Smirnovo nagrinėta baudžiamojo ieškinio koncepcija.²⁹ Šios teorijos tapo ramsčiu formuojant teorinius tyrimo pagrindus bei įgalino pasinaudo-ti kitų proceso šakų moksliniais teiginiais ir išplėsti tyrimą į tarpdisciplininę dimensiją. Reikšmingas teorinis šio darbo pamatas yra atlikti civilinio ir administracinio proceso moksliniai tyrimai viešojo ir privataus interesų bei dispozityvumo teorijos klausimu: E. Krivkos,³⁰ Ž. Terebeizos,³¹ U. Trumpulio,³² A. G. Plešanovo,³³ S. A. Sapožnikovo³⁴ darbai. Taip pat buvo remtasi ir civilinio proceso moksline jurisprudencija nagrinėjant skirtingus privataus kaltinimo proceso aspektus dispozityvaus teisinio reguliavimo kontekste. Pami-nėtini V. Mikelėno, E. Laužiko, V. Nekrošiaus,³⁵ A. Driuko, V. Valančiaus,³⁶ R. Simaičio,³⁷

- 21 Perez Gil, J. *La acusación popular*. Granada: Editorial Comares, 1998.
- 22 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25: 151-172.
- 23 Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*. 1984, 8: 309-312.
- 24 Heger, M. Die Rolle des Opfers im Strafverfahren. *Juristische Arbeitsblätter*. 2007, 4: 244-248.
- 25 Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 950-957.
- 26 Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 39-47.
- 27 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975.
- 28 Rjazanovskij, V. A. *Edinstvo processa* [Unity of Procedure]. Moskva: Gorodec, 2005.
- 29 Smirnov, A. V. *Modeli ugolovnogo processa* [Models of Criminal Procedure]. Sankt Peterburg: Nauka: Alfa, 2000.
- 30 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- 31 Terebeiza, Ž. Dispozityvumo principo galiojimo ribos ginant viešąjį interesą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 7 (109): 92-98.
- 32 Trumpulis, U. Žmogaus individualūs interesai kaip viešojo intereso pagrindas. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 2 (6): 123-137.
- 33 Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002.
- 34 Sapožnikov, S. A. *Princip dispozitivnosti v grazhdanskom processe* [Principle of Dispositiveness in Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 2006.
- 35 Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. II dalis. Vilnius: Justitia, 1997. Laužikas, E., Mikelėnas, V., Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003. Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.
- 36 Driukas, A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005-2007.
- 37 Simaitis, R. Teisminė mediacija: kas tai? *Pranešimas 2006 m. balandžio 6 d. konferencijoje*. Vilnius, 2006. Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007. Simaitis, R. Mediacijos privačiuose ginčuose teisinio reguliavimo tendencijos Lietuvoje. *Justitia*. 2007, 2 (64): 21-32.

I. Žalėnienės,³⁸ G. Ambrasaitės³⁹ moksliniai tyrimai. Taip pat darbe remtasi ir baudžiamosios politikos, viktimologijos (M. Joutsen,⁴⁰ A. Karmen,⁴¹ R. Uscilos,⁴² I. Michailovič,⁴³ B. Spalek⁴⁴) mokslinė literatūra. Istoriniu aspektu privataus kaltinimo instituto evoliucija nagrinėta skirtingose teisinėse sistemose ir šalyse D. Klermano,⁴⁵ Y. Ma,⁴⁶ R. C. Van Caenegemo,⁴⁷ G. O. W. Müller ir F. L. Poole-Griffiths,⁴⁸ M. A. Chelcovo-Bebutovo⁴⁹ lyginamosios teisės tyrimuose. Nagrinėjant privatų kaltinimą kaip socialinį institutą remtasi ir kitų mokslo šakų darbais, t.y. sociologijos, psichologijos mokslų atstovų, iš kurių paminėtini N. Tavuchis⁵⁰ (sociologija) ir V. Justickis bei G. Valickas⁵¹ (psichologija).

- 38 Žalėnienė, I. *Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- 39 Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2004.
- 40 Joutsen, M. Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. *International Review of Victimology*. 1994, 3: 57-67.
- 41 Karmen, A. *Crime Victims: an Introduction to Victimology*. 5-oji laida. Belmont: Thomson/Wadsworth, 2004.
- 42 Uscila, R. *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2006, 2(52): 84-99. Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2005. Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo aidai, 2005.
- 43 Michailovič, I. *Viktimologijos raida ir perspektyvos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. Michailovič, I. Atkuriamojo teisingumo galimybės baudžiamajame justicijoje. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 77-89.
- 44 Spalek, B. *Crime Victims: Theory, Policy and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
- 45 Klerman, D. Settlement and the Decline of Private Prosecution in Thirteenth-Century England. *Law and History Review*. 2001, 19 (1): 1-66.
- 46 Ma, Y. Exploring the Origins of Public Prosecution. *International Criminal Justice Review* [interaktyvus]. 2008, 18: 190-211 [žiūrėta 2011-12-22]. <<http://icj.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/2/190>>.
- 47 Van Caenegem, R.C. *Legal History: a European Perspective*. London: The Hambledon Press, 1991.
- 48 Müller, G. O. W., Poole-Griffiths, F. L. *Comparative Criminal Procedure*. New York: New York University Press, 1969.
- 49 Chelcov-Bebutov, M. A. *Kurs ugolovnogo processa. Očerki po istorii suda i ugolovnogo processa v rabovladelcheskikh, feodalnykh i burzhuaznykh gosudarstvakh*. [The Course of Criminal Procedure. Essays on the History of the Court and Criminal Proceedings in Slave, Feudal and Bourgeois States]. Sankt Peterburg: Ravena: Alfa, 1995.
- 50 Tavuchis, N. *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- 51 Justickis, V., Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio Universiteto Leidybos centras, 2006.

*Interesas yra visagalis magas,
akyse pakeičiantis visus kūrinius, visų daiktų formą.
K. A. Helvecijus*

I SKYRIUS.

DISPOZITYVUMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ

Baudžiamosios justicijos sistema keičiasi kintant vertybėms. Ji virsta socialiniu institutu, kurio paskirtis vystyti individualų teisingumą. Šis procesas neįmanomas be tiesiogiai nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų aktyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese.

Teisinėje valstybėje didelis dėmesys skiriamas valstybės ir konkretaus individo teisių ir interesų santykio problemai bei galimo šių sferų susikirtimo atribojimui, taip pat ir baudžiamojo proceso srityje. Viena iš pagrindinių reformos krypčių yra privataus intereso įtakos išplėtimas baudžiamajame procese. Baudžiamojo proceso normų genezėje stebima privataus intereso įtakos stiprėjimo baudžiamajame procese tendencija, socialinių vertybių prioriteto kitimo konkretaus asmens, o ne valstybės naudai, idėja.

Dispozityvumo baudžiamajame procese temos aktualumą sąlygoja besikeičiantis požiūris į baudžiamojo proceso tikslą bei stiprėjanti privačių interesų įtaka sprendimų priėmimo procese. Įtvirtinus asmens teisių ir interesų apsaugos prioritetą, būtina ieškoti naujų viešo ir privataus intereso derinimo formų bei peržiūrėti dispozityvaus bei imperatyvaus reguliavimo metodo santykį ir ribas baudžiamajame procese. Privačių asmenų valios laisvės ribos baudžiamajame procese kinta priklausomai nuo to, kokia apimtimi individui visuomenėje, o tuo pačiu ir baudžiamajame procese, suteikiama laisvė veikti nepriklausomai nuo valstybės interesų.⁵² Baudžiamojo proceso teisiniame reguliavime stebime dispozityvių elementų išplėtimą, kuris liudija apie įstatymų leidėjo sustiprintą dėmesį asmens teisių ir laisvių užtikrinimui, siekiant suderinti baudžiamojo proceso veikloje viešuosius ir privačius interesus.

1. Viešojo ir privataus interesų koegzistavimas baudžiamajame procese

Šiuolaikinei teisei būdingas vis dažnesnis privatinės teisės režimo taikymas viešosios teisės reguliavimo sferoje (viešosios teisės atsisitraukimas).⁵³ Todėl viešosios ir privatinės teisės reguliavimo sferų atskyrimo ir jų sąveikos ribų nustatymo kriterijaus paieška įgauja aktualumą naujuose kontekstuose. Baudžiamojo proceso srityje šis klausimas svarbus

52 Maslennikova, L. N. *Metodologija poznaniya publicnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugolovnom sudoproizvodstve* [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademija upravljenija MVD Rossii, 2000, p. 12.

53 Kuncevičius, G. *Administracinės sutarties institutas ir jo teorinis pagrindimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 162.

ne nustatant teisės šakos vietą teisės sistemoje, o ieškant kriterijaus, kuriuo remiantis galimas dispozityvių privatinės teisės reguliavimo metodų ir normų pritaikymas viešojoje teisėje.

Išanalizavus teorijas, pagrindžiančias viešosios ir privatinės teisės santykį, mokslinėje literatūroje galima išskirti dvi požiūrių kryptis. Formaliosios krypties atstovai remiasi teisinio reguliavimo metodu, dominuojančiu teisės šakoje, ir kaip kriterijus išskiria pažeistos teisės gynbos būdą, teisinių santykių subjektų lygybės arba pavaldumo padėtį, teisinio reguliavimo imperatyvumą ar dispozityvumą.⁵⁴ Formalioji kryptis apima metodo teoriją, dalyko teoriją ir subjektinės sudėties teoriją.⁵⁵ Visos šios formaliajai kryptčiai priskiriamos koncepcijos yra susijusios, nes pabrėžia vieną kurį nors teisės formos elementą. Materialiosios krypties atstovai remiasi teisės reguliuojamų visuomeninių santykių turiniu. Jų argumentų sistemoje išeities taškas yra intereso teorija: teisės normų pobūdis nulemiamas priklausomai nuo atsakymo į klausimą, kieno interesus, gėrius, naudą gina atitinkamos normos.⁵⁶ Intereso kategorijos moksliniai tyrimai susiję su dispozityvumo principu, kuris siejamas su suinteresuoto asmens valia bei jo interesais.⁵⁷ Šiame tyrime bus remiamasi materialiosios krypties atstovų suformuota koncepcija, kadangi formaliųjų kriterijų pagrindu neįmanoma atskleisti viešosios ir privatinės teisės elementų koegzistavimo vienoje teisės šakoje priežasčių. Atvirkščiai, turinys nulemia formą. Todėl teisinio reguliavimo metodų sąveika baudžiamajame procese aiškinama turininguoju aspektu, t.y. kildinama iš visuomeninių santykių bei grindžiama intereso kriterijumi.

Viešojo ir privataus intereso santykio klausimą nagrinėjo dar Senovės Romos teisininkai. Ulpianas (170 - 228 m.) viešosios ir privatinės teisės prigimtį aiškino vadovaudamasis intereso kriterijumi: *omne ius publicum est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem* (D.1,1,1,2), t.y. viešoji teisė yra ta, kuri žiūri valstybės reikalių (interesų), privati teisė - atskirų asmenų, individo interesus, naudą.⁵⁸ Taigi viešosios ir privačios teisės atskyrimo ir sąveikos objektyvus pagrindas yra skirtingi interesai: privatus atskiro subjekto ir visuomenės interesai. Teisinio reguliavimo galutinis tikslas yra asmens ir visuomenės interesų pusiausvyra.⁵⁹ Interesų bei reguliuojamų visuomeninių santykių

54 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 12.

55 Plačiau apie privatinės ir viešosios teisės atskyrimo kriterijų koncepcijas: Belykh, V. S. O sootnoshenii chastnogo i publicnogo prava v pravom regulirovanii obshhestvennykh otnoshenij [On Correlation of Private and Public Law in Legal Regulation of Social Relations]. *The public law/ private law divide : une entente assez cordiale? = La distinction du droit public et du droit privé*. (Red. Freedland, M., Auby J.-B.). Oxford, Portland (Or.): Hart Publishing, 2006, p. 107-112.

56 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 12.

57 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, 2006, p.14.

58 *Digesty Justiniana. Digesta Iustiniani*. (Red. Kofanov, L. L.) I tomas. Moskva: Konsultant Pljus: Statut, 2002, p. 82.

59 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 13. Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa*

pobūdis lemia reguliavimo būdų pasirinkimą. Tik intereso turinys leidžia nuspręsti, kada valstybės įsikišimas, jos imperatyvūs paliepimai būtini visuomenei ir atskiram individui apginti jo teises nuo teisės pažeidimų, o kada toks įsikišimas, kitų subjektų paklusimas valstybės valiai gali pažeisti individo teises ir užkirsti kelią pasiekti įstatymų leidėjo deklaruojamus tikslus.⁶⁰ Intereso kategorija yra susijusi su dispozityvumo principu, kuris yra siejamas su suinteresuoto asmens valia, jo interesais.⁶¹

Intereso kriterijaus lankstumas leidžia atsižvelgti į reguliuojamų visuomeninių santykių specifiką, nepaneigiant to, kad atskiroje teisės šakoje gali dominuoti viešasis arba privatus interesas, o tuo pačiu ir santykinė imperatyvaus arba dispozityvaus reguliavimo metodo įtaka.⁶² Taigi, vadovaudamiesi intereso kriterijumi, galime nagrinėti privataus ir viešojo intereso koegzistavimą bei įtaką teisinio reguliavimo metodui vienoje teisės šakoje – baudžiamajame procese.

Nagrinėjant privataus intereso vaidmenį pirmiausia būtina išsiaiškinti sąvokos „interesas“ esmę.⁶³ Interesas yra svarbi žmogaus veiklos sąlyga. Kaip fizinė visata paklūsta judėjimo dėsniams, taip moralinė visata paklūsta interesų dėsniams.⁶⁴ Interesas gali būti suvokiamas kaip objektyvaus ir subjektyvaus prado vienovė: iš vienos pusės interesas kyla iš objektyviai egzistuojančių poreikių, o iš kitos pusės interesas atsispindi žmogaus sąmonėje ir formuojasi kaip tam tikri subjektyvūs tikslai. U. Trumpulis, apibendrinęs autorių požiūrius, suformuoja prielaidą, kad egzistuoja objektyvioji ir subjektyvioji intereso pusės: objektyvią aplinkybių nulemti interesai ir subjektyvūs interesai, kurių atsiradimą nulemia konkretaus subjekto sąmonė, objektyvių aplinkybių subjektyvus suvokimas bei vertinimas. Subjektyvus interesas suteikia objektyviajai intereso pusei kryptingumą, postūmį jo įgyvendinimo link.⁶⁵

Interesas yra viso baudžiamojo proceso varomoji jėga. Interesą lemia poreikiai, kurių patenkinimo siekia jų turėtojas, nepriklausomai nuo to, ar tai asmuo, valstybė ar visuo-

dispozitivnosti v ugovnom procese [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 23. Numavičius, Z., Stačiokas, S. *Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-06-02]. <<http://www.lrkt.lt/PKkonferencijose/15.pdf>>. Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

- 60 Apie viešojo intereso veikimo sferos ribas: Feintuck, M. *The Public Interest in Regulation*. New York: Oxford University Press, 2004, p. 24-31.
- 61 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p.14.
- 62 Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovnom procese* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 24.
- 63 Intereso sąvoką skirtingose teisės šakose nagrinėjo A. Vaišvila, E. Krivka, U. Trumpulis.
- 64 Helvetius, C. A. *De l'esprit; or Essays on the Mind. Transl. To Which are Now Prefixed, a Life of the Author and Prefatory Strictures* [interaktyvus]. London: Lewis and Hamblin, Printers, Paternoster-Row, 1807, p. 42 [žiūrėta 2013-06-02]. <http://books.google.lt/books?id=5UAAAAAAQAAJ&dq=Helvetius&hl=lt&source=gb_s_navlinks_s>.
- 65 Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 28.

menė.⁶⁶ Socialinis interesas, paverstas visuotinai privalomo elgesio taisykle, ir yra teisė, o teisės paskirtis yra priešingų interesų derinimas.⁶⁷ Nukentėjusiojo interesas grindžiamas samprata, kad nusikalstama veika, pažeisdama valstybės saugomus teisinius gėrius ir visuomeninę tvarką, pažeidžia ir atskiro individo interesą. Kadangi viešasis interesas yra labiausiai tipišku ir reikšmingiausiu privačių interesų sąveikos, jų kompromiso rezultatas,⁶⁸ jis negali egzistuoti be privačių interesų. Šių interesų santykis atitinka visumos ir dalies santykį arba visuomenės ir individo santykį. Viešasis ir privatus interesas neegzistuoja atskirai vienas nuo kito: net ir nesutapdami, jie yra vienokiame ar kitokiame santykyje: priešpriešos, dalinio sutapimo, suderinimo.

Baudžiamajame procese akivaizdžiai dominuoja viešasis interesas, tačiau tai nepaneigia būtinybės tam tikrais atvejais teikti prioritetą privatiems interesams. Apibendrinant Lietuvos mokslininkų publikacijose pateikiamus apibrėžimus bei užsienio valstybių autorių pateiktą apibrėžimų analizę ir išskiriant visų šių apibrėžimų vienijančią pagrindą, darytina išvada, jog viešasis interesas yra teisėtas visuomenės interesas.⁶⁹ Viešojo intereso pirmumas baudžiamajame procese pateisinamas pirmiausia tuo, kad nusikalstama veika padaroma žala visai visuomenei, o subjektyvūs nukentėjusiojo asmens poreikiai paliekami nuošalyje, kad būtų išlaikytas baudžiamojo proceso objektyvumas ir teisėtumas.⁷⁰ Viešojo intereso turinys apima ir visuomenės, ir privačių asmenų apsaugą atskleidžiant nusikalstamas veikas, išaiškinant ir teisingai nubaudžiant kaltus asmenis arba kitaip išsprendžiant jų baudžiamosios atsakomybės klausimą ir galiausiai saugant tiek nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, tiek ir asmenų, kuriems kyla baudžiamoji atsakomybė dėl nusikalstamos veikos padarymo, teises ir teisėtus interesus.

Visuomenės ir asmens kaip visumos ir dalies santykis gali būti aiškinamas remiantis valstybės pirmumu (etatistinė teisės samprata, išplėtotą teisinio pozityvizmo) arba asmens pirmumu (nepozityvistinės teisės sampratos: prigimtinė, psichologinė, visuomenės sutarties, teisinis personalizmas ir pan.). Teisinio personalizmo sampratos penkių aksiomų

66 Maslennikova, L. N. *Metodologija poznaniya publicnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugolovnom sudoproizvodstve* [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademija upravlenija MVD Rossii, 2000, p. 74. Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 25.

67 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 3-ioji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 37.

68 Bekarija, Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. 2-oji laida. Vilnius: Mintis, 1992, p. 75.

69 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 15, 21. Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 34-39. Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 669. Monkevičius, E. Viešojo intereso gynimo problema aplinkosaugos ginčuose. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1 (1): 39. Viešojo intereso sąvoka aiškinama ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr.181-6708; Nr.186 (atitaisydas). Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr.1-7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.7-254. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.102-3957; Nr.127 (atitaisydas); Nr.137 (atitaisydas).

70 Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2-32: 294.

modelyje pirmiausia iškeliama asmens vertybinio pirmumo prieš valstybę ir socialinius darinius pripažinimas.⁷¹ Pasak A. Vaišvilos, „asmens aksiologinis pirmumas, visų teisės subjektų lygiateisiškumas šiandien yra visuotinai pripažinta, įrodymo nereikalaujanti tiesa ir įstatyminė nuostata, įtvirtinta Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948), EŽT konvencijoje (1950) ir visų Europos šalių konstitucijose kaip pamatinė aksioma.“⁷² Asmens konstitucinio statuso ypatumai, žmogaus teisių ir teisėtų interesų apsaugos prioritetas sąlygoja būtinumą baudžiamąjį procesą tirti remiantis šia teisinio personalizmo aksioma. Asmens pirmumo prieš valstybę pripažinimas atspindi BPK apibrėžiant baudžiamojo proceso tikslus ir uždavinius, modeliuojant pagrįstą rungtyniškumą ir šalių lygiateisiškumą teisinį reguliavimą.

Asmens teisėto privataus intereso vieta konstitucinių vertybių sistemoje gali būti analizuojama Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija)⁷³ 118 straipsnio 2 dalies nuostatos kontekste. Konstitucinė prokuroro pareiga įstatymo nustatytais atvejais ginti „asmens, visuomenės ir valstybės teises bei teisėtus interesus“ suponuoja prielaidą, kad šie interesai yra lygiaverčiai.⁷⁴ Baudžiamojo proceso moksle proceso dalyvio privačiu interesu (konkreto asmens individualizuotu interesu) suprantamas toks interesas, kurį sąlygoja tai, kad įvykdyta nusikalstama veika betarpiškai, asmeniškai jį paliečia. Tačiau kiekvienas asmuo, baudžiamajame procese įgyjantis teises ir pareigas, turi interesą ginti savo procesines teises bei reikalauti, kad kiti teisinių santykių subjektai sudarytų jam tinkamas sąlygas arba netrukdytų įgyvendinti teisinių pareigų, todėl pripažintina, kad asmens interesams įtaką daro ne tik nusikalstama veika, kuria buvo pažeistos jo teisės, bet ir jo tiesioginis dalyvavimas baudžiamajame procese.⁷⁵ Baudžiamojo proceso dalyvio privataus intereso atsiranda suvokus tam tikro gėrio poreikį ir jo patenkinimo būtinumą, t.y. jei nėra poreikio (noro pasiekti tam tikrą gėrį), tai neatsiranda ir intereso (baudžiamosios procesinės veiklos motyvo).⁷⁶ Privatus interesus pasireiškia kaip proceso dalyvio poreikis ginti savo teises, susijusias su dalyvavimu procese, ir atitinkamos baudžiamosios bylos baigties siekis (pvz., privatus kaltintojas),⁷⁷ taip pat interesus, nesusijęs su bylos eiga, bet skatinantis baudžiamojo proceso dalyvį *sensu largo* realizuoti jam įstatymo suteiktas teises (pvz., liudytojas).⁷⁸ Iš pateiktos sampratos galima daryti išvadą, kad privataus intereso da-

71 Vaišvila, A. *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas*. Vilnius: Justitia, 2010, p. 230.

72 Vaišvila, A. *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas*. Vilnius: Justitia, 2010, p. 231-232.

73 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Aidas*. 1992, Nr. 220. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

74 Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 38.

75 Jurka, R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, I (115): 362-365.

76 Maslennikova, L. N. *Metodologija poznanija publicnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugolovnom sudoproizvodstve* [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademija upravlenija MVD Rossii, 2000, p. 74. Sapozhnikov, S. A. *Princip dispozitivnosti v grazhdanskom processe* [Principle of Dispositiveness in Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 2006, p. 74.

77 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25:71. Ancelis, P., Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35 (27): 105.

78 Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 125.

lyku pripažintinas ne tik nusikalstama veika pažeistų teisių atkūrimas, bet ir bylos tyrimo ir nagrinėjimo rezultatas bei kitų procesinių teisių realizavimas.

Individas yra laisvas savo santykiuose su valstybe ir visuomene, iš jo negali būti visiškai atimta galimybė nulemti savo vietą teisiniuose santykiuose. Iš to išplaukia, kad laisvė disponuoti teisėmis yra būdinga asmens teisiniam statusui *per se*.⁷⁹ Pilietinėje visuomenėje atsiranda ir būtinybė, ir galimybė suderinti bei sujungti viešuosius ir privačius interesus.⁸⁰ Pati teisė, kaip subjektyvių teisių ir pareigų vienovė, yra interesų privatumo ir viešumo vienovės išraiška.⁸¹ Problemiškiausia yra nustatyti, kiek optimaliai privačių asmenų interesai gali turėti įtakos tradiciškai dichotomiškos prigimties baudžiamajame procese, vykstančiame tarp valstybės ir kaltinamojo.⁸² Viešojo ir privataus intereso santykio baudžiamajame procese pažinimas turi būti pagrįstas viešojo ir privataus intereso visuomenėje, valstybinės valdžios ir asmenybės tarpusavio santykių dėsningumais, baudžiamojo proceso teisės kaip visuomeninių santykių regulatoriaus pažinimu ir baudžiamojo proceso socialinio vaidmens nustatymu.⁸³

Dispozityvumas – priemonė, kurią naudojant įmanoma suderinti viešuosius ir privačius interesus. Valstybė, suteikdama baudžiamojo proceso dalyviams laisvę realizuoti savo materialines ir procesines teises, tokiu būdu užtikrina asmens teisėtą interesų apsaugą, kad asmens teisės būtų ne formaliai, o realiai ir veiksmingai ginamos, *inter alia* nuo nusikalstamų kėsinių.⁸⁴ Įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis priima sprendimą, ar jam verta duoti parodymus, paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą, liudytojas laisvai pasirenka, ar duoti parodymus prieš save, savo artimuosius. Dispozityvumo formų vystymasis baudžiamajame procese – valstybės pareigos gerbti ir ginti konstitucines žmogaus ir piliečio teises ir laisves įgyvendinimo būtina sąlyga.⁸⁵ Taigi dispozityvumas leidžia šalims ne tik daryti įtaką proceso pradžiai ir tolesnei jo eigai, bet ir naudoti suteiktas procesines teises visapusiškai savo asmeninių interesų apsaugai.

Šio disertacinio tyrimo tikslas yra išnagrinėti pagrindinę materialiojo dispozityvumo formą – privataus kaltinimo bylų procesą, todėl šiame darbe nebus nagrinėjamos kitos

79 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 46.

80 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 22-23. Apie asmens ir visuomenės interesų derinimo principą: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6708; Nr. 186 (*atitaisymas*). Davis, C. R., Mulford, C. Victim Rights and New Remedies: Finally Getting Victims Their Due. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2008, 24:2: 199-200.

81 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004, p. 347.

82 Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2-32: 295.

83 Maslennikova, L. N. *Metodologija poznaniya publicnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugovnom sudoproizvodstve* [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademiya upravleniya MVD Rossii, 2000, p. 15.

84 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.130-4910.

85 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr.54-1587.

materialiojo dispozityvumo formos ir procesinio dispozityvumo formos. Dispozityvumo principo kilmės ir vietos baudžiamajame procese analizė, dispozityvumo turinio nustatymas šiame disertaciniame tyrime reikalingas tiek, kiek tai paaiškina privataus kaltinimo bylų proceso ištakas, jį reguliuojantį metodą bei jo tikslus. Per dispozityvumo sampratą atskleidžiamas ir privataus kaltinimo bylų proceso socialinis vaidmuo, tai padės apibrėžti jo veikimo ribas, teisenos atskyrimo į atskirą bylų kategoriją pagrindus, teisinio reguliavimo teorinius pagrindus.

2. Proceso dalyvių valios laisvės prielaidos baudžiamajame procese

2.1. Dispozityvumo teorijos raida

Dispozityvumo⁸⁶ nagrinėjimo kontekstas dažniausiai yra civilinis procesas ir civilinė teisė. Esminis klausimas, ar dispozityvumo veikimas apima ir baudžiamojo proceso sritį, baudžiamojo proceso teorijoje buvo sprendžiamas nevienodai.⁸⁷ Dispozityvumo problema baudžiamojo proceso moksle buvo nagrinėjama jau XIX a. antroje pusėje Rusijos proceso mokslininkų (V. A. Riazanovskis, I. V. Michailovskis, I. Ja. Foinickis⁸⁸), o dispozityvumo kaip savarankiškos teorijos pagrindus padėjo vokiečių bei austrų civilinio pro-

86 Mokslinėje literatūroje naudojamos sąvokos: „privatus pradas“, „privatus interesas“, „dispozityvus pradas“, „dispozityvumas“. XIX a. pabaigos rusų baudžiamojo proceso mokslininkai naudojo terminą „privatus pradas“ (rus. *chastnoe nachalo*). Pirmieji savo darbuose panaudoję terminą „dispozityvusis pradas“ (vok. *Dispositionsmaxime*) buvo vokiečių civilinio proceso mokslininkai W. Endemann (Endemann, W. *Das deutsche Civilprozess*. Berlin, Weidmann, 1879) ir G. W. Wetzel (Wetzel, G. W. *System des ordentlichen Civilprozesses*. Leipzig: B. Tauchnitz, 1878). Šio termino turinį plačiau aiškino austrų mokslininkas K. Canstein (Canstein, K. F. *Die rationalen Grundlagen des Civilprozesses*. Berlin, 1877). Šie terminai naudojami kaip sinonimai. L. N. Maslennikova mano, kad „dispozityvus pradas“ yra privataus prado išraiška, o privatus pradas pasireiškia ne tik per dispozityvumą, bet ir visoje baudžiamojoje teisenoje. A. G. Plešanas naudoja sąvoką „dispozityvus pradas“ kaip kategoriją, apimančią visus dispozityvumo kaip teisinio reiškinio aspektus. E. A. Sedaš, gretindama „dispozityvumo“ ir „privatus prado“ sąvokas, daro išvadą, kad baudžiamojo ir civilinio proceso tikslų skirtumas sąlygoja tai, kad skiriasi dispozityvumo ir privataus prado esmė ir taikymo apimtis civiliniame ir baudžiamajame procesuose, todėl asmens galimybę daryti įtaką baudžiamojo proceso eigai vadina privačiu pradu. Tačiau dispozityvumo pasireiškimo skirtumai skirtinguose procesuose nekeičia paties dispozityvumo esmės, todėl netikslinga tą patį reiškinį suskaidyti į dvi kategorijas, priklausomas nuo jo veikimo sferos. Į dispozityvumo kaip bendros sąvokos turinį įeina jį sudarantis privatus pradas. Privatus pradas šiame darbe suvokiamas kaip privatus interesas; toks terminas naudojamas ir vakarų mokslininkų literatūroje. Sąvokos „dispozityvus pradas“ ir „dispozityvumas“ autorės suvokiamos tapachiai. Pasirenkant naudotiną terminologiją atsižvelgta į tai, kad „dispozityvumas“ tiksliau išreiškia aptariamo reiškinio turinį, o „privatus interesas“ parodo jo kilmę.

87 Sovietiniu laikotarpiu dominavo požiūris į baudžiamąjį procesą kaip į išimtinai viešojo intereso lemiamą veiklą. Todėl šalių dispozityvumas baudžiamajame procese paprastai buvo nepripažįstamas ir nepriskiriamas baudžiamojo proceso principams. Tačiau vis tik dauguma proceso mokslininkų (N. N. Polianskis, M. S. Strogovičius, V. M. Savickis, A. M. Larinas, I. L. Petruchinas, A. S. Aleksandrovai) atstovauja nuomonei, kad dispozityvumas pasireiškia ir baudžiamajame procese. Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 8-9.

88 Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. I tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 4. Michajlovskij, I. V. *Osnovnye principy organizacii ugolovnogo suda* [Basic

ceso mokslininkai. Nagrinėjant proceso teisės problemas buvo pastebėta, kad privataus kaltinimo bylų procesas daugeliu aspektų panašus į ieškininę teiseną civiliniame procese. Baudžiamojo proceso sandaros ir formos sąsąjį su civiliniu procesu tyrinėjimas, civilinio ir baudžiamojo proceso panašumų bei skirtumų analizė atskleidė šių mokslų dalyko ir pagrindinių klausimų bendrumą, medžiagos vienuiškumą ir daugybės detalių sutapimą. Išgryninus civilinio, baudžiamojo ir administracinio proceso kaip atskirų mokslinių disciplinų savarankiškumą, jų nepriklausomumo nuo atitinkamų materialinės teisės šakų idėjas, naujos doktrinos susiformavimo prielaida buvo mokslinė mintis, iškėlusį reikšmingus proceso institutų panašumus, o neretai ir sutapimus visuose nurodytuose procesuose. Ši doktrina skelbė, kad proceso mokslas vieningas, o atskiri procesai yra tik atskiros vieningos proceso teisės rūšys.⁸⁹ Tai neliko nepastebėta ir teisės filosofų: R. Jeringas (R. von Ihering) tyrinėjo procesus kaip vieningos teisminės gynybos rūšis.⁹⁰ Vieningo proceso idėja sąlygojo principų, veikiančių baudžiamajame, civiliniame bei administraciniame procese, bendrumo teoriją. Proceso teisės vienybės koncepcija buvo grindžiama principų bendrumu (pripažįstant jų esminius skirtumus), kurie yra ir baudžiamojo proceso, ir civilinio proceso įrodinėjimo sistemos, ir eilės institutų, lemiančių proceso eigą, pagrindas. Vienas iš tokių bendrų principų yra dispozityvumas.

XIX a. Vokietijos ir Austrijos proceso mokslininkai dispozityvumą tyrinėjo kaip rungtyniškumo sudėtinę dalį, o ne savarankišką reiškinį, tačiau vystantis mokslinei minčiai ir gilinantį į rungtyniškumo principo turinį, dispozityvumo samprata nebetilpo į rungtyniškumo teorijos rėmus.⁹¹ Mokslinėje diskusijoje apie rungtyniškumą išsivystė mokymas apie šalių valią procese (vok. *Dispositionsrecht der Partei*).⁹² Šio mokymo prielaida tapo ieškinio pareiškimo laisvos valios idėja, kuri siejama su veikla iki teismo proceso pradžios, todėl nėra mokymo apie rungtyniškumą sudedamoji dalis. K. F. Canstein suformuluotos teorijos požiūriu, šalių disponavimo teisė procese apima: teisinius reikalavimus (materialusis dispozityvumas), išorinę proceso eigą (formalusis dispozityvumas) ir faktinę medžiagą (rungtyniškumas).⁹³ Vadovaujantis šia samprata, atskiriamos trys šalių disponavimo teisės sudėtinės dalys:

1. Teisė inicijuoti (pradėti) ir palaikyti proceso išorinę eigą (vok. *Prozessenbetrieb*);
2. Šalių teisė disponuoti jų teisiniais reikalavimais, teismas yra saistomas šalies reikalavimų vienašaliu atsisakymo ar šalių bendro sutarimo esant bendroms teisėms (dispozityvumo principas siaurąja prasme) (vok. *Dispositionsmaxime*);

Principles of Organizing Criminal Court]. Tomsk, 1905, p. 93. Rjazanovskij, V. A. *Edinstvo procesa* [Unity of Procedure]. Moskva: Gorodec, 2005, p. 32.

89 Rjazanovskij, V. A. *Edinstvo procesa* [Unity of Procedure]. Moskva: Gorodec, 2005, p. 31-32.

90 Von Ihering, R. *Der Zweck im Recht*. Hildesheim, New York: Georg Olms; Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1970, p. 301-327.

91 Pleschanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 12. Neil, A. *Principles of Civil Procedure*. London: Sweet & Maxwell, 1994, p. 69.

92 Wetzell, G. W. *System des ordentlichen Zivilprozesses*. 3-ioji laida. Aalen: Scientia-Verlag, 1969.

93 Pleschanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 15. Canstein, K. F. *Die rationalen Grundlagen des Zivilprozesses*. Berlin, 1877, p. 169, 185-186, 197-198.

3. Teisė disponuoti faktine ir įrodomąja medžiaga, t.y. pateikti teismui medžiagą, kuri turi būti sprendimo pagrindas, kadangi šalys yra faktinės ir įrodomosios medžiagos savininkai (vok. *Verhandlungsmaxime*).⁹⁴

Ši teorija sudarė prielaidas išskirti du savarankiškus principus, turinčius bendrą kilmę: rungtyniškumą ir dispozityvumą. Rungtyninį pradą, taikomą disponavimo ieškiniu ar proceso dalyku (*res in iudicium deducta*) srityje, K. Canstein pasiūlė vadinti dispozityvumo principu siaurąja prasme (vok. *Dispositionsmaxime im engern Sinne*), o rungtyninį pradą, taikomą faktų ir įrodymų disponavimo srityje – rungtyniškumo principu (vok. *Verhandlungsmaxime*).⁹⁵ Taigi prieita prie išvados, kad šalių teisė disponuoti jų teisiniais reikalavimais procese yra dispozityvumo principas, o teisė, kuria naudojamosi šalys yra visos procesinės medžiagos (faktinės ir įrodomosios) šeiminkai, yra rungtyniškumo principas.

Šių teiginių pagrindu proceso moksle susiformavo vadinama dispozityvumo principo dominuojanti (klasikinė) doktrina, kuri remiasi išeities tašku – subjektinės civilinės teisės esmė: laisvu disponavimu ja.⁹⁶ Kritikuojuant dominuojančią dispozityvumo principo kilmės doktriną pastebėtina, kad ji paaiškina tik dispozityvumo pasireiškimą civiliniame procese. Tačiau dispozityvumas kaip teisiškai užtikrinta teisės turėtojo galimybė laisvai realizuoti jam priklausančią subjektinę teisę būdinga ne tik turinčioms privačią teisinę prigimtį teisėms, bet ir viešosioms subjektinėms teisėms.⁹⁷ Pavyzdžiui, administracinės ir civilinės teisės integracijos idėja paremtas administracinės sutarties instituto teisinis reguliavimas.⁹⁸ Asmens subjektinė teisė⁹⁹ baudžiamajame procese taip pat gali turėti tiek privatų (nukreipta į savo interesą), tiek viešą pobūdį (nukreipta į visuomeninį interesą).¹⁰⁰ A. Vaišvila viešųjų subjektyvių teisių skirtumą nuo privatyvių aiškina tuo, kad „viešųjų pareigų vykdymas sukuria subjektyvią teisę ne į privatų, o į bendrąjį gerį (šių subjektyvių teisių objektas) vienodai priklausanti visiems, kas tą pareigą atlieka [...]“.¹⁰¹

94 Canstein, K. F. *Die rationalen Grundlagen des Civilprozesses*. Berlin, 1877, p. 169, 185–186, 197–198. Rjazanovskij, V. A. *Edinstvo procesa* [Unity of Procedure]. Moskva: Gorodec, 2005, p. 58–59.

95 Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 18.

96 Mačys, V. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1924, p. 47.

97 Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 52.

98 Kuncevičius, G. *Administracinės sutarties institutas ir jo teorinis pagrindimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 167–169.

99 Asmens subjektinė teisė reiškia įtvirtintą teisės normoje: 1. galimybę naudotis nustatyto socialiniu geriu; 2. įgalinimus atlikti apibrėžtus veiksmus ir reikalauti atitinkamų veiksmų iš kitų asmenų; 3. elgesio laisvę teisės normos nustatytose ribose.

100 Maslennikova, L. N. *Metodologija poznaniya publicnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugolovnom sudoproizvodstve* [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademija upravlenija MVD Rossii, 2000, p. 82.

101 Vaišvila, A. *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas*. Vilnius: Justitia, 2010, p. 305. Plačiau: Arlauskas, S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektyvių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.

Dispozityvumas kaip teisinis reiškinyis teisės moksle suprantamas keliais skirtingais aspektais: kaip proceso teisės principas arba kaip visuomeninių santykių teisinio reguliavimo metodas.¹⁰² Dispozityvumą galima traktuoti ir plačiau – kaip teisingumo laisvę, kuri pasireiškia šalių procesiniu lygiateisiškumu¹⁰³ – ir nagrinėti jį teisingumo sampratos kontekste. Plačiau apžvelgsime dispozityvumo kaip teisinio reguliavimo metodo ir dispozityvumo kaip proceso teisės principo sampratą.

2.2. Dispozityvumas kaip teisinio reguliavimo metodas

Teisinio reguliavimo metodas moksle suprantamas kaip ypatingas teisės poveikio socialinių santykių dalyvių elgesiui būdas.¹⁰⁴ Apie dispozityvumą kaip teisinio reguliavimo metodą kalbame tada, kai iš teisės sandaros pereiname į jos veikimo sferą, kitaip tariant, teisės principų įgyvendinimas siejamas su teisinio reguliavimo nustatymu.¹⁰⁵ Teisiniu reguliavimu įgyvendinama teisės socialinė paskirtis, t.y. daromas poveikis faktiniam socialinių santykių dalyvių elgesiui teisės priemonėmis,¹⁰⁶ t.y. teisės normomis ir teisės principais.¹⁰⁷ Esant dispozityviam teisinio reguliavimo metodui, visuomeninių santykių dalyvių aktyvumas, sąlygotas objektyvių poreikių ir interesų, daro įtaką teisinių santykių atsiradimui ir proceso eigai.¹⁰⁸

Dispozityvaus teisinio reguliavimo išplėtimas į viešosios teisės sferą grindžiamas toliais argumentais:

1. Dispozityvumą mokslas išskiria kaip teisės šakų, kurios negali būti išskirtinai priskiriamos nei privatinės, nei viešosios teisės sferai, principą. Šioms teisėms šakoms būdingas tiek viešosios, tiek privatinės teisės elementų derinys (civilinis, arbitražinis procesas);

102 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p.19. Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 73-76. Kaip ir teisės principai, teisinio reguliavimo metodas turi normatyvinį įtvirtinimą, tačiau atskiri metodo bruožai tiksliau, koncentruočiau išreiškiami konkrečiuose teisiniuose nurodymuose. Metodas išreiškia teisės veikimo būdą. Lyginant su principais, metodas yra dinamiškesnė kategorija.

103 Muradjan, E. M. *Istina kak problema sudebnogo prava* [Truth as a Problem of Judicial Law]. Moskva: Jurist, 2004, p. 26.

104 Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 76.

105 Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (1). *Jurisprudencija*. 2002, 26 (18): 36.

106 Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 75, 102. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004, p. 197. Alekseev, S. S. *Voskhozhdenie k pravu: poiski i reshenija* [Ascent to Law: Search and Solutions]. Moskva: Norma, 2001, p. 330.

107 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004, p. 197.

108 Alekseev, S. S. *Voskhozhdenie k pravu: poiski i reshenija* [Ascent to Law: Search and Solutions]. Moskva: Norma, 2001, p. 350.

2. Siūloma koncepcija atveria kelią dispozityvumo elementų egzistavimo ypatingos teisenos bylose ir teisenoje bylų, kylančių iš viešų teisinių santykių, doktrininiam pagrindimui;
3. Leidžia panaikinti prieštaravimą tarp dispozityvumo principo teisinės prigimties supratimo kaip išimtinai privataus teisinio reiškinio ir teisinės prigimties tų institucijų, kurių veikla grindžiama oficialumu.¹⁰⁹

Pasitelkiant šią koncepciją, dispozityvumo veikimas paaiškinamas ir baudžiamajame procese, kuriame įgyvendinamas tiek ginamas valstybės viešasis interesas, tiek privatus proceso dalyvių interesas realizuoti savo subjektines teises. Sutinkant su tuo, kad dispozityvumas pasireiškia ne tik realizuojant civilines subjektines teises, bet ir viešąsias subjektines teises, manytina, kad dispozityvumo ištakų kildinimas iš materialinių teisių specifikos yra per siauras. Siekiant išsiaiškinti dispozityvumo ištakas baudžiamajame procese, būtina nustatyti priežastis, sąlygojančias (nulemiančias) dispozityvumo pasireiškimą realizuojant viešosios ar mišrios teisinės prigimties subjektines teises.

Baudžiamasis procesas yra organinė viešųjų ir privačių interesų apsaugos sąjunga: iš vienos pusės, užtikrinant pirmiausia procese dalyvaujančių asmenų teisių ir interesų gynybos realumą,¹¹⁰ jame turi egzistuoti dispozityvumo ir rungtyniškumo pradai, tačiau iš kitos – efektyvi pažeistų privačių interesų gynyba galima tik tiek, kiek baudžiamojo proceso teisės mechanizmas užtikrina greitą, efektyvią ir realią žmogaus teisių apsaugą, priimant teisėtus ir pagrįstus teismo sprendimus.¹¹¹ Dispozityvumas yra realus tokia apimtimi, kokia šalis suteikiama elgesio pasirinkimo laisvė ir kiek įtvirtinta šalių pozicijų suderinimo technika, bei kiek jos sugeba daryti įtaką teismo priimamiems sprendimams.¹¹²

Dispozityvus teisinio reguliavimo metodas pasireiškia kaip įstatymu numatyta galimybė procesinių teisinių santykių subjektui pasirinkti elgesio variantą priklausomai nuo privataus asmens nuožiūros,¹¹³ leidžia reguliuojamo santykio dalyviams parodyti inicia-

109 Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 52.

110 Teisinėje valstybėje esminis dalykas yra ne tik tai, kad pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės yra įtvirtintos įstatymuose, bet ir tai, kad užtikrinamas šių teisių realizavimas ir reali gynyba. Vienas iš svarbių teisinės valstybės požymių yra valstybės atsakomybė savo piliečiui, kad įstatymuose bus įtvirtintos visuotinai pripažintos žmogaus teisės ir laisvės ir jos bus realiai įgyvendinamos. Kita vertus, pilietis yra atsakingas už savo neteisėtus veiksmus valstybei. Vertinant šiuos tikslus baudžiamosios teisės kontekste, reikėtų, kad siekiama sukurti tokią visuomenę, kuri yra pakankamai laisva ir saugi nuo nusikalstamų veikų. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 13-221.

111 Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovolnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 24.

112 Muradjan, E. M. *Istina kak problema sudebnogo prava* [Truth as a Problem of Judicial Law]. Moskva: Jurist, 2004, p. 27.

113 Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 76. Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 19.

tyvą, savarankiškumą pasirenkant vieną ar kitą elgesio variantą.¹¹⁴ Vertinant iš procesinių teisinių santykių subjektų teisinio statuso pozicijų, kiekvienas iš jų turi protingo veikimo laisvę, laisva valia tvarko savo asmeninį gyvenimą, santykius su kitais asmenimis ir naudoja teisminę gynybą (Konstitucijos 22 straipsnis),¹¹⁵ todėl turi galimybę daryti įtaką procesui. Teisinio reguliavimo dispozityvų metodą sudaro teisinės galimybės, kuriomis teisinių santykių subjektas gali naudotis savo nuožiūra, todėl dispozityvumas yra teisinių santykių subjekto teisinės nepriklausomybės išraiška.¹¹⁶

Dispozityvumas kaip teisinio reguliavimo metodas baudžiamajame procese pasireiškia daugiausia privataus kaltinimo bylų proceso formoje.¹¹⁷ Privataus kaltinimo procesinė forma išsiskiria iš kitų specifinių baudžiamojo proceso rūšių būtent teisinio reguliavimo mechanizmo ypatumu, todėl privataus kaltinimo bylų procesas negali būti suvokiamas ir nagrinėjamas atsietai nuo dispozityvumo sampratos baudžiamajame procese ir atvirkščiai – dispozityvumas baudžiamajame procese negali būti nagrinėjamas kitaip nei pasitelkiant privataus kaltinimo instituto analizę.

2.3. Dispozityvumas kaip teisės principas ir jo vieta baudžiamojo proceso principų sistemoje

Teisės principams moksliniame diskurse suteikiama keletas prasmų: teisės principai suprantami ne vien kaip pamatinės idėjos, tačiau ir kaip savarankiški savitus požymius bei funkcijas turintys elementai, kuriems pripažįstama tiesioginio reguliavimo savybė.¹¹⁸ Dispozityvumas kaip teisės principas užtikrina normų, kurios suteikia ir garantuoja dalyvaujantiems byloje asmenims galimybę savo nuožiūra disponuoti savo teisėmis, įtvirtinimą baudžiamojo proceso teisėje.¹¹⁹ Tradiciniu laikomas požiūris, kad dispozityvumo principo veikimo sfera apsiriboja civilinio proceso rėmais. Nei bausmės taikymas kaltam nusikalstamos veikos padarymu asmeniui, nei procesinių priemonių bei būdų suras-

114 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004, p. 205.

115 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 13-221.

116 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 46.

117 Dispozityvus teisinis reguliavimas būdingas ir civilinio ieškinio baudžiamajame byloje institutui, tačiau šis institutas vertintinas labiau kaip tiesioginis civilinio proceso inkorporavimas į baudžiamąjį procesą nei kaip baudžiamojo proceso savitumas, koku laikytinas privataus kaltinimo bylų procesas. Todėl civilinio ieškinio baudžiamajame byloje institutas šiame tyrime neanalizuojamas kaip dispozityvumo išraiška baudžiamajame procese. Dispozityvias teises galime aptikti ir kitose proceso formose bei institutuose, pavyzdžiui, nukentėjusiojo sutikimas užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu, nutraukti procesą nukentėjusiam asmeniui ir kaltininkui susitaikius, proceso šalių sutikimas taikyti sutrumpintą įrodymų tyrimą, nukentėjusio asmens valios išreiškimas pradedant procesą privačiai viešo kaltinimo bylose ir kt. Šiais atvejais dispozityvumas pasireiškia įgyvendinant šias konkrečias teises, tačiau nėra dominuojantis visoje proceso formoje ar institute.

118 Jankauskas, K. Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aiškinimo aktuose ypatumai. *Jurisprudencija*. 2004, 51 (43): 21-22.

119 Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 94-95.

ti kaltininką ir įrodyti jo kaltumą parinkimas nepriklauso nuo privačių asmenų valios (išskyrus tam tikrus įstatyme numatytus atvejus). Teigiama, kad subjektyvios viešosios teisės ir teisė į nubaudimą nelaikoma laisvo disponavimo dalyku, todėl ir dispozityvumo principas nepripažįstamas baudžiamajame ir administraciniame procese.¹²⁰ Tačiau dispozityvios nuostatos įtvirtintos ne tik civilinio proceso teisės normose, bet ir arbitražo teisės, konstitucinės teisės, administracinio ir baudžiamojo proceso teisės normose. Todėl pagal teisinių santykių, kuriuos apima jo veikimas, ratą, pagal normų, kuriose jis įtvirtinamas, šakinę priklausomybę dispozityvumas laikytinas tarpšakiniu principu.¹²¹

Dispozityvumo pripažinimas mišriojo baudžiamojo proceso modelio, kuriam priskiriamas ir Lietuvos baudžiamasis procesas, principu yra diskusinis klausimas, kadangi mišraus tipo baudžiamajame procese dispozityvumas pasireiškia tik atskirose proceso dalyvių ir kitų suinteresuotų asmenų teisėse, todėl nepasiekia tokio išsivystymo lygio, kad jam neabejotinai būtų pripažįstamas baudžiamojo proceso principo statusas.

Dominoja požiūris, kad dispozityvumas nėra mišriojo baudžiamojo proceso principas,¹²² tačiau kai kurie mokslininkai dispozityvumą laiko atskirą institutą, t.y. civilinio ieškinio baudžiamajame byloje ir privataus kaltinimo bylų proceso principu (N. J. Volosova, I. S. Dikarevas), pasireiškiančiu tik proceso dalyvių ir kitų suinteresuotų asmenų atskirų teisių realizavimo procese.¹²³ Tik nedaugelis mokslininkų (A. S. Aleksandrovas, A. A. Šamadras) dispozityvumą pripažįsta savarankišku baudžiamojo proceso teisės principu. Tokia nuomonė remiasi teorija, instituto principus laikancia pilnateisiais teisės šakos principais, išreiškiančiais proceso formos reakciją į socialinės aplinkos įvairovę,¹²⁴ ir teigia, kad dispozityvumas turi būti laikomas bendruoju baudžiamojo proceso principu.¹²⁵ Kadangi palaikome nuomonę, pripažįstančią dispozityvumą baudžiamojo proceso principu, pateiksim argumentus, padėsiančius šią nuomonę pagrįsti.

Kiekvienam baudžiamojo proceso modeliui pagrindą sudaro tam tikra formą suteikiančių idėjų visuma, siejama bendros sistemos ir tikslo vienybės. Šių idėjų išorinė struktūra pasireiškia tam tikra forma (rungtynine arba tyrimo). Proceso forma yra jo turinio, t.y. principų veikimo, rezultatas (efektas). Dvi proceso principų sistemos, t.y. rungtyinė ir tyrimo, kildinamos iš dviejų priešybių – privatumo ir viešumo. Tos pačios teisinės

120 Rjazanovskij, V. A. *Edinstvo procesa* [Unity of Procedure]. Moskva: Gorodec, 2005, p. 48.

121 Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikciji: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 84.

122 Tokiai nuomonei pritaria nemažai Rusijos mokslininkų: O. I. Rogova, Z. V. Makarova, S. S. Ponomarenko, N. A. Gromovas, V. V. Nikolaičenko. Rogova, O. I. *Predely projavlenija dispozitivnosti v ugovnom sudoproizvodstve* [Limits of Manifestation of Dispositiveness in Criminal Proceedings]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Tomsk, 1994.

123 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 55.

124 Smirnov, A. V. *Modeli ugovnogo processa* [Models of Criminal Procedure]. Sankt Peterburg: Nauka: Alfa, 2000, p. 108.

125 Aleksandrov, A. S. *Dispozitivnost v ugovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 1995, p. 65. Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 50.

materijos priešingybę viename ar kitame teoriniame proceso modelyje išreiškia poriniai principai,¹²⁶ kurie sudaro susijusių ir suderinamų principų sistemą. Praktiškai šie principai niekada nebūna absoliutūs ir procesas modeliuojamas juos derinant. Teisės principų konkurenciją taikliai apibendrina K. Jankauskas: „*skirtingų teisinių vertybių bei atitinkamų principų konkurencija ir šiuos principus sukonkretinančiose teisės normose nustatytas reguliavimas nereiškia vidinio prieštaravimo teisės sistemoje, jei teisės principuose glūdinčių vertybių kompromisas įtvirtinamas proporcingomis priemonėmis, jei vienu vertybių apsaugos ir užtikrinimo siekiama nepaneigiant kitų, t.y. argumentuotai derinamos skirtingos teisės principuose išreikštos teisinio reguliavimo kryptys.*“¹²⁷ Dominuojantys proceso principai modeliuoja proceso formą, o kiti principai gali turėti tik papildomą reikšmę ir konkrečioje proceso formoje negali sudaryti savarankiškos principų sistemos.¹²⁸ Teisės principuose yra išreikštos lygiavertės teisinės vertybės, todėl jas išreiškiantys imperatyvai ir principuose nubrėžtos norminio reguliavimo kryptys ne kertasi vieni kitus paneigdami, bet konkuruoja (papildo ir kartu riboja) brėždami vieni kitų, kartu ir reguliuojamojo poveikio, ribas, formuodami platų visuminio teisinio reguliavimo tinklą.¹²⁹ Principų sistemos reliatyvumas suponuoja principų kiekybinio pasikeitimo galimybę¹³⁰ ir yra pagrindas pripažinti kiekybines priešybes lygiavėčiais baudžiamojo proceso teisės principais.

Privataus kaltinimo bylų procese dispozityvumas įgyja dominuojančio principo reikšmę (kaip oficialumo principas viešo ir privačiai viešo kaltinimo byloje). Nekorėktiška neigti dispozityvumo principo egzistavimą baudžiamajame procese vien todėl, kad jis veikia ne visa apimtimi viešo ir privačiai viešo kaltinimo byloje. Vadovaujantis tokia logika ir oficialumo principo nebūtų galima laikyti bendru baudžiamojo proceso principu. Dispozityvumas pasireiškia kaip išimtinis principas tam tikruose baudžiamojo proceso institutuose, todėl, pritariant nuomonei, kad atskiro instituto principai yra pilnateisiai principai,¹³¹ manytina, kad jis pripažintinas ir viso baudžiamojo proceso principu.

Dispozityvumo priešingybė teoriniame modelyje yra laikomas oficialumo principas (vok. *Offizialmaxime*). Oficialumo principo dominavimu aksioma baudžiamajame procese remiasi tuo, kad baudžiamojo proceso iniciatyva ir bylos tyrimas yra išimtinė valstybinių institucijų kompetencija. Oficialumo principo veikimui baudžiamajame procese pamatinę teisinę bazę sudaro Konstitucijos nuostatos, kurios sukonkretinamos BPK normose.¹³²

126 Placiau: Maksjutin, M. V. *Teorija jurisdikcionnogo processa* [Theory of Judicial Procedure]. Moskva: Moskovskij psichologo-socialnyj institut, 2004, p. 103.

127 Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 95.

128 Ažubalytė, R. *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 62-64.

129 Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 101, 115.

130 Leonas, P. *Teisės reliatyvumas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1931. Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 79.

131 Smirnov, A. V. *Modeli ugolovnogo processa* [Models of Criminal Procedure]. Sankt Peterburg: Nauka: Alfa, 2000, p. 108.

132 Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 370. Dikarev, I. S.

BPK 2 straipsnyje įtvirtintos baudžiamojo proceso funkcijos realizavimas nepriklauso nuo proceso dalyvių nuožiūros. Oficialumo principas baudžiamajame procese pagrindžiamas baudžiamųjų procesinių santykių teorija, pagal kurią padaręs nusikalstamą veiką asmuo turi pareigą prieš valstybę prisiimti atsakomybę už savo veiksmus ir atitinkamas prievartos priemonės, kurių taikymas susiaurins jo gėrius ir subjektines teises.¹³³ Oficialumas gali būti suprantamas ir negatyviaja prasme: valstybės institucijos negali atsakyti nuo veiksmų, reikalingų bylai teisingai išspręsti, atlikimo tuo pagrindu, kad to neprašo suinteresuotas asmuo.¹³⁴ Bendros taisyklės išimtis yra privatus ir privačiai viešo kaltinimo procesas, kuris pradamas tik esant nukentėjusiojo pareiškimui. Tačiau ir šiais atvejais numatyta galimybė prokurorui įstatymo numatytais sąlygomis pradėti ikiteisminį tyrimą ir nesant nukentėjusiojo skundo (ar jo atstovo pareiškimo). Viešos ir privačios iniciatyvos derinimo pradedant teisinį procesą principas taip pat išreiškia dviejų priešingybių santykį. Požiūris į teisę kaip subjektinių teisių ir pareigų vienovę¹³⁵ leidžia suderinti pareigūnų ir valstybinių institucijų pareigą užtikrinti asmens dalyvavimą baudžiamajame procese įstatymo numatytais atvejais ir asmens teisę imtis tokių veiksmų.¹³⁶ Vadinas, oficialumas ir dispozityvumas baudžiamajame procese gali veikti vienu metu ir vienas kito neriboją.

Oficialumo ir dispozityvumo principai, apibrėždami vienas kito reguliuojamojo poveikio ribas, daro įtaką konkrečiam teisiniui reguliavimui. Vienareikšmiškai negalima teigti, kad privataus kaltinimo bylų procesas sudaro oficialumo principo išimtį. Šioje proceso formoje taip pat pasireiškia oficialumo principas, tačiau, lyginant su bendrąja proceso forma, skiriasi jo turinys. Pagrindinis oficialumo principo turinio skirtumas privataus ir viešojo kaltinimo procesuose sietinas su kaltinimo funkcijos įgyvendinimu. Dispozityvumo principas dominuoja įgyvendinant privataus kaltinimo funkciją, o viešojo kaltinimo funkcija yra prokuroro pareiga *ex officio*. Tačiau oficialumo principo turinio elementams priskirtina ir teismo vykdoma privačių asmenų teisių ir interesų apsauga. Šiame kontekste oficialumo principo įtaka teismo veiklai viešojo ir privataus kaltinimo bylų procesuose yra lygiavertė.

Privatus interesas pasireiškia baudžiamajame procese tik tais atvejais, kai tai įtvirtinta teisės normose arba joms neprieštarauja, todėl ir dispozityvumas baudžiamajame procese veikia tik įstatymo leidžiamose ribose. Dispozityvumą riboja imperatyvios nuostatos (paliepimai), kurios sudaro baudžiamojo procesinio reguliavimo pamatą.¹³⁷ Disponavimo

Dispozitivnost v ugovnom procese [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 57.

133 Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 32.

134 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugovnom procese* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 58.

135 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004, p. 108-120.

136 Įstatyme numatyta daug atvejų, kai priimant reikšmingą bylos eigai sprendimą veikia ir oficialumas, ir dispozityvumas. Pvz.: nutraukiant baudžiamąją bylą, kai reikalingas proceso dalyvio sutikimas. Pareigūno pareiga esant pagrindams nutraukti bylą kyla iš oficialumo principo, o teisė sutikti ar nesutikti su nutraukimu yra įtariamojo ar (ir) nukentėjusiojo dispozityvi teisė. Įstatymo numatyta pareigūnų pareiga paisyti nukentėjusiojo išreikštos valios ir šio reikalavimo ignoravimas reikštų teisėtumo principo baudžiamajame procese pažeidimą.

137 Subjektinės teisės gali būti ribojamos dėl visuomenei būtino intereso. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 70-1320.

laisvės ribos priklauso nuo įstatyme įtvirtintų apribojimų ir imperatyvių poveikio priemonių, kai to reikalauja valstybės saugumo, visuomeninės tvarkos, asmenų teisių ir interesų apsauga (t.y. viešasis interesas),¹³⁸ taip pat nuo suderinamumo su kitų proceso dalyvių teisėmis. Taigi tik iš pirmo žvilgsnio nagrinėjami principai prieštarauja vienas kitam. Įstatyme tiksliai apibrėžtos oficialumo ir dispozityvumo principų veikimo ribos užtikrina jų suderinamumą baudžiamajame procese.

Baudžiamojo ir civilinio proceso doktrinoje plačiai paplitęs požiūris, kad dispozityvumo ir rungimosi principai tarpusavyje yra glaudžiai susiję. Rungimosi principo, kaip šalių įgaliojimų iš esmės daryti įtaką procesui ir teismo pasyvumo, turinui priskiriami ir dispozityvūs elementai.¹³⁹ Manytina, kad rungtyniškumas ir dispozityvumas – savarankiški baudžiamojo proceso principai, turintys skirtingą turinį ir funkcinę paskirtį. Negalima vienareikšmiškai pritarti rungtyninio proceso sąlyginiam ryšiui su dispozityvumu, kadangi viešo kaltinimo byloje procesas taip pat yra rungtyninis, nors ir pagrįstas oficialumo principu. Privataus kaltinimo bylų procese dispozityvumas užtikrina privačiam kaltintojui galimybę disponuoti baudžiamojo proceso dalyku ir daryti įtaką baudžiamosios bylos eigai (procesui). Taigi rungtyninis procesas remiasi gynybos ir kaltinimo šalių lygiateisiškumu procese ginant savo interesus,¹⁴⁰ o dispozityvumas suponuoja privataus kaltintojo kaltinimo veiklos galimybę. Pagrindines dispozityvumo išraiškas aptinkame teismo nagrinėjimo stadijoje, o ikiteisminio tyrimo stadijoje kalbame tik apie atskiras dispozityvias teises, tačiau tam tikra apimtimi dispozityvumas gali pasireikšti ir rungtyninio, ir mišraus, ir net tiriamojo modelio procese.

2.3.1. Dispozityvumo kaip teisės principo samprata ir rūšys

Analizuojant dispozityvumo sampratą, pirmiausia tikslinga išanalizuoti, kaip dispozityvumas aiškinamas civilinio proceso teisėje. Materialinės civilinės teisės dispozityvumas (*dispono* (lot.) – disponuoju), t.y. subjektinės civilinės teisės turėtojo išimtinė teisė disponuoti savo teisėmis, paneigia valstybinės apsaugos galimybę, jei to nereikalauja suinteresuota šalis, todėl pažeistų teisių valstybinė gynyba galima, tik jei jos reikalaujama ir tik ta apimtimi ir tomis priemonėmis, kurių pageidauja šalis.¹⁴¹ Tokia subjektinių civilinių teisių savybė nulemia ir proceso ypatumus: dispozityvumas pasireiškia ne tik laisvu disponavimu teise kreiptis į teismą, bet ir taikomas šalių teisėms proceso metu. Dispozityvumas išplaukia iš materialinių teisinių santykių dalyvių autonomijos ir lemia tai, kad įstatymo

138 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

139 Girdauskas, M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *Teisė*. 2004, 53:102-115. Damaška, M. R. *The Faces of Justice and State Authority: a Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven, London: Yale University Press, 1986. Laužikas, E., Mikelėnas, V., Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 174-176, 182-185.

140 Ažubalytė, R., Gušauskienė, M., Jurka, R., Panomariovas, A. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 116.

141 Leipold, D. Verfahrensbeschleunigung und Prozeßmaximen. In *Festschrift für Hans W. Fasching*. Wien: Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1988, p. 335. Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 13.

numatytais atvejais ir įstatymo ribose teismo veikla sąlygojama laisvai formuojama asmenų, turinčių teisinį suinteresuotumą bylos eiga (materialinį teisinį ar procesinį), valia ir iniciatyva.¹⁴² Dispozityvumas suponuoja tokią proceso sąrangą, kai šalys yra proceso šeiminkai ir gali nulemti proceso pradžią ir pabaigą, apibrėžti ginčo dalyką bei juo disponuoti savo iniciatyva.¹⁴³ Vokiečių civilinio proceso teisėje šis principas dar vadinamas šalių disponavimo teise principu (vok. *der Grundsatz der Verfügungsbefugnis der Parteien*). Taip dispozityvumas gali būti suprantamas ne tik civiliniame procese, bet ir apskritai proceso teisėje.

Proceso teisėje sutinkamas bendras visų rūšių procesams dispozityvumo apibrėžimas, kuris yra iš esmės teisingas, tačiau mažai informatyvus – teisė (laisvė) bylos teismo nagrinėjimo eigoje disponuoti pareikštais materialiaisiais teisiniais reikalavimais bei procesinėmis priemonėmis.¹⁴⁴ Dispozityvumo apibrėžimas kaip „teisė disponuoti teisėmis“ yra tautologiškas, todėl kritikuotinas. Labiau priimtina universali visoms proceso teisės šakoms dispozityvumo samprata konstruojama išskiriant dispozityvumo turinio elementus: tai laisvė bylos teismo nagrinėjimo eigoje disponuoti materialinėmis teisėmis, ginčas dėl kurių yra teismo nagrinėjimo dalykas, bei procesinėmis teisėmis, o dispozityvumo principas suprantamas kaip proceso dalyvių, turinčių byloje materialinį teisinį arba procesinį interesą, laisvės disponuoti savo materialinėmis ir procesinėmis teisėmis proceso pradėjimo, eigos ar užbaigimo tikslais ginant savo subjektyvias teises ir įstatymo saugomus interesus, idėja.

Baudžiamojo proceso teisės teorijoje sutinkami dispozityvumo sąvokos apibrėžimai tiksliau atskleidžia dispozityvumo ypatumus baudžiamajame procese, tačiau jie taip pat nėra išsamūs. Dispozityvumą baudžiamajame procese skirtingi mokslininkai mėgino apibrėžti akcentuodami skirtingus turinio ar funkcinius aspektus.

L. N. Maslennikova tiria dispozityvumą kaip principą, kuris privačių asmenų valia riboja oficialumo principą ir apibrėžia valstybinės valdžios įsikišimo ribas. Dispozityvumo esminiu požymiu šiuo atveju laikoma šalių autonomija nuo valstybinės valdžios baudžiamajame procesinėje veikloje, suprantamoje ir kaip aktyvumas, ir kaip pasyvumas.¹⁴⁵ Todėl dispozityvumo samprata aiškinama kaip privačių asmenų teisinė galimybė atsisakyti bendro veikimo su valstybinės valdžios institucijomis siekiant baudžiamojo proceso tikslų. Remdamasis proceso šalių ir teismo iniciatyvos santykio kriterijumi, A. A. Šamadrinas

142 Sapozhnikov, S. A. *Princip dispozitivnosti v grazhdanskom processe* [Principle of Dispositiveness in Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 2006, p. 96-97.

143 Baumfalk, W. *ZPO Erkenntnisverfahren, Vollstreckungsverfahren, Grundzüge des Insolvenzverfahrens* [interaktyvus]. 2003, p. 338 [žiūrėta 2008-09-14]. <http://www.newbooks-services.de/MediaFiles/Texts/0/9783867522250_Excerpt_001.pdf>.

144 Driukas, A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005-2007, p. 329. Laužikas, E., Mikelėnas, V., Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p.182-183. *Grazhdanskij process* [Civil Procedure]. (Red. Jarkov, V. V.). Moskva: Bek, 2000, p. 37-38.

145 Maslennikova, L. N. *Metodologija poznaniya publicnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugolovnom sudoproizvodstve* [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademija upravlenija MVD Rossii, 2000, p. 12. Plačiau apie baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens laisvę apsispręsti, ar ir kaip aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese žr. Merkevičius, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*. 2006, 60: 50-67.

teigia, kad dispozityvumas suponuoja baudžiamojo proceso pradžios ir vystymosi galimybę tik šalių iniciatyva, kai nepriklausomas, objektyvus ir nešališkas teismas, padėdamas šalims įgyvendinti savo teises, nepakeičia šalių jų procesinėje veikloje, tačiau užtikrina jų lygiateisiškumą ir rungtyniškumą įrodinėjimo procese.¹⁴⁶ Dispozityvumo suvokimas kaip asmens valios išreiškimo laisvės sprendžiant klausimą dėl būtinumo kreiptis valstybės pagalbos (per valstybės vardu veikiančias teisėsaugos institucijas) ginti pažeistas teises ir teisėtus interesus, ginamus baudžiamojo įstatymo¹⁴⁷ atspindi tik baudžiamojo proceso iniciatyvos stadijos ypatumą, ir visiškai ignoruojama materialioji teisė disponuoti kaltinimu. Dispozityvumo samprata kaip baudžiamojo proceso teisės normomis pagrįsta laisvė disponuoti baudžiamojo proceso dalyku, teisėmis ir pareigomis proceso eigoje įstatymo nustatytose ribose¹⁴⁸ pabrėžia tik dispozityvumo turinį. Šių apibrėžimų trūkumas yra tas, kad prie dispozityvumo elementų nepriskiriami dispozityvumo subjektai. A. A. Aleksandrov, pabrėždamas funkcinį aspektą, dispozityvumą supranta kaip šalių aktyvumą, t.y. būdą daryti įtaką proceso eigai.¹⁴⁹ Tačiau dispozityvumo dinamiškumas neatskleidžia jo esmės, todėl neteisinga sutapatinti dispozityvumo esmę su jo funkciniu vaidmeniu.¹⁵⁰ Dispozityvumo esmė ir reikšmė pasireiškia ir įtvirtinant suinteresuotų asmenų teisių teisminės apsaugos realumą, lankstumą ir išsamumą.¹⁵¹

Atskiros baudžiamojo proceso dalyvių, ginančių ar atstovaujančių byloje asmeninį interesą, dispozityvios teisės yra dispozityvumo apraiškos formos. Ne dispozityvios teisės realizavimas konkrečioje byloje, o pats tokios teisės įtvirtinimas įstatyme laikytinas dispozityvumo pasireiškimo forma.¹⁵² Nors BPK ir neįvardija dispozityvumo principo *expressis verbis*, tačiau jo turinys atskleidžiamas per konkrečias teisės normas, kuriose užfiksuoti proceso dalyvių veiksmai, nukreipti į teisių atsiradimą, pasikeitimą ir pasibaigimą. Dispozityvumo turinį sudaro įgalinimai, susiję su disponavimu materialinėmis teisėmis ir procesinėmis jų apsaugos priemonėmis. Taigi dispozityvumo pasireiškimo baudžiamajame procese forma yra įstatyme įtvirtinta baudžiamojo proceso dalyvio ar kito asmens,

146 Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 54.

147 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 18.

148 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 20.

149 Aleksandrov, A. S. *Dispozitivnost v ugovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 1995, p. 7.

150 Sapozhnikov, S. A. *Princip dispozitivnosti v grazhdanskom processe* [Principle of Dispositiveness in Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 2006, p. 72.

151 Jaroshenko, T. V. *Princip dispozitivnosti v sovremennom rossijskom grazhdanskom processe* [Principle of Dispositiveness in Current Russian Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 1998, p. 4. Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002, p. 57.

152 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 37.

atstovaujančio baudžiamojoje byloje asmeninį interesą, dispozityvi teisė. Dispozityvumas turi būti atribojamas nuo galimybės laisvai naudotis subjektinėmis procesinėmis teisėmis. Dispozityvių teisių atskyrimo nuo viso masyvo baudžiamojo proceso dalyvių procesinių teisių kriterijai yra šie:

1. Teisė yra dispozityvi tik tada, jeigu ją atitinka pareiga atlikti apibrėžtus veiksmus ar nuo jų susilaikyti (pvz.: teisė apskųsti ir pareiga nagrinėti skundą);
2. Dispozityvios teisės realizuojamos proceso dalyvių privačių interesų gynimo tikslais;
3. Jų realizavimas daro reikšmingą įtaką baudžiamosios bylos eigai.¹⁵³

Atribojant dispozityvias teises nuo kitų subjektyvių teisių bei formuojant dispozityvumo sampratą, tikslinga apibrėžti asmenų, kurie yra dispozityvumo subjektai, ratą. Pirmiausia išskirsime procesą vykdančius pareigūnus, kurie nėra dispozityvumo subjektai. Jų procesinės veiklos pagrindas - viešasis interesas - paaiškina ir jų disponavimo kaltinimu bei procesinėmis teisėmis laisvės nebuvimą. Kontinentinės teisės šalyse baudžiamojo proceso įstatymai įtvirtina valstybinio kaltinimo monopolį, o viešojo intereso atstovavimas yra išimtinė valstybinių institucijų (pirmiausia – prokuroro) teisė ir pareiga.¹⁵⁴ Valstybės institucijoms ir pareigūnams taikomas principas –leidžiama tik tai, kas tiesiogiai numatyta Konstitucijoje ir įstatymuose – eliminuoja dispozityvumo ir veiksmų laisvės galimybę. Prokurorų, kaip valstybės pareigūnų, įgaliojimai teisės aktuose negali būti apibūdinami kaip jų subjektinė teisė, kurią jie gali įgyvendinti savo nuožiūra, t. y. kaip tokia teisė, kuria jie gali pasinaudoti arba nepasinaudoti; tokie įgaliojimai – tai ir pareigos, kurias prokurorai ne tik gali, bet ir privalo įgyvendinti, jeigu yra įstatymuose nustatytos sąlygos.¹⁵⁵ BPK numato prokuroro, teismo, ikiteisminio tyrimo pareigūno „teises“, tačiau jų negalima suprasti kaip galimo elgesio pasirinkimo būdo ir priemonės, kadangi šių teisių suteikimo tikslas yra pareigų įgyvendinimo garantijos, t.y. teisės yra pareigų arba suteiktų funkcijų įgyvendinimo priemonės. Asmenys, įstatymų įgalioti (įpareigoti) atstovauti ir ginti viešąjį interesą, materialinio teisinio intereso neturi, tačiau turi procesinį teisinį interesą.¹⁵⁶ Jų asmeninis suinteresuotumas užkerta kelią dalyvauti procese.¹⁵⁷

153 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 42-45.

154 Tak, P. East Meets West Aspects of Prosecution in Countries in Transition. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1999, 7(4): 412-432.

155 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

156 Driukas, A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005-2007, p. 454. Procesinių teisių santykių subjektai skirstomi į dvi grupes: 1. asmenys, turintys teisinį interesą dėl bylos išsprendimo: a) turintys asmeninį (subjektyvų) interesą: tiek materialų teisinį, tiek procesinį; b) turintys visuomeninį, valstybinį interesą, t.y. procesinį; 2. neturintys teisinio intereso. Lukjanova, E. G. *Teorija processualnogo prava* [Theory of Procedural Law]. Moskva: Norma, 2003, p. 214.

157 A.S.Aleksandrovas teigia, kad valstybės kaltintojas taip pat gali būti dispozityvumo subjektas. Tokią išvadą sąlygoja dispozityvumo veikimo ribų samprata procesinio, o ne asmeninio suinteresuotumo rėmuose. Tačiau laisvės disponuoti kaltinimu ir procesinėmis teisėmis pagrindas yra privatus interesas, o prokuroro procesinis interesas sutampa su viešuoju.

Laisvę pasirinkti savo elgesio variantą disponuojant kaltinimu ir procesinėmis teisėmis turi tik privačius interesus ginantys baudžiamojo proceso dalyviai.¹⁵⁸ Proceso dalyviai, kuriems numatytas šis draudimas, negali disponuoti savo nuožiūra jiems suteiktomis teisėmis, todėl jų asmeninis suinteresuotumas byloje gali pakenkti objektyviam jų pareigų įgyvendinimui, ypačiai esant diskrecinėms teisėms. Toks įstatymo leidėjo „saugiklis“ rodo, jog išvardinti asmenys nėra laisvi pasirinkti savo elgesio variantą ir todėl negali būti laikomi dispozityvumo subjektais.

Taigi disponavimo laisvės pagrindas ir pagrindinis dispozityvumo subjekto apibrėžties kriterijus yra privatus interesas. Būtina pastebėti, kad privatus asmuo, skirtingai nuo pareigūno, nėra saistomas pareigos vykdyti nusikalstamų veikų baudžiamąjį persekiojimą, todėl jo įgalinimai kaltinamosios veiklos įgyvendinimo sferoje turi būti konstruojami kaip teisė, kuria jis gali disponuoti savo nuožiūra. Tai nulemia, kad privataus kaltintojo statusas suteikia daugiau laisvo apsisprendimo galimybių nei pareigūno statusas. Pirmiausia tai pasireiškia tuo, kad sprendimą įstoti į procesą kaltintojo vaidmenyje privatus asmuo priima išimtinai dispozityviu pagrindu. Neleistinas imperatyvus kaltintojo statuso suteikimas kokiam nors privačiam asmeniui, net jeigu jis ir nukentėjo nuo nusikalstamos veikos. Iš to kyla ir privataus kaltintojo teisė bet kuriuo proceso metu atsisakyti kaltinimo. Privataus kaltintojo teisinio statuso dispozityvumu pagrįstas ir privataus baudžiamojo persekiojimo dalumas, būdingas privataus kaltinimo funkcijai.¹⁵⁹ Privatus kaltintojas turi teisę iš nusikalstamos veikos viseto išskirti kaltinimą ta apimtimi, kokia jis nori kaltinimą palaikyti (pasirinkti kaltinti tik vieną iš kelių bendrininkų ar tik dėl vienos iš padarytų privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų). Jis neprivalo persekioti už visas jam žinomas teisei priešingas veikas ir kaltinti visus nusikalstamos veikos bendrininkus, skirtingai nuo valstybinio kaltintojo, kuriam įstatymas numato tokią pareigą. Privataus kaltintojo sprendimų priėmimo laisvė pasireiškia tuo, kad jis realizuoja įgalinimus sutinkamai su savo privačiu interesu dispozityvumo principo pagrindu.¹⁶⁰

Neturėtų būti nepagrįstai susiaurinamas dispozityvumo subjektų ratas, apsiribojant tik proceso šalimis, t.y. tik subjektais, kurie turi ir materialųjį, ir procesinį dispozityvumą.¹⁶¹ Privatų interesą baudžiamojoje byloje gina ir įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, išteisintasis, jų gynėjai ir atstovai, nukentėjusysis, civiliniai ieškovai ir atsakovai ar jų atstovai. Šiems proceso dalyviams suteiktos plačios procesinės teisės (bei jas atitinkančios pareigos), leidžiančios aktyviai dalyvauti procese ir veikti bylos eigą. Asmeniškai suinteresuotu proceso dalyviu laikytinas ir liudytojas, kurio suinteresuotumą savo procesine padėtimi

158 BPK 58 straipsnio 2 dalyje numatytas draudimas dalyvauti procese ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, teisėjui, teisiamojo posėdžio sekretoriui, vertėjui, ekspertui ir specialistui, jei jis turi asmeninį interesą, t.y. yra dalyvavęs toje byloje kaip liudytojas, įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistojo atstovas pagal įstatymą, nukentėjusiojo, privataus kaltintojo, civilinio ieškovo ar atsakovo atstovas.

159 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 48.

160 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 69.

161 A. S. Aleksandrovas dispozityvumą apibrėžia kaip įstatymo suteiktą šalių laisvę nustatytose ribose savo procesiniais interesais disponuoti savo teisėmis į baudžiamąjį ieškinį ir į prieštaravimą jam, o taip pat ir kitomis savo procesinėmis teisėmis, įskaitant ir įrodinėjimo teisę. Aleksandrov, A. S. Principų ugolovno sudoproizvodstva [Principles of Criminal Procedure]. *Pravovedenie*. 2003, 5: 164.

apibūdina poreikis realizuoti procesines teises ar įgyvendinti teisines pareigas. Liudytojas yra suinteresuotas ginti BPK 81 straipsnyje ir kitas baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintas teises, arba dar kitaip – reikalauti, kad jis galėtų tinkamai atlikti savo procesines pareigas, legalizuojančias aukščiau minėtas procesines teises.¹⁶² Dispozityvumo subjektais gali būti ir kiti asmeninių suinteresuotumą turintys asmenys, nepripažinti nustatyta tvarka baudžiamojo proceso dalyviais (pavyzdžiui, užstato davėjai, asmenys, kurių atžvilgiu taikomos procesinės prievartos priemonės, ir pan.).

Apibendrinant darytina išvada, kad asmeninis suinteresuotumas yra dispozityvumo subjekto pagrindinis skiriamasis požymis. Taigi dispozityvumo subjektais baudžiamajame procese gali būti baudžiamojo proceso dalyviai ir kiti asmenys, ginantys byloje įstatymo pripažintą asmeninį interesą,¹⁶³ t.y. tik privatūs asmenys.

Išnagrinėjus dispozityvumo elementus, galima suformuluoti dispozityvumo baudžiamajame procese sąvoką, kurioje atsispindėtų tiek turinio elementai, tiek funkcinis aspektas. Dispozityvumas – tai baudžiamojo proceso principas, veikiantis kaip baudžiamojo proceso dalyvių ir kitų asmenų, ginančių savo asmeninį interesą baudžiamajame byloje, galimybė disponuoti baudžiamojo proceso dalyku (kaltinimu) arba ginčijama materialine teise civilinio ieškinio baudžiamajame byloje procese, taip pat atstovaujimų interesų gynbos tikslais disponuoti procesinėmis teisėmis, kurių realizavimas daro reikšmingą įtaką baudžiamojo proceso eigai.

2.3.2. Materialaus ir procesinio dispozityvumo turinys

Siaurąja prasme dispozityvumą sudaro turiningasis ir funkcinis elementai. Dispozityvumas suponuoja laisvę (teisę) disponuoti: ginčo objektu (arba materialinėmis teisėmis) (materialusis arba turiningasis dispozityvumo aspektas) ir procesinėmis priemonėmis (procesinis arba funkcinis dispozityvumo aspektas).¹⁶⁴ Šiame skyriuje bus nagrinėjamas materialaus (turiningojo) ir procesinio (funkcinio) dispozityvumo turinys.

Materialųjį dispozityvumą sudaro disponavimas baudžiamojo proceso dalyku (kaltinimu), kuris baudžiamojo proceso teisės moksle siejamas su įgaliojimais veikti proceso pradžią, tolesnę eigą ir pabaigą.¹⁶⁵ Laisvė disponuoti materialinėmis teisėmis suprantama kaip teisė į ieškinį materialiaja prasme.¹⁶⁶ Pagrindine materialaus dispozityvumo pasireiškimo sfera baudžiamajame procese yra privataus kaltinimo bylų procesas, kadangi nu-

162 Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius, 2008, p. 92.

163 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom procese* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 41.

164 Driukas, A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005-2007, p.325.

165 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom procese* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 45. Rogova, O. I. *Predely projavlenija dispozitivnosti v ugolovnom sudoproizvodstve* [Limits of Manifestation of Dispositiveness in Criminal Proceedings]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Tomsk, 1994, p. 170.

166 Teisė į ieškinį – tai ne pati pažeista ar ginčijama materialinė teisė, o įstatymo užtikrinta galimybė nustatyta procesine tvarka gauti pažeistos teisės gynybą. Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p.20.

kentėjusiajam priklauso teisė disponuoti kaltinimu. Taip pat materialusis dispozityvumas pasireiškia galimybe disponuoti ginčijama materialiaja teise civilinio ieškinio baudžiamajame byloje byloje procese, tačiau ši dispozityvumo apraška nesusijusi su šio tyrimo tema, todėl toliau nebus nagrinėjama.

Materialusis dispozityvumas pasireiškia konkrečiomis taisyklėmis. Vadovaujantis klasikine dispozityvumo doktrina civiliniame procese, subjektinių teisių ypatingas bruožas – laisvas disponavimas jomis – nulemia civilinio proceso ypatumus, kurie išreiškiami formulėmis: *invitus agere vel accusare nemo cogitur, nemo iudex sine actore, ne eat iudex ultra petita partium*:

1. Kadangi subjektinės teisės turėtojas gali ja laisvai disponuoti iki proceso ir už proceso ribų, gali net visai nuo jos atsisakyti, tik pats teisės turėtojas sprendžia, kreiptis jam į teismą gynybos ar kentėti savo teisių pažeidimą. Niekas negali būti verčiamas prieš savo valią kreiptis gynybos į teismą: *nemo invitus agere cogitur*;
2. Teismas negali pradėti bylos savo ar pašalinio asmens iniciatyva, būtinas paties asmens, kurio teisės pažeistos, pareiškimas teismui. Ši teisinė nuostata išreikšta formule *nemo iudex sine actore* (vok. *kein Kläger, kein Richter*);
3. Teisės turėtojas apibrėžia ieškinio dalyką ir pagrindą, pareikštų reikalavimų apimtį, teismo užduotis apsiriboja bylos nagrinėjimu pareiktos pretenzijos rėmuose, teismas negali išeiti už šalių reikalavimų ribų: *ne eat iudex ultra petita partium*.¹⁶⁷

Teismo proceso kaip vienojo savo prigimtimi instituto nagrinėjimas leidžia šias proceso formules pritaikyti ir šiuolaikiniam baudžiamajam procesui. Panagrinėkime materialiojo dispozityvumo postulatus plačiau.

Niekas negali būti verčiamas prieš savo valią kreiptis gynybos į teismą: *Invitus agere vel accusare nemo cogitur*.¹⁶⁸ Manydamas, kad jo teisės yra pažeistos, nukentėjęs asmuo neprivalo kreiptis į teismą ir negali būti verčiamas tą daryti. Šiuo atveju nukentėjęs asmuo yra pažeistos subjektinės teisės turėtojas. Teisės turėtojas gali ja laisvai disponuoti, jos atsisakyti, todėl tik jis pats sprendžia, ar kreiptis jam į teismą gynybos, ar pasyviai reaguoti į savo teisių pažeidimą. Kaltinimas kaip kreipimasis dėl teisminės gynybos yra jį įgyvendinančio asmens teisė, o ne pareiga, ginti savo teises niekam neprivaloma ir kaltintojas savo nuožiūra sprendžia, ar kreiptis į teismą.¹⁶⁹ Baudžiamajame procese aiškiausiai tai pasireiškia privataus kaltinimo byloje, kur teisės turėtojas yra kartu ir kaltinimo subjektas, pats sprendžiantis, ar pasinaudoti teise į teisminę gynybą. Tuo atveju, kai privačiam asmeniui suteikta teisė disponuoti kaltinimu, jam priklauso ir kaltinimo atsisakymo bei susitaikymo teisė. Taigi *invitus agere vel accusare nemo cogitur* yra taip pat ir privataus kaltinimo bylų proceso instituto baudžiamajame procese postulatą. Viešo bei privačiai viešo kaltinimo byloje ši formuluotė gali būti suprantama ne kaip prokuroro, o kaip valstybės (teisės turėtojo ir kaltinimo subjekto) teisė spręsti, ar bausti ir kokia apimtimi bausti

167 Rjazanovskij, V. A. *Edinstvo processa* [Unity of Procedure]. Moskva: Gorodec, 2005, p. 52, 58.

168 *Codicis Iustiniani* [interaktyvus]. 3.7.1., [žiūrėta 2009-06-15] <<http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/CJ3.htm#7>>. Plačiau: Jonaitis, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2005, p. 222.

169 Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. II tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 4.

teisės pažeidėją bei tai įtvirtinti teisės aktuose (kriminalizuojant nusikalstamas veikas arba paliekant teisės pažeidimus už baudžiamojo įstatymo veikimo ribų kitų teisės šakų reguliavimui ir toleruojant tokius teisės pažeidimus baudžiamosios justicijos prasme).¹⁷⁰

Teismas negali pradėti bylos savo ar pašalinio asmens iniciatyva. Ši teisinė nuostata išreiškta formule *nemo iudex sine actore* (vok. *kein Kläger, kein Richter*).¹⁷¹ Kaltinimo kaip baudžiamojo ieškinio traktavimas¹⁷² leidžia išplėsti civilinio proceso principo *nemo iudex sine actore* veikimą baudžiamojo proceso reguliavimo sferoje. Ieškovo teisė disponuoti ieškiniu, neginčijama civilinio proceso teisėje, baudžiamojo ieškinio koncepcijos rėmuose įgauna atitinkamą pritaikymą ir baudžiamajame procese.¹⁷³ Analogišką principą baudžiamajame procese suformulavo dar Ciceronas: *nemo nisi accusatur fuerit, condemnari potest* (niekas negali būti nuteistas be atitinkamo kaltinimo).¹⁷⁴ Šis principas galioja visose baudžiamojo proceso stadijose ir visoms bylų kategorijoms, tačiau teismo aktyvumo ribos varijuoja priklausomai nuo dominuojančio baudžiamojo proceso modelio: nuo labai aktyvaus iki visiškai pasyvaus.¹⁷⁵ Įprastais atvejais teismas negali pradėti baudžiamojo proceso savo iniciatyva *sine actore* ir nagrinėti bylos nesant kaltinimo, taip pat negali vykdyti procesas nedalyvaujant kaltintojui, o teismas neturi teisės tęsti bylos, jei kaltintojas atsisakė kaltinti. Net teismui nustačius nusikalstamos veikos požymius, savo iniciatyva teismas negali inicijuoti ikiteisminio tyrimo. Teisminis nagrinėjimas galimas tik esant prokuroro kaltinamajam aktui (BPK 220 straipsnio 1 dalis), pareiškimui dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamojo įsakymo tvarka (BPK 418 straipsnio 2 dalis) ar bylos nagrinėjimo supaprastinto proceso tvarka (BPK 428 straipsnio 1 dalis), nutarimui dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo (BPK 397 straipsnis) arba nukentėjusiojo skundui ar jo teisėto atstovo pareiškimui privataus kaltinimo byloje (BPK 407 straipsnis). Tik esant proceso dalyvių skundams galimas bylos nagrinėjimas apeliacine ar kasacine tvarka (BPK 320 straipsnio 1 dalis, 367 straipsnio 1 dalis). Bylos atnaujinimui dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių taip pat reikalinga proceso dalyvių arba prokuroro iniciatyva (BPK 446 straipsnio 1, 3 dalys, 452 straipsnio 1 dalis, 457 straipsnio 1 dalis). Šio principo kontekste kritikuojama LAT pirmininkui – teisminės valdžios atstovui – suteikta teisė pateikti teikimą dėl bylos atnaujinimo dėl akivaizdžiai (aiškiai) netinkamai taikyto baudžiamojo įstatymo ir dėl Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto arba EŽTT sprendimo (BPK 452 straipsnio 1 dalis, 457 straipsnio 2 dalis).¹⁷⁶ Tokiu atveju procesą pradėdamas *sine actore*, teis-

170 Šiuo atveju prokuroras suprantamas ne kaip dispozityvumo subjektas, o kaip teisės turėtojas – valstybės – atstovas.

171 Fasching, H. W. *Lehrbuch des Österreichischen Zivilprozessrechts*. Wien, 1990, p. 339. Terebeiza, Ž. Dispozityvumo principo galiojimo ribos ginant viešąjį interesą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 7 (109): 93-94. Radinienė, I. Ar dispozityvumo principas turi absoliutų pobūdį civilinio proceso teisėje? *Teisės apžvalga*. 2000, 4: 78-79.

172 Baudžiamojo ieškinio teorija bus nagrinėjama plačiau šio disertacinio tyrimo I skyriaus 3.1. dalyje.

173 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 38.

174 Ciceronas, M. T. *Kalbos*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 52.

175 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

176 Randakevičienė, I. *Baudžiamosios bylos atnaujinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 131.

mas imasi kaltintojo funkcijų, o tai pažeidžia teismo nešališkumo bei *nemo nisi accusatur fuerit, condemnari potest* principus.¹⁷⁷

Teismas negali peržengti šalių reikalavimų ribų: *ne eat iudex ultra petita partium*.

Teisės turėtojas apibrėžia ieškinio dalyką ir pagrindą, pareikštų reikalavimų apimtį. Teismo užduotis apsiriboja bylos nagrinėjimu pareikštos pretenzijos rėmuose. Ieškovo baudžiamajame procese (kaltintojo) reikalavimai išdėstomi kaltinamajame akte, pareiškime teismui ar nukentėjusiojo skunde ir šie reikalavimai apibrėžia teismo nagrinėjimo ribas, o teismas, imdamasis iniciatyvos šias ribas keisti, yra saistomas tam tikrų įstatyme numatytų taisyklių. Teismas negali pripažinti asmens kaltu pagal kitą baudžiamąjį įstatymą, numatantį sunkesnę nusikaltimą, arba dėl nusikalstamos veikos, kurios faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo išdėstytųjų kaltinamajame akte, jeigu apie tokią galimybę teisiame posėdyje kaltinamajam nebuvo iš anksto pranešta (pavyzdžiui, inkriminuoti papildomus kvalifikuojančius požymius) (BPK 255 straipsnis).¹⁷⁸ Bendras principas klasikiname rungtyniniame procese apibrėžia, kad teismas *ex officio* negali priimti nuosprendžio, peržengdamas kaltinimo ribas, negali pakeisti kaltinimo be kaltintojo prašymo ar inkriminuoti naujas nusikalstamas veikas, paaiškėjusias teismo nagrinėjimo metu, t.y. pagal *ne eat iudex ultra petita partium* principą negali keisti faktinių baudžiamojo ieškinio aplinkybių be ieškovo (kaltintojo) prašymo. Tačiau dominuojantis baudžiamojo proceso modelis ir šiuo atveju gali turėti išimtis. Susiformavusi EŽTT praktika pripažįsta baudžiamąją bylą nagrinėjančio teismo įgaliojimus savo iniciatyva informuoti kaltinamąjį apie galimą inkriminuojamos nusikalstamos veikos kvalifikacijos pakeitimą neprieštaraujančiais Konvencijoje įtvirtintoms teisėms,¹⁷⁹ o aktyvaus teismo modelis Lietuvos baudžiamajame procese suponuoja plačias teismo diskrecines teises keičiant kaltinimą, todėl laikantis tam tikrų procedūrų ir sąlygų nukrypstama nuo aptarto teorinio modelio.

Galima išskirti materialinio dispozityvumo, t.y. kompleksinės teisės disponuoti baudžiamojo proceso dalyku, elementus:

1. Galimybė savo nuožiūra pradėti procesą baudžiamojoje byloje pasireiškia suteikiant privačiam kaltintojui teisę paduoti skundą teismui. Privataus kaltinimo procese nuo skundo padavimo momento pradamas baudžiamasis procesas, taip pat ir baudžiamasis persekiojimas, t.y. pagrindinis nukentėjusiojo kreipimosi į teismą tikslas, kadangi, kaip minėta, baudžiamojo ieškinio dalykas yra kalto asmens patraukimas baudžiamojon atsakomybėn. Privataus kaltinimo proceso inicijavimo dispozityvus pobūdis pasireiškia tuo, kad nukentėjusysis turi savarankiškai spręsti klausimą, kaip jis vertina savo pažeistų teisių

177 Šiuo klausimu pasisakė ir EŽTT byloje *Daktaras v. Lithuania*, no. 42095/98, ECHR 2000-X.

178 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 119-6005.

179 Girdauskas, M. Teismo įgaliojimų keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą griežtesniu suderinamumas su konstituciniais baudžiamojo proceso tikslais ir principais. *Teisė*. 2013, 88: 144-163. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikaciją. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikalavimai. *Teisės problemos*. 2005, 1 (47): 26-61. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą. *Teisės problemos*. 2009, 3 (65): 79-133. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą: Konstitucijos reinterpretojimo prielaidos. *Teisės problemos*. 2014, 91: 154-171. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą: Konstitucijos reinterpretojimo prielaidų paieška. *Teisės problemos*. 2014, 90: 126-141.

ir teisėtų interesų svarbą, koks jam padarytos žalos laipsnis ir ar jam reikia kreiptis į teisėsaugos institucijas dėl jam padariusio žalą asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn. Baudžiamajame kodekse (toliau – ir BK)¹⁸⁰ nukentėjusiajam suteikiama daugiau teisių inicijuoti ir įgyvendinti baudžiamąjį persekiojimą, atsižvelgiama į jo nuomonę ir norus. Šią principinę nuostatą V. Piesliakas nagrinėja kaip nukentėjusiojo nuožiūros išplėtimo principą, kuris suprantamas kaip nukentėjusiojo vaidmens įtvirtinimas plečiant ratą veikų, dėl kurių baudžiamasis persekiojimas pradedamas tik esant nukentėjusiojo skundui (ar jo atstovo pareiškimui), bei išplečiant teisę nutraukti pradėtą procesą.¹⁸¹

Nukentėjusiajam suteikiama teisė atsisakyti inicijuoti baudžiamąjį procesą¹⁸² nėra savarankiška teisė, o tik tos pačios teisės pradėti procesą aiškinimas negatyviąja prasme. Šios teisės dispozityvus pobūdis gali būti suprantamas pozityviąja prasme kaip asmens nuožiūra nuspręsti pradėti procesą ir imtis pozityvių veiksmų šiai valiai išreikšti arba negatyviąja prasme neveikimu išreikšti savo valią nepradėti baudžiamojo proceso. Todėl ši teisė neturėtų būti laikoma atskiru materialiojo dispozityvumo elementu.

Rungtyniniame procese kaltintojui suteikiama dispozityvi teisė atsisakyti jau pareikšto kaltinimo bei teisė susitaikyti (pavyzdžiui, kaip numatoma ir BPK 3 straipsnio 1 dalies 5 p., 416 straipsnyje) yra būtinos dispozityvumo baudžiamajame procese sąlygos. Nuo šalių valios priklauso, kokių būdu išspręsti konfliktą: teismo sprendimu, bendru susitarimu ar teismo priimtu atsisakymu nuo skundo. Šalys turi vieningą teisę, realizuojamą išimtinai bendru sutarimu – teisę į taikų konflikto sureguliovimą. Teisingumo negalima įgyvendinti *ad absurdum*, suteikiant jam privalomą pobūdį išimtinai privačių interesų srityje,¹⁸³ todėl tiesa nustatinėjama tiek ir tol, kol to siekia šalys, gindamos savo privačius interesus. Dispozityvumas suponuoja negalimumą ieškoti tiesos privataus kaltinimo byloje, kai šalys nebereikia noro toliau aiškintis konfliktą, tačiau praktikoje teorinis modelis įgyja kitokį turinį ir Lietuvos baudžiamajame procese yra koreguojamas aktyvaus teismo doktrina.

2. Kitas dispozityvumo elementas suprantamas kaip teisė laisvai disponuoti procesinėmis teisėmis. Disponuoti materialiosiomis teisėmis galima tik turint specialiai numatytas procesines priemones, taigi procesinio dispozityvumo sąvoka apibūdina dispozityvumo funkcinį vaidmenį.

CPK 13 straipsnis apibrėžia dispozityvumo principą tik procesinio dispozityvumo prasme: šalys ir kiti proceso dalyviai turi teisę laisvai disponuoti joms priklausančiomis procesinėmis teisėmis. Dalyvaudami procese ginčijamo materialaus teisinio santykio subjektai išsaugo teisę disponuoti savo materialiąja teise, esančia teismo nagrinėjimo

180 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

181 Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 116-117.

182 Asmens, nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, nagrinėjamos privačiai viešo kaltinimo tvarka, teisė, kad be jo pareiškimo nebūtų pradedamas ikiteisminis tyrimas, yra procesinio dispozityvumo baudžiamajame procese apraiška. Privatai viešo kaltinimo byloje nukentėjusysis nėra materialaus dispozityvumo subjektas, nes neturi galimybės disponuoti baudžiamojo proceso dalyku – kaltinimu. Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 48-49.

183 Muradjan, E. M. *Istina kak problema sudebnogo prava* [Truth as a Problem of Judicial Law]. Moskva: Jurist, 2004, p. 28.

dalyku, taigi tokiu atveju kalbama apie disponavimą materialiaja teise, nors tai ir daroma procesinėmis priemonėmis. Štai R. Jėringas manė, kad bet kokia teisė turi būti pasiekta kova, nes teisė – jėgos kategorija.¹⁸⁴ Taigi proceso teisė gali būti suprantama kaip materialios teisės įgyvendinimo priemonė.

Procesinis dispozityvumas baudžiamajame procese siejamas su baudžiamojo proceso dalyvių ir kitų suinteresuotų asmenų asmeninių interesų gynyba įgyvendinant procesines teises, kurių realizavimas nesusijęs su disponavimu baudžiamojo proceso dalyku (kaltinimu).¹⁸⁵ Kaltinimo ar gynybos pusėje dalyvaujantiems asmenims tai visų pirma galimybė, panaudojant savo procesines teises, ginti savo poziciją baudžiamojoje byloje, efektyviai įgyvendinti baudžiamojo proceso funkciją.

Vadovaujantis klasikine doktrina ir procesinį dispozityvumą kildinant iš materialių subjektinių teisių ypatumų, procesinio dispozityvumo kaip materialiojo dispozityvumo tęsinio samprata nekelia didesnių prieštaravimų.¹⁸⁶ Procesinis dispozityvumas laikomas materialijų teisinių santykių dispozityvumo padariniu, kadangi asmenys, buvę laisvi materialiuosiuose santykiuose, turi turėti tokią galimybę ir esant procesiniams santykiams.¹⁸⁷ Tačiau baudžiamajame procese toks požiūris nepaaiškina dispozityvumo veikimo ir yra per siauras. Dispozityvumo ištakų, dispozityvių teisių požymių bei dispozityvumo subjektų analizė leidžia teigti, jog procesinis ir materialusis dispozityvumas gali būti visiškai savarankiškos kategorijos. Baudžiamojo proceso dalyviai, nesantys materialiojo dispozityvumo (disponavimo kaltinimu) subjektais, gali disponuoti procesinėmis teisėmis. Taigi procesinis dispozityvumas baudžiamajame procese nelaikytinas neatsiejama materialiojo dispozityvumo tąsa, kadangi turi skirtingas ištakas bei gali pasireikšti savarankiškai. Pavyzdžiui, liudytojas nėra materialiojo dispozityvumo subjektas, bet disponuoja procesinėmis teisėmis, gindamas savo asmeninius interesus, atsisakydamas duoti parodymus prieš įtariamą nusikalstamos veikos padarymu šeimos narį ar artimą giminaitį (BPK 82 straipsnio 2 dalis).

Procesinio dispozityvumo pasireiškimo formų baudžiamajame procese yra daug. Formoms, išreikštomis disponavimu procesinėmis teisėmis ir pareigomis, būdinga tai, kad įstatymų leidėjas suteikia proceso dalyviams nuožiūros laisvę įgyvendinant įstatymu suteiktas teises ir vykdant pareigas. Prie procesinio dispozityvumo formų priskirtini baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas, procesas apeliacinėje ir kasacinėje instancijose, sutrumpintas įrodymų tyrimas, proceso nutraukimas, sutinkant proceso dalyviams, liudijimo imunitetas. Pagrindinis bruožas, apibūdinantis procesines teises, kurios yra procesinio dispozityvumo pasireiškimo forma, yra bendra visoms dispozityviomis teisėmis savybė – reikšmingai veikti baudžiamosios bylos eigą.

184 Von Jhering, R. *Der Zweck im Recht*. Hildesheim, New York: Georg Olms; Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1970, p. 12.

185 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom procese* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 49.

186 Tačiau net civiliniame procese šios nuostatos nereikia suabsoliutinti. Negalima dispozityvumo principo nagrinėti kaip besąlygiško ir neginčytino proceso prado, išeinančio iš civilinių teisių esmės ir neleidžiančio nukrypimų be suinteresuotų šalių valios. Jei teisės turėtojas kreipėsi į teismą, tai jis yra saistomas struktūros proceso, kuris sukurtas ginti ne tik jo asmeninius interesus, bet ir visos valstybės interesus, kurie reikalauja, kad procesas užtikrintų teisinę tvarką ir teisingumą.

187 *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 84.

Taigi dispozityvumas kaip teisės principas, turintis reguliuojamąjį poveikį, konkuruodamas su oficialumo principu, modeliuoja privataus kaltinimo bylų proceso teisinį reguliavimą ir nulemia jo ypatumus, kuriems šiame disertaciniame tyrime ir skiriamas didžiausias dėmesys.

3. Privataus kaltinimo bylų proceso teoriniai pagrindai

Nusikalstama veika suardo visuomeninę tvarką, pažeidžia individams, visuomenei, valstybei svarbias vertybes ir sukelia konfliktą tarp nukentėjusiojo ir kaltininko, nukentėjusiojo ir valstybės bei kaltininko ir valstybės interesų, todėl tais atvejais, kai įmanoma, valstybė yra suinteresuota teisinių santykių subjektų interesų konfliktą išspręsti atkuriant iki konflikto buvusią tvarką, pusiausvyrą, t.y. atlyginant, pašalinant žalą ir kitaip neutralizuojant nusikalstamos veikos sukeltus žalingus padarinius.¹⁸⁸ „Teisės socialinis vaidmuo pasireiškia tuo, kad ji veikia kaip socialinis reguliatorius užtikrinant tiek viešųjų ir privačių interesų pusiausvyrą, tiek asmenų, jų grupių privačių interesų suderinimą“.¹⁸⁹ Privataus kaltinimo institutas yra viena iš teisės socialinio vaidmens įgyvendinimo priemonių. Valstybė, siekdama kuo efektyviau sureguliuoti asmeninius konfliktus, kurių pasekmės patenka į baudžiamosios teisės reguliavimo sferą, numatė proceso formą, kurios pagrindinis tikslas yra ne kaltojo asmens nubaudimas, o konfliktuojančių šalių sutaikymas. Tiek reguliavimo metodu, tiek tikslais privatus kaltinimas yra unikalus institutas baudžiamojo proceso teisėje. Nukentėjusiajam suteikiamas aktyvus vaidmuo ir inicijuoti procesą, ir lemti baudžiamojo proceso eigą, nuo nukentėjusiojo valios priklauso kaltininkui kylančių teisinių pasekmių pobūdis. Privatus kaltinimas, kaip privataus konflikto išsprendimo būdas baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis, atlieka svarbų socialinį vaidmenį atkuriant teisinę tvarką, kuri buvo pažeista nusikalstama veika.¹⁹⁰

Baudžiamojo proceso literatūroje privatus kaltinimas nagrinėjamas įvairiais aspektais. Privataus kaltinimo teisės įgyvendinimas gali būti traktuojamas kaip:

- 1) Speciali proceso forma,¹⁹¹ kai procesas pradedamas esant nukentėjusiojo ar jo atstovo skundui ir gali būti nutraukiamas nukentėjusiajam ir kaltinamajam susitaikius, o kaltinimą palaiko pats nukentėjusysis. Konstitucinio Teismo jurisprudencija

188 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje: atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 50.

189 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 106-2381.

190 Privataus kaltinimo skeptikai teigia, kad valstybė, kurios teisinė sistema priklauso nuo privačios iniciatyvos, nevykdo vienos iš svarbiausių savo pareigų, t.y. apsaugos nuo nusikalstamų veikų užtikrinimo. Teigiama, kad atsakas į nusikalstamą veiką turi būti vienodas, numatomas iš anksto ir neišvengiamas. Piliečio teisė į saugumą atitinka valstybės institucijų pareigą tinkamai vykdyti savo funkcijas. Demokratinė valstybė turi prisiimti pareigą panaudoti visus būtinus išteklis (*inter alia* baudžiamąjį persekiojimą) atkurti socialinę taiką, kuri buvo pažeista kėsিনimusi į jos ginamus teisinius gėrius. Perez Gil, J. *La acusación popular*. Granada: Editorial Comares, 1998, p. 328.

191 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 119-179. Rustamov, Kh. U. *Ugolovnyj process – formy* [Criminal Procedure – Forms]. Moskva: Juni-ti, 1998, p. 303-304. Jurgaitis, R. *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p.15.

dencijoje taip pat pateikiama privataus kaltinimo bylų proceso kaip proceso formos samprata ir privataus kaltinimo sąvoka atskleidžiama per privataus kaltinimo procesinius ypatumus: „*privataus kaltinimo bylų procesas – tai specifinis teisinis konfliktų sprendimo būdas, kai tam tikro konflikto juridizavimą (kriminalizavimą) ir asmens patraukimą baudžiamojon atsakomybėn lemia ne valstybės institucijų (pareigūnų), bet nukentėjusiojo valia kreiptis į kompetentingas valstybės institucijas, kad būtų pradėtas baudžiamasis procesas, ir kai iki pat asmens kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, pripažinimo kaltu arba nekaltu konflikto šalys turi galimybę susitaikyti ir šitaip sudaryti teisinės prielaidas nutraukti pradėtą baudžiamąjį procesą*“;¹⁹²

- 2) Kaip viena iš kaltinimo rūšių, kai kaltinamąją veiklą vykdo nukentėjusysis.¹⁹³ Šiai pozicijai priskirtinas ir požiūris į privatą kaltinimą kaip į valstybinio kaltinimo monopolio apribojimą.¹⁹⁴

Kaip nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisės į teisminę gynybą išraiška.¹⁹⁵ Šalia tikslo patraukti jo atžvilgiu nusikalstamą veiką padariusį asmenį baudžiamojon atsakomybėn, jį nubausti ir nuteisti, nukentėjusysis pirmiausia siekia apginti ir kiek įmanoma atstatyti savo pažeistas teises ir teisėtus interesus, o privataus kaltinimo teisė yra jo teisės į teisminę savo interesų gynybą išraiška. Taigi privatus kaltinimas yra nukentėjusio asmens instrumentas baudžiamąjo proceso priemonėmis apginti savo pažeistas teises ir teisėtus interesus;¹⁹⁶

- 3) Kaip dispozityvumo principo išraiška baudžiamajame procese.¹⁹⁷

Baudžiamąjo proceso moksle terminas „privatus kaltinimas“ nagrinėjamas procesine prasme, kas visa apimtimi neatspindi tiriamojo instituto požymių. Šį institutą būtina nagrinėti ne tik procesiniu, bet ir materialiuoju aspektu. Tai nulemia kaltinimo sampratos daugiareikšmiškumas: iš vienos pusės kaip teisinis nusikalstamos veikos aprašymas kaltinamuosiuose procesiniuose dokumentuose (kaltinamajame akte, nukentėjusiojo skunde, jo atstovo pareiškimė), iš kitos pusės kaip procesinės veiklos sudėtinė dalis.¹⁹⁸ Privatus kaltinimas

192 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

193 Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 92–98. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004.

194 Tak, P. East Meets West. Aspects of Prosecution in Countries in Transition. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1999, 7(4): 412-432.

195 Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 221-244.

196 Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 92-98.

197 Matuizienė, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4 (4): 301–311. Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 27.

198 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 27.

gali būti suprantamas materialiaja prasme kaip nukentėjusiojo reikalavimas teismui patraukti baudžiamajon atsakomybės asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, už kurią baudžiamasis persekiojimas valstybės perduotas jo nuožiūrai, ir procesine prasme kaip proceso forma, kai dėl tam tikrų nusikalstamų veikų asmenį kaltina pats nukentėjusysis (ar jo atstovas).

Sutinkant su privataus kaltinimo daugiaareikšme samprata tiek procesiniu, tiek materialiojo aspektu, šiame skyriuje didesnis dėmesys bus skiriamas materialiajai privataus kaltinimo sampratai, t.y. privatus kaltinimas bus nagrinėjamas kaip pagrindinė dispozityvumo realizavimo forma, o kituose skyriuose bus išsamiai analizuojami privataus kaltinimo procesinės formos ypatumai.

Šio disertacinio tyrimo objektų – dispozityvumo ir privataus kaltinimo bylų proceso – tarpusavio sąsają bei pasirinkimą juos nagrinėti kartu geriausiai paaiškina akcionarinio (ieškininio) proceso teorija. Privataus kaltinimo bylų procesas yra pagrindinė materialiojo dispozityvumo pasireiškimo forma, todėl materialiojo dispozityvumo aspektu privataus kaltinimo procesas suprantamas kaip ieškininė teisena. Akcionarinis procesas (lot. *actio* – ieškiny) suponuoja kaltinimo kaip baudžiamojo ieškinio koncepciją,¹⁹⁹ o baudžiamasis persekiojimas konstruojamas pagal civilinio ieškinio palaikymo teisme principą. Kaltinimas (vok. *Klage*, ta pati sąvoka naudojama tiek ieškiniui, tiek kaltinimui apibrėžti) – tai ieškiny, kurį prokuroras, gindamas viešąjį interesą, pareiškia teisme, pateikdamas kaltinimo reikalavimus bei įrodinėdamas teismui kaltinimo pagrįstumą, taigi teisme jis veikia kaip ieškovas, valstybės vardu palaikantis baudžiamąjį ieškinį. Šis panašumas paaiškinamas ir istoriniu aspektu: Viduramžiais Europos šalių teisėje pagrindinė proceso forma buvo privatus kaltinimas, suvoktas kaip civilinio proceso atmaina nusikaltimo padarymo atveju, ir tik vėliau įsigalėjo idėja, kad patraukimą baudžiamajon atsakomybės turi inicijuoti oficialūs asmenys.²⁰⁰ Tuomet nusikaltimas buvo laikomas privatinės teisės dalyku, kadangi nukentėjusiam asmeniui priklausė iniciatyva pateikti ieškinį kaltininkui.²⁰¹ Reikalavimai dėl baudžiamosios atsakomybės taikymo asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, su kuriais į teismą kreipiasi kaltintojas, ir sudaro baudžiamojo ieškinio turinį. Koncepcijos esmė yra tai, kad ir kaltinimas, ir civilinis ieškiny nagrinėjami kaip vienos bendros sąvo-

199 Smirnov, A. V. *Modeli ugolovnogo processa* [Models of Criminal Procedure]. Sankt Peterburg: Nauka: Alfa, 2000, p. 32.

200 Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtis Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 372. Ma, Y. Exploring the Origins of Public Prosecution. *International Criminal Justice Review* [interaktyvus]. 2008, 18: 195-207 [žiūrėta 2011-12-22]. <<http://icj.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/2/190>>. Hay, D., Snyder, F. Using the Criminal Law: Policing, Private Prosecution and the State. In Hay, D., Snyder, F. *Policing and Prosecution in Britain, 1750-1850*. Oxford: Clarendon Press, 1989, p. 3-52. Hay, D. The Criminal Prosecution in England and Its Historians. *The Modern Law Review*. 1984, 47 (1): 1-29. Meyer-Krapp, E. *Das Klagerzwangsverfahren*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Göttingen, 2008, p. 5. Šelih, A. The Prosecution Process and the (Changing) Role of the Prosecutor. In *Crime and Criminal Justice in Europe* [interaktyvus]. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000, p. 93-107 [žiūrėta 2013-01-25]. <[http://books.google.lt/books?id=py_dX_lu50C&pg=PA93&dq=%C5%A0eli h,+A.+\(2000\).+The+prosecution+process+and+the+\(changing\)+role+of+the+prosecutor.&hl=lt&sa=X&ei=7o0FT7qAB8zwsGa8iYmCDw&ved=0CC0Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false](http://books.google.lt/books?id=py_dX_lu50C&pg=PA93&dq=%C5%A0eli h,+A.+(2000).+The+prosecution+process+and+the+(changing)+role+of+the+prosecutor.&hl=lt&sa=X&ei=7o0FT7qAB8zwsGa8iYmCDw&ved=0CC0Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false)>.

201 Reichel, P. L. *Comparative Criminal Justice Systems: a Topical Approach*. 4-toji laida. Upper Saddle River (N.J.): Pearson: Prentice Hall, 2005, p. 164.

kos rūšys.²⁰² Ieškinys kaip bendra sąvoka procesine prasme suprantamas kaip kreipimasis į teismą ir reikalavimas apginti pažeistą ar ginčijamą teisę ar įstatymo ginamą interesą.²⁰³ Abu institutai savo teisine prigimtimi yra reikalavimai, pateikti teisminės valdžios institucijai ir sukuriantys jai pareigą nagrinėti bylą teismine tvarka.²⁰⁴ Materialiajia prasme ieškinys suprantamas kaip reikalavimas atsakovui, t.y. teisme ginama subjektinė teisė. Toks reikalavimas gali būti pareikštas privataus asmens dėl kito asmens pažeistų jo subjektinių civilinių teisių (civilinis procesas), dėl valstybinės institucijos pažeistų jo subjektinių viešųjų teisių (administracinis procesas) arba tai gali būti pačios valstybės ieškinys dėl nustatytos teisinės tvarkos pažeidimo (baudžiamasis procesas). Ieškinio prigimtis nesikeičia nuo to, kad šalimi procese tampa valstybės valdžia, atstovaujama jos institucijos.

Civilinio, administracinio ir baudžiamojo ieškinio institutus vienija uždavinių (teisiųjų gėrių apsaugos) ir formaliųjų požymių (kreipimasis į teismą ir teismo pareiga nagrinėti bylą) bendrumas. Ieškinio civiliniame, administraciniame ir baudžiamajame procese tikslas yra pažeistos teisės ar intereso gynbos reikalavimas (BPK 1 straipsnio 1 dalis, CPK 5 straipsnio 1 dalis, Administracinių bylų teisenos įstatymo 5 straipsnio 1 dalis²⁰⁵). Ieškinys yra dispozityvumo įgyvendinimo priemonė, nes būtent ieškiniu ieškovas civiliniame procese (pareiškėjas administraciniame procese, nukentėjęsysis baudžiamajame procese) inicijuoja teisminių bylų nagrinėjimą.²⁰⁶

Visgi kalbant apie baudžiamojo ieškinio koncepciją bei proceso vieningumą, reikia nepamiršti ir skirtumų, kuriuos lemia tai, kad baudžiamųjų teisinių santykių subjektai nėra lygiateisiai. Be to, baudžiamasis teisinis reikalavimas visiškai skiriasi ieškinio esme ir gynbos specifika.²⁰⁷

Ieškinio sąvokos naudojimas ne tik civiliniame, bet ir baudžiamajame bei administraciniame procesuose leidžia suformuluoti esminius universalios ieškinio ir ieškininės gynbos formos bruožus:

1. Ieškinys, kaip gynbos priemonė, visada susijęs su ginču dėl teisės ar teisėto intereso;
2. Ginčas kyla susikirtus priešingiems konfliktuojančių šalių interesams, todėl atstovaudamas savo interesus šalys yra lygiateisės;
3. Siekiant išspręsti ginčą (teisinį konfliktą) būtinas trečiojo – nepriklausomo, nešališko – asmens, t.y. teismo, dalyvavimas.

Neatskiriamu ieškinio kaip gynbos reikalavimo požymiu laikytinas ginčas dėl teisės (intereso). Ginčas priverčia suinteresuotą asmenį kreiptis į trečią nepriklausomą arbitrą. Todėl ieškininėje proceso formoje vienos šalies procesinė veikla sąlygoja procesinę veiklą

202 Ieškinio, kaip bendros sąvokos, būdingos visoms procesinės teisės šakoms idėja vėl išpopuliarėjo 1983 m., išleidus rusų autoriams kolektyvinę monografiją: Poljanskij, N. N., et. al. *Problemy sudebnogo prava* [Problems of Judicial Law]. Moskva: Nauka, 1983.

203 Vėbraitė, V. Ieškinio samprata ir rūšys civiliniame procese. *Teisė*. 2006, 60: 163-170.

204 Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. II tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 4.

205 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 13-308, 2000, Nr. 85-2566.

206 Vėbraitė, V. Ieškinio samprata ir rūšys civiliniame procese. *Teisė*. 2006, 60: 163-170.

207 Apie ieškininius procesus. Smirnov, A. V. *Modeli ugolovnogo processa* [Models of Criminal Procedure]. Sankt Peterburg: Nauka: Alfa, 2000, p. 3.

kitos, atliekančios priešingą funkciją (kaltinimas ir gynyba baudžiamajame procese, ieškinys ir atsiliepimas į ieškinį civiliniame procese). Baudžiamasis procesas privataus kaltinimo byloje gali būti suprantamas kaip ginčo tarp kaltintojo ir kaltinamojo dėl pastarojo kaltės ar nekaltumo, padarius jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką, ir bausmės paskyrimo už ją nagrinėjimo ir išsprendimo procesas.²⁰⁸ Asmens reikalavimas teismui ginti jo teises yra savarankiška proceso pradėjimo priemonė (BPK 407 straipsnis). Jis įvilktas į įstatymo nustatytą formą: nukentėjusiojo skundas ar jo atstovo pareiškimas (baudžiamajame procese) ar ieškinys (civiliniame procese), kurie turi turėti nurodymą, kas, ko, kokių pagrindų ir kieno naudai reikalauja.

Esminė privataus kaltinimo bylų proceso ieškininės prigimties išraiška yra ir veiksmų, kuriuos šalys įgyvendina teisme, pobūdis. Privataus kaltintojo ir ieškovo veiksmus vienija bendros ištakos – to paties asmens rankose sutelktos teisės ir pareikšti reikalavimą, ir palaikyti jį teisme. Baudžiamajame procese teisė formuluoti, pareikšti ir palaikyti privatų veiksmų neteisėtumą visose teisminėse instancijose priklauso vienam privačiam asmeniui, suinteresuotam persekioti, t.y. nukentėjusiam asmeniui (jo atstovui). *Onus probandi* tenka tiek privačiam kaltintojui, tiek ieškovui: jis privalo įrodinėti tas aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus, t.y. kaltinamojo (BPK 34 straipsnio 2 dalis), atsakovo (CPK 178 straipsnis) veiksmų neteisėtumą, arba šių reikalavimų atsisakyti. Kaltinamasis, kaip ir atsakovas, turi teisę pripažinti pareikštą kaltinimą ir susitaikyti su nukentėjusiuoju arba prieštarauti kaltinimui (BPK 413 straipsnio 2, 5 dalys). Savarankiška atsakovo gynybos priemonė yra priešieškinis (CPK 143 straipsnis), kurio atitikmuo baudžiamajame procese yra ypatinga kaltinamojo teisė privataus kaltinimo bylų procese – teisė paduoti priešpriešinį skundą (BPK 410 straipsnio 1 dalis).

Materialiųjų teisinių santykių prigimtis nulemia ieškinio nagrinėjimo ir ieškinio išsprendimo teisme ypatumus civiliniame ir baudžiamajame procese. Padarytos nusikalstamos veikos visuomeninio pavojingumo laipsnis, pažeistos teisės ar teisėto intereso pobūdis ir reikšmingumas sąlygoja tuos gynybos metodus ir būdų ypatumus, kurie savo ruožtu atskiria baudžiamąją teiseną nuo kitų teisenos rūšių:

1) turinio prasme kaltinimas ir ieškinys skiriasi individualumo savybe. Individualumas reiškia kaltinimą konkrečiam asmeniui, kurio atžvilgiu teismui pareiškiamas reikalavimas nustatyti jo kaltumą ir paskirti bausmę. Baudžiamajame procese, skirtingai nuo civilinio, negalimas teisių perėmimas. Bet kokiame kaltinime: viešame, privačiai viešame ar privačiame, reikalaujama nurodyti konkretų asmenį ir jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką (BPK 219 straipsnio 2, 3 p., 412 straipsnio 2 dalis). Baudžiamojo proceso įstatymas draudžia teismui išplėsti tyrimą asmenų ir veikų, nenurodytų kaltinime, atžvilgiu (BPK 255 straipsnio 1 dalis);

2) privataus kaltinimo formos ypatumus taip pat sąlygoja materialiųjų teisinių santykių viešasis teisinis pobūdis. Valstybinės valdžios elementas leidžia privačiam asmeniui privataus kaltinimo bylų procese būtinais atvejais kreiptis pagalbos renkant įrodymus į teisėsaugos institucijas, vykdančias baudžiamąją persekiojimą. (BPK 409 straipsnio 3 dalis). Be to, įvertinant tai, kad nusikalstama veika turi pavojingumo visuomenei požymį, leidžiantį atskirti nusikalstamą veiką nuo kitų teisės pažeidimų rūšių, esant pagrindui,

208 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004, p. 31.

įstatymų leidėjas numato galimybę teismui taikyti procesinės prievartos priemones kaltinamajam.

Baudžiamojo ieškinio teorijos kontekste atsiskleidžia privataus kaltinimo bylų proceso esmė ir esminiai skirtumai nuo kitų ieškininės gynybos formų. Taip pat ši teorija leidžia privatų kaltinimą nagrinėti dispozityvumo sampratos kontekste kaip ieškininės gynybos formą, vykdomą baudžiamojo proceso įstatymų nustatyta tvarka.

3.1. Privataus kaltinimo procesinės formos atskyrimo nuo bendrojo konstitucinio baudžiamojo proceso modelio pagrindai

Konstitucijos preambulėje įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis suponuoja tai, kad privalu stengtis užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinimųsi.²⁰⁹ Viena iš svarbių priemonių užtikrinant konstitucines žmogaus teises ir laisves yra baudžiamosios atsakomybės už pavojingas veikas nustatymas. Tačiau tuo pat metu įstatymų leidėjui visuomet tenka spręsti, kokia apimtimi panaudoti baudžiamąsias teises priemones šių interesų apsaugai. Baudžiamieji įstatymai turėtų veikti pagal *ultima ratio* principą ir būti paskutinė priemonė užkertant kelią neteisėtiems veiksams, kai taikant kitų teisės šakų teisės normas norimo rezultato pasiekti negalima.²¹⁰ Tam tikrų teisinių gėrių privataus gyvenimo srityje apsaugos teisinis reguliavimas yra sudėtingas moraline prasme, kadangi privataus gyvenimo neliečiamumas gali būti apgintas tik viešomis priemonėmis. Šiuo atveju privatumas kaip teisinis gėris konkuruoja su valstybės pareiga jį apsaugoti (įsikišant į asmens privatų gyvenimą).

Baudžiamojo proceso įstatymai daugelyje valstybių leidžia įsikišimą į privataus gyvenimo ir privačių interesų sferą tik pačių nukentėjusiųjų sutikimu arba įstatymų numatytais atvejais esant teismo, prokuroro sankcijai. Atkreiptinas dėmesys, kad įstatymų leidėjas visada susiduria su privačių ar viešųjų interesų prerogatyvos dilema, kadangi pirmenybės suteikimas vieniems interesams neišvengiamai riboja kitus. Nepateisinama pernelyg sureikšminti nei visuomenės interesus, nei jos narių privačių interesus, būtina protingai juos derinti. Ši tendencija turi atsispindėti įstatymuose, taip pat ir reguliuojančiuose baudžiamojo proceso santykius.

Viena iš ryškiausių viešumo ir privatumo santykio derinimo platformų baudžiamajame procese yra privataus kaltinimo institutas, kurio normos reguliuoja ypatingą baudžiamosios teisenos tam tikros kategorijos bylose tvarką. Privataus kaltinimo teisinis reguliavimas yra savotiška ribinė zona tarp valstybės pareigos užtikrinti asmens apsaugą nuo nusikalstamų kėsinimųsi ir valstybės pagarbos privačiam asmens gyvenimui. Taigi įstatymų leidėjas, siekdamas įtvirtinti teisingą procesą, turi numatyti tokį privataus kaltinimo bylų proceso teisinį reguliavimą, kuriame būtų suderintas asmens interesas apsaugoti savo privatumą ir valstybės pareiga ginti asmenį nuo nusikalstamų veikų baudžiamojo proceso

209 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

210 Pavilonis, V. Konstitucinės baudžiamųjų įstatymų rekodifikacijos ištakos. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucijos penkerių metų sukakčiai*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 85-101. Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (2): 715-738.

priemonėmis. Tačiau kokiais atvejais turi būti taikomas būtent šis teisinis reguliavimas, yra diskusinis klausimas, iki šiol plačiau neanalizuotas mokslinėje jurisprudencijoje.

Privataus kaltinimo teisinio reguliavimo ištakas pirmiausia reikia analizuoti teisinių idėjų (teisinės politikos) ontologiniame lygmenyje. ET formuojamoje baudžiamojoje politikoje, įtvirtintoje ET rekomendacijose baudžiamojo proceso srityje, nuosekliai pabrėžiama būtinybė užtikrinti greitą ir efektyvų teisingumo įvykdymą. Taip pat akcentuojamas poreikis racionaliai dėti baudžiamosios politikos prioritetus. Bendra principinė baudžiamosios politikos linija, būdinga Europos Sąjungos valstybių nacionalinei baudžiamajai politikai, apibūdintina terminu baudžiamosios politikos poliarizacija (arba išsiskiojimu, angl. *bifurcation*).²¹¹ Šis terminas apibūdina baudžiamąją politiką, kai išskiriamos tam tikros prioritetinės kryptys skirtingų nusikaltimų ar asmenų grupių atžvilgiu, kur baudžiamasis persekiojimas yra intensyvinamas ir stiprinamas, o likusiose srityse kuo plačiau taikomos supaprastintos ar alternatyvios baudžiamosioms priemonės ir procedūros, taip pat akcentuojama ir nusikaltimų aukų teisių ir interesų apsaugos svarba baudžiamajame procese, kas laikytina bendro pobūdžio baudžiamąja politine tendencija.²¹² Baudžiamosios politikos tendencijos atsispindi ir baudžiamojo proceso diferenciacijos procesuose. Bendra nuostata yra tokia, kad, esant dideliame ir įvairiam nusikalstamumui, skirtingoms nusikalstamų veikų padarymo aplinkybėms, nevienodam nusikalstamas veikas padariusių asmenų statusui, neįmanoma veiksmingai kontroliuoti nusikalstamumo, nustatant ir taikant bendrą baudžiamąją procesinę formą.²¹³ Taigi baudžiamoji politika gali būti įgyvendinama per baudžiamojo proceso diferenciaciją: mažiau pavojingų visuomenei nusikaltimų baudžiamosios politikos požiūriu atžvilgiu taikant supaprastintas arba alternatyvias procedūras. Tiek supaprastintų proceso formų, tiek alternatyvių apkaltinamajam nusprendžiamam baudžiamosios bylos išsprendimo formų paskirtis yra ne tik proceso ekonomija, bet ir baudžiamosios atsakomybės ar kitokios valstybės reakcijos į nusikalstamą veiką įvykdžiusį asmenį individualizavimas.²¹⁴

Baudžiamosios politikos kontekste privataus kaltinimo reikšmė suprantama daugiau neigatyviaja prasme. Jei privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamosioms veikoms būtų taikoma bendra baudžiamojo proceso forma, šių nusikalstamų veikų persekiojimui valstybė turėtų skirti gerokai daugiau administracinių išteklių nei privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo užtikrinimui. Valstybei naudinga ne tik iktėisminio tyrimo sąnaudų ekonomija privataus kaltinimo byloje, bet ir neigatyvusis privataus kaltinimo

211 Bikelis, S. Baudžiamosios politikos tendencijos Europoje. In Sakalauskas, G., et al. *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji tyrimai*. Vilnius: Teisės institutas, 2012, p. 71.

212 Bikelis, S. Baudžiamosios politikos tendencijos Europoje. In Sakalauskas, G., et al. *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji tyrimai*. Vilnius: Teisės institutas, 2012, p. 71, 83.

213 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 17. Goda, G. Baudžiamojo proceso forma: optimalių procesinių taisyklių paieškos galimybės ir ribos. *Teisė*. 2007, 65: 51-52.

214 Ažubalytė, R. Alternatyvūs baudžiamojo konflikto sprendimo būdai nagrinėjant bylą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 6(108): 42. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos: formų diferenciacija. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 232.

teisės aspektas, t.y. daugeliu atvejų dėl privataus kaltinimo deliktų iš viso nebūna inicijuojamas baudžiamasis procesas.

Be to, privataus kaltinimo diferencijavimo pagrindų laikytinas ir tikslingumo motyvas. Valstybei neturėtų būti užkrauta pareiga tirti kiekvieną asmeninį konfliktą. Nors privataus kaltinimo sferai priskirtos nusikalstamos veikos yra svarbios nukentėjusio asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugos atžvilgiu, tačiau, vertinant pagal viešojo intereso arba visuomeninės reikšmės kriterijų, dažniausiai šios veikos nėra reikšmingos, todėl jų baudžiamasis persekiojimas nėra prioritetinis. Privataus kaltinimo bylų nagrinėjimas yra svarbus tiek, kiek svarbi yra nukentėjusiojo teisių ir teisėtų interesų apsauga, todėl šiuo aspektu privataus kaltinimo teisės įtvirtinimas laikytinas pakankamu teisiniu instrumentu.

Baudžiamojo proceso moksle nebuvo nagrinėti kriterijai, kuriais remiantis viena ar kita nusikalstama veika būtų priskirtina privačiam ar privačiai viešam kaltinimui. 2002 m. BK reikšmingai išplėtė sąrašą veikų, kuriose ikiteisminis tyrimas atliekamas tik esant nukentėjusiojo skundai, t.y. privačiai viešo kaltinimo tvarka, kai iniciatyva pradėti baudžiamąjį procesą dėl padarytos nusikalstamos veikos priklauso nukentėjusiajam, tačiau toliau procesas vyksta bendra tvarka ir nukentėjusysis nebeturi diskrecijos nulemti tolesnės proceso eigos. Tačiau privataus kaltinimo bylų sąrašas praktiškai išliko nepakitęs.

BPK neįtvirtina viešo, privačiai viešo ir privataus kaltinimo bylų proceso atribojimo kriterijų. Pagrindų nustatant diferencijuotą teisinį reguliavimą tam tikrų veikų atžvilgiu (nagrinėjamu atveju – kaltinimo procesinės formos diferencijavimo) išskyrimas yra baudžiamojo proceso teorijos dalykas, tačiau jų nustatymas turi principinę reikšmę diskusijoms dėl šios diferencijuotos kaltinimo rūšies egzistavimo tikslingumo bei taikymo apimties.

Viešo, privačiai viešo ir privataus kaltinimo bylų proceso atribojimo kriterijus randame konstitucinėje jurisprudencijoje. Konstitucinis Teismas, 2006 m. sausio 16 d. nutarime pasisakydamas dėl baudžiamojo proceso normų, reguliuojančių privataus kaltinimo bylų procesą, konstitucingumo, *inter alia*, pasisakė ir dėl kriterijų, kuriais vadovaudamasis įstatymų leidėjas gali įtvirtinti tokį teisinį reguliavimą, kai pagrindu pradėti tam tikros nusikalstamos veikos tyrimą gali būti tik paties nukentėjusio asmens (ar jo atstovo) kreipimasis (prašymas, pareiškimas, skundas ar kt.) dėl nusikalstamos veikos, o per bylos nagrinėjimą teisme valstybinis kaltinimas nėra palaikomas. Nutarime nepateiktas baigtinis ir išsamus šių kriterijų sąrašas, tačiau eksplicitiškai išskirti materialūs teisiniai kriterijai: pažeisto intereso pobūdis ir nusikalstamų veikų charakteristikos: pobūdis, pavojingumas (sunkumas), mastas, kiti požymiai. Taip pat savarankiškai išskirtas procesinis kriterijus – nukentėjusio asmens valia.

Teoriniai privataus kaltinimo pagrindai detaliau nagrinėjami rusų mokslinėje jurisprudencijoje. Vakarų šalyse (Vokietija, Ispanija) mokslinių tyrimų kryptis apima daugiau privataus kaltinimo proceso ypatumus ir šio proceso kritinį vertinimą, todėl, siekiant išskirti teorinius pagrindus ir pateikti jų klasifikaciją, šiame darbe daugiausia remiamasi Rusijos mokslininkų įžvalgomis. Išanalizavus mokslininkų nuomones privataus ir viešo kaltinimo atribojimo kriterijų klausimu,²¹⁵ galima įsitikinti, kad jos yra prieštaringos, neišsamios ir dažnai nepakankamai argumentuotos.

215 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 43-45. Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 44-45. Savickij, V. M. *Gosudarstvennoe*

Siekiant išsamiai išnagrinėti privataus kaltinimo teorinius pagrindus, nėra tikslo apsi-riboti vien procesiniais kaltinimo ir proceso diferencijavimo elementais ar vien materialiomis kategorijomis (teisinėmis sąlygomis), analizuojant tik nusikalstamų veikų teisinės prigimties ypatumus. Diferencijavimo teorinių pagrindų sistema gali būti klasifikuojama priklausomai nuo to, koku aspektu yra nagrinėjama ši problema. Šiame tyrime išskiriami privataus kaltinimo procesinės formos diferencijavimo pagrindai klasifikuojami į materialius teisinius (kaltinimo diferencijavimo) ir procesinius (proceso diferencijavimo).

Materialiems teisiniams (kaltinimo diferencijavimo) pagrindams priskirtina:

1. nusikalstamos veikos objekto specifika;
2. mažesnis nusikalstamų veikų pavojingumo laipsnis;
3. teisinio konflikto (baudžiamojo teisinio santykio) šalių specifika.

Procesiniams (proceso diferencijavimo) pagrindams priskirtina:

1. įrodinėjimo ypatumai;
2. nukentėjusiojo požiūris į nusikalstamą veiką;
3. antrinės viktimizacijos tikimybė.

Kiekvieno iš nurodytų teorinių pagrindų analizė įgalins moksliškai paaiškinti priva-taus kaltinimo instituto esmę, parodys materialinės ir procesinės teisės ryšį, padės api-brėžti nusikalstamų veikų, kurios turi būti nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka, ratą.

3.1.1. Materialieji teisiniai (kaltinimo diferencijavimo) pagrindai

1. Nusikalstamos veikos objekto specifika.

Išimtinė nukentėjusiojo teisė reikšti iniciatyvą dėl baudžiamojo persekiojimo už tam tikras nusikalstamas veikas kyla iš teisiųjų gėrių, į kuriuos kėsinamasi nusikalstama veika, specifikos. Daugelyje mokslinių tyrimų sutinkame tvirtinimą, kad kaltinimo rūšių diferen-cijavimo pagrindu turi būti nusikalstamo kėsinimosi objekto privati ar viešoji prigimtis.²¹⁶ Nusikalstama veika padarius žalą tam tikriems subjektyviems interesams, iškyla konfliktas tarp visuomenės intereso nubausti kaltininką ir nukentėjusio asmens negatyvaus intereso,

obvinenie v sude [Public Prosecution in Court]. Moskva: Nauka, 1971, p. 321-322. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 62-63. Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 134. Rezon, A. K. *O prestuplenijakh, nakazuemykh tolko po zhalobe poterpevshego po russkomu pravu* [On Crimes Punishable Only by a Complaint of the Victim in Russian Law]. Sankt Peterburg: Senat pravitelstvujushchego prava, 1882, p. 57. Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. I tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 27-28.

216 Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 44-45. Savickij, V. M. *Gosudarstvennoe obvinenie v sude* [Public Prosecution in Court]. Moskva: Nauka, 1971, p. 321-322. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 63. Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 134. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 95.

kad baudžiamojo proceso nebūtų. Tuomet tikslinga įtvirtinti įstatyme atvejus, kai visuomenė, gerbdama nukentėjusio asmens interesus ir jo subjektyvų pageidavimą, gali neleisti valstybei inicijuoti baudžiamojo proceso. Valstybės atsisakymas nuo viešosios teisės į nusikalstamą veiką padariusio asmens nubaudimą teisėtas tik tais atvejais, kada asmens ir visuomenės interesams labiausiai atstovauja prievartinės baudžiamosios teisinės gynybos netaikymas.²¹⁷ Taigi privataus kaltinimo bylų procese baudžiamasis teisinis mechanizmas pradeda veikti tik tuo atveju, kai tai atitinka nukentėjusio asmens interesus.

Mokslininkų nuomones dėl to, kokius interesus pažeidžia privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamos veikos, galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmieji teigia, kad valstybė pripažino nusikalstamomis taip pat ir tas veikas, kurios pažeidė vien tik (išimtinai) asmenines teises, todėl šiais atvejais valstybinių institucijų įsikišimas į privačių interesų ir privataus gyvenimo sferą leidžiamas tik su pačių nukentėjusiųjų sutikimu. Šio požiūrio šalininkai remiasi tuo, kad proceso istorijoje privati interesai buvo ginami paskiriant kaltiems asmenims bausmę dar iki to, kai atsirado valstybė ir jos valdžios institucijos.²¹⁸ Privataus delikto koncepcijos ištakas aptinkame dar Senovės Romos teisėje. Šios koncepcijos esmę sudaro prielaida, kad egzistuoja kategorija nusikaltimų, kurių persekiojimu valstybė nesuinteresuota ir kuriais kėsinamasi išimtinai į privačių asmenų teises, t.y. tai nusikaltimai, neturintys visuomeninio pavojingumo požymio.²¹⁹ Vadovaujantis šia teorija, darytina logiška išvada, kad privataus kaltinimo bylų kategorijai tikslinga priskirti tas nusikalstamas veikas, kurios nukreiptos išimtinai į konkretaus asmens teisėto intereso apribojimą ar pažeidimą ir nepažeidžia kitų individų teisių ir laisvių. Tačiau pamėginus išskirti nusikalstamas veikas pagal šį kriterijų, susiduriame su abejonėmis, ar tikrai egzistuoja nusikalstamos veikos, kurios nepažeidžia visos visuomenės ar jos dalies (tam tikros visuomenės grupės) interesų.

Nusikalstamomis veikomis įstatymu gali būti pripažintos tik tokios veikos, kurios iš tikrųjų yra pavojingos ir kuriomis iš tikrųjų yra daroma žala asmens, visuomenės, valstybės interesams arba dėl šių veikų kyla grėsmė, kad tokia žala bus padaryta.²²⁰ Demokratinės teisinės valstybės priedermė yra įstatymais uždrausti tokias veikas. Visos veikos, kuriomis pažeidžiami baudžiamojo įstatymo ginami gėriai, tiesiogiai ar netiesiogiai daro žalą valstybei ir visuomenei.²²¹ Ši idėja Vokietijos baudžiamojo proceso moksle išreiškiama teisinio gėrio (vok. *Rechtsgut*) sąvoka: teisinis gėris turi tarnauti individų apsaugai ir

217 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiary obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 143.

218 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 48. Ma, Y. Exploring the Origins of Public Prosecution. *International Criminal Justice Review* [interaktyvus] 2008, 18: 190-198 [žiūrėta 2011-12-22]. <<http://icj.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/2/190>>.

219 Golovachuk, O. S. *Chastnoe obvinenie v ugovnom processe* [Private Prosecution in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 31. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiary obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 62.

220 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

221 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 54.

turėti su jais funkcinį ryšį, todėl jo pažeidimas padaro socialinę žalą.²²² Remiantis šia koncepcija, nusikalstamų veikų, kuriomis kėsinamasi tik į konkretaus asmens interesus ir nepažeidžiami visuomenės interesai, buvimas prieštarautų nusikalstamos veikos sampratai.

Antrajai mokslininkų grupei būdingas kitoks požiūris, kuriuo neigiamas nusikalstamų veikų, pažeidžiančių tik privačius asmenų interesus, egzistavimas. Pripažįstama, kad tarp privačių ir viešųjų interesų sferų egzistuoja sritis mišrių nusikalstamų veikų, kuriose privatus elementas sudaro kur kas didesnę kaltės prieš asmenį dalį lyginant su kalte visuomenės atžvilgiu. Ši nuomonė grindžiama bausmės, kuri skiriama valstybės vardu už bet kokią nusikalstamą veiką, viešumo požymiu, kurį lemia teisės pažeidimo viešas pobūdis, t.y. viešojo intereso pažeidimas. Pabrėžiama, kad teisinė nusikaltimo prigimtis glūdi tame, kad kaltas asmuo, padarydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, iškelia savo subjektyvią valią virš objektyviosios, o bausme jis vėl paklūsta moralinei tvarkai.²²³ Bausmę valstybė gali taikyti nepriklausomai nuo nukentėjusiojo nuomonės ir valios. Iš to susiformavo tezė apie atskiro asmens interesų priešinio visuomenės interesams nepakankamumą. Kadangi asmens ir visuomenės interesai neatskiriami, veika, užtraukusi valstybės skiriamą bausmę, negali būti laikoma pasikėsinimu tik į atskirą asmenį. Remiantis tokiu samprotavimu, kai kurie mokslininkai tvirtina, kad įstatymų leidėjas priskyrė kai kurias veikas privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų kategorijai ne todėl, kad jos pažeidžia tik privačius interesus, o todėl, kad šios veikos pripažįstamos pavojingomis visuomenei priklausomai nuo subjektyvių sąlygų: nuo konflikto dalyvių tarpusavio santykių, nuo to, kaip padarytą veiką suvokia nukentėjusysis.²²⁴

Šios nuomonės vertintinos kaip du kraštutiniai, tačiau besąlygiškai negalima sutikti nei su viena iš jų. Įstatymų leidyboje visada iškyla privačių ir viešųjų interesų derinimo problema. Nežiūrint į tam tikras panašias savybes, leidžiančias atriboti interesų sferas vieną nuo kitos ir suskirstyti jas į grupes, atskiro individo interesai nėra tapatūs konkrečios socialinės grupės, kurios narys jis yra, interesams, o taip pat ir valstybės, visuomenės interesams. Būtent todėl bet kokioje visuomeninėje santvarkoje išlieka kiekvieno asmens individualaus privataus intereso užtikrinimo poreikis. Padidintas dėmesys viešajam interesui visada nulemia privataus, asmeninio intereso visuomeniniuose santykiuose suvaržymą arba ir visišką ignoravimą. Jeigu viešasis, visuotinis interesas konfliktuoja su privačiais interesais, tada suvaržymai tenka visiems visuomenės nariams, priešingai jų teisėms ir asmeniniams interesams. Todėl manytina, kad nusikalstama veika pažeidžiami privatus interesai negali būti tapatinami su viešuoju visuomenės interesu. Pritartina mokslininkams, kurie pripažįsta privataus intereso pažeidimą esant padarytai bet kokiai nusikalstamai

222 Schünemann, B. The Role of the Victim Within the Criminal Justice System: A Three-Tiered Concept. *Buffalo Criminal Law Review*. 2000, 3:36.

223 Rezon, A. K. *O prestuplenijakh, nakazuemykh tolko po zhalobe poterpevshego po russkomu pravu* [On Crimes Punishable Only by a Complaint of the Victim in Russian Law]. Sankt Peterburg: Senat pravitelstvujushchego prava, 1882, p. 5-6.

224 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 49. Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chasnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 28-23. Poljanskij, N. N. K voprosu ob ychastii chastnykh lic v publichnom obvinenii (Principalnye osnovanija actio popularis v ugovolnom processe) [On Participation of Private Persons in Public Prosecution (Principal Grounds of Actio Popularis in Criminal Procedure)]. Moskva: Tipografija Glissnera i D. Sobko, 1915, p. 27.

veikai nukentėjusio asmens atžvilgiu (kai nukentėjęs yra fizinis asmuo). Tačiau skirtingais atvejais gali dominuoti arba viešojo, arba privataus intereso pažeidimas, todėl galima išskirti nusikalstamų veikų, uždraustų ginant privačių asmenų interesus, ir mažai pažeidžiančių valstybinius interesus, buvimą (t.y. dominuoja privataus intereso pažeidimas).

Privataus kaltinimo institutu įstatymų leidėjas suteikia prerogatyvą privačiam interesui. Privataus kaltinimo forma suponuoja ne tai, kad nusikalstama veika nepažeidžia viešojo intereso, o tai, kad tuo atveju privatus interesus yra svarbesnis, o jo pažeidimas yra reikšmingesnis. Vadinasi, tokios nusikalstamos veikos persekiojimu valstybė yra nesuinteresuota ir sprendimo dėl baudžiamojo proceso inicijavimo teisę perleidžia nukentėjusiam asmeniui, kuris ir turi įvertinti jam padarytos žalos reikšmingumą ir kaltininko persekiojimo tikslingumą. Tai, kad už tokių nusikalstamų veikų padarymą numatyta griežčiausia atsakomybės forma – baudžiamoji atsakomybė – rodo ne valstybės suinteresuotumą (viešąjį interesą), o tai, kad baudžiamojo proceso priemonėmis užtikrinant asmeninių vertybių gynybą, jos pripažįstamos svarbiais teisiniais gėriais.

Darytina išvada, kad nusikalstamų veikų, nagrinėjamų privataus kaltinimo tvarka, tiesioginis objektas yra asmeninės teisės, kai didesnė žala padaroma privačiam, o ne viešajam interesui. Šiai kategorijai priskirtinos nusikalstamos veikos, pažeidžiančios teisinį gėrį, kuriuo saugomas privatus interesus, o viešąjį interesą sudaro šių privačių interesų apsaugos svarba.

2. Mažesnis nusikalstamos veikos pavojingumas.

Valstybė, turėdama pareigą apsaugoti privačius ir viešus interesus, kurių pažeidimas pripažįstamas nusikalstama veika, turi teisės nubauti (*ius puniendi*) monopolį.²²⁵ Jau Pirmajame Lietuvos Statute (1529 m.) buvo nurodyti pagrindiniai nusikaltimo požymiai: skriauda nukentėjusiajam ir žala valstybei,²²⁶ t.y. tiek privačiam, tiek viešajam interesui. Analizuodami mažesnio veikos pavojingumo kriterijų turime atkreipti dėmesį į tai, kad įstatymų leidėjas, vertindamas nusikalstamos veikos pavojingumą, įvertina žalą tiek viešajam, tiek privačiam interesui. Materialus nusikalstamos veikos požymis, paaiškinantis, kodėl žmogaus poelgis visuomenės netoleruojamas, yra jos pavojingumas.²²⁷ Kuo didesnę visuomenės dalį paveikia nusikalstamos veikos padariniai, kuo reikšmingesnį visuomenės interesą pažeidžia, tuo veika pripažįstama pavojingesne. Todėl šis kriterijus susijęs ir su teisinių santykių sfera, kurioje padaroma nusikalstama veika.

Santykinais nedidelį pavojingumą visuomenei lyginant su kitomis nusikalstamomis veikomis kaip privataus kaltinimo sferai priskiriamų nusikalstamų veikų požymių nurodo visi mokslininkai, kokių nors aspektu tyrinėję privataus kaltinimo institutą.²²⁸ Santykinais mažas pavojingumas

225 Merino-Blanco, E. *Spanish Law and Legal System*. 2-oji laida. London: Sweet & Maxwell, 2006, p. 138.

226 Valikonytė, I., Lazutka, S., Gudavičius, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 316.

227 Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 125.

228 Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 371. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 130. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 590. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė).

visuomenei lyginant su viešojo kaltinimo bylomis pripažintinas ne tik privatus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų požymiu, bet ir vienu iš pagrindų, kuriais vadovaujantis nusi-
kalstamos veikos priskiriamos nagrinėjamoms privatus kaltinimo tvarka.²²⁹

Mokslinėje literatūroje pavojingumo visuomenei samprata grindžiama padarytos žalos arba keliamos grėsmės baudžiamojo įstatymo saugomiems visuomeniniams santykiams apimtimi, t.y. pavojingumas visuomenei yra ta žala, kuri padaroma arba gali būti padaryta (keliami grėsmė) nusikalstama veika visuomeniniams santykiams, atskiems visuomenės nariams, grupėms ar jų interesams.²³⁰ Pavojingumo visuomenei požymis suprantamas kaip objektyvi savybė, grėsmės padaryti žalą visuomeniniams santykiams²³¹ matas. Tuo pačiu tai – vertinamoji sąvoka, kuri re-
miasi individo deviantinio elgesio analize (kaip sociologine kategorija). Veikos pavojingumas yra kriminalizavimo prielaida,²³² taigi pavojingumo visuomenei požymio nebuvimas tei-
sės pažeidimą iš viso eliminuotų iš nusikalstamų veikų sąrašo.

Ir baudžiamosios teisės mokslas, ir baudžiamojo įstatymo normos išskiria pavojin-
gumo visuomenei kokybinę (nusikalstamos veikos pavojingumo pobūdis) ir kiekybinę
(pavojingumo laipsnis) puses. Pavojingumo sąvokos vertinimu²³³ pagal kiekybinius para-
metrus, t.y. pavojingumo laipsniu, pagrindžiamas nusikalstamų veikų mažesnio pavojin-
gumo argumentas.²³⁴ Galiojančiame BK numatytų bausmių kaip rūšinio veikos pavojingu-
mo teisinės išraiškos²³⁵ analizė leis padaryti išvadą dėl mažesnio pavojingumo kriterijaus
įtakos priskiriant bylas privatus kaltinimo tvarka nagrinėjamų bylų kategorijai pozityvio-
joje teisėje.

Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 95. Rezon, A. K. *O prestuplenijakh, nakazuemykh tolko po zhalobe poterpevshego po russkomu pravu* [On Crimes Punishable Only by a Complaint of the Victim in Russian Law]. Sankt Peterburg: Senat pravitelstvujushchego prava, 1882, p. 57. Savickij, V. M. *Gosudarstvennoe obvinenie* [Public Prosecution]. Moskva: Nauka, 1971, p. 321-322.

229 Golovachuk, O. S. *Chastnoe obvinenie v ugolovnom procese* [Private Prosecution in Criminal Procedure]. Daktoaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 25. Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 370.

230 Golovachuk, O. S. *Chastnoe obvinenie v ugolovnom procese* [Private Prosecution in Criminal Procedure]. Daktoaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 26.

231 Visuomeniniai santykiai suprantami ir kaip nukentėjusiųjų privatus interesai, kuriuos įstatymų leidėjas prilygina visuomeniniams ir juos gina.

232 Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 125.

233 Nusikalstamos veikos pavojingumas vertinamas dviem lygiais: pirmiausia veikos pavojingumą įvertina įstatymų leidėjas įstatyme (rūšinis veikos pavojingumo lygis), o konkrečios veikos pavojingumą vertina teismas, skirdamas bausmę už padarytą nusikalstamą veiką. BK 54 straipsnio, numatančio bendruosius bausmės skyrimo pagrindus, 2 dalies 1 p. numato, kad, skirdamas bausmę, teismas atsižvelgia į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį. Kiekybinė nusikalstamos veikos pavojingumo charakteristika atspindi sankcijose, darydama tiesioginę įtaką bausmės, kuri gali būti paskirta už vieną ar kitą nusikalstamą veiką, rūšiai ir dydžiui. Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 132.

234 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 57.

235 Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 95.

Privataus kaltinimo sričiai priskiriami tik 4 baudžiamieji nusižengimai: 152 straipsnis, 155 straipsnio 2 dalis, 187 straipsnio 3 dalis, 313 straipsnio 1 ir 2 dalys, ir 4 nusikaltimai, už kuriuos maksimali skiriama bausmė gali būti laisvės atėmimas iki 1 metų: 139 straipsnio 1 dalis, 140 straipsnio 1 dalis, 154 straipsnio 1 dalis, 155 straipsnio 1 dalis, 4 nusikaltimai, už kuriuos maksimaliai gali būti paskirta laisvės atėmimo bausmė iki 2 metų: 154 straipsnio 2 dalis, 165 straipsnis, 187 straipsnio 1 dalis, 188 straipsnio 1 dalis, 3 nusikaltimai, už kuriuos maksimaliai gali grėsti laisvės atėmimo bausmė iki 3 metų: 148 straipsnis, 168 straipsnis, 188 straipsnio 2 dalis. Visais atvejais sankcijose yra numatytos bent 2 alternatyvios bausmės, bauda negali būti paskirta tik už vieną nusikalstamą veiką (BK 140 straipsnio 1 dalis):

	1.a iki 1 m.	1.a iki 2 m.	1.a. iki 3 m.	Viešieji darbai	Bauda	Laisvės apriboji- mas	Areštas
BK 139 str. 1.d.	+			+	+	+	+
BK 140 str. 1 d.	+			+		+	+
BK 148 str.			+		+	+	+
BK 152 str.					+	+	+
BK 154 str. 1 d.	+				+	+	+
BK 154 str. 2 d.		+			+		+
BK 155 str. 1 d.	+				+	+	+
BK 155 str. 2 d.				+	+		+
BK 165 str.		+		+	+	+	+
BK 168 str.			+	+	+	+	+
BK 187 str. 1 d.		+		+	+	+	
BK 187 str. 3 d.				+	+	+	+
BK 188 str. 1 d.		+		+	+	+	
BK 188 str. 2 d.			+		+		+
BK 313 str. 1 d.				+	+	+	+
BK 313 str. 2 d.				+	+	+	+

Taigi pozityviojoje teisėje privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamosioms veikoms pagal rūšinį pavojingumą priskirti baudžiamieji nusižengimai ir nesunkūs nusikaltimai, už kuriuos gali būti paskirta ne didesnė nei 3 metų laisvės atėmimo bausmė, ir visais atvejais gali būti paskirta alternatyvi, nesusijusi su laisvės atėmimu bausmė. Privataus kaltinimo procesinės formos išskyrimo materialius kriterijus – mažesnis veikos pavojingumas – negali būti atsietas nuo pozityviosios materialiosios teisės. Nusikalstamos veikos pavojingumo bei sankcijos už šią nusikalstamą veiką santykis turi atsispindėti pozityviajame teisiniame reguliavime. Nors akivaizdu, kad privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos mažesnio pavojingumo veikos, pozityviajame teisiniame reguliavime tai neatsispindi, kadangi bausmių už jų padarymą spektras apima ne tik alternatyvias laisvės atėmimui

bausmes, bet ir laisvės atėmimo bausmę net iki 3 m. Darytina išvada, kad teisiniame reguliavime trūksta sistemiškumo. Įstatymų leidėjas turėtų būti nuoseklus tiek proceso, tiek materialiosios teisės normose įtvirtindamas vieningą poziciją. Neabejotina, kad mažesnio pavojingumo kriterijus apima maksimalią bausmės ribą priskiriant nusikalstamas veikas privataus kaltinimo sferai, todėl bausmės už jas turėtų būti nesusijusios su laisvės atėmimu arba išskirtiniais atvejais ši bausmė neturėtų viršyti 1 metų laisvės atėmimo bausmės.

Mokslinėje literatūroje aptinkamos skirtingos nuomonės dėl veikos pavojingumo vaidmens priskiriant ją privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamosioms veikoms. Nusikalstamų veikų skirstymo į rūšis ir nusikaltimų skirstymo į kategorijas kriterijus yra rūšinis veikos pavojingumas.²³⁶ Tačiau dėl to paties rūšinio pavojingumo veikų vienais atvejais numatytas viešojo kaltinimo procesas, o kitų – privataus. Viešojo kaltinimo procesinei formai priskirti nesunkūs nusikaltimai ar baudžiamieji nusižengimai, už kurių padarymą maksimali bausmė neviršija tos, kuri numatyta už privataus kaltinimo sričiai priskirtas nusikalstamas veikas, t. y. jie nesiskiria pagal rūšinio pavojingumo kriterijų arba yra net mažiau pavojingi nei privataus kaltinimo nusikalstamos veikos. Darytina išvada, kad mažesnio pavojingumo pagrindas yra nepakankamas, kad veika būtų nagrinėjama privataus kaltinimo tvarka. Tam tikros nusikalstamos veikos priskyrimas privataus kaltinimo sferai negali remtis vien tik mažesnio pavojingumo požymiu, ir šis kriterijus turi būti vertinamas privataus kaltinimo diferencijavimo pagrindų visumoje, tačiau būtent šis požymis, esant kitoms sąlygoms, gali nulemti įstatymų leidėjo valią. Atlikus šiuo metu galiojančio teisinio reguliavimo analizę, darytina išvada, kad, vadovaujantis rūšinio pavojingumo kriterijumi, privataus kaltinimo sferai yra priskirti tik baudžiamieji nusižengimai ir nesunkūs arba neatsargūs nusikaltimai.

Nusikalstamos veikos, turinčios kelis objektus, t.y. nukreiptos tiek į privataus asmens interesus, tiek į dalies ar visos visuomenės, valstybės interesus, neturi būti priskiriamos privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamosioms veikoms. Nusikalstamų veikų sudėty, turinčios kvalifikuojančius požymius, taip pat nepriskirtinos šiai kategorijai, kadangi kvalifikuojantis požymis parodo didesnę veikos pavojingumą, kas suponuoja įtariamų asmenų persekiojimo iš valstybės institucijų pusės būtinumą. Šios pozicijos laikomasi ir teismų praktikoje.²³⁷

3. Teisinio konflikto (baudžiamojo teisinio santykio) šalių specifika.

Materialiesiems teisiniams kriterijams priskirtina ir iškilusio teisinio konflikto (baudžiamojo teisinio santykio) šalių specifika.²³⁸ Aplinkybių, kuriomis padaromos nusikalstamos veikos, specifika yra viena iš priežasčių, dėl ko nukentėjusiajam suteikiama ne tik teisė inicijuoti baudžiamąjį procesą paduodant skundą, bet ir galimybė jį nutraukti (susi-taikius su kaltinamuoju arba neatvykus į teismo posėdį). Nusikalstamų veikų, kuriomis kėsinamasi į ypač asmenišką (intymias) asmens gyvenimo sferas, paviešinimas teisme

236 Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 135.

237 Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 390. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-375/2008.

238 Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovolnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 134.

nukentėjusiam asmeniui būtų ypatingai nemalonus, o kartais gali sukelti labiau nepageidaujamus padarinius nei jo atžvilgiu padaryta nusikalstama veika.²³⁹

Teismų praktika atspindi tai, kad didelė dalis privataus kaltinimo sferai priskiriamų nusikalstamų veikų padaroma asmeninių konfliktų metu, dėl asmeninių priežasčių, t.y. toje aplinkoje, kur asmuo praleidžia didžiąją savo gyvenimo dalį. Tokiomis aplinkybėmis nusikalstamos veikos padarymą dažniausiai nulemia asmeniniai motyvai, nesutarimai, antipatijos; asmeninio konflikto kulminacija peržengia teisėtumo ribas ir pasireiškia kaip nusikalstama veika. Tokiame procese daug asmeniškumų, nuoskaudų, įžeistų jausmų ir ambicijų ir siekio visa tai išsakyti, pasiekti savo teisybę ir užbaigti konfliktą nugalėtojo pozicijoje. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Seime 2013 m. balandžio 26 d. vykusioje apskritojo stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“ Vilniaus miesto apylinkės teismo pirmininko pavaduotojas A. Piesliakas teigė, kad dažniausiai privatus kaltintojas šmeižimo ir įžeidimo bylose siekia ne savo pažeistų teisių atkūrimo, t.y. klaidingos informacijos paneigimo, o kaltininko nubaudimo.²⁴⁰

Po teismo proceso, nubaudus kaltąjį asmenį, konflikto dalyviai būna priversti sugrįžti į savo aplinką, toliau kartu gyventi ir dirbti. Konfliktas tarp jų teisinio nagrinėjimo metu gali ne išsispręsti, o tik dar labiau pagilėti ar net nulemti sunkesnės nusikalstamos veikos padarymą. Teismo procesas demoralizuoja jo dalyvius, nutraukia žmogiškuosius santykius, užuot juos sustiprinęs.²⁴¹ Jeigu teisminis tokio pobūdžio konflikto nagrinėjimas vyksta prieš nukentėjusio asmens valią, valstybinių institucijų įsikišimas, lėmęs asmeninių nukentėjusiojo ir kaltinamojo santykių paviešinimą, gali ne tik nepadėti normalizuoti santykių, o atvirkščiai, juos komplikuoti, padidinti įtampą santykiuose ir prieš nukentėjusiojo valią įtraukti pašalinius asmenis į konfliktą.

2011 m. gruodžio 15 d. įsigaliojus Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymui,²⁴² smurtinės nusikalstamos veikos artimoje aplinkoje buvo priskirtos viešojo kaltinimo sferai, tuo pačiu įtvirtintas ir imperatyvus konfliktų artimoje aplinkoje teisinis reguliavimas. Šiuo įstatymu siekiama ginti asmenis nuo artimoje aplinkoje įvykdomo smurto, kuris dėl jo žalos visuomenei priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų. Atsižvelgiant į smurto artimoje aplinkoje paplitimo mastą, latentiskumą, šioje santykių sferoje padaromų nusikalstamų veikų prevencijos ir represijos visuomeninį aktualumą, įstatymų leidėjas išreiškė valią dėl šių veikų baudžiamojo persekiojimo priskyrimo viešajam interesui. EŽTT byloje *Valiulienė v. Lithuania* vienareikšmiškai pasisakė dėl smurto artimoje aplinkoje viešo pobūdžio bei valstybės pareigos apsaugoti moteris nuo veikų, kurios laikomos asmens

239 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 67. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 590.

240 Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. organizuota apskritojo stalo diskusija „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“ [interaktyvus]. Vilnius, 2013 [žiūrėta 2013-04-26]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w2008_home.dabarseime>.

241 Stone, K. V. W. *Private Justice: the Law of Alternative Dispute Resolution*. 4-oji laida. New York: Foundation Press, 2000, p. 2.

242 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.

teisių pažeidimais.²⁴³ Nepaneigiant valstybės pareigos užtikrinti asmens saugumą, *inter alia* sukurti kovos su smurtu artimoje aplinkoje sistemą valstybiniu lygiu, manytina, kad pasirinktas teisinis reguliavimas nelanksčiai atsižvelgia į konflikto šalių interesus. Įstatymų leidėjas vadovavosi motyvu, kad smurtas artimoje aplinkoje yra visuomenėje nepriimtinas, pavojingas ir darantis žalą elgesys. Be abejo, su tuo nesutikti negalima. Tačiau imperatyviai reglamentuojant valstybinių institucijų įsikišimą ir nepaliekant vietos nukentėjusio asmens nuomonei, neatsižvelgta į tai, kad nubaudimas gali būti ne vienintelis ir ne geriausias konflikto sprendimo būdas.²⁴⁴ Tai, kas turėtų būti *ultima ratio*, įtvirtinta kaip besąlygiškas reakcijos į smurtą artimoje aplinkoje modelis. Baudžiamąja teise siekiama ne tik nubausti kaltininkus, bet ir atkurti nusikalstamomis veikomis pažeistą tvarką, pažeistus interesus, gėrius, siekti viešųjų ir privačių interesų suderinimo, jų kompromiso.²⁴⁵ Šiuo atveju teisingą teisinį reguliavimą padėtų pasirinkti ir anglosaksų teisinėje doktrinoje išskiriamas kriminalizavimo minimumo principas (angl. principle of minimum criminalization), pagal kurį baudžiamųjų įstatymų leidyba turi būti ribojama ten, kur alternatyvios teisinės priemonės būtų efektyvesnės ir geriau užtikrintų pažeidėjo pasmerkimą.²⁴⁶ Smurtas artimoje aplinkoje yra kompleksinė problema, todėl ji turi būti sprendžiama kompleksinėmis priemonėmis. Tai ne vien teisinį įvertinimą turinti veika, tačiau ir psichologinė šeimos drama. Baudžiamoji atsakomybė turi būti įtvirtinta visumoje smurtą

243 Reikalavimas, kad nukentėjęs nuo smurto artimoje aplinkoje asmuo veiktų kaip privatus kaltintojas, atspindi klaidingą smurto suvokimą (angl. *misconception*) tarp šeimos narių/intymių partnerių kaip „privatų reikalą“ (angl. *private business*) ir yra nesuderinamas su tarptautine pareiga apsaugoti nusikaltimo aukas. *Valiulienė v. Lithuania*, no. 23234/07, 26 March 2013 (atskiroji nuomonė).

244 Nekvestionuojant sprendimo apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje priskirti viešojo intereso gynimo sferai, diskutuotina, ar pasirinkus išteisinio tyrimo pradėjimo *ex officio* modelį nepaisant nukentėjusiojo valios išskirtinai asmeninėje sferoje, įstatymų leidėjas pagrįstai rizikuoja vardan viešojo intereso užtikrinimo – smurto artimoje aplinkoje prevencijos – paaugoti privačius konflikto šalių interesus. Priemonės kovai su smurtu artimoje aplinkoje pirmiausia turi atitikti nukentėjusiojo interesus, todėl nukentėjusiojo, kuris geriausiai žino konflikto aplinkybes, motyvus ir galimas tolesnes pasekmes, valia, sprendžiant, kokių priemonių taikymas kaltininkui būtų optimalus ir labiausiai atitinkantis visų artimoje aplinkoje esančių asmenų interesus, negali būti ignoruojama. Siekiant užtikrinti nukentėjusiųjų apsaugą nuo nusikalstamų veikų, padarytų artimoje aplinkoje, šios nusikalstamos veikos galėtų būti priskiriamos privačiai viešo kaltinimo kategorijai. Privataus kaltinimo ir tiriamų tik pagal nukentėjusiojo skundą nusikalstamų veikų atskyrimo į ypatingą bylų kategoriją tikslas yra tas pats: atsižvelgti į nukentėjusiojo valią būtent taip, kad be nukentėjusiojo skundo procesas nebūtų galimas. Abu šie institutai – privatus kaltinimo ir privačiai viešo kaltinimo – yra išimties iš oficialumo principo. Privačiai viešo kaltinimo procesas yra dispozityvumo apraiška siauresne apimtimi nei privatus kaltinimas: nukentėjusysis, paduodamas skundą dėl jam padarytos nusikalstamos veikos, išreiškia valią tik dėl baudžiamojo proceso pradžios, savo skundu jį inicijuodamas. Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe Universität, 1975, p. 279.

Tai iš esmės keičia nukentėjusiojo procesinę padėtį: privačiai viešo kaltinimo atveju nukentėjusysis turi tik parodyti iniciatyvą dėl proceso pradėjimo, o toliau savo pareigas privalo atlikti valstybės subjektai, o privataus kaltinimo bylų procese nukentėjusiajam tenka ir įrodinėjimo našta. Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimties Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 373.

245 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 61.

246 Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (2): 719.

šeimoje mažinančių priemonių kaip kraštutinė priemonė,²⁴⁷ t.y. baudžiamųjų įstatymų ir sankcijų turi būti imamasi tik tada, kai neįmanoma kitomis teisinėmis ir socialinėmis priemonėmis apginti pažeidžiamų teisiųjų gėrių.²⁴⁸ Smurto mažinimo artimoje aplinkoje priemonių sistema turi remtis šeimos interesų prioritetu, taikių konfliktų sprendimų būdų paieška, sutaukymo ir kompromiso siekiu, psichologinės, socialinės, ekonominės pagalbos priemonėmis šeimai. Viena iš baudžiamojo proceso prieinamumo pasekmių yra ta, kad baudžiamoji teisė nustoja būti *ultima ratio*:²⁴⁹ pirmiausia inicijuojamas baudžiamasis procesas, nors alternatyvus konflikto sprendimo būdas galimai labiau atitiktų tiek nukentėjusio asmens, tiek valstybės interesus. Vien bausmių ir kitų baudžiamųjų represinių priemonių taikymas nusikalstamas veikas padariusiems asmenims nesuteikia garantijų, kad bus atkurta nusikalstamomis veikomis pažeista tvarka ir teisingumas, bus apsaugoti ir atkurti nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų interesai.²⁵⁰ Todėl manytina, kad imperatyvus represinių poveikio priemonių taikymas neatitinka nukentėjusio asmens interesų ta apimtimi, kuria jam nesuteikiama galimybė pasirinkti gynybos ir pažeistų teisių atstatymo būdo atsižvelgiant į jo paties interesus. Apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje turėtų būti užtikrinama derinant represines priemones ir atkuriamojo teisingumo elementus, prioritetą teikiant pastariesiems.

3.1.2. Procesiniai (proceso diferencijavimo) pagrindai

1. Įrodinėjimo ypatumai.

Proceso diferencijavimo pagrindų išskyrimas remiasi baudžiamosios procesinės formos vienybės ir diferenciacijos teorija. Baudžiamojo proceso diferencijavimo kriterijais laikoma tai, kad nusikalstamos veikos skiriasi pagal pavojingumo pobūdį ir laipsnį, atskleidimo sudėtingumą, teisinės ir faktinės pusės tyrimo sudėtingumą, visuomeninę politinę reikšmę bei reikšmę atskirų asmenų ir institucijų interesams.²⁵¹ Pagal savo sandarą privataus kaltinimo bylų procesas gali būti laikomas supaprastintu, kadangi jame nėra iki-teisminio tyrimo stadijos, nedalyvauja viešojo kaltinimo subjektai, neatliekami sudėtingi technine prasme tyrimo veiksmai, santykinai retai taikomos procesinės prievartos priemonės, tačiau faktine prasme šis procesas gali būti ir labai sudėtingas, todėl nepriskirtinas supaprastintam procesui.²⁵²

Ikiteisminio tyrimo etapo nebuvimas suponuoja ir įrodinėjimo ypatumus. Privataus kaltinimo bylų ypatumams kai kurie autoriai priskyrė tokią savybę kaip nusikalstamos

247 Negalima paneigti smurtautojo pareigos atsakyti už savo veiksmus, tačiau abejotina, ar teisinga baudžiamąją atsakomybę laikyti sprendimu mažinant smurtą artimoje aplinkoje ir įtvirtinti kaip vienintelę ir privalomą priemonę.

248 Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (2): 717.

249 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25: 163.

250 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 61.

251 Jurgaitis, R. *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 13.

252 Jurgaitis, R. *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 15.

veikos akivaizdumas, nereikalaujantis ikiteisminio tyrimo.²⁵³ Kokių nusikalstamų veikų įrodinėjimas gali būti vertinamas kaip nesudėtingas, lemia procesiniai kriterijai, tokie kaip nesudėtingas nusikalstamų veikų atskleidimo mechanizmas, nereikalaujantis specialių žinių ir priemonių teisinių ir faktinių aplinkybių nustatymas. Įrodinėjimo ypatumus nulemia galimybė pateikti įrodymus, neatliekant ikiteisminio tyrimo, daugiausia panaudojant kaip įrodymus liudytojų parodymus apie padarytą nusikalstamą veiką. Nesudėtingas įrodinėjimas tam tikrose bylose laikytinas procesiniu pagrindu atskirti jas į atskirą kategoriją, kurioje procesas gali vykti privataus kaltinimo tvarka.²⁵⁴

Tenka pripažinti, kad privatus asmuo ne kiekvienoje byloje gali veiksmingai įgyvendinti kaltinimo funkciją. Tam reikia laisvo laiko, piniginių lėšų, noro ir gebėjimo būti kaltintoju. Valstybė neturi nusišalinti nuo šių problemų, atvirksičiai, turi pareigą padėti privatiems asmenims, gindama asmenų, negalinčių efektyviai atstovauti savo interesams, teises. Tačiau, vertinant objektyviai, privataus kaltinimo bylų kategorijai priskirtų nusikalstamų veikų nagrinėjimo procesas turi būti nesudėtingas tiek, kad jame privatus asmuo galėtų palaikyti kaltinimą ir įrodyti savo kaltinamuosius teiginius, nepanaudojęs specialių žinių ir techninių priemonių. Aplinkybė, kad nukentėjęs asmuo negali pats, nepadedamas ikiteisminio tyrimo institucijų, jam prieinamomis priemonėmis įrodyti savo kaltinamųjų teiginių, nes nusikalstamos veikos sudėti įrodyti sudėtinga, yra procesinis pagrindas priskirti tokią bylą viešojo kaltinimo byloms.

Privataus kaltintojo pareiga sudėtingesniais atvejais įrodyti nusikalstamos veikos sudėti ir kaltinamojo kaltę yra sunkiai įvykdoma tiek organizaciniu, tiek teisiniu aspektu. Taigi sudėtingesnio įrodinėjimo atvejais, net ir esant kitiems privataus kaltinimo diferencijavimo kriterijams, geriausiai nukentėjusio asmens interesus atstovauja privačiai viešo kaltinimo institutas, kai valią dėl proceso pradėjimo išreiškia nukentėjęs asmuo, o įrodinėjimo našta tenka teisėsaugos institucijoms, kurios turi įgaliojimus ir galimybes išaiškinti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir surinkti duomenis, reikšmingus teisingam bylos išnagrinėjimui, dėl jo kaltumo ar nekaltumo.

2. Nukentėjusiojo požiūris į nusikalstamą veiką.

Nukentėjusiojo vaidmens išskirtinumas pasireiškia tiek proceso diferencijavimo stadijoje, tiek ir įrodinėjimo procese bylos teismo nagrinėjimo metu. Dėl nukentėjusio asmens ir kaltininko santykių ir nusikalstamos veikos objekto specifikos tokios nusikalstamos veikos neatskleidžiamos be nukentėjusiojo aktyvaus dalyvavimo tiek pranešant apie padarytą nusikalstamą veiką bei ją padariusį asmenį, tiek įrodinėjimo procese.

Diferencijuojant baudžiamąjį procesą, svarbu atskirti situacijas, kai nukentėjusiam asmeniui būtina suteikti sprendimo dėl kalto asmens patraukimo baudžiamajon atsakomybės teisę ir galimybę sureguliuoti iškilusį konfliktą be valstybinių institucijų įsikišimo. Vienas iš kriterijų yra tai, kaip asmuo suvokia savo asmeninių interesų pažeidimą ir vertina šio pažeidimo reikšmingumą.²⁵⁵ N. Christie suformuluota „konfliktų privatiza-

253 Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 44-45.

254 Įrodinėjimo sudėtingumo sąvoka čia naudojama objektyviaja (moksline teorine) prasme, kadangi subjektyviai privačiam kaltintojui tai gali būti labai sudėtinga procesinė našta. Plačiau apie tai: III disertacijos skyriuje.

255 Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai

vimo“ doktrina palaiko prezumpciją, kad asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, kuri kilo iš tarpasmeninio konflikto, geriausiai žino aplinkybes, kuriomis buvo padaryta nusikalstama veika ir gali įvertinti jo, kaip visuomenės nario, interesų pažeidimo svarbą; visuomenės dalyvavimas tarpasmeniniuose santykiuose nebūtinai, kai nukentėjusysis nusprendžia, kad baudžiamasis procesas yra nereikalingas. Pasak N. Christie, viešajam kaltinimui užėmus dominuojančią poziciją, nukentėjusysis neteko „konflikto nuosavybės“, kas sąlygojo jo, kaip proceso centrinės figūros, vaidmens sumenkinimą iki pranešėjo, liudytojo ar kompensacijos gavėjo lygmens.²⁵⁶ Tokiu būdu valstybė uzurpavo nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisę siekti atlygio už patirtą žalą.²⁵⁷ Asmeninis konfliktas pirmiausia yra nukentėjusio asmens ir kaltininko reikalas. Beasmenis viešasis kaltinimas negali atspindėti konflikto asmeniškumo, nustatyti jo motyvų, įvertinti konflikto šalių asmeninių santykių, asmenybių taip tiksliai, kaip tai gali padaryti pačios konflikto šalys. Todėl nukentėjusio asmens nuomonės nepaisymas gali sukurti formalus įstatymų taikymo mechanizmą, kai įstatymas imperatyviai taikomas net ir tada, kai negina nei šalių, nei valstybės interesų.

Daugelis autorių sutinka, kad privataus kaltinimo procesui būdingas nukentėjusiojo subjektyvios nuomonės reikalingumo požymis.²⁵⁸ Nusikalstamos veikos, kuriomis tiesiogiai kėsinamasi į piliečių subjektyvias teises, jų garbę, orumą, sveikatą turi ypatumą, kad be nukentėjusiojo subjektyvaus veikos vertinimo sudėtinga konstatuoti nusikalstamos veikos buvimą kaltininko veiksmuose ir spręsti apie jų pavojingumo laipsnį.²⁵⁹ Kai kurių veikų nusikalstamą pobūdį galima pažinti tik išsiaiškinus, kaip nukentėjusysis suvokia savo interesų pažeidimą (pavyzdžiui, garbės ir orumo įžeidimo atvejais), t.y. nukentėjusiojo santykis su prieš jį nukreipta veika įeina į nusikaltimo sudėties elementus (BK 148, 152, 1545, 155, 165 straipsniai). Šių nusikalstamų veikų kvalifikacijai būtina įvertinti nukentėjusiojo subjektyvią nuomonę apie jo atžvilgiu padarytą veiką ir jos pasekmes.²⁶⁰ Esant tokioms

(teisė). Izhevsk, 2004, p. 40. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 590.

256 Christie, N., Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*. 1977, 17 (1): 1-15.

257 Christie, N., Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*. 1977, 17 (1): 1-15. Ashworth, A. Punishment and Compensation: Victims, Offenders and the State. *Oxford Journal of Legal Studies*. 1986, 6: 86-122. Wright, M. *Justice for Victims and Offenders*. Buckingham: Open University Press, 1991, p. 1-9.

258 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 62. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 599. Kai kurie mokslininkai teigia, kad nukentėjusiojo subjektyvus vertinimas turi įtaką tik veikų, kuriomis kėsinamasi į asmens orumą, kvalifikacijai. Todėl veikos, kurių objektas yra žmogaus sveikata, neturėtų būti priskiriamos privataus kaltinimo sričiai. Egzistuoja nuomonė, kad šis požymis būdingas tik įžeidimo atveju, todėl jis nepripažintinas universaliu požymiu, taikomu visoms privataus kaltinimo nusikalstamoms veikoms. Golovachuk, O. S. *Chastnoe obvinenie v ugolovnom procese* [Private Prosecution in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001.

259 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 61. Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 35.

260 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, 30-31. Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z.

veikoms, pats nukentėjusysis turi spręsti, ar šios veikos pažeidė jo interesus taip stipriai, kad dėl to verta kreiptis į teismą ir inicijuoti privataus kaltinimo procesą.²⁶¹

Pagal privataus kaltinimo proceso specifiką tais atvejais, kai kėsiniamas į asmens interesus iš tiesų buvo nusikalstamo pobūdžio, tačiau baudžiamasis persekiojimas vyksta prieš nukentėjusio asmens valią, būtų sunku šią veiką įrodyti. Kai kurių veikų neįmanoma atskleisti ir įrodyti pakankamai patikimai be nukentėjusiojo pagalbos (dėl latentiskumo arba subjektyvaus nukentėjusiojo santykio su veika). Šis momentas ypatingai svarbus, kai liudytojas (nukentėjusysis) turi galimybę pasinaudoti liudijimo imunitetu (Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalis ir BPK 82 straipsnio 2 dalis).²⁶² Pavyzdžiui, Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 7 straipsnyje²⁶³ įtvirtinama policijos pareigūnų pareiga gavus pranešimą apie smurtą artimoje aplinkoje, atvykus į įvykio vietą arba patiems esant įvykio liudininkais, savo iniciatyva pradėti ikiteisminį tyrimą be smurtą patyrusio asmens skundo. Šioje normoje užprogramuota tiek nusikalstamos veikos sudėties buvimo nustatymo, tiek įrodinėjimo problema, nesant pagrindinio įrodymų šaltinio – nukentėjusiojo parodymų.²⁶⁴ Nukentėjusiojo vaidmuo privataus kaltinimo bylų procese yra išskirtinis: jis sprendžia, kurios nusikalstamos veikos pateks į baudžiamosios justicijos veikimo sritį, kadangi jis yra pirminis informacijos šaltinis, kurio pagrindu valstybinės institucijos priima sprendimus dėl bylos eigos.²⁶⁵ Remiantis šiais argumentais, nukentėjusio asmens požiūris į nusikalstamą veiką pripažintinas vienu iš procesinių pagrindų privataus kaltinimo diferencijavimui.

3. Antrinės viktimizacijos tikimybė.

Antrinės viktimizacijos vengimas yra siekis nesukelti didesnės žalos nukentėjusiajam paviešinus veiką, t.y. pradėjus baudžiamąjį procesą, nei padaryta nusikalstama veika. Tam tikrų nusikalstamų veikų paviešinimas, nepageidaujant nukentėjusiajam, ir valstybinių institucijų įsikišimas prieš nukentėjusiųjų valią gali padaryti žymią žalą šeimos santykiams, draugystei ir sąlygoti tolesnį konfliktą. Todėl kai kurie mokslininkai pripažįsta, kad nukentėjusiojo dispozityvi teisė nuspręsti paviešinti nusikalstamą veiką, kuri susijusi su jo asmeniniu gyvenimu, inicijuojant baudžiamąjį procesą, yra savarankiškas privataus kaltinimo diferencijavimo pagrindas.²⁶⁶ Nors diskutuotina, ar antrinė viktimizacija yra

Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 44-45. Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. I tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 27 – 28.

261 Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 590-591.

262 Jurka, R. Immunity of a Close Person as a Witness in Criminal Procedure of Lithuania: Problem with Sufficiency. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 163-177.

263 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.

264 Kai nusikalstama veika padaroma artimoje aplinkoje ir smurtautojas yra artimas giminaitis, nukentėjusysis gali pasinaudoti teise neduoti parodymų ir ja greičiausiai pasinaudos, nesutikdamas su baudžiamojo proceso reikalingumu.

265 Krapac, D. The Position of the Victim in Criminal Justice: A Restrained Central and Eastern European Perspective on the Victim-Offender Mediation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1995, 3: 234.

266 Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. I tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 5. Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo*

priskirtina procesiniams diferencijavimo pagrindams, tačiau, remiantis tuo, kad antrinė viktimizacija gali įtakoti nukentėjusio asmens sprendimą inicijuoti privataus kaltinimo procesą arba ne, laikysimės nuomonės, kad šis pagrindas gali būti priskiriamas prie procesinių pagrindų.

Nusikalstamos veikos, padaromos privačioje erdvėje, artimoje aplinkoje, būna susijusios su privačiu nukentėjusio asmens gyvenimu, o neretai ir su intymiomis, neviešintomis jo detalėmis. Nukentėjusiojo dispozityvus sprendimas dėl nusikalstamą veiką padariusio asmens persekiojimo veikia kaip filtras atblokuojant veikas, kurias tikslinga persekioti, nuo visų padarytų pavojingų veikų. Visų asmeninių konfliktų baudžiamasis persekiojimas sukeltų dar didesnę konfliktą asmeniniuose santykiuose, todėl valstybė, visais atvejais siekdama aklo teisingumo, gali sukelti nepageidaujamas pasekmes.

Konstitucijos 22 straipsnio normose įtvirtintas žmogaus privataus gyvenimo²⁶⁷ neliečiamumas suponuoja asmens teisę į privatumą. Žmogaus teisė į privatumą apima asmeninio, šeimos ir namų gyvenimo, garbės ir reputacijos neliečiamumą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt.²⁶⁸ Pripažindami prigimtines žmogaus teises ir iš jų išplaukiantį žmogaus teisių autonomiškumą, turime pripažinti ir tai, kad egzistuoja privatus žmogaus gyvenimas, kuris sudaro asmens neliečiamumo sritį.²⁶⁹

Antrinės viktimizacijos padariniai gali pasireikšti įvairiomis formomis. Pripažįstama, kad pats baudžiamasis procesas *per se* nukentėjusiesiems sukuria įtampą ir pažeminimą.²⁷⁰ Teisminio bylos nagrinėjimo metu nukentėjusysis gali būti kaltinamas dėl neapdairumo, dėl provokuojamo, konfliktiško elgesio, kuris paskatino kaltininką padaryti nusikalstamą veiką, patirti materialių nuostolių, susijusių su bylinėjimosi procesu, proceso rezultate gali nebūti atlyginta jam padaryta turinė ir neturinė žala. Teismo procesas gali neatitikti jo lūkesčių, įrodinėjimo procesas pasirodyti per sudėtingas, neatitikti jo teisingumo vykdymo sampratos. Viešo bylos nagrinėjimo metu pažeidžiamas asmens privatumas, kai atskleidžiamos nukentėjusiojo ir kaltinamojo asmeninių santykių detalės, kurios susiję su nusikalstamos veikos padarymu, tačiau jų atskleidimas sukelia šalių santykių pablogėjimą.²⁷¹ Dėl to

obvinenija [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 44-45. A. A. Šamadras įsikišimo nepageidaujamumą ir asmens privataus gyvenimo intymumą laiko ne savarankišku, o papildomu kriterijumi. Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugovnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 134.

267 Pagal Konstituciją privatus žmogaus gyvenimas – tai asmens asmeninis gyvenimas: gyvenimo būdas, šeimyninė padėtis, gyvenamoji aplinka, santykiai su kitais asmenimis, jo pažiūros, įsitikinimai, įpročiai, jo fizinė bei psichinė būklė, sveikata, garbė, orumas ir kt.

268 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 104-4675.

269 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004, p. 200.

270 Fenwick, H. Procedural Rights of Victims of Crime: Public or Private Ordering of the Criminal Justice Process? *The Modern Law Review*. 1997, 60 (3): 318.

271 Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo aidai, 2005, p. 27-28.

konfliktas stiprėja, nukenčia žmonių tarpusavio santykiai, nukentėjusysis patiria moralinį diskomfortą. Nukentėjęs asmuo gali patirti ir neigiamą aplinkinių – kaltininko artimųjų, asmenų, įtrauktų į dalyvavimą procese – reakciją dėl pasirinkto reagavimo į nusikalstamos veikos padarymą būdo, dėl jų pačių nenoro liudyti procese ir taip kištis į asmeninį konfliktą palaikant vieną ar kitą šalį (ypatingai, jei liudytojus ir nukentėjusįjį ar kaltininką sieja asmeniniai santykiai), kaltinamojo pyktį, galimą bauginimą. Jeigu nukentėjęs yra viešas ar visuomenėje žinomas asmuo, teismo procesu gali susidomėti žiniasklaida, kas sąlygotų dar didesnę nepageidaujamą viešumą, galimai klaidingos, tendencingos informacijos sklaidą. Visas šis emocinis krūvis, susijęs su teismo procesu, gali nukentėjusiam asmeniui tapti didesne našta nei nusikalstamos veikos tiesioginiai padariniai. Todėl tam tikrais atvejais suteikiama dispozityvi teisė apsispręsti, ar teismo procesas ir jo pasekmė – kaltininko nubaudimas bei galima kompensacija –yra svarbesnis siekis nei antrinės viktimizacijos padarinių išvengimas, ar, atvirkščiai, antrinės viktimizacijos sukelta žala būtų didesnė nei žala, padaryta nusikalstama veika. Tik pats nukentėjęs asmuo gali įvertinti, kuri vertybė jam yra svarbesnė: ar ta, kurią jis gali apginti baudžiamojo proceso priemonėmis, ar jo asmeninio gyvenimo neliečiamumas. Tais atvejais, kai pagarba nukentėjusiojo jausmams ir nuomonei yra svarbesnis teisinis gėris nei veikos draudimu baudžiamojo įstatymo saugomas interesas, *inter alia* viešasis, dispozityvi nukentėjusiojo teisė inicijuoti baudžiamąjį procesą ar nepareikšti kaltinimo geriausiai atstovauja nukentėjusiojo interesus. Todėl nukentėjusiojo teisė įvertinti antrinės viktimizacijos reikšmingumą ir pagal tai pasirinkti procesinio elgesio variantą yra vienas iš proceso diferencijavimo pagrindų.

3.2. Neoficialaus kaltinimo rūšys

Privatus kaltinimo samprata Lietuvos baudžiamajame procese suponuoja specifinę proceso rūšį, kai kaltinimą palaiko privatus asmuo, tiesiogiai nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos arba jo teisėtas atstovas. Užsienio šalių baudžiamojo proceso įstatyme sutinkame ir kitokių privačių asmenų dalyvavimo įgyvendinant kaltinimo funkciją formų. Todėl baudžiamojo proceso moksle kaltinimo forma, kuria apibūdinamas nepareiginis kaltinimas, dar vadinamas neoficialiuoju kaltinimu (priešinant jį kaltinimui *ex officio*),²⁷² o privačiu kaltinimu vadinama neoficialiojo kaltinimo rūšis, kai privatus kaltintojas kartu yra ir nukentėjusysis (pavyzdžiui, Ispanijoje).²⁷³ Todėl lyginamuoju aspektu analizuojant užsienio šalių baudžiamojo proceso reglamentavimą, bus naudojamos sąvokos „privatus kaltinimas“, kai bus nagrinėjama kaltinimo rūšis, kur privatus kaltintojas yra kartu ir nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo, ir „neoficialus kaltinimas“, kai bus analizuojamos kitos nepareiginio kaltinimo rūšys arba pagal užsienio šalies įstatymus galimos kelios neoficialaus kaltinimo rūšys, *inter alia* ir privatus kaltinimas. Kadangi šiame disertaciniame tyrime daugelis klausimų nagrinėjami ir lyginamuoju aspektu, tikslinga apžvelgti užsienio šalyse *de lege lata* įtvirtintas privačių asmenų dalyvavimo kaltinimo veikloje formas, tačiau jos nebus atskirai nagrinėjamos.

272 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 152.

273 Lietuvoje vienintelė neoficialiojo kaltinimo rūšis yra privatus kaltinimas, kai privatus kaltintojas yra kartu ir nukentėjusysis, todėl nekyla jokių neaiškumų. Tačiau Ispanijoje privatus kaltinimas yra tik viena iš neoficialiojo kaltinimo rūšių.

Pagal subjektus galima išskirti dvi pagrindines kaltinimo veiklos rūšis: oficialioji – įgyvendinama pareigūnų, ir neoficialioji, įgyvendinama privačių asmenų pajėgomis.²⁷⁴ Pagrindinę reikšmę čia turi neoficialaus kaltintojo procesinio savarankiškumo klausimas. Jeigu oficialus procesas nevyksta, bylos eiga visiškai priklauso nuo neoficialaus kaltintojo, kuris yra laisvas priimti procesinius sprendimus dėl kaltinimo įgyvendinimo, valios išreiškimo. Tais atvejais, kai baudžiamąjį persekiojimą vykdo pareigūnai, neoficialus kaltintojas tampa priklausomas nuo jų procesinių sprendimų ir tokiu atveju jo vaidmuo yra papildomas (subsidiarus) santykyje su oficialiu kaltinimu.

Neoficialusis kaltinimas buvo analizuojamas jau XIX a. rusų baudžiamojo proceso mokslininkų.²⁷⁵ Tuo metu buvo pateikta iki šių dienų aktuali neoficialaus kaltinimo formų klasifikacija, kurios kriterijus yra privataus kaltintojo santykis su valstybiniu kaltinimu.²⁷⁶ Taigi priklausomai nuo neoficialaus kaltintojo procesinio savarankiškumo galima išskirti dvi neoficialaus kaltinimo rūšis:

1. pagrindinį, kada neoficialaus kaltintojo procesinis savarankiškumas yra neribojamas;
2. subsidiarų, kai privataus asmens, dalyvaujančio kaltinime, procesinis savarankiškumas yra ribojamas oficialaus kaltinimo institucijų, kurios šiuo atveju yra pagrindiniai kaltintojai, procesinių sprendimų. Subsidiarus kaltinimas priklausomai nuo pasirinkto teisinio reguliavimo modelio gali įgyti dvi formas, kurios skiriasi pagal privataus kaltintojo santykį su valstybiniu kaltinimu:
 - 2.1. pakeičiantis kaltinimas, kai privatus kaltintojas byloje atsiranda, jei viešasis kaltintojas nereikia arba atsisako kaltinimo;
 - 2.2. papildomas kaltinimas, kai privatus asmuo veikia procese kartu su viešuoju kaltintoju.²⁷⁷

274 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 152.

275 Poljanskij, N. N. K voprosu ob ychastii chastnykh lic v publichnom obvinenii (Principialnye osnovanija actio popularis v ugolovnom processe) [On Participation of Private Persons in Public Prosecution (Principal Grounds of Actio Popularis in Criminal Procedure)]. Moskva: Tipografija Lissnera i D. Sobko, 1915, p. 27. Poljanskij, N. N. K voprosu o prave chastnykh lic na subsidiarnoe obvinenie [On the Right of Private Persons to Subsidiary Prosecution]. Moskva: Juridicheskij vestnik, 1917. Tauber, L. Ja. Isk, obvinenie i sostjazatelnoe nachalo [Lawsuit, Prosecution and Adversarial Origins]. *Vestnik grazhdanskogo prava*. 1917, 2: 76-100. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 153.

276 Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. II tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 31.

277 Polemizuodamas su I. J. Foinickiu, N. N. Polianskis pabrėžė papildomo kaltinimo priskyrimo privataus kaltinimo formoms nepagrįstumą, kadangi pagal šį institutą privatus asmuo kartu su prokuroru įgyvendina viešojo kaltinimo funkciją. Jo nuomone, būtina atskirti privačių asmenų įgyvendinamo papildomo kaltinimo teisę ir teisę į subsidiarų baudžiamąjį ieškinį. Subsidiarų kaltinimą jis taip pat laikė privačių asmenų dalyvavimo viešajame kaltinime forma, tačiau savo turiniu skirtinga nuo papildomo kaltinimo. Subsidiarus kaltinimas yra privataus asmens pareiškiamas ir palaikomas kaltinimas tuo atveju, kai valstybinis kaltintojas atsisako nuo baudžiamojo persekiojimo, tuo tarpu papildomas kaltinimas suponuuoja privataus asmens kaltinamosios veiklos įgyvendinimą kartu su pareigūniu kaltintoju. Poljanskij, N. N. K voprosu ob ychastii chastnykh lic v publichnom obvinenii (Principialnye osnovanija actio popularis v ugolovnom processe) [On Participation of Private Persons in Public Prosecution (Principal Grounds of Actio Popularis in Criminal Procedure)]. Moskva: Tipografija Lissnera i D. Sobko, 1915, p. 2.

Taigi kaltinimas, kurį palaiko privatus asmuo, kai oficiali institucija atsisako nuo baudžiamojo persekiojimo, laikytinas pagrindine neoficialaus kaltinimo forma, kadangi neoficialios kaltinamosios veiklos subjektas tokiu atveju įgauna visišką procesinį savarankiškumą. Privataus asmens dalyvavimas oficialiame baudžiamajame persekiojime laikytinas subsidiariu, kai neoficialaus kaltintojo veikla vykdoma kartu su pagrindiniu kaltinimu, įgyvendinamu *ex officio*. Pagrindiniame kaltinime privatus asmuo tampa visiškai savarankiškas ir visiškai pakeičia valstybinį kaltintoją. Šiuo atveju bendra privataus ir valstybinio kaltintojo veikla negalima, todėl, valstybiniam kaltintojui įstojus į procesą, proceso forma pereina iš privataus kaltinimo į viešą.

Subsidiarus kaltinimas yra viena iš visuomenės dalyvavimo teisingumo vykdymo procese formų ir vertinamas kaip nešališkumo ir objektyvumo garantas bei pareigūnų neveiklumo ar piktnaudžiavimo kontrolės priemonė.²⁷⁸ Kaip atsvara griežtai oficialumo principo saistomam prokurorui, privačių asmenų baudžiamojo persekiojimo praktika atlieka „saugos vožtuvą“ (angl. *safety valve*) vaidmenį.²⁷⁹ Šiuo aspektu nagrinėtinas privataus kaltintojo dalyvavimas teisminiame nagrinėjime pariteto pagrindais.

Subsidiaraus kaltinimo teisė nukentėjusiajam suteikta nemažai Europos šalių. Kontinentinės teisės sistemoje tradiciškai leistinas kelių kaltintojų dalyvavimas procese, tačiau jie nėra visiškai lygiateisiai ir nepriklausomi vienas nuo kito. Lenkijoje nukentėjusysis gali dalyvauti procese kaip subsidiarus kaltintojas viešojo kaltinimo byloje, iškeltose valstybinės institucijos iniciatyva arba pagal privataus asmens skundą, kai prokuroras dalyvauja byloje, t.y. kartu su juo (Lenkijos BPK 60 straipsnis).²⁸⁰ Austrijoje subsidiaraus kaltinimo teisė suteikiama tik civiliniam ieškovui, o ne nukentėjusiajam (Austrijos BPK 48 straipsnis).²⁸¹ Suomijoje, Švedijoje, Danijoje, nukentėjusiam nuo nusikalstamos veikos asmeniui suteikiama pakeičiančio kaltinimo teisė. Nukentėjusysis turi teisę įstoti baudžiamajame procese kaip subsidiarus kaltintojas tose viešojo kaltinimo byloje, kuriose prokuroras nežvelgė pagrindų pradėti baudžiamąjį persekiojimą arba proceso eigoje atsisakė palaikyti kaltinimą byloje. Švedijoje, prieš perimdamas kaltinimą, nukentėjusysis turi teisę apskusti prokuroro sprendimą atsisakyti kaltinimo aukštesniajam prokurorui. Suomijoje dažniausiai nukentėjusieji sutinka su prokuroro sprendimu, tačiau, nors ir nedažnai naudojama praktikoje, tokia nuostata teoriškai nukentėjusiajam suteikia privataus kaltinimo teisę visais atvejais, kai kaltinimo palaikyti nesiima prokuroras.²⁸² Vokietijoje nukentėjusysis gali palaikyti kaltinimą įstatymo numatytais atvejais kaip subsidiarus kaltintojas (vok. *Nebenkläger*) kartu su prokuroru.²⁸³

278 *Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių* [interaktyvus]. Vilnius: Teisės institutas, 2004 [žiūrėta 2011-10-28]. <<http://www.teise.org/docs/upload/TAREJU%20studija.pdf>>.

279 Terminą „*safety valve*“ naudoja Damaška, M. R. *The Faces of Justice and State Authority: a Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven; London: Yale University Press, 1986, p. 213. Schulz, J. *Beiträge zur Nebenklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982, p. 52-54.

280 Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 102-112.

281 *Strafprozeßordnung* [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-05]. <file:///C:/Users/User/Downloads/Austria_CPC_as_of_%202004.11.2013_de.pdf>.

282 Reichel, P. L. *Comparative Criminal Justice Systems: a Topical Approach*. 4-toji laida. Upper Saddle River (N.J.): Pearson: Prentice Hall, 2005, p. 236.

283 Vokietijos BPK 397 straipsnis. *Strafprozeßordnung* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28]. <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>.

Prancūzijoje, Liuksemburge, Belgijoje viešo ir privataus kaltinimo teisė koegzistuoja unikaliu būdu: kai asmuo inicijuoja kaltinimą byloje, kurioje prokuroras atsisakė tai daryti, prokuroras privalo perimti kaltinimą ir jį palaikyti nepriklausomai nuo savo nuomonės.²⁸⁴ Taigi šiose šalyse individuali kaltinimo teisė yra naudojama kaip prokuroro diskrecinių galių korekcinė priemonė. Pagrindinio privataus kaltinimo bylų proceso reguliavimas, koks yra įtvirtintas Lietuvos baudžiamajame procese, negali įgyvendinti tokių uždavinių kaip pareigūnų veiklos kontrolė, kadangi viešo kaltinimo ir privataus kaltinimo sferos turi aiškias ribas ir viena kitos nei pakeičia, nei gali egzistuoti vienu metu. Bulgarijoje, Vengrijoje, Austrijoje, Vokietijoje privataus kaltinimo teisė taip pat yra apribota konkrečių nusikalstamų veikų sąrašu, tačiau nepriklauso nuo prokuroro sprendimų.²⁸⁵

Papildomo kaltinimo teisė suteikta nukentėjusiesiems Austrijoje (vok. *Nebenkläger*) (BPK 117-4 straipsnis) tik bylose dėl garbės įžeidimo ir grasinimo. Vokietijoje ir Švedijoje papildomas kaltintojas įgyja aktyvių procesinių teisių, o Danijoje (Proceso įstatymo 727-2 straipsnis) jo vaidmuo formalus, jam nesuteikiama net simbolinių teisių.²⁸⁶

Ispanijoje privatus kaltintojas veikia pariteto pagrindais kartu su valstybės kaltintoju, be to, privatus asmuo gali paduoti skundą teismui ir inicijuoti baudžiamąjį procesą net ir tais atvejais, kai jis nėra nukentėjęs.²⁸⁷ Taigi visais atvejais jis gali reikšti iniciatyvą, kai to nedaro prokuroras, ir tai Ispanijos praktikoje pasiteisino kaip viešojo kaltinimo neveiklumo ir neefektyvumo kontrolės priemonė.²⁸⁸ Ispanijoje privačių asmenų dalyvavimas kaltinimo veikloje galimas dviem formomis:

1. Populiarusis kaltinimas²⁸⁹ yra tiesioginė Romėnų teisės *actio populares* instituto recepcija. Tai kaltinimas, kurį įgyvendina asmuo, neturintis tiesioginio ryšio su teisiniais

284 Reichel, P. L. *Comparative Criminal Justice Systems: a Topical Approach*. 4-toji laida. Upper Saddle River (N.J.): Pearson: Prentice Hall, 2005, p. 240. Pease, K., Hukkila, K. *Criminal Justice Systems in Europe and North America*. Helsinki: Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, 1990. Tak, P. East Meets West. Aspects of Prosecution in Countries in Transition. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1999, 7(4): 412-432.

285 Tak, P. East Meets West. Aspects of Prosecution in Countries in Transition. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1999, 7(4): 412-432.

286 Procedure Act of Denmark [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-10]. <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121708>>.

287 Jei asmuo yra kartu ir nukentėjęs, Ispanijos baudžiamajame procese jis vadinamas privačiu kaltintoju – *acusador particular*. Jei jis nėra nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo, jis vadinamas populiariuoju kaltintoju – *acusador popular*. Ispanijos BPK 104 ir 105 straipsniai. Ley de Enjuiciamiento Criminal [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-11-30]. <<http://www.fmyv.es/ci/es/Ss/11.pdf>>. Perez Gil, J. *La acusación popular*. Granada: Editorial Comares, 1998, p. 224-260.

288 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25: 151-152. Merino-Blanco, E. *Spanish Law and Legal System*. 2-oji laida. London: Sweet & Maxwell, 2006, p. 141-142.

289 Ispanijos pozityviojoje teisėje yra įtvirtinta teisė reikšti baudžiamuosius ieškinius ginant kolektyvinius interesus. Akademiniėje jurisprudencijoje grupių dalyvavimas ginant kolektyvinius teisinius gėrius yra vertinamas kaip viena iš pageidaujamų populiariojo kaltinimo taikymo sričių. Pavienių asmenų ir jų grupių susivienijimas ginti savo interesus yra vienas iš geriausių būdų įgyvendinti kolektyvinius interesus, pavyzdžiui, aplinkos apsaugos, visuomenės sveikatos, vartotojų teisių, darbininkų teisių ir lyčių lygybės srityse. Tokių susivienijimų pavyzdys yra vartotojų asociacijos, „žalieji“, feminisčių judėjimas, darbininkų profsąjungos. Tokiu atveju mes kalbame ne apie „tikrąjį“ populiarijį kaltinimą. Visuomeninio kaltintojo institutas peržengia populiariojo kaltinimo ribas, kadangi šiuo atveju

gėriais, kurie buvo pažeisti ar kilo grėsmė būti pažeistais dėl nusikalstamos veikos padarymo. Kaltintojas neprivalo atskleisti savo motyvų, kurie jį paskatino inicijuoti procesą. Taigi populiariąjį baudžiamąjį ieškinį Ispanijoje gali paduoti visi Ispanijos piliečiai su tam tikromis išimtimis.²⁹⁰

2. Privatus kaltinimas, kai privatus kaltintojas kartu yra tiesiogiai nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo (bet kuris nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs pilietis ar užsienietis). Ikiteisminio tyrimo subjektai turi pareigą informuoti nukentėjusįjį apie jo teisę dalyvauti kaip kaltintojui. Privataus kaltintojo procesinis statusas skiriasi nuo populiariojo kaltintojo savo teisių apimtimi (nukentėjusysis yra atleistas nuo žyminio mokesčio, jam suteikiama teisė į nemokamą teisinę pagalbą (priklausomai nuo pajamų)). Ispanijoje privatus kaltintojas tik papildo prokuroro palaikomą kaltinimą. Aktyvus nukentėjusiojo dalyvavimas nebūtinai, kad procesas vyktų ir pasibaigtų nuosprendžiu, kadangi prokuroras turi pareigą tiek palaikyti kaltinimą, tiek reikšti civilinį ieškinį.

Kai kurios teisinės doktrinos neoficialų kaltinimą laiko neatsiejamu nuo demokratijos.²⁹¹ Neoficialaus kaltinimo institutas suprantamas kaip politinis pasirinkimas prieš valstybės monopoliją laisvės ir piliečių atsakomybės naudai ir grindžiamas kiekvieno dalyvavimu ginant bendrus interesus. Tačiau, analizuojant užsienio šalių praktiką istoriniu aspektu, galima rasti priešingų argumentų. Ispanijos Franko diktatūra ir nacių režimas Vokietijoje naudojo „populiariojo“ persekiojimo formas (vok. *Volksklage*) kaip socialinės kontrolės priemonę, o privatus kaltintojas tebuvo valstybinio režimo *longa manus*.²⁹² Kai kuriais atvejais neoficialaus kaltinimo procesai gali tapti politinių tikslų įgyvendinimo priemone. Privatūs asmenys, politinės partijos, visuomeninės organizacijos

pripažįstama, kad būtinas ryšys tarp socialinio grupės objekto ir pažeistų teisių gėrių. Kaltinimo funkciją įgyvendina tas, kas gali teisiškai atstovauti pažeistą materialųjį interesą, kurio nuosavybė negali būti priskirta pavieniam asmeniui – nukentėjusiajam (pvz., aplinkosaugos asociacija gali persekioti dėl tokio pobūdžio nusikaltimų, tačiau ne dėl seksualinių nusikaltimų). Tokie aktyvūs subjektai, kurių egzistavimas yra fundamentalus stiprinant demokratines laisves, būdingas socialinei valstybei, yra laikytini geriausiais pažeistų teisių gėrių atstovais. Logiškiausia būtų tokioms akredituotoms asociacijoms/piliečių iniciatyvinėms grupėms kaip ideologiniam ieškoviui suteikti teisinį statusą, artimą nukentėjusiojo statusui procese dėl veikų, kurios paveikia kolektyvinius interesus. Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25: 157. Šiuo atveju nukentėjusiųjų susivienijimo ar jų iniciatyvinės grupės kaltinimą būtų galima lyginti su grupės ieškiniu civiliniame procese. Grupės ieškiniu procese teisminė gynyba tampa prieinama visiems suinteresuotiems asmenims ir tai nepriklauso nuo jų materialinių ir kitokių galimybių, nuo organizacinių ir asmeninių savybių. Krivka, E. Grupės ieškinys – veiksminga teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo priemonė. *Jurisprudencija*. 2007, 4 (94): 29-34.

290 Išskyrus:

- Asmenis, kurie neturi pilno civilinio veiksnumo, kaip nepilnamečiai ir neveiksnius;
- Asmenis, kurie buvo du kartus nuteisti dėl melagingų kaltinimų ir pranešimų apie padarytą nusikaltimą;
- Teisėjus.

Teisti dėl melagingų kaltinimų asmenys ir teisėjai gali persekioti, kai nusikaltimas buvo padarytas jų ar jų artimų šeimos narių atžvilgiu. Taip pat negalimas baudžiamasis persekiojimas dėl artimų šeimos ryšių.

291 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25:162.

292 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25:162.

gali inicijuoti neoficialaus kaltinimo procesą kaip viešųjų ryšių akciją siekdamas šlovės, savireklamos, informacijos sklaidos, o ne teisingumo ar savo interesų gynimo.²⁹³ Tačiau tai nukrypsta nuo neoficialaus kaltinimo kaip teisinio instrumento tikslų ir toks politinis baudžiamojo proceso atspalvis laikytinas piktnaudžiavimu teise.

Neoficialaus kaltinimo teisinio reguliavimo skirtumai sietini su teisės tradicija. Paprastai tam tikras šio instituto teisinio reguliavimo modelis, įtvirtintas atskirų šalių baudžiamojo proceso įstatymuose, mažai kinta ir išlieka kaip tradicijos tęstinumas arba dėl praktinių priežasčių jo atsisakoma iš viso. Kadangi Lietuvoje *de lege lata* įtvirtintas privataus kaltinimo instituto modelis priskirtinas pagrindiniam neoficialiam kaltinimui, šiame disertaciniame tyrime bus nagrinėjama būtent ši neoficialaus kaltinimo rūšis, o subsidiaaraus kaltinimo teoriniai pagrindai bei teorinės šios neoficialaus kaltinimo formos įdiegimo Lietuvoje galimybės nebus analizuojamos.²⁹⁴

3.3. Privataus kaltinimo nusikalstamų veikų lyginamoji analizė pozityviojoje teisėje

Išnagrinėjus kaltinimo diferencijavimo (taip pat proceso diferencijavimo) pagrindus, kyla klausimas, kokios konkrečios BK numatytos nusikalstamos veikos gali atitikti šiuos kriterijus. Teisinio reguliavimo įvertinimas šiame kontekste leidžia atsakyti į klausimą, kokia apimtimi galiojančios teisės normos atitinka suformuotą mokslinę doktriną. Mokslinėje jurisprudencijoje daugiau dėmesio skiriama teoriniams pagrindams nei nusikalstamų veikų sudėčių, priskirtinų privataus kaltinimo byloms, rato nustatymui, tačiau galime sutikti ir bandymų įvardyti konkrečias nusikalstamas veikas.²⁹⁵ Prieš atsakant į šį klausimą, reikia pabrėžti ir tai, kad specifinių baudžiamojo proceso formų taikymo ribos taip pat priklauso ir nuo valstybės baudžiamosios politikos bei konkrečioje valstybėje įtvirtinto baudžiamojo proceso modelio ypatumų. Todėl negalima nusikalstamų veikų, dėl kurių procesas vyksta privataus kaltinimo tvarka, nagrinėti atsietai nuo valstybės baudžiamosios politikos prioritetų bei baudžiamojo proceso taisyklių visumos.

Analizuojant privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų sąrašą lyginamuoju aspektu, būtina atsižvelgti ne tik į privataus kaltinimo proceso formas, bet ir į bendrųjų teismo nagrinėjimo taisyklių ypatumus skirtingų šalių baudžiamuosiuose procesuose. Šiame kontekste ypatingai svarbu įvertinti įrodinėjimo taisyklių skirtumus ir ypatumus. Įvertinant teorinių privataus kaltinimo pagrindų ir pozityviosios teisės normų

293 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25: 153.

294 Subsidiaaraus kaltinimo elementų galima išžvelgti besiformuojančioje praktikoje, kai dėl teisinės neličiamybės panaikinimo privataus kaltinimo byloje į Seimą kreipiasi Generalinis prokuroras. Plačiau apie tai II skyriaus 3.2.2 dalyje.

295 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 63. Doroshkov, V. V. Sudproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija [Proceedings in Cases of Private prosecution]. *Rosijskaja justicija*. 1995, 9: 23. Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugolovnom procese* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001, p. 135. Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 74-77.

lyginamuoju požiūriu santykį, pastebėtina, kad materialieji teisiniai pagrindai yra universalūs nepriklausomai nuo valstybės baudžiamojo proceso modelio, o procesiniai pagrindai skirtingose valstybėse gali skirtis. Pavyzdžiui, Lietuvos BK XXIX ir XXX skyriuose numatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus intelektinei nuosavybei (BK 191-195 straipsniai) bei elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui (BK 196-198² straipsniai). Vertinant šių nusikalstamų veikų objekto specifiką, pastebėtina, kad daugeliu atvejų šiomis nusikalstamomis veikomis kėsinamasi į privačius interesus ir jiems padaroma žala.²⁹⁶ Vokietijos BPK 374 straipsnio 8 dalyje nurodyti analogiški pagal nusikalstamos veikos objektą nusikaltimai yra priskiriami privataus kaltinimo nusikalstamoms veikoms. Nors pagal intereso kriterijų šios nusikalstamos veikos galėtų būti nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka, tačiau jos neatitinka procesinio teorinio pagrindo, pagal kurį įrodinėjimas turi būti santykinai nesudėtingas. Kaip tik todėl, kad tiek techniniu požiūriu, tiek specialiųjų žinių požiūriu šias nusikalstamas veikas sudėtinga įrodyti, Lietuvos baudžiamajame procese jos nagrinėjamos įprasto proceso tvarka. Lyginant intereso požiūriu gretintinas nusikalstamas veikas: „Neteisėtas informacijos apie asmens privatų gyvenimą rinkimas“ (BK 167 straipsnis) ir „Neteisėtas informacijos apie asmens privatų gyvenimą atskleidimas ar panaudojimas“ (BK 168 straipsnis) galima pastebėti jų procesinio įrodinėjimo sudėtingumo skirtumą. Asmuo, kurio teisės ir teisėti interesai pažeidžiami ar jiems keliama grėsmė neteisėtai renkant informaciją apie jo privatų gyvenimą, gali nežinoti apie daromą nusikalstamą veiką, todėl negali savo iniciatyva šių teisių ginti. Tačiau neteisėtas tokios informacijos atskleidimas ir panaudojimas tampa akivaizdžiu teisių ir teisėtų interesų pažeidimu, todėl dėl šios nusikalstamos veikos persekiojimas privataus kaltinimo tvarka atitinka teorinius pagrindus. Atsižvelgiant į privataus intereso dominantę bei teisinio konflikto asmeniškumą, vengimas išlaikyti vaiką (BK 164 straipsnis) taip pat turėtų būti priskirtas privataus kaltinimo sferai. Baudžiamojo persekiojimo priklausomumas nuo nukentėjusio asmens valios yra visiškai logiškas šiuo atveju, kadangi bausmė kaltininkui nepagerina nukentėjusio asmens padėties ir neišsprendžia teisinio konflikto. Privataus kaltinimo proceso išskirtinumas leidžia pasiekti taikų susitarimą, įforminant taikos sutartį, kurios vykdymas užtikrinamas civilinio proceso priemonėmis. Išlaikymo nemokėjimo atveju šalių susitarimas gali duoti geresnį rezultatą nei bausmė, o baudžiamųjų sankcijų grėsmė tampa veiksminga išreikalavimo priemone.²⁹⁷ Tačiau pozityviojoje teisėje proceso formą vaiko išlaikymo nemokėjimo atveju lemia vaiko teisių apsaugos prioritetas baudžiamajoje politikoje, todėl, nepaisant teorinio pagrįstumo, ši nusikalstama veika priskiriama viešojo kaltinimo sferai.

Lyginant skirtingų užsienio šalių teisinį reguliavimą, įtvirtinantį privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų sąrašą, pastebėtini nusikaltimo objekto panašumai. Visose valstybėse, kuriose yra įtvirtintas privataus kaltinimo institutas, privataus kaltinimo sferai priskiriamos veikos, kuriomis kėsinamasi į garbę ir orumą, taip pat į sveikatą, dažnai – nuosavybę, privataus gyvenimo neliečiamumą. Nusikalstamomis veikomis,

296 Išskyrus informacinių sistemų saugumą, kadangi kėsinantis ir padarant žalą informacinės sistemos saugumui pažeidžiami didelės visuomenės dalies interesai: tiek asmenų, kurie naudojami šiomis sistemomis, tiek asmenų, kurių ir apie kuriuos duomenys gali būti saugomi šiose sistemose. Be to, žala būtų padaryta neapibrėžtam asmenų ratui, kadangi būtų sudėtinga nustatyti visus asmenis, kurių interesai pažeisti.

297 Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 76.

Lietuvos BPK priskirtomis nagrinėjamos privatus kaltinimo proceso tvarka, yra kėsinamasi į žmogaus sveikatą,²⁹⁸ laisvę,²⁹⁹ seksualinio apsisprendimo laisvę,³⁰⁰ garbę ir orumą,³⁰¹ privataus gyvenimo neliečiamumą,³⁰² nuosavybę³⁰³ ir mirusiojo atminimą.³⁰⁴ Šis sąrašas nuo BPK įsigaliojimo buvo keistas vieną kartą – 2003 m. birželio 19 d. BPK pakeitimu papildant šį sąrašą dviem nusikalstamomis veikomis, numatytomis BK 139 straipsnio 1 dalyje, 140 straipsnio 1 dalyje.³⁰⁵ Latvijoje iki 2011 m.³⁰⁶ nukentėjusysis įgyvendino kaltinimo funkciją byloje dėl nusikalstamų veikų, kurių objektas yra žmogaus sveikata bei garbė ir orumas.³⁰⁷ Kroatijoje privataus kaltinimo deliktai pagal objektą gali būti suskirstyti į 3 grupes, kai objektas yra garbė ir orumas (šmeižimas, įžeidimas), sveikata (lengvas kūno sužalojimas) ir nuosavybė (smulki vagystė, iššvaistymas ar sukčiavimas). Austrijoje privataus kaltinimo nusikalstamoms veikoms priskiriama garbės ir orumo įžeidimas, telefoninių pokalbių pasiklausymo slaptumo pažeidimas, verslo paslapties atskleidimas, turtiniai nusikaltimai, padaryti artimo giminaičio.³⁰⁸ Vokietijoje³⁰⁹ privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos ne tik tos nusikalstamos veikos, kurios pažeidžia privačius vieno asmens

298 Nesunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo (BK 139 straipsnio 1 dalis), fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas (BK 140 straipsnio 1 dalis).

299 Žmogaus veiksmų laisvės varžymas (BK 148 straipsnis).

300 Seksualinis priekabiavimas (BK 152 straipsnis).

301 Šmeižimas (BK 154 str.), įžeidimas (BK 155 straipsnis).

302 Neteisėtas asmens būsto neliečiamumo pažeidimas (BK 165 straipsnis), neteisėtas informacijos apie asmens privatų gyvenimą atskleidimas ar panaudojimas (BK 168 straipsnis).

303 Turto sunaikinimas ar sugadinimas (BK 187 straipsnio 1, 3 dalys), turto sunaikinimas ar sugadinimas dėl neatsargumo (BK 188 straipsnis).

304 Mirusiojo atminimo paniekimas (BK 313 straipsnis).

305 Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276, 407, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 68-3070.

306 Latvijos BPK 7 straipsnio 3 dalis ir 102 straipsnio 1 dalis. Nuo 2011 m. Latvijos BPK atsakyta privataus kaltinimo instituto kaip neveiksmingo pažeistų teisių ir teisėtų interesų gynimo būdo ir anksčiau privataus kaltinimo sričiai priskirtos veikos dabar nagrinėjamos įprasto proceso tvarka. Latvijas Kriminālprocesa kodekss [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-10] <<http://likumi.lv/doc.php?id=90971>>.

307 Latvijos BK 130 straipsnio 1, 2 dalys (tyčinis nežymus kūno sužalojimas (išskyrus bylas, susijusias su smurtu šeimoje)), BK 156 straipsnis (šmeižtas), 157 straipsnis (reputacijos pažeminimas) ir 158 straipsnis (šmeižtas arba reputacijos pažeminimas per žiniasklaidos priemones). Latvijas Krimināllikums [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-10] <<http://likumi.lv/doc.php?id=88966>>.

308 The Relation between the Public Prosecutor and the Police (Austria) [interaktyvus] [žiūrėta 2013-03-04]. <http://www.euro-justice.com/member_states/austria/country_report/1362/>. Cituota per: *Privatus kaltinimo institutas ES valstybėse narėse*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo Parlamentinių tyrimų departamentas, 2013.

309 1. piktnaudžiavimas (Vokietijos BK 123 straipsnis);
2. šmeižtas (Vokietijos BK 185 – 189 straipsniai), jei jis nebuvo nukreiptas prieš BK 194 straipsnio 4 p. nurodytą politinę instituciją;
3. susirašinėjimo privatumo pažeidimas (Vokietijos BK 202 straipsnis);
4. kūno sužalojimas (Vokietijos BK 223 ir 229 straipsniai);
5. grasinimas (Vokietijos BK 241 straipsnis),
5a. korupcija arba kyšininkavimas verslo sandoriuose (Vokietijos BK 299 straipsnis),
6. turtinės žalos padarymas (Vokietijos BK 303 straipsnis),
6a. jei 1-6 punktuose nurodytos veikos yra baudžiamieji nusižengimai (vok. *Vergehen*), padaryti apsvaigimo būsenoje pagal Vokietijos BK 323a straipsnį,
7. nusikalstama veika, numatyta Įstatymo prieš nesąžiningą konkursą 16 – 19 straipsniuose,

interesus, bet ir tos, kurios pažeidžia privačius interesus verslo santykiuose. Tai iš esmės atitinka teorinius nusikalstamų veikų priskyrimo privataus kaltinimo sričiai pagrindus, kadangi visais atvejais ginami privatūs interesai, o šio sąrašo išplėtimą verslo santykių srityje padaromomis nusikalstamomis veikomis lemia daugiau procesiniai kriterijai, t.y. privataus kaltinimo teisės suteikimas ne tik tiesiogiai nukentėjusiam asmeniui dėl pažeistų asmeninių gėrių, bet ir ginant pažeistus kolektyvinius interesus.

Vertinant privataus kaltinimo bylų nagrinėjimo teisme statistiką pagal padarytas nusikalstamas veikas, absoliučią daugumą nusikalstamų veikų, dėl kurių Lietuvos teismuose buvo nagrinėtos privataus kaltinimo bylos 2008-2012 m., sudaro nusikalstamos veikos, kuriomis kėsinama į žmogaus garbę ir orumą (BK 154 ir 155 straipsniai) bei tyčinės veikos, kuriomis kėsinama į žmogaus sveikatą (BK 140 straipsnio 1 dalis) ir nuosavybę (BK 187 straipsnio 1, 3 dalys).³¹⁰ (Priedas Nr. 2). Nuo 2011 m. gruodžio 15 d. įsigaliojus Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymui,³¹¹ nusikalstamos veikos artimoje aplinkoje, kurios iki šio įstatymo buvo priskiriamos privataus kaltinimo procesui, tapo viešojo intereso dalyku ir yra nagrinėjamos bendra tvarka. Nors buvo galima tikėtis, kad tai turės žymią (ar bent jau statistiškai reikšmingą) įtaką privataus kaltinimo bylų dėl fizinio skausmo sukėlimo ar nežymaus sveikatos sutrikdymo (fizinio smurto artimoje aplinkoje) skaičiumi, tačiau statistiniai duomenys itin reikšmingo pokyčio neatspindi: 2008 – 2011 m. buvo išnagrinėjama 475-495 bylų pagal BK 140 straipsnio 1 dalį, o 2012 m. šis skaičius sumažėjo iki 374, t.y. maždaug ketvirtadaliu.

Lyginant su bendru skaičiumi bylų, kurios buvo išnagrinėtos teismuose dėl fizinio skausmo sukėlimo ar nežymaus sveikatos sutrikdymo, privataus kaltinimo tvarka išnagrinėta kiek daugiau nei pusė bylų: 2010 m. – 475 iš 914. 2009 m. – 483 iš 911, 2008 m. – 489 iš 922. (Priedas Nr. 2)

Bylos dėl turto sunaikinimo ar sugadinimo, esant kvalifikuojantiems požymiams, nagrinėjamos bendra tvarka, todėl privataus ir viešojo kaltinimo santykis bylose dėl turto sunaikinimo ir sugadinimo pasiskirsto kitokiomis proporcijomis. 2008 m. teismuose buvo išnagrinėtos 673 baudžiamosios bylos dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK 187 straipsnyje. Iš jų tik 91 buvo išnagrinėta privataus kaltinimo tvarka. 2009 m. iš 875 bylų 105 buvo privataus kaltinimo bylos, 2010 m. šis santykis buvo 124 iš 968 bylų.³¹²

8. nusikalstamos veikos, numatytos Patentų įstatymo 142 straipsnio 1 dalyje, Naudingųjų modelių įstatymo (vok. *Gebrauchsmustergesetz*) 25 straipsnio 1 dalyje, Puslaidininkių apsaugos įstatymo 10 straipsnio 1 dalyje, Augalų veislių apsaugos įstatymo 39 straipsnio 1 dalyje, Prekinių ženklų įstatymo 143 straipsnio 1 dalyje, 143a straipsnio 1 dalyje ir 14 straipsnio 1 ir 2 dalyse, Dizaino įstatymo (vok. *Geschmacksmustergesetz*) 51 straipsnio 1 dalyje ir 65 straipsnio 1 dalyje, Autorinių ir gretutinių teisių įstatymo 106 – 108 straipsniuose, 108b straipsnio 1 ir 2 dalyse, Įstatymo dėl dailės ir fotografijos darbų autorių teisių 33 straipsnyje. Vokietijos BPK. Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28] <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>.

310 Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) „Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą“. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojo stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

311 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.

312 Nacionalinė teismų administracija. *Teismų statistika* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-24]. <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>>. Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balan-

Bylos pagal BK 154 straipsnį dėl šmeižimo ir BK 155 straipsnį dėl įžeidimo nagrinėjamos absoliučia dauguma atvejų privataus kaltinimo tvarka: šmeižimas 2008 m.: 139 iš 146 bylų, 2009 m. 136 iš 146, 2010 m. 190 iš 200 bylų, įžeidimas 2008 m. 150 iš 167, 2009 m. 138 iš 156, 2010 m. 176 iš 191 bylų.³¹³

Vertinant privataus kaltinimo bylų, išnagrinėtų teismuose, statistiką, dinamika per 6 metus mažai keičiasi. Nors teismuose bendra tvarka išnagrinėtų bylų skaičius kiekvienais metais auga, privataus kaltinimo tvarka išnagrinėtų bylų skaičius išlieka labai panašus. (Priedas Nr. 1)

Statistikos analizė leidžia teigti, kad privataus kaltinimo bylos sudaro nedidelę dalį (7,11 – 4,92 proc.) visų teismuose išnagrinėtų bylų. Be to, bylų dėl tam tikrų nusikalstamų veikų, pagal savo objektą priskirtų privataus kaltinimo sričiai, praktikoje pasitaiko itin retai: per 5 metus nuo 2008 m. iki 2012 m. teismuose išnagrinėtos 4 bylos dėl mirusiojo atminimo išniekinimo (BK 313 straipsnis) – 2008 m. 3 ir 2010 m. 1 byla, žmogaus veiksmų laisvės varžymas (BK 148 straipsnis) 2008 -2012 m. buvo nagrinėjamas atitinkamai 3, 2, 5, 9, 3 atvejais, seksualinio priekabiavimo (BK 152 straipsnis) bylų pasitaiko taip pat tik 1 ar 2 per metus (2008 m. – 1, 2009 ir 2010 m. po 2 bylas ir 2012 m. – 1 byla). (Priedas Nr. 3). Vien iš statistinių duomenų negalima daryti išvados, ar šios nusikalstamos veikos yra retos dėl latentškumo, ar bylų nebuvimą lemia procesinės priežastys (sudėtingas įrodinėjimas, apsunkinta įrodymų rinkimo procedūra). Ieškant atsakymo į šį klausimą, reikia atskiro kriminologinio tyrimo, todėl šiame disertaciniame tyrime atskirų nusikalstamų veikų paplitimo priežastys analizuojamos nebus.

džio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) „Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą“. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojo stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

313 Nacionalinė teismų administracija. *Teismų statistika* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-24]. <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>>. Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) „Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą“. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojo stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

II SKYRIUS.

NUKENTĖJUSIOJO TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ REALIZAVIMO TEISINĖS PRIELAIDOS PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ PROCESE

1. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese

Privataus intereso įtakos stiprinimas baudžiamajame procese tiesiogiai susijęs su pagrindinės dispozityvumo išraiškos baudžiamajame procese – privataus kaltinimo bylų proceso – reglamentavimu ir praktine problematika. Šiame procese privatus interesas, pasireiškiantis per nukentėjusio asmens valią, tampa proceso varikliu, o viešo intereso gynybos svarba nusileidžia individo interesų prioritetui.

Apibendrinami atliktus mokslinius tyrimus ir neišskirdami individualių kiekvieno atvejo ypatumų, nukentėjusiojo interesus galime suskirstyti į procesinius ir materialius.³¹⁴ Pagal teisinio intereso dėl bylos išsprendimo pobūdį, nukentėjusysis priskirtinas asmenims, turintiems asmeninį (subjektyvų) interesą, kurį sudaro tiek materialus teisinis, tiek procesinis interesas.³¹⁵ Nukentėjusiojo procesinis interesas yra materialiojo intereso įgyvendinimo priemonė baudžiamajame procese, kuris šiuo atveju suprantamas kaip socialinių konfliktų sprendimo procesas. Nukentėjusiojo procesinė veikla visada yra susijusi su materialiojo intereso įgyvendinimu, kuris yra nukentėjusiojo procesinio suinteresuotumo galutinis tikslas ir siekis. Be to, materialusis interesas atsiranda anksčiau nei procesinis, kai nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo pajunta jo atžvilgiu įvykdytos nusikalstamos veikos padarinius. Materialiojo intereso atsiradimas lemia nukentėjusiojo interesą įgyti procesinį nukentėjusiojo statusą ir motyvuoja jį procesinei veiklai. Vienas kuris nors materialusis interesas gali dominuoti priklausomai nuo paties nukentėjusiojo asmenybės ir poreikių, nuo nusikalstamos veikos pavojingumo ir pobūdžio, nuo sukeltų padarinių sunkumo ir kitų subjektyvių bei objektyvių faktorių. Procesinis interesas yra susijęs su nukentėjusiojo procesiniu statusu, kurio atsiradimas siejamas su formalių reikalavimų įvykdymu.

1.1. Materialieji interesai

Užsienio mokslinėje jurisprudencijoje dominuoja nuomonė, kad nusikalstamas kėsinimasis gali sąlygoti dvejopo pobūdžio nukentėjusiojo interesų pasireiškimą: moralinio pasitenkinimo (satisfakcijos) ir restitucijos.³¹⁶ Satisfakcija suprantama kaip moralinis nukentėjusiojo pasitenkinimas procesu ir sprendimu byloje. Restituciniams nukentėjusiojo

314 Siekiant pristatyti pagrindinius disertacinio tyrimo rezultatus, šios tyrimo dalies pagrindu buvo publikuotas straipsnis Matuizienė, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1177-1198.

315 Priešingai nei valstybinio intereso turinys, kuriame yra tik procesinis suinteresuotumas. Lukjanova, E. G. *Teorija processualnogo prava* [Theory of Procedural Law]. Moskva: Norma, 2003, p. 214.

316 Schulz, J. *Beiträge zur Nebenklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982, p. 23. Zedner, L. Victims. In *The Oxford Handbook of Criminology*. (Red. Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R.). 2-oji laida. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 599.

interesams priskirti poreikiai atkurti (kiek ir jei įmanoma) teisinę padėtį, pažeistą jo atžvilgiu padaryta nusikalstama veika. Vieniems nukentėjusiesiems svarbiausias yra materialinės restitucijos reikalavimas, kas civilinės deliktinės teisės reguliavimo sferoje suprantama kaip žalos atlyginimo reikalavimas, turintis baudžiamąjį elementą. Kitiems svarbiausia emociniai poreikiai, pasireiškiantys atitinkama nukentėjusiojo reakcija į pažeidimą padariusį asmenį ir kuriuos galima apibūdinti kaip norą siekti moralinio pasitenkinimo.³¹⁷ Visiškai nukentėjusiojo materialinių interesų atribojimas yra neįmanomas, kadangi moralinį pasitenkinimą teikia ir žalos atlyginimas, o teisingumo įvykdymas paskiriant bausmę tam tikra prasme atkuria socialinių santykių pusiausvyrą. Kadangi nusikalstamos veikos padariniai kyla ne tik materialiojoje, bet ir emocinėje plotmėje, restitucija³¹⁸ šiame tyrime suprantama ne tik kaip nukentėjusiojo materialinės padėties atkūrimas, bet kaip *status quo* atkūrimas visose nukentėjusiojo interesų srityse, kurias pažeidžia nusikalstama veika.

1.1.1. Moralinio pasitenkinimo interesas (satisfakcija)

Nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi moralinio pasitenkinimo (satisfakcijos, vok. *Genugtuung*) siekį, kuris kokybiniu ir kiekybiniu požiūriu kiekvienam visuomenės nariui individualus ir yra būdingas jo kaip nusikaltimo aukos vaidmeniui.³¹⁹ Nukentėjusio asmens reakciją dažniausiai lemia keršto poreikis, kurį patenkinant neutralizuojamas nekontroliuojamo savavališko teisingumo vykdymo pavojus.³²⁰ Moralinių pasitenkinimą suteikia emocijomis pagrįstas siekis sukelti kaltininkui skausmą ir kančias, kuriomis nukentėjęs asmuo galėtų mėgautis kaip atpildu už jam pačiam padarytą skriaudą. Socialiai nepriimtina, kad skiriant bausmę kaltininkui būtų besąlygiškai atsižvelgiama į nukentėjusio asmens subjektyvią poziciją.³²¹ Ši samprata visgi gali būti vertinama kaip moraliai neteisinga nukentėjusio asmens atžvilgiu, kadangi jo siekis, kad nusikalstama veika neliktų be oficialios reakcijos nepripažįstamas teisėtu.³²² Nors požiūris, kuriuo siekiama supratimo ir susitaikymo, yra humaniškesnis, tačiau pykčio jausmas kaltininkui yra žmogiškas. Teigiama, kad individualus keršto troškimas laikomas normalia, netgi būtina ir psichologiškai naudinga emocine reakcija, o išgyventi neigiamų jausmų dėl kaltininko neteisėto elgesio nesugebėjimas yra psichologiniu požiūriu patologiškas.³²³ Išskyla klausimas, kaip atskirti jausmus nuo teisėtų interesų, kurie turi būti saugomi.

317 Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 41.

318 Restitucija [lot. *restitutio* – at(si)statymas, grąžinimas], ankstesnės būklės grąžinimas, atgavimas. *Tarptautinių žodžių žodynas* [interaktyvus]. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985 [žiūrėta 2011-11-21]. <www.tzz.lt>.

319 Schulz, J. *Beiträge zur Nebenklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982, p. 23.

320 Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 953. Karmen, A. *Crime Victims: an Introduction to Victimology*. 5-oji laida. Belmont: Thomson/Wadsworth, 2004, p. 151.

321 Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 43.

322 Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 43.

323 Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 954. Karmen, A. *Crime Victims: an Introduction to Victimology*. 5-oji laida. Belmont: Thomson/Wadsworth, 2004, p. 152.

Apkaltinamojo nuosprendžio priėmimas nukentėjusiajam turi didelę reikšmę. Literatūroje sutinkama nuomonė, kad kaltininko nubaudimas svarbus dvasinės nukentėjusiojo pusiausvyros atkūrimui.³²⁴ Veiką ir kaltę atitinkančia bausme kaltininkui pasiekiamas ir nukentėjusiojo moralinis pasitenkinimas. Nukentėjusiojo interesus, kad būtų teisingai nubaustas kaltininkas, pripažįstamas ir kaip jo atitinkama teisė reikalauti kaltininko nubaudimo (BPK 44 straipsnio 10 dalis) kaip nematerialaus atlygio ar kompensacijos už viktimizaciją.³²⁵ Tačiau turi būti rasta pusiausvyrą tarp asmens ir visuomenės interesų: nukentėjusiojo noras atkeršyti ar atleisti, jo subjektyvūs emociniai poreikiai neturėtų būti vienintelė kaltininko nuteisimo sąlyga.³²⁶ Pagal bausmės kaip atlygio teoriją, kaltininko privertimas kentėti proporcingai kančioms, kurias jis sukėlė kitiems, yra sąžiningas ir teisingas atlygis už jo padarytą nusikalstamą veiką.³²⁷ Moralinis pasitenkinimas kyla iš nukentėjusiojo poreikio gauti atlygį už patirtą neteisybę patenkinimo. Manytina, kad bausmės sukelti nepatogumai kaltininkui yra skirti ne tik tam, kad kaltininkas pajauštų moralinės ir teisinės tvarkos jėgą, bet tuo pačiu metu bausme siekiama kompensuoti nukentėjusiajam jo patirtą skriaudą, suteikiant jam moralinį pasitenkinimą.³²⁸

Bausmės paskyrimas nukentėjusiajam suteikia moralinį pasitenkinimą taip pat ir dėl to, kad ja išreiškiamas simbolinis nepritarimas kaltininko elgesiui,³²⁹ kas būtų neįgyvendinama vien tik patenkinant žalos atlyginimo reikalavimą civiline teisine tvarka. Nukentėjusiajam yra svarbus viešas pripažinimas, kad jam buvo padaryta neteisybė (vok. *Unrecht*). Viešas patvirtinimas, kad jo atžvilgiu įvykdyti veiksmai yra nusikalstami, nukentėjusiajam yra svarbus atkuriant teisingą savęs vertinimą ir savigarbą. Kita reikšmė, kurią teismo nuosprendžiu paskirta bausmė turi nukentėjusiajam, yra atjautos ir solidarumo išraiška. Nuosprendžiu turi būti ne tik pasmerkiamas kaltininkas, tačiau taip pat pripažįstama, kad nukentėjusysis patyrė žalą.³³⁰ Tokiu būdu patenkinamas nukentėjusiojo teisingumo poreikis ir patvirtinama, kad jo pažeistos teisės yra saugomos įstatymu,³³¹ taip pat simboliškai užtikrinama, kad ateityje tai daugiau neįvyks.³³² Paskirta bausmė kaltininkui sukelia realias teises pasekmes, jam įstatymiškai padaromas blogis (kaip atsakomoji reakcija į jo padarytą blogį), kuris pasireiškia pinigine suma, apribojimais, laisvės neteki-

324 Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 955.

325 Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 44.

326 Henham, R., Mannozi, G. Victim Participation and Sentencing in England and Italy: A Legal and Policy Analysis. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2003, 11 (3): 286.

327 Karmen, A. *Crime Victims: an Introduction to Victimology*. 5-oji laida. Belmont: Thomson/Wadsworth, 2004, p. 152.

328 Schafer, S. Restitution to Victims of Crime - An Old Correctional Aim Modernized. *Minnesota Law Review*. 1965, 50: 244.

329 Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 44.

330 Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 953, 955.

331 Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 57.

332 Holz, W. *Justizgewährungsanspruch des Verbrechensopfers*. Berlin: Duncker & Humblot, 2007, p. 134.

mu ir pan. Bausmės paskyrimas kaip neleistino nukentėjusiojo teisių pažeidimo pasekmė išreiškia neigiamą požiūrį ir sukelia neigiamas pasekmes kaltininkui valstybės vardu, ir tai suponuoja, kad šiam negatyviam vertinimui pritaria ir visuomenė.³³³ Taigi kaltininko nuteisimas baudžiamajame procese apima socialinį etinį jo padarytos veikos vertinimą. Nuosprendžiu paskirtos bausmės viešumas sukuria komunikatyvinį elementą, t.y. viešą kaltininko elgesio pasmerkimą.

Moralinį pasitenkinimą nukentėjusiajam gali teikti ne vien tik apkaltinamasis nuosprendis, tačiau ir kitoks bylos išsprendimas. Kai valstybė atskirais įstatyme numatytais atvejais (pavyzdžiui, privataus kaltinimo bylų procese nutraukiant baudžiamąją bylą taikinomajame posėdyje ar vėlesniame procese kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius) leidžia nukentėjusiajam pasijusti situacijos „šeimininku“, kurio nuomonės baudžiamosios bylos procese paisoma ir nuo kurio sprendimo priklauso kaltininko nubaudimas ar pasigailėjimas, tai leidžia nukentėjusiajam save vertinti kaip itin reikšmingą procesinę figūrą ir pajusti tam tikrą psichologinį pasitenkinimą.³³⁴

1.1.2. Restitucija

Restitucijos siekio nulemti interesai pirmiausia yra iš nusikalstamos veikos kylantys turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo bei materialinių vertybių grąžinimo (žalos pašalinimo) interesai. JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracijos dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms³³⁵ 8 straipsnyje aiškinamas restitucijos sąvokos turinys:³³⁶ restitucija turėtų apimti nuosavybės grąžinimą arba mokėjimą už patirtą žalą ar nuostolius, patirtų dėl viktimizacijos išlaidų atlyginimą, paslaugų teikimą ir teisių atkūrimą. Kai kurie autoriai restituciją apibūdina kaip nukentėjusiojo materialinės padėties atkūrimą, baudžiamojo proceso nustatyta tvarka grąžinant jam daiktus arba jų piniginę vertę.³³⁷

Nusikaltimu padarytos žalos atlyginimas yra akivaizdžiausias nukentėjusiojo interesus ir jo patenkinimas yra labiausiai apčiuopiamas ir objektyviai įvertinamas.³³⁸ Nuo nusikaltamų veikų nukentėję asmenys daugeliu atvejų visų pirma yra suinteresuoti patirtos žalos

333 Heger, M. Die Rolle des Opfers im Strafverfahren. *Juristische Arbeitsblätter*. 2007, 4: 244.

334 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 55.

335 JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija A/RES/40/34 dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

336 A. Rudzinskas kritikuoja tokią restitucijos plečiamąją sampratą ir jos sukuriama prielaidą restituciją tapatinti su žalos atlyginimu baudžiamajame procese. Rudzinskas, A. *Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 79.

337 Rudzinskas, A. *Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 81.

338 Goldstein, A. S. Defining the Role of the Victim in Criminal Prosecution. *Mississippi Law Journal*. 1982, 52: 530. Nukentėjusiojo teisinį statusą analizavęs S. Juzukonis disertaciniame tyrime daugiausia dėmesio skyrė nukentėjusiojo teisėms ir analizavo nukentėjusiojo teisę į patirtos žalos atlyginimą. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 106-110.

realiu ir greitai atlyginimu.³³⁹ Nukentėjusiojo interesus gauti žalos atlyginimą užtikrinamas konstitucinėje jurisprudencijoje³⁴⁰ ir tarptautiniu lygmeniu,³⁴¹ numatant jo teisę gauti žalos atlyginimą iš kaltininko, o nesant tokios galimybės – valstybės pareigą tam tikrais numatytais atvejais išmokėti nukentėjusiajam piniginę kompensaciją,³⁴² kuri yra visuomenės atsakomybės nukentėjusiajam išraiška.³⁴³

Žalos atlyginimo sąvoka apima tiek turtinės žalos, kurią patyrė nukentėjusysis dėl jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos, tiek neturtinės žalos atlyginimą. Jeigu pažeidus neturtinę vertybę (pavyzdžiui, sveikatą) atsiradusi turtinė žala apima tam tikrus

339 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 54. Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2006, 2 (52): 87, 89.

340 Pagal Konstituciją asmeniui padarytos žalos atlyginimas turi būti realus ir teisingas. Įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, patyręs žalą, be kita ko, moralinę, negalėtų gauti teisingo žalos atlyginimo. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 16-758.

341 Europos Sąjungos Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2. Europos Tarybos Ministrų komiteto 1985 m. birželio 28 d. rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamojoje teisėje ir procese. Jurka, R., Melničenko, S., Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 45-51. JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija A/RES/40/34 dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

Europos Tarybos direktyva užtikrinti, kad iki 2005 m. liepos 1 d. kiekviena valstybė narė būtų įteisinusi nacionalinę schemą, garantuojančią teisingą ir deramą kompensaciją nukentėjusiems nuo nusikaltimų asmenims. Europos Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. direktyva 2004/80/EB dėl kompensacijos nusikaltimų aukoms OL L 261/15.

342 JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracijos dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms 12 str. numato, kad kompensaciją valstybės įpareigosios išmokėti sunkaus kūno sužalojimo ar fizinės ar psichinės sveikatos sutrikdymo atvejais, kai toks sveikatos sutrikdymas yra sunkaus nusikaltimo pasekmė; ir šeimos nariams, ypatingai išlaikytiniams, nukentėjusiojo mirties ar fizinio ar psichinio neįgalumo atvejais viktimizacijos pasekoje. JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija A/RES/40/34 dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 2 straipsnio 5 p. numato, kad smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimas iš specialiosios Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo programos, kai smurtinį nusikaltimą padaręs asmuo ar už jo veiką atsakingas asmuo neatlygina priteistos žalos ar teismo patvirtintoje sutartyje dėl smurtiniu nusikaltimu padarytos žalos atlyginimo ar pašalinimo nurodytos žalos. 6 p. nurodoma, kad smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimas avansu yra turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimas iš specialiosios Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo programos, kai nėra teismo sprendimo dėl žalos atlyginimo iš smurtinį nusikaltimą padariusio asmens ar už jo veiką atsakingo asmens. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 137-5387.

343 Valstybės išmokamos kompensacijos idėja grindžiama Dž. Loko visuomenės sutarties teorija, pagal kurią pilietis turi teisę į apsaugą dėl to, kad sudarė sutartį su visuomene. Negalėdama užtikrinti apsaugos, visuomenė yra moraliai įpareigota kompensuoti nukentėjusiesiems savo nepajėgumą vykdyti sutartį. Plačiau: Laster, R. E. *Criminal Restitution: A Survey of Its Past History and an Analysis of Its Present Usefulness*. *University of Richmond Law Review*. 1970, 5: 80.

materialinio pobūdžio nuostolius, praradimus, tai neturtinės žalos tiesioginis objektas yra ne nukentėjusiojo ekonominė gerovė, o jo asmeninis ir idealusis pasaulis; neturtinė žala kaip fizinė ar dvasinė kančia neturi jokio turinio elemento.³⁴⁴ Dvejopa neturtinės žalos prigimtis – kompensacinė ir satisfakcijos – suponuoja, kad žalą padaręs asmuo ne tik atlygintų neturtinius praradimus, bet ir ištaisytų savo neteisėtais veiksmais nukentėjusiajam padarytą skriaudą, palengvintų nukentėjusiojo gyvenimą. Satisfakcija neturi baudžiamojo poveikio, ja siekiama ne nubausti pažeidėją, o nuraminti nukentėjusįjį, sumažinti jo neigiamus išgyvenimus, atpirkti pažeidimą, taip pat siekiama kaltininko atgailos.³⁴⁵ Manytina, kad neturtinės žalos atlyginimas priskirtinas prie nukentėjusiojo restitucijos intereso, kadangi fundamentali tokios turinės atsakomybės paskirtis – kompensuoti patirtus nuostolius, t.y. vietoj vienos prarastos vertybės pasiūlyti nukentėjusiajam jos ekvivalentą, sąlyginai grąžinant padėtį, buvusią iki teisės pažeidimo padarymo.³⁴⁶

Tačiau žalos atlyginimo reikalavimas kaip vienintelė reakcija į nusikalstamą veiką gali būti nepakankama. Nukentėjusiojo interesų nederėtų sumenkinti iki intereso gauti tam tikrą pinigų sumą, tokiu būdu pagrindine laikant tik materialią dimensiją. Nors materialinės žalos atlyginimas yra svarbus, tačiau nepakankamas, kai nusikalstama veika pažeidžia prigimtines žmogaus teises ir laisves.³⁴⁷ Restitucija turėtų būti suprantama plačiau nei vien tik žalos atlyginimas. Ši sąvoka turi ir idėjinį komponentą.³⁴⁸ tai nukentėjusiojo interesus kiek įmanoma atkurti iki nusikalstamos veikos jo atžvilgiu padarymo buvusią padėtį.

Šalia turinės žalos, kurią gali patirti nukentėjusysis dėl nusikalstamos veikos jo atžvilgiu padarymo, egzistuoja psichologinė ir emocinė dimensijos, kurios baudžiamosios justicijos sistemoje dažnai ignoruojamos.³⁴⁹ Paneigti atsiprašymo būtinumą yra būdinga dominuojančiai atlyginamojo (angl. *retributive*) teisingumo paradigmai.³⁵⁰ Tačiau sociologiniu ir psichologiniu aspektu gailestis ir atsiprašymas vertinami kaip socialiniai mechanizmai,

344 Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 38.

345 Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008, p. 60-64.

346 Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 66.

347 Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 953.

348 Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*. 1984, 8: 310.

349 Būtų neteisinga sakyti, kad emocinė dimensija ignoruojama Lietuvos baudžiamosioje teisėje, tačiau dabartiniu reglamentavimu labiau siekiama atsižvelgti į kaltininko asmenybę ir siekį jį pataisyti, kad jis daugiau nenusikalstų, nei į nukentėjusiojo interesą, kad jo būtų atsiprašyta. BK 59 straipsnio 1 dalies 2 punkte numatyta atsakomybė lengvinanti aplinkybė - kaltininko prisipažinimas ir nuoširdus gailestis - leidžia daryti išvadą, kad šiuo atveju apsiribojama asmenine kaltininko atgaila. BK 74 straipsnio 2 dalis numato bausmės vykdymo atidėjimo atveju teismo skiriamą įpareigojimą nuteistajam atsiprašyti nukentėjusiojo, tačiau šiuo atveju atsiprašymas nesiejamas su nuoširdžiu gailesčiu ir gali būti formalus. BK 38 straipsnio 1 dalis numato nukentėjusiojo ir kaltininko realų susitaikymą kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygą, t.y. reikalauja abiejų šalių valinio sprendimo. BK 93 straipsnio 1 dalis atsiprašymą, savo kaltės pripažinimą ir atgailą numato kaip nepilnamečio atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

350 Strang, H. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 20.

kurie padeda atkurti santykius ir sustiprina socialinius ryšius tarp visuomenės narių.³⁵¹ Siekiant sėkmingai išspręsti viktimizacijos padarinius, restitucija reikalinga ir emociniame lygmenyje. Moralinė skriauda kartu yra ir žinia, simbolinis pranešimas, kad tyčine veika kaltininkas siekia įžeisti ir pažeminti nukentėjusįjį. Žmogaus savigarba yra visuomeninė kategorija ta prasme, kad žmonės linkę priklausyti nuo to, ką kiti apie juos galvoja. Todėl paniekinantis elgesys taip giliai pažeidžia asmens savivertę.³⁵² Nukentėjusiojo interesai neapsiriboja baudžiamuoju procesu prieš kaltininką ir bausmės paskyrimu. Pabrėžtinai ir nukentėjusiojo interesas būti reabilituotam, pavyzdžiui, esant šmeižimui ar įžeidimui. Ne tik nusikalstamą veiką padaręs asmuo turi poreikį reintegrui, kad po bausmės atlikimo vėl galėtų gyventi „normalų“ gyvenimą, tačiau taip pat ir nusikalstamos veikos auka.³⁵³

Emocinė žala sukuria nukentėjusiojo poreikį, kad kaltininkas jo atsiprašytų.³⁵⁴ Atsiprašymą sudaro pažeistos taisyklės (normos) legitimumo pripažinimas, kaltės ir atsakomybės už pažeidimą prisiėmimas bei nuoširdžios atgailos už padarytą žalą išreiškimas.³⁵⁵ Nuoširdus atsiprašymas ir atsiprašymo priėmimas, ypačingai susitaikymo kontekste, turėtų būti *conditio sine qua non* sėkmingam konflikto išsprendimui ir konflikto dalyvių santykių atstatymui. Kai kurie autoriai išreiškia nuomonę, kad nukentėjusiojo poreikis yra ne tiek pats atsiprašymas, kiek galimybė atleisti kaltininkui ir tuo palengvinti savo pykčio bei kartėlio našta, kurią sąlygoja emocinės žalos nepripažinimas.³⁵⁶ Atsiprašymo ir atleidimo procesas suteikia nukentėjusiajam reikalingą galimybę suvokti, kad nusikalstama veika padaryta ne dėl jo kaltės ar nebuvo nukreipta asmeniškai į jį.³⁵⁷

Šiuolaikinė baudžiamoji teisė represinio poveikio priemonės vis dažniau derina su humaniškomis, ekonomiškesnėmis [...] poveikio priemonėmis, kurių viena yra atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius institutas.³⁵⁸ Šis institutas sudaro galimybes atsirasti kompromisui tarp nukentėjusiojo ir kaltininko, kaltininko ir valstybės interesų, t.y. kompromisui tarp privačių interesų ir tarp viešojo bei privataus interesų.³⁵⁹ Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas gali prisidėti prie to, kad nukentėjusysis nugalėtų nusikalstamos veikos sąlygotą baimės ir bejėgiškumo jausmą. Susitaikymo motyvas gali būti nukentėjusiojo noras, kad kaltininkas jo atsiprašytų, nors

351 Bibas, S., Bierschbach, R. A. Integrating Remorse and Apology into Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 2004, 114: 104.

352 Murphy, J., Hampton, J. *Forgiveness and Mercy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, p. 25.

353 Heger, M. Die Rolle des Opfers im Strafverfahren. *Juristische Arbeitsblätter*. 2007, 4: 244.

354 Strang, H. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 20.

355 Tavuchis, N. *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press, 1991, p. 3.

356 Tavuchis, N. *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press, 1991, p. 6.

357 Bibas, S., Bierschbach, R. A. Integrating Remorse and Apology into Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 2004, 114: 126.

358 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinio sprendimo dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 10 str. numato, kad kiekviena valstybė narė siekia skatinti tarpininkavimą (mediaciją) baudžiamosiose bylose už nusikaltimus, kuriuos ji laiko tinkamais tokios priemonės taikymui, ir užtikrina, kad į bet kurį tokio tarpininkavimo baudžiamosiose bylose metu pasiektą susitarimą galėtų būti atsižvelgta. 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2.

359 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teiseje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 61.

kriminologinis tyrimas parodė, kad šis motyvas nėra dažnas.³⁶⁰ Šiuolaikine baudžiamąja teise siekiama ne tik nubausti kaltininkus, bet ir atkurti nusikalstamomis veikomis pažeistą tvarką, pažeistus interesus, siekti viešųjų ir privačių interesų suderinimo, jų kompromiso.³⁶¹ Deja, dažnai (taip pat ir Lietuvoje) susitaikymo praktika orientuojama į žalos atlyginimą kaip į pagrindinę ir esminę sąlygą, kur nematerialūs aspektai, t.y. šalių susitaikymas (tikrąja šio žodžio prasme), santykių, ryšių atstatymas, tarpusavio supratimas, net nuomonių, nuogąstavimų išsakymas tampa nereikšmingu, antraeiliu dalyku.³⁶² Teisinės padėties atkūrimo, kas yra restitucija ir lingvistinė prasme, poreikis suponuoja ir realaus susitaikymo, geranoriškų santykių atkūrimo poreikį. Suprantama, tai nėra įmanoma ir realu sunkių, ciniškų nusikaltimų padarymo, recidyvo atvejais, tačiau susitaikymas įstatymo numatytų sąlygų rėmuose, kai nusikaltusiam asmeniui suteikiamas šansas,³⁶³ o baudžiamojo proceso socialinė funkcija padeda efektyviau pasiekti tikslus nei nubaudo funkcija, kuriai visada turi būti taikomas *ultima ratio* principas.

1.2. Procesiniai interesai

Suinteresuotumą savo procesine padėtimi apibūdina konkretus poreikis realizuoti procesines teises ir įgyvendinti procesines pareigas.³⁶⁴ Procesinis interesas reiškia asmens poreikį pradėti procesą ir jame dalyvauti.³⁶⁵ Nukentėjusiojo teisinio statuso stiprinimo tendencijų pagrindas yra nukentėjusiojo kaip baudžiamosios justicijos paslaugų vartotojo samprata,³⁶⁶ kuri suponuoja asmens laisvę lygiateisiškai pasirinkti jam reikalingą paslaugą ir patirti kuo mažiau valstybės įsikišimo. Taip pat pripažįstama, kad nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo turi susijusių su baudžiamosios justicijos sistema individualių poreikių, kurie turi būti patenkinti.³⁶⁷ Ryškiausiai ši samprata atsispindi būtent privataus kaltinimo procese, kuriame yra stipriausias nukentėjusiojo procesinis interesas.

Tarp nukentėjusiojo procesinio teisinio ir materialinio teisinio intereso yra glaudus ryšys, nes procesinis teisinis interesas gali būti tik egzistuojant materialinio teisinio inte-

360 Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2006, 2 (52): 89.

361 Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamajoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 61.

362 Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2006, 2 (52): 88.

363 Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 116.

364 Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 129.

365 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 27. Rusų autoriai nukentėjusiojo suinteresuotumą apibūdina kaip interesą daryti įtaką proceso eigai. Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom procese* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005, p. 41. Tagancev, N. S. *Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcii. Chast obshchaja* [Russian criminal law. Lectures. General section]. II tomas. Moskva: Nauka, 1994, p. 336-337.

366 Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2-32: 295.

367 Spalek, B. *Crime Victims: Theory, Policy and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, p. 127-128.

reso kaip teismo gynybos dalyko galimybei.³⁶⁸ Procesinis teisinis interesas – tai poreikis dalyvauti procese, kad paaiškėtų ginčijama padėtis, kad būtų nustatyta ginčijama materialinė teisė arba įstatymų saugomas interesas, kuriam būtų suteikta teisminė gynyba.³⁶⁹ Nukentėjusiajam tai visų pirma galimybė panaudojant procesines teises ginti savo poziciją baudžiamojoje byloje, efektyviai įgyvendinti kaltinimo funkciją. Nukentėjusysis dalyvauja procese dviem skirtingomis formomis: pirma, žodžiu arba raštu teikdamas informaciją (apie nusikaltimo poveikį ar savo poreikius/interesus) ir antra, dalyvaudamas sprendimų priėmimo procese.

Dalyvavimo procese koncepcija yra abstrakti, ją reikia apibrėžti konkrečiai. Dalyvavimo procese samprata kildintina iš platesnės pilietiškumo koncepcijos ir turi būti apibrėžta kaip galimybė savo teisių gynimui pasinaudoti procesinėmis teisėmis, teisė pasisakyti, teisė būti išklausytam ir informuotam, taip pat teisė į pagarbą elgesį bei saugumo užtikrinimą.³⁷⁰ Nukentėjusiųjų dalyvavimas procese sumažina jų atstūmimo jausmą, kurį sukelia įsitikinimas, kad jie nekontroliuoja proceso ir yra jame beteisiai.³⁷¹ Nors dalyvauti procese nėra tolygus keršto bei atlygio poreikiams, todėl būtų neteisinga nukentėjusiojo dalyvavimo poreikį susieti su nuteisimo ir iš to kylančio kuo griežtesnės bausmės paskyrimo kaltininkui tikslu.³⁷²

Nuomonės išreiškimas teisme suteikia nukentėjusiajam realią galimybę būti išklausytam, padeda įveikti viktimizacijos padarinius. Privataus kaltinimo bylų procese nukentėjusiojo poreikis būti išklausytam gali būti veiksmingai įgyvendinamas, kadangi privataus kaltinimo bylų proceso tikslas išspręsti konfliktą suponuoja konfliktuojančių šalių dialogo būtinybę.

Nukentėjusysis, dalyvaudamas procese, tikisi pagarbaus ir teisingo elgesio su juo,³⁷³ taip pat, kad valdžios institucijos užtikrins jo saugumą nuo nusikalstamo poveikio. Nors

368 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 28.

369 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 29.

370 Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision-Making. *The British Journal of Crime*. 2004, 44 (6): 973. Uscila, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese. *Pranešimas 2014 m. vasario 3 d. konferencijoje „Baudžiamosios justicijos teisės šakų tyrimai“*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, skaidrė Nr. 3.

371 Strang, H. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 12.

372 Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*. 1984. 8: 310.

373 2001 m. kovo 15 d. Europos Tarybos pamatinio sprendimo dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas siekis užtikrinti, kad atliekant procesinius veiksmus nukentėjusieji būtų traktuojami su derama pagarba asmens orumui. Europos Sąjungos Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2.

JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracijoje dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms pripažįstami nusikaltimų aukų poreikiai ir įtvirtinamas modelis, kaip teismo procesas turi reaguoti į šiuos poreikius. Numatoma, kad su nukentėjusiais asmenimis turėtų būti elgiamasi su užuojauta ir pagarba jų orumui, jiems užtikrinta prieiga prie teisingumo mechanizmo ir greitas žalos atlyginimas, kai jie patyrė žalą (4 straipsnis); nukentėjusieji turėtų būti informuojami apie jų teises siekiant žalos atlyginimo (5 straipsnis); teismo procesas, reaguojant į nukentėjusiųjų poreikius, turėtų būti palengvintas: 1. informuojant nukentėjusiuosius apie jų vaidmenį ir galimybes procese, proceso laiką ir eigą byloje, ypač sunkių nusikaltimų atvejais ir kur jie paprašė tokios informacijos; 2. kai paveikiami jų asmeniniai interesai, sudaryti sąlygas nukentėjusia-

nukentėjusysis suinteresuotas dalyvauti procese ir siekti savo materialių teisių užtikrinimo, pats baudžiamasis procesas susijęs su neigiamais išgyvenimais, todėl elgesys su nukentėjusiuoju ir jo saugumo užtikrinimas tiesiogiai susijęs su jo antrine viktimizacija. Teisingumo suvokimą apibrėžia trys faktoriai: individualaus statuso visuomenėje ar jos grupėje pripažinimas, pasitikėjimas palankiais jam valdžios institucijų ir pareigūnų ketinimais ir valdžios institucijų neutralumas priimant nešališką, objektyvų sprendimą.³⁷⁴ Nukentėjusiojo statuso pripažinimas turi ypatingą svarbą demonstruojant pagarbų elgesį su juo. Svarbiausias faktorius, darantis įtaką nukentėjusiojo pasitenkinimui baudžiamosios justicijos sistema, yra ne formalus nukentėjusiojo vaidmuo, o oraus ir pagarbaus elgesio su juo laipsnis.³⁷⁵ Valstybės pareigūnų realaus dėmesio nusikaltimo aukai skyrimas vertinti nas kaip viena iš nukentėjusių asmenų interesų apsaugos teisinių prielaidų.³⁷⁶

Taip pat dalyvavimo procese sampratai priskirtina ir teisė būti informuotam.³⁷⁷ Nukentėjusiojo procesinis informuotumas sukuria saugumo jausmą. Poreikis būti informuotam susijęs ir su realiu nukentėjusiojo materialinių teisių užtikrinimu: nukentėjusysis privalo ne tik žinoti savo teises ir procesines galimybes, bet ir jas suvokti, kad galėtų efektyviai ginti savo materialų interesą, pavyzdžiui, į žalos atlyginimą. Nukentėjusysis labiau suinteresuotas išreikšti savo poziciją, daryti įtaką procesui, o ne galutiniam sprendimui byloje, t.y. nagrinėjamu atveju svarbesnis yra reprezentacinis komponentas.³⁷⁸ Nukentėjusiojo lūkesčiai gali neatitikti baudžiamojo proceso suteikiamų galimybių ir dėl nepakankamos informacijos apie bylą jis gali nusivilti teisingumo vykdymu, daryti išvadas, kad procesas neužtikrino jo teisių ir teisėtų interesų, kas sąlygoja apsinkintą nukentėjusiojo ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimą.³⁷⁹

jam išreikšti savo požiūrį ir rūpesčius ir apsvarstyti juos atitinkamose proceso stadijose, nepažeidžiant kaltinamojo teisių [...] (6 straipsnis). JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija A/RES/40/34 dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

374 Tyler, T. R., Lind, E. A. A Relational Model of Authority in Groups. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992, 25: 115-191. Justickis, V., Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio Universiteto Leidybos centras, 2006, p. 21-22.

375 Joutsen, M. Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. *International Review of Victimology*. 1994, 3: 65.

376 Ancelis, P. Nukentėjusiųjų asmenų interesų apsaugos prielaidos Lietuvoje ir kitose valstybėse. *Pranešimas 2010 m. vasario 25 d. tarptautiniame seminare „Ikteisminio proceso subjektų kompetencijos įtaka užtikrinant nukentėjusiųjų asmenų interesus“*. Kaunas: Mykolo Romerio universitetas, 2010, (skaidrės).

377 Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. REC (2006) 8 valstybėms narėms dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų, įtvirtina pareigą teikti informaciją nukentėjusiesiems bei šios informacijos turinį (6.3 – 6.5 punktai) Jurka, R., Melničenko, S., Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 265-287. Europos Parlamento ir Europos Tarybos 2012 m. gegužės 22 d. direktyva 2012/13/EU dėl teisės į informavimą baudžiamajame procese OJ L 142. Schöch, H. Die Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *NZSt*. 1984, 9: 388.

378 Strang, H. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 14. Bibas, S., Bierschbach, R. A. Integrating Remorse and Apology into Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 2004, 114: 137.

379 Spalek, B. *Crime Victims: Theory, Policy and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, p. 116-117, 119.

1.3. Nukentėjusiojo interesų procesinio realizavimo ypatumai privataus kaltinimo bylų procese

Viešojo kaltinimo byloje nukentėjusysis yra suinteresuotas bylos baigtimi, t.y. galutiniu sprendimu byloje, kai sprendimas gali turėti įtakos teisinių santykių pobūdžiui, asmenų teisėms ir pareigoms,³⁸⁰ tačiau retai kada gali tiesiogiai daryti įtaką proceso eigai (išskyrus įstatymo numatytus atvejus, kai reikalingas nukentėjusiojo sutikimas). Privataus kaltinimo procese nukentėjusiojo materialinis interesas motyvuoja jį aktyviai procesinei veiklai, o privataus kaltintojo procesinis statusas suponuoja didesnę suinteresuotumą savo procesine padėtimi: galimybe veiksmingai įgyvendinti savo kaip kaltintojo teises ir pareigas, kas įgalina jį ginti savo materialųjį interesą.

Procesinės veiklos pagrindinės kryptys (funkcijos) yra siejamos su atitinkama proceso subjekto paskirtimi ar vaidmeniu (interesu) baudžiamajame procese.³⁸¹ Galimybė dalyvauti kaltinimo veikloje – tai vienas iš įstatymo suteiktų būdų nukentėjusiajam ginti savo teises.³⁸² Todėl nukentėjusiojo pareikštą kaltinimą tikslinga vertinti kaip iškilusio konflikto sureguliuavimo būdą, kuriuo jis siekia apginti ir atkurti savo pažeistas teises bei teisėtus interesus. Tuo pagrindu nukentėjusiojo veikloje privataus kaltinimo bylų procese galima išskirti dvi pagrindines funkcijas: kaltinimo ir savo teisių bei interesų, pažeistų nusikalstama veika, gynybės funkcijas.³⁸³

Asmens procesinis interesas ir dalyvavimo procese tikslas yra proceso dalyvio funkcijos turinio sudedamosios dalys. Galutiniame rezultate būtent šios sudedamosios dalys lemia baudžiamosios procesinės veiklos kryptį ir teisinių santykių vystymąsi konkrečioje byloje. Privatus kaltintojas yra proceso šeiminkas, nuo kurio priklauso tiek proceso iniciatyva, tiek eiga, tiek proceso baigtis: jis gali atsisakyti kaltinimo, savo neatvykimu išreikšti intereso kaltinti nebuvimą, susitaikyti su kaltininku arba reikalauti jį nuteisti, taigi jis tiesiogiai daro įtaką proceso eigai. BPK 416 straipsnyje numatytos nukentėjusiojo teisės iki baigiamųjų kalbų pabaigos atsisakyti kaltinimo arba susitaikyti su kaltinamuoju leidžia privačiam kaltintojui siekti ne vien kaltininko baudžiamojo persekiojimo, bet ir savo procesine veikla siekti nusikalstamos veikos padarinių minimizavimo, socialinės įtampos, sukeltos nusikalstama veika, sumažinimo, optimalaus konflikto išsprendimo. Toks privatus kaltinimo bylų proceso rezultatas visiškai atitinka nukentėjusiojo interesus, jei nukentėjusysis nesiekia kaltininko patraukimo baudžiamojon atsakomybėn.

Privataus kaltintojo procesinė veikla sietina su materialaus intereso realizavimu: inicijuodamas privataus kaltinimo procesą, nukentėjusysis siekia patenkinti savo materialius

380 Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 125.

381 Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime: mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 26.

382 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

383 Nors vienas iš nukentėjusiojo tikslų gali būti kaltininko patraukimas baudžiamojon atsakomybėn, tačiau tvirtinimas, kad nukentėjusysis privataus kaltinimo byloje vykdo išimtinai kaltinimo funkciją, o procesinės teisės nukentėjusiajam suteikiamos šiai funkcijai įgyvendinti, nėra pagrįstas. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 95.

interesus.³⁸⁴ M. R. Damaška išskiria du nukentėjusio asmens motyvus pateikti kaltinimus: finansinį interesą ir vindikaciją.³⁸⁵ Privataus kaltinimo bylose nusikalstamų veikų specifika, teisinių santykių specifika, santykių tarp nukentėjusiojo ir kaltininko ypatumai nulemia, kad siekis patraukti kaltininką baudžiamojon atsakomybėn, jog jam būtų paskirta teisinga bausmė, nebūtinai yra dominuojantis. Akivaizdu, kad asmuo, kurio atžvilgiu padaryta sunki nusikalstama veika, sukėlus sunkius padarinius, moraliai pasitenkinti ir patenkinti teisingumo jausmą negali vien tik atlyginus žalą ar atsiprašius kaltininkui; tokiu atveju nukentėjusysis sieks, jog būtų paskirta bausmė, atitinkanti jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos sunkumą. Tačiau teisinė tvarka, pažeista nusikalstamomis veikomis, kurios nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka, gali būti atkurta ir kitomis priemonėmis, nereikalaujančiomis paskirti realią bausmę. Tokią galimybę suponuoja nusikalstamos veikos objekto ir teisinio santykio šalių specifika, mažesnis tokių nusikalstamų veikų pavojingumas, nukentėjusiojo nuomonės reikšmingumas.

Teoriškai privataus kaltintojo interesas gali būti nukreiptas į patirtos žalos atlyginimą, bausmės paskyrimą ar siekį išspręsti iškilusį konfliktą asmeniniuose santykiuose, pasinaudojant valstybės suteikta teise į baudžiamąjį persekiojimą (galimi keli iš šių variantų). Statistinių duomenų analizė leidžia teigti, kad Lietuvoje privataus kaltinimo teisė įgyvendinama daugiausia dėl dviejų priežasčių:

1. Pirmosios instancijos teismų nuosprendžių analizė parodė, kad civilinis ieškinys dėl žalos atlyginimo buvo pareikštas absoliučioje daugumoje privataus kaltinimo bylų: išanalizavus 101 privataus kaltinimo bylą, kurioje 2013 m. procesas pirmoje instancijoje buvo baigtas priimant nuosprendį, civilinis ieškinys buvo pareikštas 95 bylose ir tik 6 bylose civilinio ieškinio nebuvo. Iš 79 bylų, kuriose 2012 m. procesas pirmoje instancijoje buvo baigtas priimant nuosprendį, civilinis ieškinys buvo pareikštas 78 bylose, o jo nebuvo tik vienu atveju. Taigi, apibendrinus statistinius duomenis, darytina prielaida, kad žalos atlyginimo siekis yra pagrindinis nukentėjusio asmens motyvas realizuoti privataus kaltinimo teisę. (Priedas Nr. 4).

2. Procesinių sprendimų privataus kaltinimo bylose statistika rodo, kad maždaug trečdalis asmenų, inicijuojančių privataus kaltinimo bylas, neturi tikslo patraukti kaltininko baudžiamojon atsakomybėn: 2008 m. apkaltinamasis nuosprendis priimtas 144 bylų, o nutraukta šalims susitaikius 95 bylos, 2009 m. šis santykis yra 139 ir 72 bylų, 2010 m. – 160 ir 81. 2011 m. buvo priimta daugiausiai apkaltinamųjų nuosprendžių – 182, o susitaikymo pasiekta tik 44 atvejais. 2012 m. proporcija yra 151 ir 62. (Priedas Nr. 3)³⁸⁶ Šie statistiniai duomenys leidžia daryti prielaidą, kad privataus kaltinimo teisės įgyvendinimas yra nukentėjusiojo (privataus kaltintojo) siekis išspręsti konfliktą, kai kitos konflikto sprendimo priemonės išsemtos, tačiau nebūtinai siekiama, kad kaltininkui būtų paskirta bausmė.

384 Matuizienė, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1184.

385 Damaška, M. R. *The Faces of Justice and State Authority: a Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven; London: Yale University Press, 1986, p. 213.

386 Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) „Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą“. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojto stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

Kaltinimo formų įvairovė suponuoja išvadą, kad oficialumo principui pavaldi valstybinio kaltinimo institucija gali atstovauti ne visus nukentėjusiojo interesus.³⁸⁷ Atskirdamas prokuratūros įgaliojimus ir oficialumo principą iš vienos pusės bei nukentėjusiojo dispozityvumą ir privataus kaltinimo įgalinimus iš kitos pusės, įstatymų leidėjas sukūrė teoriškai patikimą, teisinės valstybės principą atitinkančią baudžiamojo proceso formų įvairovę. Savaimė suprantama, kad nukentėjusiojo įgalinimai šios įvairovės ribose taip pat gali padėti įgyvendinti ir jo moralinio pasitenkinimo interesus.³⁸⁸ Privataus kaltinimo įteisinimo (reglamentavimo) motyvai buvo įvairialypiai: privataus kaltinimo teisės turėtojų įgalinimai turėjo tiesiogiai tarnauti nukentėjusiojo moralinio pasitenkinimo interesams, taip pat sukurta procesinė forma restitucijos interesams užtikrinti.

Apibendrinant galime daryti išvadą, kad nukentėjusiojo interesai yra tokie patys tiek viešojo, tiek privataus kaltinimo proceso formoje, tačiau jų procesinio realizavimo ypatumus privataus kaltinimo procese lemia privataus intereso dominavimas ir nukentėjusiojo kaip privataus kaltintojo procesinė padėtis šioje proceso formoje.

2. Privataus kaltintojo teisinė padėtis

Dispozityvumas kaip subjekto galimybė disponuoti savo teisėmis ir įgyvendinti jas vadovaujantis savo interesais apibūdina nukentėjusiojo elgesio privataus kaltinimo bylų procese esmę. Dispozityvumas lemia nepriklausomos nuo valstybinių institucijų sprendimų procesinės figūros formavimąsi nuo pat kreipimosi į teisną su privataus kaltinimo skundu momento³⁸⁹ ir charakterizuoja privataus kaltintojo kaip proceso dalyvio vaidmenį bei jo teisinės padėties ypatumus.

Privataus kaltintojo teisinis statusas yra dvilypis, kadangi tiesiogiai siejamas ir su nukentėjusiojo, ir su kaltintojo procesiniais vaidmenimis, t.y. privačiu kaltintoju gali būti tik tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo (ar jo atstovas pagal įstatymą), pats arba per įgaliotą atstovą palaikantis kaltinimą privataus kaltinimo byloje (BPK 34 straipsnio 1 dalis). Tačiau privataus kaltintojo teisinės padėties apibrėžimas susiejant su nukentėjusiojo sąvoka kelia abejonių dėl savo tikslumo. BPK 408 straipsnyje teisė paduoti skundą ir palaikyti kaltinimą privataus kaltinimo byloje suteikiama nukentėjusiajam, tačiau nukentėjusiuoju baudžiamajame procese asmuo tampa nuo jo pripažinimo nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi momento. Skundo padavimo momentu privataus kaltinimo teisę įgyvendinantis asmuo negali turėti procesinio nukentėjusiojo statuso, kadangi jokių procesinių dokumentų jis nėra tokiau pripažintas. Privataus kaltinimo skundą paduodantis asmuo yra nukentėjęs nuo galimai jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos *de facto*, tačiau *de jure* jis yra tik asmuo, turintis teisę paduoti privataus kaltinimo skundą ir palaikyti privatų kaltinimą teisme. Įstatymų leidėjas „nukentėjusiojo“ sąvokai suteikia skirtingas reikšmes: vienais atvejais terminas

387 Heger, M. Die Rolle des Opfers im Strafverfahren. *Juristische Arbeitsblätter*. 2007, 4: 245.

388 Schulz, J. *Beiträge zur Nebenklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982, p. 58-59.

389 Jurka, R., Juzukonis, S., Randakevičienė, I. *Baudžiamojo proceso dalyviai. Metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: Industru, 2009, p. 57.

naudojamas procesine, o kitais atvejais - materialiaja teisine prasme.³⁹⁰ Dėl to nukentėjusio nuo galimai jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos asmens sąvoka dirbtinai išspraudžiama į nukentėjusiojo kaip procesinės figūros BPK 28 straipsnio prasme sąvokos rėmus.

Nesant tikslaus privataus kaltintojo statuso atsiradimo momento reglamentavimo BPK, privataus kaltintojo ir nukentėjusiojo teisinio statuso atsiradimo momento santykiui apibrėžti reikalinga išsamesnė teorinė analizė.

Plačiąja prasme, asmuo privačiu kaltintoju tampa nuo skundo ar pareiškimo į teismą padavimo momento, t.y. nuo asmens kreipimosi į teismą siekiant apginti pažeistą interesą. Nuo šio momento laikoma, kad prasideda privataus kaltinimo teisme procedūra. Ir nors tiesiogine prasme privatus kaltinimas, kaip baudžiamasis persekiojimas, pradiniuose šio proceso etapuose nėra vykdomas, nukentėjusiojo valia dėl privataus kaltinimo jau yra išreikšta. Taigi bendriausia prasme privataus kaltintojo statuso pradžios momentas sutampa su privataus kaltinimo baudžiamojoje byloje pradžios momentu.³⁹¹ Vadinas, nukentėjusiojo statuso atsiradimas nesutampa su privataus kaltintojo statuso atsiradimu, kaip jis suprantamas plačiąja prasme. Skundo padavimo momentu nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju materialiaja prasme, tačiau procesine prasme jis netampa nukentėjusiuoju iki formalaus teismo sprendimo. Privataus kaltintojo skundo padavimas savaime nesuponuoja nukentėjusiojo teisinio statuso atsiradimo.

Siauruoju požiūriu, privataus kaltintojo statuso baudžiamojoje byloje atsiradimą lemia faktiniai ir juridiniai pagrindai. Faktinis šio statuso pagrindas yra visuma duomenų, jog nukentėjusiam asmeniui nusikalstama veika padarė fizinės, turatinės ar moralinės žalos, ir tai, jog nukentėjusysis su skundu (ar jo atstovas su pareiškimu) kreipėsi į teismą dėl privataus kaltinimo pradėjimo. Privataus kaltintojo statuso atsiradimą lemia faktinis pagrindas – faktiniai duomenys apie nusikalstamos veikos požymių turintį konfliktą su kita šalimi (kaltininku). Tačiau asmuo, padavęs skundą, gali ir neigyti privataus kaltintojo teisinio statuso (pavyzdžiui, jei atsisakoma pradėti procesą BPK 412¹ straipsnyje numatytais pagrindais). Analizuojant BPK XXX skyriaus nuostatas, akivaizdu, kad pozityviajame reglamentavime privataus kaltintojo teisinio statuso atsiradimo momentas siejamas su kaltinimo funkcijos įgyvendinimo teisme pradžios momentu – teisiamojo posėdžio pradžia. Nutartimi privataus kaltinimo skundą (teisėto atstovo pareiškimą) perduoti nagrinėti teisiamajame posėdyje (BPK 413 straipsnis) skundą padavęs asmuo (pareiškimą padavusio atstovo atstovaujamas) pripažįstamas nukentėjusiuoju, o byla perduodama teisminiam nagrinėjimui, todėl ši nutartis yra juridinis pagrindas tiek nukentėjusiojo, tiek privataus kaltintojo teisiniam statusui atsirasti.³⁹² Taigi, vertinant siauruoju požiūriu, tiek materialiaja, tiek formaliąja prasme nukentėjusiojo ir privataus kaltintojo teisinio statuso atsiradimo momentas sutampa. Iki teisiamojo posėdžio pradžios galime kalbėti tik apie nukentėjusįjį materialiaja prasme – asmenį, patyrusį fizinės, moralinės, materialinės žalos dėl padarytos nusikalstamos veikos jo atžvilgiu. Darytina išvada, kad faktinio ir juridinio

390 Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 53-55.

391 Jurka, R., Juzukonis, S., Randakevičienė, I. *Baudžiamojo proceso dalyviai. Metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 61-62.

392 Šiuo atveju itin painią situaciją sukuria įstatymo netikslumas, kai nukentėjusio asmens ir nukentėjusiojo sąvokos vartojamos sinonimiškai ir „nukentėjusiojo skundą“ padavęs asmuo tik šioje proceso stadijoje pripažįstamas nukentėjusiuoju.

proceso dalyvio teisinio statuso įgijimo pagrindų visuma tiksliai apibrėžia privataus kaltintojo teisinio statuso atsiradimo momentą. Šios pozicijos, kad privačiu kaltintoju asmuo tampa, kai atsiranda ir faktinis, ir juridinis pagrindas, laikomasi ir teismų praktikoje.³⁹³

Skundo padavimo stadijoje, taikinamajame posėdyje, teismui atliekant veiksmus iki teisiavimo posėdžio (BPK 414 straipsnis) skundą padavęs asmuo yra įvardijamas nukentėjusiuoju (BPK 408 straipsnis) arba skundą ar pareiškimą padavusiu asmeniu (BPK 412¹ straipsnis). Tačiau, siekiant tiksliai apibrėžti privataus kaltinimo proceso dalyvių teisinę padėtį, būtina tikslinti įstatyme naudojamas sąvokas. Iki bylos perdavimo teisiamajam posėdžiui proceso dalyvis, padavęs privataus kaltinimo skundą, vadintinas nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiu asmeniu (pabrėžiant materialųjį jo statuso elementą) arba skundą padavusiu asmeniu (akcentuojant procesinį jo teisinio statuso elementą).

Su teisiavimo posėdžio pradžios momentu sutampa ir dar vienos procesinės figūros – kaltinamojo, t.y. nagrinėjimo teisme dalyvio, atsiradimas (BPK 22 straipsnio 2 dalis). Taigi įstatymas yra nuoseklus ir kaltinamojo statusą privataus kaltinimo bylų procese sieja su teisiniu bylos nagrinėjimu. Taikinamasis posėdis nelaikytinas privataus kaltinimo bylos nagrinėjimu, todėl, BPK 22 straipsnio 2 dalies prasme, taikinamojo posėdžio dalyvis įvardijamas ne kaip kaltinamasis, o kaip nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo. Tačiau jei privatus kaltintojas ima vykdyti kaltinimo veiklą tik teisiamaajame posėdyje, kodėl taikinamojo posėdžio dalyvis vadinamas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamu asmeniu? Atsižvelgiant į tai, kad iki teisiavimo posėdžio nėra kaltintojo, tai negali būti ir kaltinamo asmens. Todėl asmuo, dėl kurio galimai padarytos nusikalstamos veikos pradėtas privataus kaltinimo procesas, iki kaltinamojo procesinio statuso įgijimo turėtų būti įvardijamas nusikalstamos veikos padarymu įtariamu asmeniu (materialusis teisinio statuso elementas) arba asmeniu, kurio atžvilgiu paduotas privataus kaltinimo skundas (procesinis teisinio statuso elementas). Tai svarbu ne tik teoriškai apibrėžiant teisinio statuso atsiradimo momentą, bet ir praktiškai įgyvendinant savo teises: teisę į gynybą, teisę neduoti save kaltinančių parodymų, teisinės neliečiamybės garantijas ir kt. Privatus kaltintojas, lyginant su kitais baudžiamąjo proceso dalyviais, įgyja papildomas dispozityvias teises. Privatus kaltintojas įgyvendina teisinį statusą gindamas savo materialųjį interesą (pažeistų teisių gynyba) bei procesinį interesą (kaltinimo funkcijos vykdymas). Todėl tik visapusiškas privataus kaltintojo teisinio statuso reglamentavimas BPK gali sudaryti realaus privataus kaltinimo instituto funkcionavimo teisinės prielaidas, vadinasi, privataus kaltintojo teisių ir pareigų analizė yra ypač svarbi nagrinėjant privataus kaltinimo institutą.

Privatus kaltintojo teisės *expressis verbis* įtvirtintos BPK 34 straipsnio 2 dalyje: teisė palaikyti kaltinimą, pateikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant, dalyvauti baigiamosiose kalbose, teikti pasiūlymus teismui dėl teisiamaajame posėdyje ištirtų įrodymų vertinimo, baudžiamųjų įstatymų taikymo, baudmės rūšies ir dydžio, nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo. Privatus kaltinimo procesą reguliuojančios normos yra neatsiejamos nuo bendrųjų normų, todėl be BPK 34 straipsnio 2 dalyje numatytų teisių privatus kaltintojas naudojasi ir kitomis kaltintojo teisėmis, nesiejamomis su išimtinė prokuroro kompetencija: iki įrodymų tyrimo teisme pabaigos pateikti rašytinį prašymą kaltinime nurodytos veikos faktines aplinkybes pakeisti iš esmės skirtingomis (BPK 256 straipsnio

393 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija Nr. B3-362 „Dėl BPK 28 straipsnio 1 dalies, 413 straipsnio 5 dalies taikymo“. *Teismų praktika*. 2006, 24: 254.

1 dalis), reikšti nušalinimą (BPK 57 straipsnis), susipažinti su baudžiamąja byla, daryti išrašus ar kopijas (BPK 237 straipsnis), užduoti klausimus teisme (BPK 275 straipsnis), dalyvauti skelbiant nuosprendį (BPK 308 straipsnis), paduoti apeliacinį skundą (BPK 312 straipsnis) bei jį atšaukti (BPK 316 straipsnio 1 dalis), dalyvauti bylą nagrinėjant apeliacinės instancijos teismo posėdyje (BPK 322 straipsnis), paduoti kasacinį skundą (BPK 367 straipsnio 3 dalis). Kitos privataus kaltintojo pareigos iš esmės sutampa su nukentėjusiojo procesinėmis galimybėmis:³⁹⁴ duoti parodymus, atvykti kviečiamam dalyvauti procese bei laikytis nustatytos procesinės tvarkos.³⁹⁵ Svarbi privataus kaltintojo pareiga yra privataus kaltinimo skunde nurodyti visus duomenis, kurių reikalauja BPK 412 straipsnio 2 dalies nuostatos,³⁹⁶ nes priešingu atveju būtų pažeidžiama kaltinamojo teisė į teisingą teisimą, taip pat teisė žinoti, kuo yra kaltinamas.³⁹⁷

Privataus kaltintojo dvejopas teisinis statusas lemia ir jo pareigų apimtį ypatumus. Privatus kaltintojas tuo pačiu metu yra ir nukentėjusysis, todėl naudojasi nukentėjusiajam suteiktomis teisėmis³⁹⁸ bei papildomai įgyja privataus kaltintojo pareigas, naudojimasis kuriomis suponuoja kaltinimo funkcijos įgyvendinimą. Kaltinimo funkcija yra veikla, kuria palaikomas kaltinimas teisme ir kurios tikslas yra užtikrinti, kad asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, būtų tinkamai pritaikytas įstatymas, t.y. jam būtų paskirta jo padarytą nusikalstamą veiką ir jo kaltę atitinkanti bausmė ar kitaip išspręstas jo atsakomybės klausimas.³⁹⁹ *Kaltinimo funkcija gali būti apibrėžiama kaip visuma procesinių veiksmų, siekiant įkaltinti įtariamą asmenį, kuriam tuo pagrindu gali būti taikoma baudžiamajame įstatyme numatyta bausmė.*⁴⁰⁰ Taigi kaltinimo funkcijos turinys apima kaltinimo palaikymą teisminiame bylos nagrinėjime, visus veiksmus, kurių gali arba privalo imtis privatus kaltintojas, siekdamas įrodyti kaltinimo teiginių pagrįstumą ir apkaltinti kaltinamąjį, *inter alia* apima pareigą teikti įrodymus, dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, pasakyti baigiamąją kalbą. Privataus kaltintojo funkcijos turinio elementai yra du: reikalavimas nubausti asmenį (būtinasis) ir reikalavimas atlyginti žalą (papildomas).⁴⁰¹

394 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 140.

395 Ažubalytė, R., Zajančkauskienė, J. *Baudžiamojo proceso teisė. Bendrosios dalies kurso pagrindinės tezės*. Vilnius: Mūsų saulužė, 2006, p. 22.

396 Įrodinėjimo kaip privataus kaltintojo vykdomos kaltinimo veiklos ypatumai bus nagrinėjami III skyriaus 3.2 dalyje, todėl detaliau čia nebus aptariami ir minimi tik privataus kaltintojo pareigų kontekste.

397 Jurka, R., Juzukonis, S., Randakevičienė, I. *Baudžiamojo proceso dalyviai. Metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 63-64.

398 Teikti įrodymus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, susipažinti su byla, dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, apskųsti teismo veiksmus, taip pat apskųsti teismo nuosprendį ar nutartį apeliacine tvarka, pasakyti baigiamąją kalbą, prašyti atlyginti patirtas išlaidas dėl dalyvavimo baudžiamajame procese, turėti atstovą, pareikšti civilinį ieškinį, jeigu dėl nusikalstamos veikos patyrė turčinės ar neturtinės žalos. (BPK 28 straipsnio 2 dalis)

399 Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime: mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 27.

400 Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime: mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 27.

401 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 140. Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos

Pagrindinė privataus kaltintojo pareiga yra kaltinimo palaikymas teisme. Privataus kaltintojo materialinis suinteresuotumas suponuoja pareigą aktyviai dalyvauti persekiojant konflikto šalį – kaltinamąjį. Teisė inicijuoti privataus kaltinimo procesą suteikiama išimtinai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui, tik jis gali spręsti: pasinaudoti ja, ar ne. Dispozityvi yra ne tik privataus kaltinimo inicijavimo teisė, bet ir pareiga palaikyti privatų kaltinimą.⁴⁰² Kaltinimo palaikymas priklauso nuo asmeninės nukentėjusio asmens valios, todėl privatus kaltintojas jos gali atsisakyti, ir niekas kitas negali šio asmens pakeisti. Nors nukentėjusiam asmeniui gali atstovauti jo teisėtas atstovas, tačiau jis negali savarankiškai priimti sprendimų dėl kaltinimo funkcijos įgyvendinimo. Privatus kaltintojas įgyvendina kaltinimo funkciją (palaiko kaltinimą) tik gindamas savo interesus, todėl jis nepriklausomas nuo trečiųjų asmenų valios ir nėra įpareigotas ginti kitų asmenų interesus. Savo pobūdžiu privatus kaltinimas skiriasi nuo prokuroro palaikomo valstybinio kaltinimo: privatus kaltintojas kaltina ne valstybės vardu, o savo paties vardu ir savo interesais, todėl jam negali būti primesta pareiga kaltinti ginant viešąjį interesą.

Nors iš pirmo žvilgsnio privataus kaltintojo teisių įstatyminė reglamentacija atrodo aiški ir nesudaranti sąlygų dviprasmybėms, tačiau, analizuojant teismų praktiką, pastebėtina, kad teismai skirtingai aiškina privataus kaltintojo teises. Išanalizavus 300 procesinių sprendimų privataus kaltinimo byloje, išnagrinėtose Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių apygardos teismuose apeliacine tvarka, pastebėta, kad Kauno apygardos teisme iki 2012 m. rudens buvo taikoma praktika, kad privataus kaltinimo bylų apeliaciniame procese kaltinimą (privatų!) palaiko prokuroras.⁴⁰³ Iki 2014 m. kovo 13 d. nebuvo kasacinės instancijos, teismų praktika privataus kaltinimo bylų procese nebuvo vienodinama ir tapo lokali, kaip matyti iš apygardų teismų procesinių sprendimų analizės. Vieno apygardos teismo veiklos teritorijoje buvo susidariusi galimybė susiformuoti visai kitokiai praktikai nei kitoje apygardoje, kas, esant vieningai teismų sistemai, neturėjo būti įmanoma.⁴⁰⁴ Tokia susiklosčiusi teismų praktika neatitiko asmenų teisėtų lūkesčių ir lygiateisiškumo prieš įstatymą principo⁴⁰⁵ bei sukūrė teisinio netikrumo situaciją, kai, esant tokioms pačioms sąlygoms, skirtingai interpretuojamas įstatymas.⁴⁰⁶

Taigi siekiant išsiaiškinti skirtingo įstatymo taikymo priežastis ir nustatyti įstatymo leidėjo valią, būtina detaliau išanalizuoti normas, reglamentuojančias privataus kaltintojo teisę dalyvauti teisiniame nagrinėjime.

Privatus kaltintojas turi teisę dalyvauti tiek pirmosios instancijos teismo posėdyje, tiek apeliaciniame bei kasaciniame procese. Tačiau BPK 34 straipsnyje *expressis verbis* įvar-

veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 227.

402 Jurka, R., Juzukonis, S., Randakevičienė, I. *Baudžiamojo proceso dalyviai. Metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 58–61.

403 Kauno apygardos teisme visais nagrinėtais atvejais (2005–2009 m. nutartys) apeliaciniame procese dalyvavo prokuroras bei išsakė poziciją dėl skundo.

404 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 111–1549.

405 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36–1292.

406 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 102–3957; Nr. 127 (atitaisymas); Nr. 137 (atitaisymas).

dytos tik privataus kaltintojo teisės nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme. Privataus kaltintojo teisė dalyvauti apeliaciniame procese įstatymo formuluotėje nėra siejama su jokiais aktyviais veiksmais ar pareigomis (BPK 34 straipsnio 3 dalis), o teisė dalyvauti kasaciniame procese iš viso nėra nurodyta BPK 34 straipsnyje. Toks privataus kaltintojo teisių reglamentavimas nėra tikslus. XXX skyriuje reglamentuojamas privataus kaltinimo procesas nuo skundo padavimo momento iki proceso pirmosios instancijos teisme pabaigos. Nesant specialiojo reglamentavimo privataus kaltinimo bylų proceso apeliacinėje bei kasacinėje instancijose, darytina išvada, kad apeliacinis bei kasacinis procesai vyksta pagal bendrąsias šiems procesams taikomas taisykles, numatytas BPK VI bei VIII dalyse, tačiau su išimtimis, būdingomis privataus kaltinimo bylų procesui. Todėl BPK 34 straipsnyje turi būti numatytos privataus kaltintojo teisės ne tik nagrinėjant bylą pirmojoje instancijoje, bet viso proceso metu, o apeliacinį ir kasacinį procesą reglamentuojančios nuostatos turi būti keičiamos, numatant proceso dalyvį – privatų kaltintoją (žr. pasiūlymus).

BPK 322 straipsnyje privatus kaltintojas yra minimas tarp asmenų, kurie turi teisę dalyvauti apeliacinės instancijos teismo posėdyje, o jo neatvykimas, jeigu jam buvo laiku pranešta apie bylos nagrinėjimo laiką, nekliudo nagrinėti bylą. Tačiau toks reglamentavimas negali būti suprantamas kaip prokuroro pareiga palaikyti valstybinį kaltinimą privataus kaltinimo byloje apeliaciniame procese. Ši samprata kyla iš klaidingo BPK 322 straipsnio 1 dalies nuostatos, kuri numato, kad dalyvauti teismo posėdyje nagrinėjant bylą apeliacine tvarka turi prokuroras ir gynėjas, aiškinimo. Lygiai taip pat BPK 375 straipsnio 1 dalies nuostata, kad prokuroras dalyvauja nagrinėjant kasacinę bylą žodinio proceso tvarka, negali būti aiškinama kaip prokuroro pareiga palaikyti kaltinimą privataus kaltinimo byloje kasacinėje instancijoje. Teisės taikymo klaidas lemia bendrųjų ir specialiųjų normų konkurencija. Bendra norma numato privalomą prokuroro dalyvavimą apeliaciniame procese bei žodiniame kasacinės bylos nagrinėjime, tačiau privataus kaltinimo bylų procesą reglamentuojanti specialioji norma numato, kad „privataus kaltinimo bylose [...] kaltinimą teisme palaiko nukentėjusysis“ (BPK 408 straipsnio 1 dalis). Kaltinimo palaikymas reiškia kaltinimo funkcijos vykdymą tiek pirmosios instancijos, tiek apeliacinės ir kasacinės instancijos teisme, todėl ši norma vertintina kaip specialioji BPK 322 ir 375 straipsniuose įtvirtintų normų atžvilgiu. BPK 34 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatytas skirtingas teisinis reguliavimas, išskiriant kaltinimo pareigą pirmosios instancijos teisme ir kaltinimo teisę apeliaciniame procese, aiškinamas kaip teisės į apeliaciją įstatyminis įtvirtinimas, o ne kaltinimo funkcijos perdavimas prokurorui. Sisteminio teisės normų aiškinimo teisingumas patvirtinamas ir analizuojant materialinius bei procesinius privataus kaltinimo diferencijavimo pagrindus. Nepriklausomai nuo instancijos, privatus interesas dėl konflikto išsprendimo dominuoja, o šalys, jų santykiai ir nusikalstama veika nepakeičia savo pobūdžio, todėl tie patys motyvai, dėl kurių byla buvo priskirta privataus kaltinimo bylų kategorijai taikytini *inter alia* ir apeliaciniam bei kasaciniam procesui. Todėl prokuroro dalyvavimas ir privataus kaltinimo perėjimas į viešą apeliaciniam bei kasaciniame procese *per se* yra nepagrįstas bei prieštarauja privataus kaltinimo perėjimo į viešą taisyklėms, numatytioms BPK 409 straipsnyje.

3. Perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą kriterijai

Nors ir būdami lygūs prieš įstatymą, ne visi nukentėjusieji turi lygias galimybes ginti savo interesus. Subjektyvios ir objektyvios priežastys lemia atvejus, kuriais asmenys negali arba negali visa apimtimi ginti savo teisių ir teisėtų interesų. Todėl baudžiamasis procesas numato atvejus, kai nukentėjusiojo teisių gynimas nėra vien tik jo paties dispozityvi teisė ir tik jo privatus interesas. Jei asmuo objektyviai negali ginti savo teisių, jo teisių gynimas laikomas valstybės priederme bei viešuoju interesu. Tokiu atveju tinkamo teisinio proceso garantija yra Konstitucijos *inter alia* 118 straipsnyje įtvirtintas prokuroro institutas.⁴⁰⁷

Privataus kaltinimo proceso teisinis reguliavimas sukuria išimtinę nukentėjusių asmenų interesų apsaugos garantiją: perėjimo iš privataus kaltinimo į viešąjį mechanizmą, kuris užtikrina prokuroro, vykdančio konstitucinę priedermę ginti asmens teises bei teisėtus interesus (Konstitucijos 118 straipsnio 2 dalis), nekvestionuojamą pareigą pradėti baudžiamąjį procesą įstatymo numatytais atvejais.⁴⁰⁸ Jei pagrindų prokurorui palaikyti viešąjį kaltinimą net ir tais atvejais, kai įstatyme įtvirtinta privataus kaltinimo procesinė forma, nebūtų numatyta, iškiltų grėsmė, kad nukentėjusio asmens teisė kreiptis į teismą būtų tik formali.⁴⁰⁹ Kadangi Lietuvoje neįtvirtintas subsidaraus kaltinimo institutas, o valstybinis kaltintojas pakeičia privatų ir atvirkščiai, atitinkamai kaltinimas gali įgyti privataus kaltinimo arba valstybinio kaltinimo formą. Taigi prokuroro vaidmuo suponuoja ne privatų, o valstybinį kaltinimą, tačiau perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą mechanizmas šiame disertaciniame tyrime nagrinėjamas kaip privataus kaltinimo proceso dalis ir vertinamas kaip asmens teisių bei teisėtų interesų teisminės gynybos tęstinumo garantas. Analizuojant situacijas, kai prokurorui kyla pareiga dalyvauti privataus kaltinimo bylų procese, bus siekiama atsakyti į klausimą, ar perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą atvejai yra išimtinis būdas ginti proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus, ar būdas taisyti privataus kaltinimo proceso kaip proceso formos trūkumus.

Konstitucinis Teismas išaiškino prokuroro teisės pradėti baudžiamąjį procesą dėl privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų veikų turinį ir konstatavo, kad BPK 409 straipsnio 1 dalies nuostata „*įtvirtina prokuroro pareigą pradėti baudžiamąjį procesą dėl nusikalstamų veikų, [...] o ne diskreciją pradėti baudžiamąjį procesą nurodytais atvejais.*“⁴¹⁰ Nors prokuroro sprendimai gali priklausyti nuo įvairių veiksnių ir aplinkybių visumos vertinimo, ikiteisminio tyrimo pradėjimas yra sietinas su objektyvių pagrindų egzistavimu: nusikalstamos veikos visuomenine reikšme arba asmens, kurio teisės ir teisėti interesai buvo pažeisti nusikalstama veika, negalėjimu ginti savo teisių bei teisėtų interesų; todėl prokuroras šioje srityje neturi diskrecijos. Ši nuostata Konstitucinio Teismo nutarime aiškinama ir

407 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2514. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

408 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

409 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 168.

410 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

negatyviaja prasme: „pagal BPK 409 straipsnio 1 dalį prokuroras neturi įgaliojimų pradėti baudžiamąjį procesą dėl BPK 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos, kai nėra nė vienos iš BPK 409 straipsnio 1 dalyje nurodytų sąlygų; prokuroras taip pat neturi įgaliojimų pradėti baudžiamąjį procesą dėl BPK 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos, kai nusikalstama veika, kuri neturi visuomeninės reikšmės, buvo padaryta žala asmeniui, kuris gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus, tačiau tokios valios nei pats, nei per teisėtą savo atstovą neišreiškia, t. y., nėra nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo.“⁴¹¹ Taigi perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą kriterijų aiškumas reikšmingas ne tik baudžiamojo proceso mokslui, bet ir praktikai, kadangi nuo teisingo kriterijų aiškinimo priklauso, ar prokuroras, spręsdamas dėl procesinės formos, tinkamai pasinaudos įgaliojimais.⁴¹²

Konstitucinis Teismas nubrėžė gaires, kokie įgalinimai turi būti suteikti prokurorui ir teismui, kad nebūtų pažeista asmens teisė į teisminę gynybą: „negali būti tokių teisinių situacijų, kad prokurorui nekiltų pareiga baudžiamojoje byloje palaikyti valstybinį kaltinimą tuo atveju, kai privatus asmuo (ar jo atstovas), palaikydamas kaltinimą baudžiamojoje byloje, negali veiksmingai apginti savo (ar atstovaujamo asmens) teisių ir teisėtų interesų. Iš Konstitucijos kylanti teismo priedermė nustatyti objektyvią tiesą ir teisingai išspręsti bylą suponuoja tai, kad jeigu teismas mano, jog neatlikus ikiteisminio tyrimo ar tam tikrų proceso veiksmų, kurių neįmanoma atlikti teisme, jis negalės teisingai išnagrinėti baudžiamosios bylos ir priimti teisingo sprendimo (pavyzdžiui, dėl to, kad teismo turima informacija yra nepakankama, prieštaringa ir pan.), teismas turi turėti įgaliojimus nuspręsti, kad toje byloje turi būti atliktas ikiteisminis tyrimas ar atskiri proceso veiksmai ir turi būti duoti tam tikri pavedimai atitinkamiems subjektams.“⁴¹³ Konstitucinis Teismas, atskleisdamas BPK 407, 409 straipsnių nuostatų turinį, nurodė du atvejus, kai prokuroras turi pareigą pradėti baudžiamąjį procesą dėl privataus kaltinimo nusikalstamų veikų bendra tvarka:

1. BPK 407 straipsnyje nurodyta nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę;
2. BPK 407 straipsnyje nurodyta nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris savarankiškai negali ginti savo teisėtų interesų.

Šiuos du atvejus panagrinėsime detaliau.

3.1. Nusikalstamos veikos visuomeninė reikšmė

Kai BPK 407 straipsnyje nurodyta nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, prokuroro pareiga dalyvauti procese nepriklauso nuo to, ar yra nukentėjusiojo skundas arba jo teisėto atstovo pareiškimas. Tokiu atveju baudžiamasis persekiojimas pradedamas nepriklausomai nuo nukentėjusiojo valios išreiškimo ir tampa prokuroro pareiga (BPK 167 straipsnis). Nusikalstama veika tampa reikšminga ne tik nukentėjusiajam asmeniui, bet pažeidžia ir platesnės visuomenės dalies interesus, todėl ir baudžiamasis procesas dėl šios veikos išeina iš privataus intereso įtakos ribų. Kadangi privataus kaltinimo bylų procesas

411 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

412 Goda, G. Konstitucinė justicija ir baudžiamojo proceso mokslas. *Teisė*. 2011, 78: 81.

413 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

grindžiamas būtent privataus intereso kriterijumi, tokiu atveju, kai interesas dėl nusikalstamos veikos atskleidimo yra ir viešas, nelieka pagrindo tokią veiką priskirti prie privataus kaltinimo bylų.

Mokslinėje jurisprudencijoje nusikalstamos veikos visuomeninė reikšmė siejama su viešojo intereso pažeidimu, kurį, kaip objektyviai egzistuojantį, turi įrodyti prokuroras ir teismas.⁴¹⁴ Viešojo intereso samprata apima teisėtumo, asmens teisių ir nuosavybės apsaugos kriterijus.⁴¹⁵ Išskirtinos aplinkybių grupės, kurios leidžia apibrėžti viešojo intereso sampratą privataus kaltinimo bylose. Tai:

1. Subjektyviųjų ar objektyviųjų nusikalstamos veikos požymių ypatumai;
2. Aplinkybės, apsunkinančios privataus kaltinimo proceso inicijavimą ar eigą.⁴¹⁶

Taip pat bandoma išskirti konkrečias sąlygas, kurios suponuoja viešojo intereso pažeidimą ir prokuroro pareigą perimti kaltinimą privataus kaltinimo bylose: rezonansinis nusikalstamos veikos pobūdis (atgarsis visuomenėje), nukentėjusio asmens fiziniai, socialiniai ypatumai (negalia, vyresnis amžius, nepilnametystė), didelė moralinė ar (ir) materialinė žala, sudėtinga įrodinėjimo procedūra, bylos sudėtingumas, dėl nukentėjusio asmens atliekamų pareigų, visuomeninių funkcijų (susijusi su nukentėjusio asmens viešuoju gyvenimu) padaryta nusikalstama veika.⁴¹⁷ Viešasis interesas siejamas ir su tokiomis objektyviomis aplinkybėmis kaip nusikalstamos veikos padarinių sunkumas dėl sutrikdytos ūkinės veiklos, bankroto, informacijos sklaidos internete.⁴¹⁸

Taigi, apibendrinant viešojo intereso sampratą mokslinėje jurisprudencijoje, darytina išvada, kad privataus kaltinimo bylose viešasis interesas konstatuojamas esant tam tikriems subjektyviems ir (ar) objektyviems kriterijams. Subjektyvieji kriterijai sietini su nukentėjusiojo asmeniu: jo negalia, branda, sveikatos būklė, gebėjimu apginti savo teises. Objektiviuosius kriterijus lemia nusikalstamos veikos įvykdymo aplinkybės, padarinių sunkumas (atgarsis, didelė žala) bei procesiniai aspektai (proceso inicijavimo, įrodinėjimo, bylos sudėtingumas).

Viešojo (visuomeninio) intereso kategorijomis apibrėžiamos prokuroro įsikišimo į privataus kaltinimo procesą ribos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso įstatymuose: Danijoje (Proceso įstatymo 727 straipsnio 2 dalis⁴¹⁹), Vokietijoje (BPK 376 straipsnis⁴²⁰), Austrijoje (BPK 464 straipsnis⁴²¹) kaltinimo palaikymą gali perimti prokuroras nukentėjusiojo prašymu. Lenkijos BPK 60 straipsnio 1 dalyje visuomeninis interesas įtvirtinamas

414 Lipczyńska, M. *Oskarżenie prywatne*. Warszawa, 1977, p. 60-61. Waltoś, S. *Postępowania szczególne w procesie karnym*. Warszawa, 1973, p. 236.

415 Daszkiewicz, W. *Powództwo cywilne w procesie karnym*. Warszawa, 1976, p. 131.

416 Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 150.

417 Lipczyńska, M. *Oskarżenie prywatne*. Warszawa, 1977, p. 60-61.

418 Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 149-154.

419 Procedure Act of Denmark [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-10]. <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121708>>.

420 Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28] <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>.

421 Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-05]. <file:///C:/Users/User/Downloads/Austria_CPC_as_of_%2004.11.2013_de.pdf>.

kaip būtinoji sąlyga prokurorui perimti kaltinimą privataus kaltinimo byloje.⁴²² Lenkijos Aukščiausiojo Teismo praktikoje formuluojama pozicija, kad prokuroro sprendimas perimti kaltinimą privataus kaltinimo byloje turi būti pagrįstas visuomeninio intereso pažeidimo motyvuotu vertinimu.⁴²³ Vokietijos mokslininkai viešąjį interesą įžvelgia tais atvejais, kai per nukentėjusiojo asmeninį gyvenimą pažeidžiama ir teisinė tvarka (vok. *Rechtsfrieden*), ir baudžiamuoju persekiojimu tampa suinteresuota visuomenė ar jos dalis, pavyzdžiui, dėl nusikalstamos veikos apimties, žiaurumo (cinizmo) ar pavojingumo arba nukentėjusiojo ar nusikalstamą veiką galimai padariusio asmens statuso visuomeniniame gyvenime.⁴²⁴

Konstitucinis Teismas BPK 409 straipsnio 1 dalyje vartojamos nusikalstamos veikos visuomeninės reikšmės sąvokos turinį aiškino susiedamas „ne su kuriuo nors vienu nusikalstamos veikos požymiu ar keliais iš jų (pavyzdžiui, su nukentėjusiojo pareigomis ar socialiniu statusu, su nusikalstamos veikos sukeltu atgarsiu visuomenėje ir t.t.), bet su įvairiais nusikalstamos veikos požymiais ir įvairiomis jos padarymo aplinkybėmis. Sprendžiant, ar nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, kiekvienu atveju būtina įvertinti, kokie padariniai visuomenei, valstybei ir teisei sistemai galėtų atsirasti, jeigu dėl šios veikos ir dėl kitų analogiškų veikų baudžiamasis procesas nebūtų pradėtas.“⁴²⁵ Tai, kad įstatyme nėra apibrėžta visuomeninės reikšmės sąvoka, o konstitucinėje jurisprudencijoje ši sąvoka aiškinama plačiai, siejant ne tik su nusikalstamos veikos požymiais, bet ir su jos padarymo aplinkybėmis, sudaro galimybę visuomeninę reikšmę konstatuoti įvairiose situacijose, atitinkančiose suformuluotus kriterijus.

Teismų praktika šiuo klausimu yra nuosekli ir tam tikros situacijos vieningai vertinamos kaip atvejai, kai nusikalstama veika įgyja visuomeninę reikšmę. Apibendrinus išanalizuotus teismų sprendimus, galima santykinai išskirti atvejus, kai vertinama, kad BPK 407 straipsnyje numatyta nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę:

1. kai nusikalstamos veikos tyrimas glaudžiai susijęs su kitos BPK 407 straipsnyje nenumatytos nusikalstamos veikos tyrimu:

– asmenys yra kaltinami kelių tarpusavyje susijusių nusikalstamų veikų⁴²⁶ padarymu,

422 Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-06-05]. <file:///C:/Users/User/Downloads/Polish%20CPC%201997_am%202003_en%20(2).pdf>.

423 Gil. D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa, 2011, p. 112-13.

424 Koewius, R. *Die Rechtswirklichkeit der Privatklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1974, p. 146.

425 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

426 426 LAT nuomone, BPK 407 straipsnyje numatyta veika turi visuomeninę reikšmę ir tais atvejais, kai jos tyrimas glaudžiai susijęs su kitos šame straipsnyje nenumatytos nusikalstamos veikos tyrimu: „Smurtiniai veiksmai prieš abu nukentėjusiuosius buvo naudojami to paties asmens, tuo pačiu laiku ir toje pačioje vietoje, taigi šių nusikalstamų veikų tyrimas buvo glaudžiai susijęs. Todėl galima teigti, kad nusikalstama veika prieš A. V. J. įgavo visuomeninę reikšmę, nes nuo šios veikos tyrimo rezultatų tiesiogiai priklausė nusikalstamos veikos prieš R. M. atskleidimas ir įrodinėjimas. Procesų dėl to paties asmens, toje pačioje vietoje ir tuo pačiu laiku padarytų nusikalstamų veikų prieš skirtingus nukentėjusiuosius vykdymas kartu toje pačioje byloje šiuo atveju visiškai atitiko viešąjį interesą [...]“. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo mėn. 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-375/2008. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės mėn. 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258/2014.

- arba asmuo kaltinamas dėl veikų, padarytų prieš vieną nukentėjusįjį, dėl dalies iš kurių baudžiamasis procesas turėtų vykti privataus kaltinimo tvarka.

Šiuo atveju visuomeninės reikšmės įgijimas siejamas ne su konkrečios nusikalstamos veikos požymiais, o su jos padarymo aplinkybėmis (nusikalstamų veikų pavojingumas didesnis, kai yra padaromos kelios tarpusavyje susijusios nusikalstamos veikos, iš kurių bent viena nėra nagrinėjama privataus kaltinimo tvarka). Taip pat visuomeninė reikšmė aiškinama procesiniu kriterijumi, t.y. nusikalstamų veikų atskleidimo ir įrodinėjimo ypatumais. Kai padarytos nusikalstamos veikos yra tarpusavyje susiję, jų tyrimas bei įrodymų rinkimas yra taip pat susijęs: nutraukus baudžiamąjį procesą dėl privataus kaltinimo veikos, pasunkėtų kitų nusikalstamų veikų atskleidimas ir įrodinėjimas.⁴²⁷ Vieninga proceso forma geriausiai užtikrina baudžiamojo proceso tikslų ir uždavinių įgyvendinimą, kas ir suponuoja visuomeninį reikšmingumą.

2. Visuomeninės reikšmės įgijimas aiškinamas *inter alia* atgarsio visuomenėje kilimu, tačiau savaime šis kriterijus nebūtų pripažįstamas pakankamu.⁴²⁸ Rezonansinis bylos pobūdis teismų praktikoje vertinamas pagal kitų kriterijų visumą.⁴²⁹ Sprendžiant, ar nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, būtina atsižvelgti į tai, jog vien nukentėjusiojo užimamos pareigos ar socialinis statusas savaime nenulemia nusikalstamos veikos visuomeninės reikšmės, nes įstatymui ir teismui visi asmenys yra lygūs, nepaisant jų veiklos rūšies ir pobūdžio bei kitų aplinkybių (BPK 6 straipsnio 2 dalis), o tą patį procesinį statusą turintys baudžiamojo proceso dalyviai turi ir tokias pačias teises bei pareigas.⁴³⁰

3. Nukentėjusio asmens teisinė padėtis gali lemti padarinius visuomenei, valstybei ir teisinei sistemai, kurių reikšmingumas lemia juos sukėlusios nusikalstamos veikos visuomeninę reikšmę. Byloje dėl teisėjos įžeidimo LAT konstatavo, kad visuomeninė reikšmė sietina ne su nukentėjusiosios socialiniu statusu ar pareigomis, o su padariniais teisinei sistemai: „*teisėjo, tarp jų ir teismo pirmininko, šmeižimas, skleidžiant su teisingumo vykdymu susijusią tikrovės neatitinkančią informaciją, daugeliu aspektų vertintinas kaip nusikalstama veika, turinti visuomeninę reikšmę.*“⁴³¹

427 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio mėn. 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-146/2010, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario mėn. 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-93/2010.

428 J. Laucius v. Uogos byloje nebuvo pripažinta, kad nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, nors ši byla buvo plačiai nušviesta žiniasklaidoje. Tiesa, derėtų paminėti ir tai, kad šioje byloje privatus kaltintojas buvo prokuroras, taigi valstybinis kaltinimas galėjo sukelti daug spekuliacijų dėl prokuratūros darbuotojų protegavimo. Įsižeidė prokuroras – sėdek! *Respublika* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/pramogos/zvaigzdes_ir_zmones/isizeide_prokuroras__sedek,print.1>. Prokuroras Laucius: atleisiu tik vienam iš BTV laidos kūrėjų. *Alfa* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www.alfa.lt/straipsnis/10236056/?Prokuroras.Laucius..atleisiu.tik.vienam.is.BTV.laidos.kureju=2008-11-11_16-32>. Sinkevičius, D. BTV „uogos“ prašo į ginčą su prokuroru įsikisti kalbos institutą. *Delfi* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2010-05-12]. <<http://verslas.delfi.lt/Media/btv-uogos-praso-i-ginca-su-prokuroru-isikisti-kalbos-instituta.d?id=20864845>>.

429 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo mėn. 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-107/2009.

430 Rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos patvirtinimo 34 p. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. I-110 „Dėl rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 94-3713.

431 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-171/2013.

Apibendrinant teismų praktiką, darytina išvada, kad ji formuojama tinkama linkme ir atitinka konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotus visuomeninę nusikalstamos veikos reikšmę apibrėžiančius kriterijus.

Taigi, apibendrinus doktrinoje, užsienio įstatymuose, konstitucinėje jurisprudencijoje ir teismų praktikoje reiškiamas pozicijas, darytina išvada, kad visuomeninė nusikalstamos veikos reikšmė dažniausiai siejama su situacijomis, kai nusikalstama veika yra padaryta kartu su kitomis nusikalstamomis veikomis ir dėl to jos pavojingumas bei tyrimo sudėtingumas vertinamas kartu su kitomis aplinkybėmis. Tačiau visuomeninę reikšmę gali nulemti ir pačios veikos pobūdis. Vertinant prokuroro galimybes pradėti baudžiamąjį procesą, negalima pamiršti, kad prokuroras *ex officio* byloje gina viešąjį interesą. Jei nusikalstama veika padaryta žala tik nukentėjusiojo privačiam interesui, tai teoriškai pagrįstas valstybinis kaltinimas gali būti tik išimtis, o ne taisyklė. Todėl tiek doktrinoje, tiek praktikoje prokuroro dalyvavimas turi būti apibrėžtas aiškiais ribomis ir turi nepažeisti nukentėjusio asmens teisės išreikšti valią dėl baudžiamojo proceso inicijavimo. Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje pateikta objektyviais kriterijais apibrėžta nusikalstamos veikos visuomeninės reikšmės samprata, kuria vadovaujantis formuojama nuosekli ir vieninga teismų praktika.

Kitas aspektas sietinas su proceso ypatumais, kai prokuroro ir teismo nuomonės dėl nusikalstamos veikos visuomeninės reikšmės išsiskiria. Siekiant užtikrinti nukentėjusio asmens teises, literatūroje siūloma numatyti, kad teismo išvados (asmeniui apskundus prokuroro atsisakymą tirti bylą viešo kaltinimo tvarka) dėl visuomeninės veikos reikšmės prokurorui būtų privalomos.⁴³² Šiuo metu teismų pozicija grindžiama teismo nešališkumo koncepcija, kuri riboja teismo galimybes priimti sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo: „*teismo įpareigojimas prokurorui pradėti ikiteisminį tyrimą, vertintinas kaip teismo šališkumas. [...] BPK 166 str. pagrindu sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą priima tik prokuroras, ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas ar šio įgaliotas asmuo, bet jokių būdu ne teismas.*“⁴³³ Manytina, kad teismo nešališkumo koncepcija neleidžia teismui reikšti pozicijos dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo,⁴³⁴ tačiau teismo argumentai, kuriais grindžiama nusikalstamos veikos visuomeninė reikšmė, turi būti (ir yra) privalomi prokurorui. Remdamasis teismo pateiktais argumentais, prokuroras priima sprendimą savarankiškai, tačiau šis sprendimas negali prieštarauti argumentų logikai, todėl prokuroras įpareigojamas pradėti nusikalstamos veikos ikiteisminį tyrimą, jei teismas motyvuotai konstatavo šios veikos visuomeninę reikšmę.

432 Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 381.

433 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 42-1985. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-945-628/2008.

434 Pagal Konstituciją, *inter alia* jos 109 straipsnio 1 dalį, 118 straipsnio (2003 m. kovo 20 d. redakcija) 1 dalį, įstatymų leidėjas, reguliuodamas baudžiamąjį procesą, negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį teismas galėtų organizuoti ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauti. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 42-1985.

3.2. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens interesų apsauga

Konstitucinėje jurisprudencijoje kaltinimo perėmimo kriterijai išskiriami į dvi grupes pagal nusikalstamos veikos visuomeninę reikšmę ir nukentėjusiojo asmens galimybę ginti savo teises ir teisėtus interesus. Kitas atvejis, kai prokuroras turi pareigą pradėti BPK 407 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos ikiteisminį tyrimą, sietinas ne su nusikalstamos veikos charakteristikomis, o su nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens savybėmis, t.y., kai „BPK 407 str. nurodyta nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris apskritai negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valios ginti savo teisėtus interesus ir (arba) negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti tam tikrų veiksmų (imtis kitų priemonių), kuriais šiuos savo teisėtus interesus apginti, arba kuris (pats arba per teisėtą savo atstovą) gali išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus ir (pats arba per teisėtą savo atstovą) yra ją išreiškęs (kreipęsis į kompetentingą instituciją ar pareigūną), tačiau veiksmų, kuriuos jis gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti (kitų priemonių, kurių jis gali imtis) šiems savo teisėtiems interesams ginti, objektyviai negali pakakti, kad tie interesai būtų apginti, – nesvarbu, yra ar nėra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas.“⁴³⁵

Vadovaujantis Konstitucinio Teismo suformuotu išaiškinimu, atkreiptinas dėmesys į du BPK 409 straipsnio 1 dalies nuostatos, kurioje įtvirtinama prokuroro pareiga pradėti baudžiamąjį procesą nepriklausomai nuo nukentėjusio asmens skundo (jo teisėto atstovo pareiškimo) buvimo, aspektus. Pirma, prokurorui visais atvejais kyla pareiga ginti asmenį, kuris apskritai negali išreikšti valios ginti savo teisėtus interesus ir (arba) negali imtis kitų priemonių teisėtiems interesams apginti, nepriklausomai nuo nukentėjusio asmens valios išreiškimo. Antra, kai asmuo gali išreikšti valią dėl savo interesų gynimo, tačiau priemonių, kurių jis gali imtis, negali pakakti, kad tie interesai būtų apginti, prokurorui kyla pareiga ginti tokį asmenį tais atvejais, kai jis tokią valią yra išreiškęs. Šiuo atveju asmuo neturi galimybės pasinaudoti procesinėmis savo teisėmis, tačiau gali išreikšti principinę poziciją dėl savo teisių pažeidimo, todėl jis pats išreiškia valią dėl proceso inicijavimo. Priešingu atveju asmens gynyba, kai nukentėjęs asmuo to nepageidauja, būtų ne jo teisėtų interesų apsauga, o jo teisių pažeidimas. „Privataus kaltinimo byloje prokuroro palaikomas kaltinimas yra papildantis asmens pažeistų teisių gynybos mechanizmas, kuris gali veikti tik esant konkrečioms įstatyme numatytoms sąlygoms“.⁴³⁶ Priežastis, dėl kurių nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo negali efektyviai ginti savo interesų baudžiamajame procese, santykinai galima suskirstyti į dvi grupes:

1. nukentėjusiojo asmens ypatumai;
2. procesinės kliūtys.

3.2.1. Pažeidžiamo nukentėjusiojo interesų gynybos ypatumai

Diferencijuoto teisinio reguliavimo nustatymas tam tikrų asmenų, priklausančių skirtingoms kategorijoms, atžvilgiu, savaime neprieštarauja konstituciniam asmenų lygiateisiškumo principui, jeigu tarp šių asmenų yra tokio pobūdžio skirtumų, kurie tokį diferen-

435 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

436 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2514.

cijuotą reguliavimą daro objektyviai pateisinamą.⁴³⁷ Taigi specifinis privataus kaltinimo bylų proceso, kuriame dalyvauja pažeidžiami proceso dalyviai⁴³⁸ (nukentėjusieji), teisinis reguliavimas, tiksliau tariant, ribojimas savarankiškai įgyvendinti privataus kaltinimo teisę, yra konstituciškai pagrįstas. Šio ribojimo paskirtis yra veiksminga pažeidžiamų asmenų teisėtų interesų gynyba. Sprendžiant subjektų, kuriems kyla pareiga ginti asmenų, kurie patys negali ginti savo pažeistų teisių, klausimą, atsižvelgta į tai, kad privataus kaltinimo tvarka ginami privatūs asmens interesai, o privataus kaltinimo teisės įgyvendinimas yra dispozityvi nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė. Todėl ši pareiga pirmiausia kyla atstovams pagal įstatymą (BPK 53 straipsnis), o nesant tokių atstovų – įstatymo numatytais atvejais šeimos nariams ir artimiesiems giminaičiams (BPK 53 straipsnio 4 dalis).⁴³⁹ Ir tik tuo atveju, kai asmuo neturi atstovo pagal įstatymą ar šeimos narių bei artimų giminaičių (arba jie neveikimu pažeidžia atstovaujamojo teises) ir negali pasinaudoti įgaliotojo atstovo teikiama teisine pagalba, pareiga ginti šių asmenų pažeistus interesus kyla *ex officio* prokurorui. Taigi prokuroro dalyvavimas privataus kaltinimo bylų procese yra išimtinis ir galimas tik tada, kai pažeidžiamas asmuo objektyviai neturi kitų galimybių ginti savo teises.

437 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 20-967. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 100-2791. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 46-2219. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 134-6860.

438 Europos Komisijos 2013 m. lapkričio 27 d. rekomendacijoje „pažeidžiamais asmenimis“ (angl. *vulnerable persons*) laikomi asmenys, kurie negeba suprasti ir veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese dėl amžiaus, fizinės ar psichinės būklės. Nors rekomendacijoje numatytos procesinės apsaugos priemonės įtariamiesiems ir kaltinamiesiems, o šiame tyrime analizuojama nukentėjusiųjų teisės į teisimą įgyvendinimo galimybės, sąvoka „pažeidžiamas asmuo“ bus vartojama vadovaujantis būtent šiais kriterijais. Europos Komisijos 2013 m. lapkričio 27 d. rekomendacija 2013/C 378/02 dėl procesinių apsaugos priemonių baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiesiems pažeidžiamais asmenims OJ C 378. Zajančkauskienė, J. Specialioji pažeidžiamų įtariamųjų kaltinamųjų apsauga. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 326-330.

439 Specialiojoje normoje, reglamentuojančioje atstovavimą privataus kaltinimo bylų procese, nurodyta, kad teisėtas atstovas gali padėti ginti tik nepilnamečių ir asmenų, turinčių fizinės ir psichinės sveikatos sutrikimų, interesus (BPK 408 straipsnio 2 dalis). Bendrojoje normoje nurodyta, kad atstovas pagal įstatymą gali atstovauti ir asmeniui, įstatymų nustatyta tvarka pripažintam neveiksniui, taip pat prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi atstovo pagal įstatymą teisėmis procese gali būti leidžiama dalyvauti asmens, kuris dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui jų prašymu. Taigi specialiąja norma ribojamos nukentėjusių asmenų galimybės privataus kaltinimo procese ginti savo interesus pasitelkiant teisėtą atstovą. Privataus kaltinimo procese specialūs atstovavimo reglamentavimas neturėtų siaurinti asmenų, galinčių pasinaudoti atstovo pagal įstatymą arba asmens, kuriam leidžiama dalyvauti atstovo pagal įstatymą teisėmis, pagalba ginant savo teises, rato, todėl bendroji ir specialioji norma turėtų būti suderintos, numatant vienodas teises pasitelkti atstovą pagal įstatymą ar jo teisėmis dalyvaujantį asmenį tiek bendrojoje, tiek privataus kaltinimo proceso formoje. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 136-137.

Nukentėjusių asmenų (nusikaltimo aukų) pažeidžiamumą lemia nusikalstamos veikos pobūdis (nusikaltimai artimoje aplinkoje, seksualiniai nusikaltimai), nukentėjusio asmens objektyviosios savybės (amžius, psichikos sutrikimai, fizinė negalia) ir esamos ar galimos grėsmės.⁴⁴⁰ Privataus kaltinimo bylų proceso kontekste reikšmingas yra nukentėjusių asmenų pažeidžiamumas dėl jų objektyviųjų savybių. Analizuojant teismų praktiką, Konstitucinio Teismo jurisprudenciją bei baudžiamojo proceso teoriją, galima išskirti su nukentėjusiojo asmeniu susijusias aplinkybes, dėl kurių nukentėjęs asmuo negali įgyvendinti privataus kaltinimo teisės: tai amžius ir sveikatos būklė.

BPK 408 straipsnio 2 dalyje numatomas apribojimas savarankiškai įgyvendinti privataus kaltinimo teisę, kai asmuo dėl nepilnametystės, fizinių ar psichinių sutrikimų⁴⁴¹ negali pasinaudoti visomis nukentėjusiojo teisėmis. Tuomet paduoti pareiškimą ir palaikyti kaltinimą teisme gali jo teisėtas atstovas, kuris ir įgyja privataus kaltintojo statusą ir kaltinimą teisme palaiko vienas arba kartu su nukentėjusiuoju. Įstatymas numato teisę nukentėjusiajam palaikyti kaltinimą kartu su savo teisėtu atstovu net ir tada, kai jis pats savarankiškai negali būti privačiu kaltintoju. Šiuo atveju atstovas tampa teisiniu tinkamo nukentėjusio asmens teisių ir pareigų įgyvendinimo garantu, o nukentėjusiam asmeniui suteikiama dispozityvi teisė išreikšti savo valią net ir tuo atveju, kai visavertiškai jis negali įgyvendinti visų (tik tam tikrą dalį) privataus kaltintojo teisių ir pareigų. Taigi tokiu būdu užtikrinamas nukentėjusio asmens privataus kaltinimo teisės įgyvendinimas tiesiogiai bei tinkamas savo interesų gynimas per atstovą ir šios gynybos veiksmingumas.

Įstatymas gebėjimą įgyvendinti privataus kaltinimo funkciją sieja su gebėjimu pasinaudoti visomis nukentėjusiojo teisėmis. Tačiau pastebėtina, kad privataus kaltintojo teisių apimtis yra didesnė nei nukentėjusiojo, taip pat privataus kaltinimo funkcija suponuoja ir tam tikras pareigas baudžiamajame procese. Nukentėjusysis gali gebėti pasinaudoti savo teisėmis, tačiau jis turi teisę būti ir pasyviu baudžiamojo proceso dalyviu. Skirtingai nuo nukentėjusiojo, privatus kaltintojas, įgyvendindamas kaltinimo funkciją, privalo būti aktyvus proceso dalyvis. Privataus kaltinimo teisė yra dispozityvi teisė proceso inicijavimo stadijoje, t.y. pasirenkant, ar kreiptis į teismą, ar ne, tačiau nuo to momento, kai nukentėjusysis tampa privačiu kaltintoju, jis yra saistomas *onus probandi* ir pareigos aktyviai dalyvauti procese. Privataus kaltintojo neatvykimas į teisminį nagrinėjimą (išskyrus pateisinamas priežastis) sąlygoja proceso pabaigą, nesugebėjimas suformuluoti kaltinimo yra pagrindas atsisakyti pradėti privataus kaltinimo bylų procesą, o nesugebėjimas įrodyti kaltinime nurodytos nusikalstamos veikos nulemia išteisinamąjį nuosprendį. Nukentėjusiojo klaidos neturi tokios lemiamos įtakos proceso eigai. Prie nukentėjusiojo teisių gynimo viešojo kaltinimo procese teismo nagrinėjimo metu prisideda prokuroras, o privatus kaltintojas pats atsakingas už veiksmingą kaltinimo funkcijos įgyvendinimą ir savo teisių gynybą. Jo procesinis statusas apima ir nukentėjusiojo teises, ir kaltintojo pareigas, todėl tai, kad asmuo geba pasinaudoti nukentėjusiojo teisėmis, negali būti pripažinta pakankamu pagrindu vertinant jo gebėjimą įgyvendinti privataus kaltinimo teisę ar imtis pakan-

440 Walklate, S. *Handbook of Victims and Victimology*. Portland: Willan Publishing, 2007, p. 287.

441 Šiame darbe psichikos sutrikimų terminijos probleminiai aspektai analizuojami nebus. Šia tema: Zajančkauskienė, J. Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 292-300. Zajančkauskienė, J. Der Strafprozess mit Teilhabe von Menschen mit Behinderungen. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119): 331-349.

kamai priemonių savo interesams apginti. Taigi darytina išvada, kad privatus kaltintojas gali būti tas asmuo, kuris gali pasinaudoti visomis nukentėjusiojo teisėmis ir vykdyti visas privataus kaltintojo pareigas.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje gebėjimas būti privačiu kaltintoju siejamas su gebėjimu išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus ir (arba) atlikti tam tikrus veiksmus (imtis kitų priemonių), kurių objektyviai pakaktų, kad jo interesai būtų apginti.⁴⁴² Šie asmens gebėjimai nagrinėtini baudžiamojo procesinio veiksnio sampratos kontekste.⁴⁴³ Baudžiamajame procese teismumas ir veiksnumas susijęs su asmens amžiumi, jo fiziniu išsivystymu ir socialine branda, leidžiančia jam teisingai suvokti bylos aplinkybes, pareigūnų priimamus sprendimus, taip pat suvokti tiek savo veiksmų, tiek ir jo interesams darančių įtaką veiksmų reikšmę ir pasekmes.⁴⁴⁴

Baudžiamojo proceso teorijoje paprastai analizuojamas įtariamojo (kaltinamojo) procesinis veiksnumas, todėl procesinis veiksnumas aiškinamas kaip gebėjimas pasinaudoti savo teise į gynybą. Tačiau manytina, kad aplinkybės, dėl kurių asmuo negali pasinaudoti savo teise į gynybą, sudaro pagrindą konstatuoti asmens negebėjimą tinkamai ginti ir kitų savo teisių ir teisėtų interesų, taip pat pasinaudoti nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teisėmis. Savarankiškai įgyvendinti savo procesinį statusą privatus kaltintojas gali tada, kai teisingai suvokia faktines bylos aplinkybes, kuriomis grindžiamas kaltinimas, supranta savo procesinių teisių ir pareigų turinį, teismo proceso bei teismo atliekamų veiksmų tikslą ir reikšmę, geba visavertiškai dalyvauti procese naudodamasis jam suteiktomis procesinėmis priemonėmis.⁴⁴⁵

Nukentėjusiojo baudžiamojo procesinio veiksnio vertinimo ypatumus lemia nukentėjusiojo procesinės padėties ypatumai. Nors nukentėjusiojo procesinis veiksnumas glaudžiai susijęs su gebėjimu duoti parodymus, tačiau reikalauja daugiau gebėjimų: suprasti nusikaltimo pobūdį (esmę), dėl to vykstantį teismo procesą, sugebėti atkurti pakankamai detalių apie nusikalstamą veiklą ir jas išreikšti verbaliniu būdu, sugebėti suprasti ir naudotis savo procesinėmis teisėmis ir atlikti pareigas.⁴⁴⁶ Todėl psichikos sutrikimai,

442 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

443 Baudžiamojo proceso dalyvio procesinis veiksnumas apibūdina psichinį ir fizinį asmens gebėjimą savarankiškai atlikti proceso veiksmus ar juose dalyvauti, t.y. sąmoningai naudotis procesinėmis teisėmis ir įgyvendinti pareigas. Nukentėjusiųjų klasifikaciją priklausomai nuo veiksnio pateikia Larin, A. M. *Zashchita prav poterpevshego v ugovnom processe* [Protection of Victims' Rights in Criminal Procedure]. Moskva: Bek, 1993, p. 108-109. Zajančkauskienė, J. Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė. In Ancelis, P., Ažubalytė, R., Belevičius, L. et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009: 302-303. Zajančkauskienė, J. Prozessuale Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten). *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 245-259.

444 Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 100.

445 Zajančkauskienė, J. Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 303. Zajančkauskienė, J. Prozessuale Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten). *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 245-259.

446 Petersilia, J. R. Crime Victims with Developmental Disabilities: A Review Essay. *Criminal Justice and Behavior*. 2001, 28: 681.

netrukdamys gebėjimui duoti parodymus byloje, gali būti kliūtis pripažinti visišką nukentėjusiojo baudžiamąjį procesinį veiksnumą, kas sąlygotų išvadą, jog asmuo negali visa apimtimi savarankiškai ginti savo teisių ir atstovauti savo interesų, *inter alia* įgyvendinti privataus kaltinimo teisės ir privataus kaltintojo pareigų.

Teismo psichiatrijoje su nukentėjusiojo procesiniu statusu siejamos bejėgiškos padėties ir gebėjimo duoti parodymus kategorijos.⁴⁴⁷ Probleminėje situacijoje atsiduria asmenys, kurie nėra pripažinti neveiksniais, tačiau kyla abejonų dėl jų gebėjimo ginti savo teises. Tačiau ekspertinis tyrimas, vertinant asmens gebėjimą imtis priemonių, kurių objektyviai pakaktų, kad jo teisėti interesai būtų apginti, ir efektyviai įgyvendinti privataus kaltinimo teisę, negalimas, kadangi jis nėra proceso dalyvis, be to, tai nepateisinamai apsunkintų procesą. Todėl asmens gebėjimas imtis pakankamai priemonių savo interesams apginti priklauso nuo subjektyvaus tokį sprendimą priimančio subjekto vertinimo. Toks vertinimas privalo būti motyvuotas, t.y. turi būti pagrįstas juridinio ir medicininio kriterijų vienybe. Esant pagrindui konstatuoti medicininį ir juridinį kriterijų, galima daryti pagrįstą išvadą, kad asmuo negebės apginti savo teisių. Kitais atvejais turi būti įvertinta, ar tų priemonių, kurių asmuo, turintis psichinių sutrikimų, yra pajėgus imtis, pakanka jo interesams apginti. Tokiu atveju iškilus klausimui dėl asmens gebėjimo savarankiškai ginti savo interesus privataus kaltinimo tvarka sprendimas grindžiamas tik subjektyviu vertinimu.

Fiziniai sutrikimai⁴⁴⁸ taip pat gali būti kliūtis ginti savo teises. Medicininis kriterijus padeda įvertinti objektyvią situaciją (pvz. judėjimo negalią), tačiau ar asmuo pajėgus apginti savo teises, ar ne, išlieka vertinimo kriterijumi. Asmuo, kuris dėl fizinių sutrikimų be kitų asmenų pagalbos negali kalbėti, skaityti, rašyti, negali ir visavertiškai dalyvauti baudžiamajame procese, pats parengti procesinių dokumentų, dalyvauti žodiniame bylos nagrinėjime, todėl darytina išvada, kad ir priemonių, kurių jis gali imtis pats, negali pakakti, kad jo teisėti interesai būtų apginti. Tačiau bet kuri liga ar būklė, dėl kurios asmeniui nustatomas neįgalumas,⁴⁴⁹ nėra ir negali būti jo procesinio neveiksnumo priežastimi. To-

447 Bejėgiškumas teismo psichiatrijos vertinimu charakterizuojamas juridinio ir medicininio kriterijų vienybe, nors bejėgiška būklė gali būti ir nesusijusi su psichikos sutrikimais. Gebėjimas teisingai suvokti turinčias reikšmės bylai aplinkybes sietinas su kognityviniais sugebėjimais, o gebėjimas duoti teisingus parodymus – su gebėjimu laisva valia reguliuoti poelgius įgyvendinant procesines funkcijas. Tkachenko, A. A. *Sudebnaja psichjatrija: konsultirovanie advokato* [Forensic Psychiatry: Counseling Defence Lawyers]. Moskva: Logos, 2006, p. 338-342.

448 Zajančkauskienė, J. Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisė samprata ir reikšmė. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 313-319.

449 Neįgalumo lygis nustatomas kompleksiskai vertinant asmens sveikatos būklę, galimybes būti savarankiškai kasdienėje veikloje, galimybes ugdytis, aplinkos veiksnių įtaką ir kitus svarbius aspektus (19 straipsnio 3 dalis). Lietuvos Respublikos neįgalųjų socialinės integracijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 83-2983.

4.1. sunkaus neįgalumo lygis – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, aplinkos veiksnių neigiamo poveikio žymiai sumažėjusios galimybės ugdytis, dalyvauti, veikti ir būtina nuolatinė kitų žmonių slauga, priežiūra, pagalba;

4.2. vidutinio neįgalumo lygis – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, aplinkos veiksnių neigiamo poveikio sumažėjusios galimybės ugdytis, dalyvauti, veikti ir reikia nuolatinės kitų žmonių priežiūros, pagalbos;

kios nuomonės laikomasi ir teismų praktikoje.⁴⁵⁰

Atsižvelgiant į tai, kad privatus kaltintojo teisinis statusas suponuoja didelę atsakomybę, asmenų su psichikos ar fiziniais sutrikimais teisinė padėtis *a priori* yra sudėtingesnė, o jų interesų apsauga reikalauja didesnio dėmesio. Tokių asmenų socialinis pažeidžiamumas, apsunkinta adaptacija ir integracija visuomenėje visais atvejais suponuoja ir didesnę jų, kaip baudžiamojo proceso dalyvių, pažeidžiamumą. Sprendžiant klausimą, ar nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo gali veiksmingai įgyvendinti privataus kaltinimo teisę, būtina išsiaiškinti, ar pakanka veiksmų (priemonių), kurių asmuo savarankiškai gali imtis. Todėl net ir veiksnus asmuo gali būti pripažintas negalinčiu įgyvendinti visų nukentėjusiojo teisių ir privataus kaltintojo pareigų.

Konstatavus, kad nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo negali visavertiškai ginti savo interesų ir veiksmingai įgyvendinti privataus kaltinimo teisės, iškyla klausimas, kam kyla pareiga ginti šių asmenų interesus. Šis aspektas aktualus sprendžiant, ar būtina dalyvauti prokurorui. Prokuroras, spręsdamas, ar jis turi pareigą ginti asmens teises perimdamas valstybinį kaltinimą privataus kaltinimo byloje, turi įvertinti asmens motyvą, kuri gali padėti suvokti aplinkybes, galinčias būti priežastimi juridiniam kriterijui konstatuoti. Deja, asmenų su psichikos sutrikimais, tiek įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, tiek nukentėjusių nuo jų, integracija baudžiamosios justicijos sistemoje yra itin sudėtinga.⁴⁵¹ Apsunkintas bendravimas su specialių poreikių asmenimis, ypač tokia sudėtingame mechanizme kaip baudžiamasis procesas, bei specialių žinių trūkumas praktikoje gali lemti nenorą imtis iniciatyvos ginant jų teises, net ir tais atvejais, kai įstatymas numato tokią pareigą.

Kita su nukentėjusiojo asmeniu susijusi aplinkybė, galinti sukliudyti veiksmingai ginti savo interesus ir įgyvendinti procesines teises ir pareigas, yra amžius. Amžius kaip baudžiamojo procesinio veiksnio kriterijus apima nepilnamečius nukentėjusiuosius (BPK 53 straipsnio 1 dalis)⁴⁵² ir asmenis, kurie dėl senatvės negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis (BPK 53 straipsnio 4 dalis). Taigi vertinant gebėjimą visavertiškai ginti savo teises privataus kaltinimo tvarka, išskirtinos dvi grupės nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų: vaikai ir pagyvenę žmonės.

4.3. lengvo neįgalumo lygis – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, aplinkos veiksnių neigiamo poveikio nežymiai sumažėjusios galimybės ugdytis, dalyvauti, veikti.

Neįgalumo lygio nustatymo kriterijų ir tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005 m. kovo 23 d. įsakymu Nr. V-188/A1-84/ISAK-487. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 39-1277.

450 „Teismui pateiktas O. V. vardu išduotas neįgaliojo pažymėjimas nėra pakankamas argumentas, kad būtų sprendžiamas klausimas dėl negalimumo nagrinėti O. V. skundą privataus kaltinimo tvarka (BPK 409 straipsnis)“. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-945-628/2008. „Sunki sveikatos būklė nepripažįstama pakankamu pagrindu konstatuoti, kad asmuo negali pats ar per atstovą ginti savo teisių“. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. lapkričio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-923-628/2013.

451 Petersilia, J. R. Crime Victims with Developmental Disabilities: A Review Essay. *Criminal Justice and Behavior*. 2001, 28: 680.

452 BPK teisiškai svarbi yra pilnametystės riba: jaunesniems nei 18 metų asmenims, dalyvaujantiems baudžiamajame procese, taikomos specifinės proceso taisyklės. Tokia pati amžiaus riba numatyta ir Vaiko teisių konvencijoje. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

Kai kurie mokslininkai teigia, kad teisė paduoti privataus kaltinimo skundą turi būti suteikta visiems asmenims, nepriklausomai nuo amžiaus ir psichikos sveikatos, kadangi tai – sudėtinis teismo elementas.⁴⁵³ Kitos nuomonės šalininkai šį momentą sieja su nukentėjusiojo ir kaltinamojo lygiateisiškumu, pagrįsdami šį faktą tuo, kad amžius, nuo kurio atsiranda baudžiamasis procesinis veiksnys nukentėjusiajam turi būti toks pat kaip ir kaltinamajam, todėl teigiama, kad ir nukentėjusiojo teisė paduoti privataus kaltinimo skundą turėtų būti suteikiama nuo 16 metų.⁴⁵⁴ Tokia motyvacija nelaikytina pagrįsta, kadangi asmuo, nesulaukęs pilnametystės, laikytinas ribotai veiksniumi ir dėl psichinės, fizinės ir socialinės brandos ir socialinės patirties trūkumo negali visa apimtimi pats įgyvendinti savo baudžiamųjų procesinių teisių ir pareigų.⁴⁵⁵ Šiuo atveju amžius ir branda yra atitinkamo proceso dalyvio teisinio statuso įgijimo prielaida.⁴⁵⁶ Todėl gebėjimas įgyvendinti privataus kaltinimo teisę sietinas su baudžiamojo procesinio veiksnio atsiradimo momentu.

Asmens pripažinimas procesiškai veiksniumi baudžiamajame procese priklauso nuo socialinio vaidmens, kurį jis pajėgus įgyvendinti baudžiamajame procese. Amžius kaip kriterijus apibūdina individo gebėjimą orientuotis visuomenėje pasirenkant vienas ar kitas visuomenines vertybes ir gebėjimą pagal savo intelektą įgyvendinti atitinkamo baudžiamojo proceso dalyvio vaidmenį.⁴⁵⁷ Specialia sąlyga pripažintinas proceso dalyvių socializacijos laipsnis, kuris suprantamas kaip atitinkamos individo socialinės patirties buvimas. Nepilnamečiai asmenys⁴⁵⁸ neturi tokios patirties, kuri leistų jiems savarankiškai ginti teisme nusikalstama veika pažeistus jų interesus, o jų dalyvavimas procese be atitinkamos įstatyminių atstovų ar prokuroro pagalbos būtų neefektyvus. Privatus kaltintojas turi ne tik teisę į baudžiamąjį ieškinį, bet ir procesines pareigas, kurios net ir suaugusiam asmeniui, neturinčiam patirties teisės srityje, yra sudėtingos. Preziumuoti, kad nurodyto amžiaus pasiekimas reiškia pakankamą socialinę brandą, leidžiančią nukentėjusiajam pagrįstai vertinti padarytos jo atžvilgiu veikos padarinius jo interesams bei savarankiškai įgyvendinti privataus kaltinimo teisę juos ginant, būtų per drąsu. „*Nepilnametis nukentėjusysis yra laikomas nevisiškai procesiškai veiksniumi, todėl turi būti numatytos procesinės priemonės, užtikrinančios nepilnamečio nukentėjusiojo teisių ir pareigų įgyvendinimą*

453 Katkalo, S. I., Lukashovich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 124.

454 Shumilina, O. Ju. *Processualnoe polozhenie poterpervshego po delam chastnogo obvinenija* [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Krasnojarsk, 2003, p. 91. Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 56-57.

455 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 74.

456 Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 162.

457 Shumilina, O. Ju. *Processualnoe polozhenie poterpervshego po delam chastnogo obvinenija* [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Krasnojarsk, 2003, p. 90.

458 Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

[...]“⁴⁵⁹ Manytina, kad nepilnamečių nukentėjusiųjų teisė inicijuoti procesą turi būti įgyvendinama per nukentėjusiojo atstovus pagal įstatymą, tokiu būdu užtikrinant tinkamą nepilnamečio interesų atstovavimą privataus kaltinimo procese. Prokuroras nepilnamečių asmenų interesus turėtų ginti tais atvejais, kai atstovas pagal įstatymą yra nusikalstamą veiką nepilnamečio nukentėjusiojo atžvilgiu padaręs asmuo arba atstovai pagal įstatymą dėl tam tikrų priežasčių negali visavertiškai atstovauti nepilnamečio asmens pažeistų teisių⁴⁶⁰ ir tokiu savo neveikimu pažeidžia nukentėjusio vaiko teises. Tokie prokuroro įgalinimai grindžiami *parens patriae* doktrina, kuri reiškia valstybės teisę veikti prieš smurtaujančius ar neveiklius (angl. *abusive or negligent*) tėvus, globėjus, įstatyminius atstovus ir veikti kaip vaiko (ar plačiąja prasme – bet kokio asmens, kuriam reikalinga apsauga) „tėvui“. *Parens patriae* doktrina gali būti pasitelkiama ir aiškinant valstybės teisę paduoti ieškinį (taip pat ir baudžiamąjį) vietoj tėvų (*in loco parentis*) šių asmenų naudai.⁴⁶¹

Taip pat išskirtina kita nukentėjusių asmenų, negalinčių ginti savo teisių dėl amžiaus, grupė. Tai pagyvenę žmonės.⁴⁶² Psichologų nuomone, pagyvenusių žmonių socialinei grupei priskirtiniems asmenims yra būdingi fiziniai, intelektiniai ir psichologiniai pokyčiai,⁴⁶³ kurie lemia pagyvenusių žmonių socializacijos apribojimus. Daugelis žmonių susiduria su žinių apie baudžiamąjį procesą trūkumu: jie nežino, ko tikėtis iš baudžiamosios justicijos sistemos, bijo padaryti klaidų ir pakenkti savo įvaizdžiui. Tai kelia susirūpinimą bet kokios amžiaus grupės nukentėjusiems nuo nusikaltimų asmenims, tačiau pagyvenusiesiems žmonėms gali būti dar sunkiau dėl jiems bendrai būdingo padidėjusio nerimo jausmo, sunkumų pakeisti rutininę komforto zoną ir priimti sprendimus naujose situaci-

459 Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 164.

460 Shumilina, O. Ju. *Processualnoe polozhenie poterpervshego po delam chastnogo obvinenija* [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Krasnojarsk, 2003, p. 93.

461 Roberson, C. *Juvenile Justice: Theory and Practice*. Boca Raton, London, New York: CRC Press Taylor and Francis Group, 2010, p. 23. Hae-June, A. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solicitude: The Overarching Sentiment of the Parens Patriae Doctrine. *Ecology Law Quarterly*. 2010, 37: 625-652. Mayo, J. I. Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as Parens Patriae. *Journal of Juvenile Law*. 1981, 5: 90-98.

462 BPK 53 straipsnio 4 dalies atstovo pagal įstatymą kontekste taip pat išskiriama pagyvenusių žmonių amžiaus grupė, kurie įstatyme siejami su „senatvės“ kategorija.

463 Pagyvenusiesiems žmonėms būdingas bendras suvokimo, atminties funkcijų, naujų įgūdžių išmokimo, motorinių užduočių atlikimo ir bendrai centrinės nervų sistemos veiklos sulėtėjimas, jutiminio slenksčio žemėjimo tendencija (registruojama tik aštresnių dirgiklių diferenciacija). Taip pat pažymėtina, kad fizinis funkcionavimas didėjant amžiui (virš 50 m.) reikalauja vis didesnio dėmesio, fizinį ir psichinių pastangų labiausiai dėl sulėtėjusios nervų sistemos veiklos. Susijusiems su amžiumi kognityviniams pokyčiams priskirtinas gebėjimo koncentruoti dėmesį susilpnėjimas, vykstantis kartu su sumažėjusiu gebėjimu ignoruoti nereikšmingą informaciją. Naujų įgūdžių įsisavinimas tampa sudėtingesnis, o didėjantis nelankstumas neigiamai paveikia gebėjimą spręsti naujas (neįprastas) problemas ir bendrai adaptuotis naujose sąveikose (bendravime). Taip pat yra įrodytas padidėjęs atminties deficitas, ypatingai trumpalaikės atminties ir laiko bei erdvės santykio suvokimas. Emociniams pokyčiams, kurie tipiški lydi senėjimą, priskirtini padidėjęs atsargumas (ir sumažėjęs noras rizikuoti), motyvacijos pokyčiai. Hirschel, J. D., Rubin, K. B. Special Problems Faced by the Elderly Victims of Crime. *Journal of Sociology and Social Welfare*. 1982, 9: 358.

jose.⁴⁶⁴ Bendrosios teisės tradicijos šalyse automatiškai tikrinamas pagyvenusio amžiaus liudytojų patikimumas dėl egzistuojančių stereotipinių įsitikinimų dėl jų susilpnėjusių jutimų (klauso, regėjimo ir kt.). Tačiau kontinentinės teisės tradicijos šalyse *de facto* preziumuojamas liudytojų patikimumas, jei neįkyla abejonų, kad yra priešingai. Remiantis psichologiniais tyrimais galima daryti prielaidą, kad dėl nepasitikėjimo savimi pagyvenę žmonės teisme gali būti mažiau patikimi liudytojai nepriklausomai nuo jų realių suvokimo gebėjimų. Šios priežastys gali sukelti minėtų asmenų nenorą kreiptis į teisėsaugos institucijas ginti savo pažeistas teises ir interesus.⁴⁶⁵ Visgi asmens senyvas amžius savaime nėra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad asmuo negali ginti savo teisių, todėl kiekvienu atveju būtina įvertinti esamus fizinius ir psichikos sutrikimus, kurie sumenkina asmens galimybes savarankiškai ginti savo interesus.⁴⁶⁶ Konstatavus, kad asmuo dėl senyvo amžiaus keliamų sveikatos problemų ar (ir) socializacijos sunkumų, savarankiškai negeba ginti savo pažeistų interesų, teismas nutartimi gali leisti atstovo pagal įstatymą teisėmis procese dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės (taip pat neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių) negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui (BPK 53 straipsnio 4 dalis). Taigi pareiga užtikrinti, kad būtų tinkamai ginamos pagyvenusio asmens teisės ir teisėti interesai, pirmiausia kyla jo šeimos nariams ir artimiesiems giminaičiams, ir tik nutačius, kad šie asmenys neveikimu pažeidžia pagyvenusio žmogaus teisėtus interesus ar tokių asmenų nukentėjęs asmuo neturi, tokia pareiga kyla prokurorui.

Taigi nors asmens gebėjimas visavertiškai ginti savo teises privataus kaltinimo tvarka doktrinoje ir gali būti apibūdinamas objektyviais psichinės ir fizinės sveikatos bei amžiaus kriterijais, tačiau praktikoje yra gana subjektyvus ir sunkiai pagrindžiamas dėl specialių žinių poreikio vertinant baudžiamojo proceso tvarka asmens gebėjimus ir neapibrėžtos asmens procesinės padėties (negalimumo pasinaudoti specialiosiomis žiniomis). Subjektyvusis faktorius gali nulemti situacijas, kai asmenų, kurie negali savarankiškai pasinaudoti savo procesinėmis teisėmis ir įgyvendinti procesinių pareigų, teisės ir teisėti interesai lieka neapginti būtent dėl kliūčių objektyviai ir teisingai įvertinti jų gebėjimus, todėl kyla prielaidos pažeisti nukentėjusio asmens teisę į teismą.

3.2.2. Procesinės kliūtys nukentėjusiam nuo nusikalstamos veikos asmeniui ginti savo interesus

Viešojo kaltinimo būtinumą gali nulemti procesinės kliūtys nukentėjusiam asmeniui įgyti privataus kaltintojo statusą. Pirmiausia būtina apibrėžti procesinių kliūčių sąvoką.

464 Hirschel, J. D., Rubin, K. B. Special Problems Faced by the Elderly Victims of Crime. *Journal of Sociology and Social Welfare*. 1982, 9: 364. Neanalizuojant fizinių ir ekonominių viktimizacijos pasekmių, dėl paminėtų su amžiumi pokyčių susidūrimas su baudžiamosios justicijos sistema sudaro vyresniems žmonėms papildomų sunkumų. Galimai kaltininko atsakomosios reakcijos baimė ir baimė bendrauti su pareigūnais (oficialiais asmenimis) gali tapti pagyvenusių žmonių, nukentėjusių nuo nusikalstamos veikos, nesikreipimo į teisėsaugos institucijas priežastimi. Be to, galimai baimė atrodyti kvailai gali paskatinti nutylėti skriaudą, kai kaltininkas pasinaudojo nukentėjusiojo patiklumu.

465 Hirschel, J. D., Rubin, K. B. Special Problems Faced by the Elderly Victims of Crime. *Journal of Sociology and Social Welfare*. 1982, 9: 364.

466 Zajančkauskienė, J. Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 320.

Procesinėmis kliūtimis baudžiamajame procese vadinamos baudžiamojo proceso metu susiklostančios tam tikros faktinės ar teisinės aplinkybės, dėl kurių atskiro procesinio veiksmo atlikimas ar sprendimo priėmimas tampa negalimas, jis turi būti atidėtas, iki šios aplinkybės išnyks, arba procese turi būti sugrįžta į pirmesnę proceso stadiją tam, kad jos būtų pašalintos, taip pat tokios aplinkybės, dėl kurių visas procesas tampa negalimas ir jis turi būti nutrauktas.⁴⁶⁷ Šiame darbe procesinės kliūtys bus analizuojamos kaip aplinkybės, dėl kurių nukentėjęs asmuo negali ginti savo teisių privataus kaltinimo tvarka. Kadangi tai nepagrįstai riboja asmens teisę kreiptis į teismą, jos turi būti pašalintos įprasto proceso numatytais priemonėmis. Pašalinus procesines kliūtis, nukentėjęs asmuo įgauna procesines galimybes pats kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka, o nesant galimybių šias kliūtis pašalinti, procesas turi pereiti iš privataus į viešo kaltinimo procesą.

Nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo nėra žinomas

Vienas iš svarbių atvejų, dėl kurių asmuo negali ginti savo teisėtų interesų privataus kaltinimo tvarka, yra *expressis verbis* nurodytas BPK 409 straipsnio 3 dalyje. Situacija, kai nukentėjęs asmuo nežino asmens, kuris įvykdė nusikalstamą veiką (nenustatė tapatybės ar nežino anketinių duomenų, būtinų nurodyti privataus kaltinimo skunde), lemia objektyvias kliūtis nukentėjusiam asmeniui kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynbos. Ši aplinkybė teisiniame reguliavime pripažįstama procesine kliūtimi privataus kaltinimo procesui, todėl šiuo atveju procesas vyksta bendra tvarka.⁴⁶⁸ Konstitucinėje jurisprudencijoje pateiktas vertinimas, kad BPK 409 straipsnį papildžius nauja 3 dalimi buvo „ne įtvirtinta tokia iš esmės nauja nuostata, kurios nebūtų buvę galima kildinti iš ankstesnių šio straipsnio formuluočių, bet teisinis reguliavimas buvo sukonkretintas tuo aspektu, kad buvo *expressis verbis* nurodyta viena iš svarbių priežasčių, dėl kurių asmuo negali ginti teisėtų savo interesų ir dėl to prokuroras, gavęs nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą, privalo pradėti baudžiamąjį procesą dėl LR BPK 407 straipsnyje (2003 m. birželio 19 d. redakcija) nurodytos nusikalstamos veikos.“⁴⁶⁹ Tokia išvada galėjo būti daroma, sistemiškai aiškinant baudžiamojo proceso nuostatas dėl prokuroro vaidmens baudžiamajame procese, tačiau iki šios nuostatos įtvirtinimo BPK kilo teisės taikymo problemų. Atsižvelgiant į tai, kad ankstesnis reglamentavimas praktikoje buvo aiškinamas klaidingai, pažeidžiant asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų teisę į teismą, teisinio reguliavimo sukonkretinimas išsprendė įstatymo taikymo sunkumus.

Praktikoje išsiskyrė nuomonės dėl to, ar pradėjus ikiteisminį tyrimą pagal nukentėjusiojo prašymą privataus kaltinimo byloje, kai kaltininkas nėra žinomas, o ikiteisminio

467 Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija (teisė). Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 39.

468 BPK 409 str. buvo papildytas 3 dalimi, nurodančia, kad tais atvejais, kai nežinomas asmuo, galimai įvykdęs nusikalstamą veiką, ikiteisminis tyrimas turi būti pradedamas ir vykdomas bendra tvarka. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 65, 94, 103, 109, 139, 151, 154, 158, 168, 181, 218, 220, 225, 232, 237, 239, 240, 306, 313, 346, 360, 364, 370, 377, 403, 409, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 446, 456, 457, 458 straipsnių ir XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 115-4276.

469 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

tyrimo metu kaltininką nustačius, ikiteisminis tyrimas turi būti tęsiamas bendra tvarka ir valstybinį kaltinimą turi palaikyti prokuroras, ar ikiteisminis tyrimas turi būti nutraukiamas BPK 417 straipsnyje numatyta tvarka ir nukentėjusiajam išaiškinama teisė kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Vilniaus apygardos teismo nutartyje išdėstyta pozicija, kad „jeigu nuo nusikalstamos veikos, nurodytos LR BPK 407 straipsnyje, nukentėjusiojo pažeistos teisės ir teisėti interesai buvo pradėti ginti bendra tvarka, buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, bendra tvarka šis procesas ir turėjo būti užbaigtas“.⁴⁷⁰ Nors nukentėjusysis gali būti suinteresuotas, kad prokuroras tęstų ikiteisminį tyrimą, jį baigęs perduotų bylą į teismą bendra tvarka ir palaikytų valstybinį kaltinimą, tačiau taip iškreipiama privataus kaltinimo instituto esmė. Asmens, kurio tapatybė nėra žinoma nukentėjusiajam, teisinė padėtis tampa sudėtingesnė lyginant su asmeniu, kuris nukentėjusiajam yra žinomas. Vien ta aplinkybė, kad veikos padarymo momentu ar iškart po jos padarymo kaltininko asmenybė yra nustatyta, negali nulemti kaltinamojo teisinės padėties. Prokurorui palaikant valstybinį kaltinimą, kaltininkas netenka galimybės pasinaudoti BPK 413 straipsnyje numatytu susitaikymo institutu. Poziciją dėl būtinumo tinkamai išaiškinti kaltininkui ir nukentėjusiajam galimybę susitaikyti dėl privataus kaltinimo veikos ne kartą išsakė ir LAT.⁴⁷¹ Nesuteikiant galimybės susitaikyti, kaltinamojo padėtis nepagrįstai pasunkinama, kas „kasacinės instancijos teismo praktikoje laikoma esminių BPK pažeidimu, nes nukentėjusiajam ir kaltinamajam yra atimama galimybė susitaikyti, galbūt susitarant dėl žalos atlyginimo, ir pasiekti baudžiamojo proceso tikslus atkuriant teisinę santarvę racionaliausiu keliu“.⁴⁷² Taigi pritartina pozicijai, kad, išnykus pagrindui, dėl kurio privataus kaltinimo procesas negalimas, ikiteisminis tyrimas turi būti nutraukiamas, o nukentėjusiajam išreikškus valią, pradedamas privataus kaltinimo procesas. Šiuo atveju nuostatos, kad procesas vyksta bendra tvarka, paskirtis yra numatyti mechanizmą, užtikrinantį nukentėjusio asmens teisę į teismą. Todėl aplinkybė, kad pradinėje proceso stadijoje nusikalstamą veiką padaręs asmuo nėra žinomas, nelaikytina pagrindu pereiti iš privataus kaltinimo į viešąjį, o vertintina kaip instrumentas padėti nukentėjusiam asmeniui įgyvendinti privataus kaltinimo teisę nustatant nusikalstamą veiką padariusį asmenį. Darytina išvada, kad, nustačius nusikalstamą veiką padariusį asmenį, procesinė kliūtis, nurodyta BPK 409 straipsnio 3 dalyje, pašalinama ir nukentėjusiam asmeniui sudaroma galimybė priimti sprendimą dėl nustatyto asmens patraukimo baudžiamajon atsakomybėn privataus kaltinimo tvarka, taigi nelieka pagrindo prokurorui palaikyti valstybinį kaltinimą. Valstybinis kaltinimas tokiu atveju gali būti palaikomas prokuroro reikalavimu, jei yra kiti pagrindai valstybiniam kaltinimui palaikyti.

Nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisinę neliečiamybę

Panaši situacija susiklosto ir tais atvejais, kai kaltininkas yra asmuo, dėl kurio patraukimo baudžiamajon atsakomybėn reikalingas atitinkamos institucijos leidimas. BPK ne-

470 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. gegužės 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-357-495/2009.

471 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-178/2010, 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-240/2013, 2011 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-615/2011, 2012 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-580/2012, 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-248/2013. *Teismų praktika*. 2012, 38, p. 319-325.

472 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-283/2012.

reglamentuoja privataus kaltinimo proceso ypatumų teisinę neliečiamybę turinčio asmens atžvilgiu. Atsakymo, kaip spręsti iškilusius teisinius sunkumus šiame procese, nerandame ir specialiosiose normose, reglamentuojančiose baudžiamojo proceso ypatumus asmeniui, kuris pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ar tarptautinės teisės normas turi imunitetą nuo patraukimo baudžiamajon atsakomybėn, asmeniui, kuris baudžiamajon atsakomybėn gali būti patrauktas tik kompetentingos institucijos leidimu arba kuris pagal tarptautinės teisės normas turi imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos (BPK 3² straipsnio 1 dalis).⁴⁷³ Šios nuostatos numato apribojimus, kai baudžiamasis procesas vykdomas teisinį imunitetą turinčio asmens atžvilgiu, t.y. jam negali būti surašytas pranešimas apie įtariamą, jis negali būti apklausiamas kaip įtariamasis ar pripažįstamas įtariamuoju, negali būti suimamas ar kitaip suvaržoma jo laisvė, tačiau nedraudžia baudžiamojo proceso pradėti. Tokių nuostatų taikymas, esant įprastai baudžiamojo proceso formai, nekelia abejonių, tačiau privataus kaltinimo procese nesant ikiteisminio tyrimo stadijai būdingo proceso dalyvio – įtariamojo – iškyla klausimas, iki kurio momento privataus kaltinimo procesas gali vykti ir kuriame etape turi būti gaunamas kompetentingos institucijos leidimas patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn.

Nukentėjusio asmens privataus kaltinimo skundas kartu yra ir dokumentas, kuriuo formuluojamas kaltinimas konkrečiam asmeniui (skunde įvardijamas įtariamuoju, kadangi skundo padavimo momentu jis dar nėra įgijęs kaltinamojo procesinio statuso). Privataus kaltinimo procesas pradedamas ne dėl nusikalstamos veikos fakto (*in rem*), o prieš asmenį (*in personam*).⁴⁷⁴ Tačiau kaltinamojo procesinio statuso atsiradimo momentas siejamas su teisiavimo posėdžio pradžia, todėl BPK numatyti teismo veiksmai iki nutarties privataus kaltinimo skundą perduoti nagrinėti teisiamaajame posėdyje nelaikytini varžančiais imunitetą turinčio asmens teises ir pažeidžiančiais jo teisinę neliečiamybę. Tik priėmus šią nutartį nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo įgyja kaltinamojo teisinį statusą, kuris suponuoja galimybę jo atžvilgiu taikyti procesinės prievartos priemones ir varžyti jo teises. Todėl darytina išvada, kad privataus kaltinimo bylų procesas prieš asmenį, turintį teisinę neliečiamybę, gali vykti iki nutarties perduoti privataus kaltinimo skundą nagrinėti teisiamaajame posėdyje.⁴⁷⁵

Taigi, nors privataus kaltinimo procesas iš principo yra galimas, tačiau, šalims nesusitaikius taikinamajame posėdyje, tolesnė proceso eiga tampa teisiškai miglota. Privataus kaltinimo skundo perdavimo nagrinėti teismo posėdyje stadija, nuo kurios privataus kaltinimo tvarka nusikalstama veika kaltinamas asmuo tampa kaltinamuoju, yra galima tik esant kompetentingos institucijos leidimui. Tačiau baudžiamojo proceso taisyklės neregla-

473 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 9, 40, 63, 64, 145, 147, 152, 154, 158, 160, 161, 162, 163, 170, 172, 178, 179, 181, 183, 212, 214, 217, 218, 220, 237, 254, 276, 372, 373, 374-1, 374-2, 418, 419, 421, 422, 426, 429 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 3-2, 160-1 straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 81-3965.

474 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 150.

475 Jurka, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 248.

mentuoja procedūras, kaip gauti kompetentingos institucijos sutikimą. Ši teisinė spraga sukėlė visišką teisinį chaosą praktikoje.

Kadangi privataus kaltinimo procesas vyksta tik teisme, atsakomybė už išeitį iš šios aklavietės tenka teisėjui, kuris, nagrinėdamas privataus kaltinimo bylą, net ir BPK normų nereguliuotu klausimu turi priimti vienokį ar kitokį sprendimą. Svarbiausia užduotis, ieškant mechanizmo, kaip išspręsti kompetentingos institucijos leidimo patraukti teisinę neliečiamybę turintį asmenį baudžiamojon atsakomybėn gavimo klausimą, yra atsakyti į klausimą, koks subjektas turi būti įgaliotas tai padaryti. Bet kuriam asmeniui nėra ir negali būti suteikta teisė kreiptis dėl asmens neliečiamybės panaikinimo, dar daugiau – ši išimtinė teisė yra suteikta Generaliniam prokurorui (Konstitucijos 74 straipsnis, Seimo Statuto 23 straipsnis, Seimo rinkimų įstatymo 49 straipsnio 1 dalis, Teismų įstatymo 47 straipsnio 1, 4 dalys).⁴⁷⁶ Taigi teismai nepagrįstai įpareigoja nukentėjusį asmenį paduodant privataus kaltinimo skundą pateikti ir leidimą tokį asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, kadangi tokio leidimo gavimo galimybės privataus kaltinimo bylų proceso tvarka asmeniui, siekiančiam privataus kaltinimo tvarka inicijuoti teisinę neliečiamybę turinčio asmens baudžiamąjį persekiojimą, įstatymai nenumato. Todėl ir reikalavimas iš nukentėjusiojo tokį leidimą pateikti neišvengiamai veda į teisinę aklavietę. Leidimo nebuvimas savaime negali būti ir pagrindas baudžiamajam procesui nutraukti,⁴⁷⁷ kadangi vien ta aplinkybė, kad nesikreipta į kompetentingą instituciją dėl teisinę neliečiamybę turinčio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, nedaro proceso negalimo, atvirkščiai, įpareigoja teismą priimti sprendimą, kuris pašalintų kliūtis nukentėjusiam asmeniui ginti savo teises ir teisėtus interesus teisme.

Pritartina apeliacinės instancijos teismo pozicijai, kad nesant kompetentingos institucijos sutikimo (ir teisinės galimybės jo net prašyti) ir BPK 3 straipsnio 1 dalies 3 p. pagrindu teismui atsisakant pradėti baudžiamąjį procesą privataus kaltinimo tvarka kyla grėsmė, kad yra pažeidžiama asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą (Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalis) bei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – Konvencija) 6 straipsnyje numatyta teisė į teisingą teismą, nes teismas tokioje situacijoje išaiškina, kad imunitetas nuo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn yra absoliutus, t.y. asmuo iš viso negali būti persekiojamas esant privačiam kaltinimui dėl nusikalstamų veikų, numatytų BPK 407 straipsnyje. Toks aiškinimas akivaizdžiai prieštarautų EŽTT jurisprudencijos pavyzdžiams, kuriuose buvo nagrinėjami teisės į teisingą teismą realizavimo atvejai parlamentarams netinkamai įgyvendinant saviraiškos laisvę.⁴⁷⁸ „*Bylose Ielo prieš Italiją, Tsalkitzis prieš Graikiją, Patrono, Cascini ir Stefanelli prieš Italiją buvo konstatuoti Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimai suvaržant asmens teisę į teismą, kai atitinkamos institucijos sureikšmino parlamento narių imunitetą baudžiamajai jurisdikcijai privataus kaltinimo byloje. EŽTT pabrėžė proporcingumo principo svarbą išsaugant teisingą pusiausvyrą tarp bendruomenės viešojo intereso reikalavimų ir poreikio apsaugoti*

476 Lietuvos Respublikos Seimo statutas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 15-249; 1999, Nr. 5-97. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 59-1760. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

477 Vilniaus apygardos teismo 2012 m. spalio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-788-628/2012.

478 *Ielo v. Italy*, no. 23053/02, 6 December 2005. *Patrono, Cascini and Stefanelli v. Italy*, no. 10180/04, 20 April 2006. *Tsalkitzis v. Greece*, no. 11801/04, 16 November 2006.

asmens pagrindines teises. Nesant ryšio tarp veiksmų, dėl kurių asmenį siekiama patraukti baudžiamojon atsakomybėn, ir jo vykdomos veiklos, dėl kurios jam suteiktas imunitetas, taikytinas proporcingumo tarp siekiamo tikslo ir naudojamų priemonių principo siaurąja prasme aiškinimas. EŽTT teismo praktika yra nuosekli – teisei į teismą, kad asmuo galėtų veiksmingai apginti Konvencijoje įtvirtintas teises, suteikiamas prioritetas, o parlamento narių imunitetas baudžiamajai jurisdikcijai taikytinas tik tuo atveju, kai jų veiksmai susiję su parlamentine veikla, t.y. gali būti apibrėžiami parlamentinės politinės saviraiškos laisvės sąvoka.⁴⁷⁹ Imuniteto panaikinimas turėtų būti grindžiamas būtent EŽTT nurodytais motyvais, nustatant veikos santykį su parlamentinės politinės veiklos išraiška, o ne, kaip tampa įprasta Lietuvoje, išreiškiant solidarumą partijos nariui.⁴⁸⁰ EŽTT sprendime *Cudak v. Lithuania* konstatavo, kad Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė į teisingą bylos nagrinėjimą turi būti aiškinama atsižvelgiant į teisės viršenybės principą, kuris reikalauja, kad visi bylininkai turėtų veiksmingą teisminės gynybos priemonę [...].⁴⁸¹ Aiškinant EŽTT argumentus Lietuvos kontekste, teisė į teismą būtų apribojama tik tuo atveju, jei įstatymas nenumatytų mechanizmo panaikinti imunitetą baudžiamajai atsakomybei. Taigi, jei privataus kaltinimo procesas būtų negalimas dėl to, kad nėra mechanizmo panaikinti privataus kaltinimo tvarka kaltinamo asmens teisinę neliečiamybę, tai turėtų būti pripažinta Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimu, suvaržančiu asmens teisę į teismą.

Taigi, sprendžiant subjekto, kuris turi kreiptis į kompetentingą instituciją dėl imuniteto panaikinimo, klausimą, darytina prielaida, kad vienintelis subjektas, kuriam konstituciškai suteikta tokia teisė, yra Generalinis prokuroras. Erdvės interpretacijoms subjekto klausimu teisinis reguliavimas nepalieka, tačiau lieka neaiški įgyvendinimo procedūra. Šios procedūros paieškos suformavo praktiką, kai, išvelgęs būtinumą panaikinti Seimo nario imunitetą nuo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, teismas kreipiasi į Generalinį prokurorą, kad šis atliktų atitinkamus veiksmus dėl asmens teisinio imuniteto panaikinimo. Tokia buvo ir prokuratūros pozicija byloje, kurioje buvo siekiama patraukti baudžiamojon atsakomybėn Seimo narį dėl šmeižimo: „atsisakydamas pradėti ikitiesminį tyrimą dėl galimo šmeižimo, nenustačius, kad ši veika turi visuomeninę reikšmę arba kad ja padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali pats ginti savo teisėtą interesą, prokuroras nurodė nukentėjusiam asmeniui galimybę ginti savo teises teisme ir išdėstė vieną iš prokurorui priimtinių būdų, kaip spręsti proceso įstatymais nereguliuotą klausimą: jei apygardos teismas išvelgtų būtinumą atimti Seimo nariui imunitetą baudžiamajai

479 Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. gruodžio mėn. 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-49/2007, 2007 m. gruodžio mėn. 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-48/2007.

480 Lietuvos Respublikos Seimas atsisakė leisti patraukti atsakomybėn Seimo narius A. Sacharuką, P. Gražulį, K. Uoką ir R. Žilinską, nors, pvz., R. Žilinskas buvo kaltinamas nusikalstama veika, kuri buvo padaryta dar iki jo išrinkimo į Seimą. Digrytė, E. Seimas spęs, ar panaikinti R. Žilinsko, V. Uspaskicho ir V. Gapšio neliečiamybę. *Delfi* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2011-02-28]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-spres-ar-panaikinti-rzilinsko-vuspaskicho-ir-vgapasio-nelieciamybe.d?id=19451756>>. Seimas paliko teisinę neliečiamybę P. Gražuliui ir K. Uokai. *Delfi* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011-02-25]. <<http://m.delfi.lt/naujienos/article.php?id=37674515>>. Seimas paliko A.Sacharukui neliečiamybę. *Respublika* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011-02-25]. <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/seimas_paliko_asacharukui_nelieciamybe_atnaujinta_1235/print.1>.

481 *Běleš and Others v. the Czech Republic*, no. 47273/99, 12 November 2002, ECHR 2002-IX. *Cudak v. Lithuania*, [GC], no. 15869/02, 23 March 2010.

atsakomybei, tai teismas galėtų kreiptis į Generalinį prokurorą, kad šis atliktų Seimo statute nurodytus veiksmus dėl Seimo nario asmens neliečiamybės atėmimo. Tokie teismo veiksmai sprendžiant šį klausimą privataus kaltinimo byloje atitiktų BPK 287 straipsnyje ir BPK 414 straipsnio 2 dalyje esančias taisykles.⁴⁸² Tokia pozicija nuo 2013 m. įtvirtinama ir teismų praktikoje, motyvuojant konstituciniu aktyvaus teismo modeliu, kuris įpareigoja teismą būti aktyviu ne tik nustatant tiesą, bet ir procesine prasme. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, jog teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, turi veikti taip, kad baudžiamojoje byloje būtų nustatyta objektyvi tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas. „Esant tokiai situacijai, kai privataus kaltinimo byloje nusikalstama veika kaltinamas asmuo yra Seimo narys, turi būti sprendžiamas klausimas dėl kreipimosi į Generalinį prokurorą dėl neliečiamybės panaikinimo.“⁴⁸³ Nors praktika formuojama būtent šiuo būdu, manytina, kad jis neatitinka prokuroro konstitucinės paskirties baudžiamajame procese bei jo nepriklausomumo principo. Be to, BPK 287 straipsnio ir BPK 414 straipsnio 2 dalies nuostatų taikymas šioje situacijoje nėra pagrįstas. BPK 287 straipsnis numato pavedimą nustatyti teises ir faktines nagrinėjamos bylos aplinkybes, kurioms imuniteto panaikinimo klausimas negali būti priskiriamas.⁴⁸⁴ BPK 414 straipsnio 2 dalies nuostatų taikymas šioje situacijoje negalimas dėl to, kad šios nuostatos reglamentuoja pavedimą prokurorui jau perdavus bylą nagrinėti teismo posėdyje. Kadangi šios nutarties priėmimo momentas sutampa su privataus kaltinimo tvarka kaltinamo asmens kaltinamojo statuso atsiradimo momentu, leidimas patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn turi būti gautas iki šios nutarties priėmimo, t.y. stadijoje, kurioje negali būti vadovaujamas BPK 414 straipsnio 2 dalies nuostatomis.⁴⁸⁵ Pagal besiformuojantį subsidaraus kaltinimo elementų įgyjantį modelį, Generalinis prokuroras, prokuratūrai nevadovaujant ikiteisminiam tyrimui bei nepalaikant kaltinimo byloje, teismo nutarties pagrindu kreipiasi į kompetentingą instituciją dėl privataus kaltinimo byloje kaltinamo asmens imuniteto panaikinimo, nežinodamas jokių bylos duomenų bei aplinkybių, išskyrus tas, kurias jam nurodė teismas, nevertina duomenų pakankamumo bei kaltinimo pagrįstumo. Tai iškreipia Generalinio prokuroro išimtinės teisės kreiptis dėl Seimo nario imuniteto panaikinimo esmę, ir jis tampa tik formaliu procedūros vykdytoju. Galima situacija, kad, pats vadovaudamas ikiteisminiam tyrimui ir vertindamas surinktus duomenis bei faktines bylos aplinkybes, prokuroras toje pačioje byloje neturėtų pagrindo kaltinimui teisme palaikyti ir nesikreiptų dėl imuniteto panaikinimo. Be to, Generalinis prokuroras negali pateikti jokių garantijų, kad bus užtikrintas baudžiamojo proceso prieš asmenį, kurio teisinę neliečiamybę prašoma panaikinti, teisėtumas, nešališkumas, apolitiškumas, negali pagrįsti duomenų dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos pakankamumo bei

482 Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. gruodžio mėn. 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-49/2007, 2007 m. gruodžio mėn. 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-48/2007.

483 Vilniaus apygardos teismo 2013 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-476-166-2013.

484 Jurka, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 252.

485 Jurka, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 252.

baudžiamojo proceso imunitetą turinčio asmens atžvilgiu pagrįstumo, kadangi prokuroras šiame procese net nedalyvauja.

Įvertintinus šiuos argumentus, darytina išvada, kad baudžiamojo proceso paskirtį nagrinėjamu atveju labiau atitiktų bendroji proceso forma, kai prokuroras nešališkai ir objektyviai įvertina, ar veika, dėl kurios prašoma teisinę naliečiamybę turintį asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, atitinka nusikalstamos veikos sudėtį, ar pakanka duomenų kaltinimui teisme palaikyti bei turi pareigą užtikrinti tolesnio proceso teisėtumą, nešališkumą ir apolitiškumą. Be abejo, besiformuojančiai praktikai turi įtakos ne tik teisiniai motyvai, bet ir politinis tokio pobūdžio bylų atspalvis, dėl kurio tampa sunkiau įgyvendinti nešališkumo principą, todėl tokio pobūdžio bylose siekiama surasti „patogiausią“, o ne „teisingiausią“ mechanizmą.

Taigi esamo teisinio reguliavimo ir teismų praktikos analizė nepaaiškina privataus kaltinimo proceso teisinę naliečiamybę turinčio asmens atžvilgiu. Esant konstituciškai įgaliotam vieninteliui subjektui – Generaliniam prokurorui – gauti leidimą tokį asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, šios procedūros vykdymo privataus kaltinimo procese modeliai sunkiai įsivaizduojami, kadangi prokuroras iš principo negali dalyvauti šiame procese. Todėl manytina, kad, nesant leidimo patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenį, kuris baudžiamojon atsakomybėn gali būti patrauktas tik kompetentingos institucijos leidimu arba kuris pagal tarptautinės teisės normas turi imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos, baudžiamasis persekiojimas specialiojo subjekto atžvilgiu ne apskritai negalimas, bet negalimas tokia proceso forma kaip privatus kaltinimas, kadangi veiksmai, reikalingi baudžiamajam procesui pradėti ir vykdyti, viršija privataus kaltintojo kompetenciją. Taigi, tuo atveju, kai privataus kaltinimo tvarka paduodamas skundas teisinę naliečiamybę turinčio asmens atžvilgiu, siūlytina pereiti iš privataus į viešą kaltinimą. Tokiu atveju nukentėjusio asmens privataus kaltinimo skundas perduotinas prokurorui BPK 409 straipsnio 2 dalies tvarka, motyvuojant tuo, kad padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių, t.y. procesinių kliūčių, negali ginti teisėtą savo interesų.

Toks būdas spręsti šį įstatymais nesureguliuotą klausimą neretai siūlomas ir teismų praktikoje, tačiau nurodomi skirtingi motyvai tokiai pozicijai pagrįsti: ši teisinė situacija vertinama kaip suponuojanti pareiškėjų skundų nagrinėjimo visuomeninę reikšmę (t.y. materialusis aspektas)⁴⁸⁶ arba laikoma svarbia priežastimi, dėl kurios pareiškėjai patys negali ginti savo teisėtų interesų (t.y. procesinis aspektas).⁴⁸⁷ Konstitucinėje doktrinoje taip pat akcentuojamas procesinis aspektas, nes „teisinėje valstybėje negalima situacija, kai Lietuvos Respublikos pilietis negali pasinaudoti galimybe teisinėmis priemonėmis apginti savo teises ir teisėtus interesus“.⁴⁸⁸

Dar kitokia situacija modeliuotina tuo atveju, kai privataus kaltinimo skundas paduodamas kaltinant nusikalstamos veikos padarymu asmenį, kurio atžvilgiu baudžiamąjį procesą gali pradėti tik įgaliotas subjektas (Generalinis prokuroras), nors šis asmuo ne-

486 Klaipėdos apygardos teismo 2012 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-201-361/2012.

487 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-286-51/2008, 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-758-190-2009, 2009 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-816-376-2009, 2009 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-988-92-2009, 2011 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-628-376/2011.

488 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 7-254.

turi imuniteto nuo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn.⁴⁸⁹ Tais atvejais, kai pradėdant baudžiamąjį persekiojimą nereikia gauti kompetentingos institucijos leidimo, nėra pagrindo taikyti ir BPK 3 straipsnio 1 dalies 1 p. bei BPK 3² straipsnio 1 dalies nuostatų.⁴⁹⁰ Šiuo atveju formuojama teisinga teismų praktika perduoti Generaliniam prokurorui privataus kaltinimo bylą sprendimui dėl baudžiamojo proceso pradžios priimti.⁴⁹¹ Specialiojo subjekto atžvilgiu procesinį sprendimą dėl baudžiamojo proceso pradžios gali priimti tik Generalinis prokuroras, todėl privataus kaltinimo procesą inicijuoti dėl prokuroro galimai padarytos nusikalstamos veikos yra negalima dėl procesinių kliūčių ir todėl procesas turi pereiti iš privataus į valstybinį kaltinimą.

Specialiojo subjekto problema privataus kaltinimo procese nėra svetima ir užsienio šalių baudžiamajame procese. Lenkijoje atvejai, kai privataus kaltinimo procesas inicijuojamas teisėjo, prokuroro, policijos pareigūno, kitų statutinių organizacijų (pasienio, saugumo tarnybų ir pan.) pareigūno atžvilgiu, prokuroras perima procesą, ir bendra tvarka atliekamas ikiteisminis tyrimas. Tokiu atveju nukentėjusysis gali prisijungti prie kaltinimo pagalbinio (subsidiaraus) kaltintojo teisėmis.⁴⁹²

Procesinės kliūtys juridiniam asmeniui tapti privačiu kaltintoju

Posityviojoje teisėje nepaliekama erdvės interpretacijoms, *expressis verbis* įtvirtinant, kad nukentėjusysis yra tik fizinis asmuo. Privataus kaltintojo statusą įstatymui siejant su nukentėjusiojo procesiniu statusu, juridiniai asmenys eliminuojami iš privataus kaltinimo teise galinčių pasinaudoti subjektų rato, tačiau siūlymai nukentėjusiuoju pripažinti ne tik fizinių, bet ir juridinių asmenį, nepaisant įstatymų leidybos iniciatyvos,⁴⁹³ nesulaukia įstatymų leidėjo dėmesio.⁴⁹⁴

489 Konstitucijos 118 straipsnis. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Aidas*. 1992, Nr. 220. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014. Prokuratūros įstatymo 12 straipsnio 3 dalis. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 81-1514; 2003, Nr. 42-1919. Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 17 straipsnio 1 dalis. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 41-1162.

490 Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-733-495/2011.

491 Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-180/2013, 2013 m. birželio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-79/2013, Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-151-380/2013, Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-733-495/2011.

492 Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 102-112. Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-06-05]. <http://C:/Users/User/Downloads/Polish%20CPC%201997_am%202003_en%20(2).pdf>.

493 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIP-878(2). Pateiktas 2013-08-05 [interaktyvus] [žiūrėta 2013-11-15] <http://www3.lrs.lt/pls/inter/3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454409&p_query=28%20straipsnio&p_tr2=2>.

494 Pripažinti juridinį asmenį, o taip pat ir valstybę nukentėjusiuoju siūlė S. Juzukonis. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 51, 59. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 138. LAT jurisprudencijoje yra pasisakyta, kad nukentėjusysis ir nukentėjęs asmuo yra netapачios sąvokos bei kad nukentėjęs asmuo gali būti ir juridinis asmuo, tačiau tai neišsprendžia sisteminės

Baudžiamajame procese juridiniai asmenys, patyrę turtinę žalą dėl nusikalstamos veikos padarymo, gali įgyti tik civilinio ieškovo teises, kurių pagal įstatymo logiką turėtų pakakti tam, kad būtų apgintos juridinio asmens turtinės teisės. Kiti klausimai, taip pat ir nubaudo klausimas,⁴⁹⁵ neįeina į civilinio ieškovo kompetenciją.⁴⁹⁶ Neginčytina, kad nukentėjusiojo – fizinio asmens, patyrusio turtinę žalą, teisių apimtis yra platesnė už civilinio ieškovo – juridinio asmens. Tai gali būti motyvuojama tuo, kad nukentėjusysis – fizinis asmuo dėl nusikalstamos veikos patiria ne tik turtinę, bet tuo pačiu ir moralinę arba fizinę žalą, todėl jo interesų gynybai baudžiamajame procese suteikiama daugiau teisių nei juridiniam asmeniui.

Ilgą laiką buvo pripažįstama, kad juridinis asmuo kaip asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, gali turėti vienintelį interesą ginti savo teises teisme – turtinės žalos atlyginimą. Teisę į žalos atlyginimą juridinis asmuo įgyja kartu su civilinio ieškovo teisiniu statusu (BPK 110 straipsnis). Nusikalstama veika padarytos turtinės žalos atlyginimo klausimą juridinis asmuo gali spręsti ir civilinio proceso tvarka kreipdamasis į teismą. Jei būtų laikomasi pozicijos, kad juridinis asmuo nei moralinės, nei fizinės žalos patirti negali, taip pat negali turėti moralinio pasitenkinimo, atsilyginimo už padarytą skriaudą poreikių, iš to sektų išvada, kad civilinis procesas visiškai patenkina juridinio asmens, patyrusio turtinę žalą dėl nusikalstamos veikos, interesus ir yra pakankama priemonė atkurti teisinius santykius, buvusius iki nusikalstamos veikos padarymo. F. K. von Savigny teigė, kad „*baudžiamoji teisė yra susijusi su fiziniais asmenimis, galinčiais mąstyti ir jausti bei laisvai reiškiančiais savo valią. Juridinis asmuo nėra toks [...] Šio asmens tikrovė yra pagrįsta konkrečių asmenų atstovaujama valia, kuri fikcijos būdu yra priskiriama juridinio asmens valiai.*“⁴⁹⁷ Tačiau civilinėje teisėje pripažįstama, kad juridinis asmuo gali patirti ir neturtinę žalą, bei įtvirtinta galimybė reikalauti neturtinės žalos atlyginimo (pavyzdžiui, CK 2.42 straipsnio 2 dalis).⁴⁹⁸ Tai skatina iš naujo apsvarstyti, ar turtinės žalos atlyginimas visiškai patenkina juridinio asmens, patyrusio žalą dėl nusikalstamos veikos, interesus, ar juridiniam asmeniui turi būti suteikta daugiau teisių ginti savo pažeistas teises baudžiamajame procese: ne tik viešojo, bet ir privataus kaltinimo tvarka. Materialioji privataus kaltinimo teisė, t.y. teisė disponuoti kaltinimu, teisiniame reguliavime neturėtų būti siejama vien su

problemos. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-464/2005.

495 BPK 312 str. 3 d. civilinis ieškovas negali paduoti apeliacinio skundo dėl baudmės, tik dėl civilinio ieškinio.

496 Pavyzdžiui, BPK 312 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai turi teisę paduoti apeliacinius skundus tik dėl tos nuosprendžio dalies, kuri yra susijusi su civiliniu ieškiniu.

497 Von Savigny, F. K. *System des heutigen römischen Rechts*. II tomas. Berlin, 1840, p. 310. Cituota pagal Soloveičiką, D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 62.

498 Cirtautienė, S. *Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, koncepcija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 146, 148-153. Cirtautienė, S. Neturtinės žalos atlyginimo tretiesiems asmenims galimybės sveikatos sužalojimo ir gyvybės atėmimo atveju. *Justitia*. 2006, 2 (60): 30-39; 2006, 3 (61). Cirtautienė, S. Juridinio asmens teisės į neturtinės žalos atlyginimą kitimo tendencijos civilinės teisės derinimo kontekstu. In *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys*. (red. V. Mizaras), Vilnius, 2007, p. 22-38. Mikelėnienė, D., Mikelėnas, V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2: 2-5; 23-25; 1998, 3: 6-9; 25.

fizinio asmensiu. Nukentėję nuo nusikalstamos veikos juridiniai asmenys turi turėti lygias teises su fiziniais asmenimis reikšti baudžiamąjį ieškinį ir įgyvendinti kaltinimo funkciją. Kadangi BPK privataus kaltintojo ir nukentėjusiojo procesinis teisinis statusas yra neatsiejamas, juridinio asmens procesinės galimybės pasinaudoti privataus kaltinimo teise tiesiogiai priklauso nuo jo galimybių įgyti nukentėjusiojo teisinį statusą.

Kai kurių užsienio šalių pozityviojoje teisėje juridiniai asmenys gali įgyti nukentėjusiojo teisinį statusą. Pavyzdžiui, Vokietijos baudžiamajame procese juridinio asmens teisė paduoti ieškinį traktuojama analogiškai kaip civiliniame procese ir subjektiškumas siejamas su civiliniu teisiniu subjektiškumu. Vokietijos BPK 374 straipsnio 3 dalis numato, kad, jei nukentėjęs asmuo yra korporacija, kompanija ar kitokia asociacija, turinti teisę paduoti ieškinį civilinio proceso tvarka, tai teisę pradėti privataus kaltinimo procesą ji turi per tuos pačius asmenis, kurie turi teisę ją atstovauti civiliniame procese.⁴⁹⁹ Lenkijos BPK 49 straipsnis numato, kad nukentėjusysis gali būti tiek fizinis, tiek juridinis asmuo (1 dalis), o taip pat valdžios, savivaldos ar socialinė institucija, neturinti juridinio asmens teisių (2 dalis), jeigu jai padaryta žala. Lenkijos BPK 59 straipsnio 1 dalyje privataus kaltinimo teisė suteikiama nukentėjusiajam, t.y. taip pat ir juridiniam asmeniui.⁵⁰⁰ Esant teisei galimybei tapti nukentėjusiuoju baudžiamajame procese, juridinis asmuo įgyja galimybę daryti įtaką kaltinimo dalykui ir apimčiai, dalyvauti įrodinėjimo procese, reikšti nuomonę dėl baudmės skyrimo, taip pat reikšti baudžiamąjį ieškinį privataus kaltinimo bylų procese.

Teisė įgyti nukentėjusiojo statusą ir teisė pradėti baudžiamąjį persekiojimą privataus kaltinimo tvarka nėra tapatūs dalykai, todėl juridinių asmenų teisė į baudžiamąjį ieškinį turi būti nagrinėjama kaip savarankiška teisė.⁵⁰¹ Analizuojant juridinio asmens privataus kaltinimo teisę kaip savarankišką teisę, būtina pasitelkti juridinio asmens sampratos teorijas: fikcijos ir realistinę. „Kertinė fikcijos teorijos nuostata yra ta, kad juridinis asmuo realiai neegzistuoja, o teisinių santykių dalyviai yra juridinio asmens atstovai, kurie ir yra teisių ir pareigų subjektai. Šia teorija paneigiamas juridinio asmens subjektiškumas. Realistinė teorija grindžiama nuostata, kad juridinis asmuo yra savarankiškas subjektas, turintis savo valią, galintis mąstyti, turintis teises ir pareigas, todėl netapatintinas su jo dalyviais. Juridinis asmuo suvokiamas kaip socialinė tikrovė, jis turi „asmeninių“ interesų ir tikslų, kurie nėra identiški jo dalyvių interesams ir tikslams.“⁵⁰²

2003 m. BK įtvirtinta juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagrįsta realistine juridinio asmens sampratos koncepcija, pripažįstamas visiškas juridinio asmens subjektiškumas.⁵⁰³ Lietuvos teisėje pripažįstant juridinio asmens subjektiškumą ir tai, kad jis turi

499 Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28]. <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>.

500 Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-06-05]. <[file:///C:/Users/User/Downloads/Polish%20CPC%201997_am%202003_en%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Polish%20CPC%201997_am%202003_en%20(2).pdf)>.

501 Aleksandrov, A. S. *Dispozitivnost v ugovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 1995, p. 217. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 105.

502 Soloveičikas D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė. Lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 63-64.

503 Plačiau apie tai: Soloveičikas D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė. Lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 64-65. Sinkevičius, E. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagal 2000 m. baudžiamąjį kodeksą ir jos sąlygos. Teisė*. 2003, 48: 130-143. Drakšas, R. *Juridinių asmenų*

savarankišką valią, teises ir pareigas,⁵⁰⁴ tokios koncepcijos turėtų būti laikomasi ir baudžiamajame procese. Jei juridinis asmuo savo vardu gali įgyti teises ir pareigas, tai jis gali dalyvauti teisiniame procese: tiek civiliniame, pareiškdamas civilinį ieškinį, tiek ir baudžiamajame, pareiškdamas baudžiamąjį ieškinį savo interesais. Todėl juridiniam asmeniui turėtų būti suteikta savarankiška privataus kaltinimo teisė. Įstatymas neturėtų riboti juridinio asmens valios apsispręsti, kokia apimtimi ir kokia tvarka ginti savo teises. Jei BPK suteikia dispozityvią teisę spręsti dėl kaltinimo apimties ir baudžiamojo persekiojimo, ši teisė turėtų būti vienodai suteikta visiems nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims, nepriklausomai nuo jų teisinio statuso civilinėje teisėje.

Esamas teisinis reguliavimas sukuria prielaidas atsirasti teisinėms situacijoms, kai juridinis asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka, pats negali ginti savo teisių baudžiamajame procese. Tokia teisinė situacija suponuoja vertinimą, kad žala padaryta asmeniui (šiuo atveju – juridiniam), kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti savo teisių, kadangi jam nesuteikta tokia procesinė galimybė. Tai laikytina procesine kliūtimi asmeniui ginti savo teises, dėl ko privataus kaltinimo proceso forma yra negalima. Tokia pozicija atsispindi ir teismų praktikoje: juridiniam asmeniui svarbi priežastis yra baudžiamojo proceso įstatymo normos, numatančios galimybę privataus kaltinimo tvarka ginti savo teises ir teisėtus interesus tik fiziniam asmeniui. Tokiu atveju turi būti remiamasi BPK 409 straipsnio 1 dalies nuostata, kad, jeigu BPK 407 straipsnyje nurodytomis nusikalstamomis veikomis padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtų savo interesų, prokuroras dėl šių veikų privalo pradėti baudžiamąjį procesą.⁵⁰⁵

Vertinant pagal intereso kriterijų, toks teisinis reguliavimas nėra pagrįstas. Prokuroro vaidmuo ginant juridinio asmens interesus, kurie turėtų būti ginami privataus kaltinimo tvarka, vertintinas ne kaip juridinio asmens interesų didesnės apsaugos garantas ar viešojo intereso srities išplėtimas, o kaip būdas užpildyti teisės spragas. Nors susiformavo teismų praktika, leidžianti pasinaudoti perėjimo iš privataus į viešąjį kaltinimą mechanizmu, tačiau teisinis reguliavimas, iš kurio kyla pareiga prokurorui ginti juridinio asmens turtinius interesus dėl to, kad jam pačiam tokia procesinė galimybė nesuteikta, neatitinka teisingumo principo ir sudaro prielaidas pažeisti juridinio asmens teisę savo interesus ginti teisme. Todėl teismų praktikoje galima rasti pavyzdžių, kai privataus kaltintojo statusas siejamas ne su procesiniu nukentėjusiojo statusu, o su materialiuoju, ir ši nuomonė grindžiama privataus kaltinimo instituto paskirtimi. Vilniaus apygardos teismas patvirtino pirmosios instancijos teismo sprendimą juridinį asmenį pripažinti kaip tinkamą privataus kaltintojo statusą atitinkantį proceso dalyvį, nes „pareiškėjas dėl nusikalstamų veikų, kurios numaty-

baudžiamosios atsakomybės problematika. *Teisė*. 2004, 53: 68-79. Šulija, V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2003, 41 (33): 91-105.

504 CK 2.33 str. prasme juridinis asmuo suprantamas kaip savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga arba organizacija, kuri gali savo vardu įgyti teises bei pareigas, būti ieškovu arba atsakovu teisme. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės Žinios*. 2002, Nr. 15-555.

505 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-286-51/2008, 2008 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-88-518/2008, 2012 m. balandžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-193-312/2012.

tos BPK 407 straipsnyje, patyrė turtinę žalą ir taip nukentėjo.“⁵⁰⁶ Perduodamas bylą nagrinėti teisiamajame posėdyje, teismas nutartimi juridinį asmenį pripažino civiliniu ieškovu, tokiu būdu taikydamas analogiją įstatymo, numatančio pripažinimo nukentėjusiuoju procedūrą. Nors toks įstatymo taikymas nėra nepriekaištingas, tačiau motyvacija atspindi privataus kaltinimo instituto paskirtį.

Siekiant užtikrinti visų patyrusių žalą dėl nusikalstamų veikų asmenų galimybę ginti savo teises privataus kaltinimo tvarka, siūlytina keisti BPK nuostatas, apibrėžiančias nukentėjusiojo ir privataus kaltintojo sąvokas. Kadangi privataus kaltintojo teisinis statusas tiesiogiai siejamas su nukentėjusiojo teisiniu statusu, BPK nuostatas siūlytina keisti sistemškai bei suteikti galimybę tiek nukentėjusiojo, tiek privataus kaltintojo procesinį statusą įgyti ne tik fiziniam, bet ir juridiniam asmeniui. Nors juridinio asmens galimybės įgyti nukentėjusiojo procesinį statusą nėra šio tyrimo dalykas, tačiau plečiant asmenų, galinčių įgyti privataus kaltintojo teisinį statusą, ratą, būtina išplėsti ir nukentėjusiojo sąvoką (BPK 28 straipsnio 1 dalis), suteikiant galimybę nukentėjusiojo procesinį statusą įgyti ne tik fiziniam, bet ir juridiniam asmeniui. BPK 34 straipsnio 1 dalyje pateiktame apibrėžime naudojama „nukentėjusiojo“ sąvoką siūlytina keisti „nukentėjusio nuo galimai jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos asmens“ sąvoka.⁵⁰⁷ Tokia formuluotė leistų ir juridiniams asmenims paduoti privataus kaltinimo skundą bei palaikyti kaltinimą dėl jų atžvilgiu padarytų nusikalstamų veikų, nagrinėjamų privataus kaltinimo tvarka. Be to, siūlomi teisės normų pakeitimai padėtų išvengti plečiamojo įstatymo aiškinimo bei skirtingos teismų praktikos nagrinėjant privataus kaltinimo bylas.

4. Perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą ir iš viešo kaltinimo į privatų procesiniai ypatumai

4.1. Prokuroro reikalavimas

Esant aprašytoms situacijoms, kai nukentėjęs asmuo negali apginti savo teisių ir teisėtų interesų privataus kaltinimo tvarka, įstatymas numato prokuroro įsikišimą į privataus kaltinimo bylų procesą, kas suponuoja ir procesinės formos pasikeitimą. Prokuroro dalyvavimas yra proceso dalyvių, pirmiausia, nukentėjusio asmens veiksmingo teisių realizavimo garantas, todėl toliau bus pateikta prokuroro funkcijų privataus kaltinimo bylų procese bei perėjimo iš privataus kaltinimo į viešąją procedūros teisinio reguliavimo analizė.

Ikiteisminio tyrimo pradėjimo stadijoje prokuroras yra subjektas, sprendžiantis, ar egzistuoja pagrindai atlikti ikiteisminį tyrimą bendra tvarka dėl nusikalstamos veikos, dėl kurios numatytas privataus kaltinimo procesas. Šis prokuroro sprendimas išreiškiamas prokuroro reikalavimu. *„Prokuroro reikalavimas – tai baudžiamojo proceso pradėjimo forma, skirta viešajam interesui ginti, o nukentėjusio asmens pareiškimas ir jo teisėto atstovo skundas skirti privačiam interesui ginti. Šios teisėtos baudžiamojo proceso pradėjimo formos neturi būti suprantamos kaip viena kitą paneigiančios, jos yra skirtos žmogaus ir asmens*

⁵⁰⁶ Vilniaus apygardos teismo 2012 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-194-190-2012.

⁵⁰⁷ Konkrečios keistinių teisės normų formuluotės pateikiamos pasiūlymuose.

*teisėms bei laisvėms, visuomenės ir valstybės interesams ginti.*⁵⁰⁸ Priklausomai nuo įstatyme numatytų sąlygų, prokuroro reikalavimas gali būti pareiškiamas esant nukentėjusiojo skundui (pareiškimui) (kai nukentėjęs asmuo gali išreikšti valią dėl baudžiamojo persekiojimo) arba be nukentėjusiojo sutikimo, kai nukentėjęs asmuo negeba išreikšti savo valios. Pripažinus, kad padaryta nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, prokuroro sprendimui neturi įtakos, ar yra nukentėjusiojo ar jo teisėto atstovo skundas, ar ne, kadangi, net nesant nukentėjusiojo privataus intereso, prokuroras *ex officio* privalo ginti viešąjį interesą.

Įstatymas nenumato formos, kuria turi būti išreikštas prokuroro reikalavimas. Prokuroro reikalavimo sąvoka ir galimos formos aptartos Generalinio prokuroro rekomendacijų „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos patvirtinimo“ 5 p.: prokuroro reikalavimas– prokuroro sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą dėl BPK 167 straipsnio 1 dalyje ir 407 straipsnyje nurodytų nusikalstamų veikų BPK 167 straipsnio 2 dalyje ir 409 straipsnio 1 dalyje nustatytais atvejais. Prokuroro reikalavimas išreiškiamas rezoliucija arba atskiru rašytiniu dokumentu ar nutarimu.⁵⁰⁹ Taigi, vadovaujantis rekomendacijose numatytomis alternatyvomis, praktikoje sutinkami skirtingi prokuroro reikalavimo procesiniai įforminimai. Kyla abejonų, ar tinkama prokuroro reikalavimą pradėti ikiteisminį tyrimą įforminti rezoliucija (esant nukentėjusiojo skundui ar jo teisėto atstovo pareiškimui), kadangi rezoliucijoje nenurodomi tokio sprendimo argumentai. Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarime išaiškinta, kad prokuroras, įgyvendindamas arba atsisakydamas įgyvendinti savo įgaliojimus, nustatytus BPK 409 straipsnio 1 ar 2 dalyje, turi pagrįsti sprendimą teisiniais argumentais. Prokuroras privalo motyvuoti savo sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo dėl privataus kaltinimo proceso tvarka nagrinėtinos nusikalstamos veikos visais atvejais, nepriklausomai nuo to, ar yra nukentėjusiojo (jo teisėto atstovo) skundas, ar ne, todėl toks sprendimas turėtų būti įforminamas atskiru dokumentu. Teismų praktikoje buvo siūloma prokuroro reikalavimą įforminti nutarimu.⁵¹⁰ Tačiau ir kitokia prokuroro reikalavimo forma nei nutarimas nebuvo pripažinta proceso pažeidimu ir pagrindu procesą nutraukti, pritaikius BPK 3 straipsnio 1 dalies 6 p. nuostatas, esant materialiam pagrindui baudžiamąjį procesą dėl privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamos veikos pradėti prokuroro reikalavimu. Pavyzdžiui, LAT prokuroro pavedimą policijos komisariatui atlikti ikiteisminį tyrimą pripažino

508 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2514.

509 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. I-110 „Dėl rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 94-3713.

510 „BPK nenustatyta, kokia konkrečia forma, esant BPK 409 straipsnio 1 dalyje nustatytiems pagrindui, turi būti išreikštas prokuroro reikalavimas pradėti ikiteisminį tyrimą, tačiau visada turi būti surašytas motyvuotas sprendimas (paprastai šiuo atveju priimamas nutarimas), kuriame nurodomi išsamūs argumentai, pagrindžiantys BPK 409 straipsnio 1 dalyje nustatytos bent vienos aplinkybės buvimą.“ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67/2007. „Atsižvelgiant į tai, kad sprendimas turi būti motyvuotas, pagrindžiantis bent vienos BPK 409 straipsnio 1 dalyje nurodytos aplinkybės buvimą, paprastai yra priimamas nutarimas (BPK 30 straipsnis).“ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-178/2010. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258/2014.

kaip prokuroro reikalavimą pradėti ikiteisminį tyrimą.⁵¹¹ *Pavedimo policijos komisariatui atlikti ikiteisminį tyrimą papildymas, kuriame prokuroras nurodė, kad, vadovaudamasis BPK 409 straipsnio 1 dalies ir 407 straipsnio nuostatomis, jis paveda ikiteisminį tyrimą šioje byloje atlikti ir pagal privataus kaltinimo bylų procesui priskirtinas nusikalstamas veikas, nevisiškai atitinka BPK 409 straipsnio 1 dalies nuostatas, nes jame nenurodyta, dėl kurios iš aptariamoje normoje išvardintų dviejų priežasčių prokuroras pradeda baudžiamąjį procesą, tačiau paminėti netikslumai prokuroro pavedime nebuvo pripažinti pagrindu bylos dalį dėl privataus kaltinimo veikos nutraukti.*⁵¹² Visgi pritartina nuomonei, kad prokuroro reikalavimas tiksliausiai įforminamas nutarimu, kadangi būtent nutarimo struktūroje turi būti privaloma motyvuojamoji dalis.

Iki 2007 m. teismų praktikoje buvo išreikšta tendencija, jog bendra tvarka pradėtas procesas dėl privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamos veikos gali būti tęsiamas tik esant prokuroro reikalavimui.⁵¹³ Nuo 2008 m. LAT formuoja praktiką, kad ikiteisminio tyrimo atlikimas ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimas dėl privataus kaltinimo veikos padarymo, nesant tinkamai įforminto nukentėjusiojo skundo ar prokuroro reikalavimo nelaikytinas esminiu BPK pažeidimu, jeigu nukentėjusysis iš esmės išreiškė poziciją, kad būtina vykdyti baudžiamąjį procesą, atsisakė susitaikyti su kaltinamuoju, o prokuroras turėjo teisinį pagrindą reikalauti vykdyti baudžiamąjį procesą bendrąja tvarka.⁵¹⁴ Remiantis konstitucine doktrina, teismai pripažįsta baudžiamojo proceso pažeidimu nemotyvuotą ir nepakankamai motyvuotą prokuroro reikalavimą, tačiau nelaiko jo esminiu, jeigu faktiškai buvo vienas iš BPK 409 straipsnio 1 dalyje numatytų pagrindų byloje palaikyti valstybinį kaltinimą.⁵¹⁵

Du alternatyvius esminių baudžiamojo proceso kodekso pažeidimų požymius įstatymų leidėjas apibrėžė BPK 369 straipsnio 3 dalies nuostatose: tai įstatymų garantuotų kaltinamojo teisių suvaržymas ir sukludymas teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą bei priimti teisingą nuosprendį ar nutartį. Aiškinant esminio baudžiamojo proceso kodekso pažeidimo sąvoką, remsimės E. Rimšelio atliktu moksliniu tyrimu, kuriame pagrindžiama nuomonė, kad esminiu baudžiamojo proceso teisės pažeidimu laikytinas ne bet koks formalus kaltinamojo teisės pažeidimas, o turintis priežastinį ryšį su neteisingu bylos išnagrinėjimu (neteisingu teismo sprendimo priėmimu), t.y. tuomet, kai negalima atmesti galimybės, jog, jeigu pažeidimas nebūtų padarytas, teismas būtų priėmęs kitokį sprendimą. *Kitaip tariant, priežastinio ryšio tarp baudžiamojo proceso teisės pažeidimo ir neteisingo teismo sprendimo priėmimo nėra tuomet, kai yra visiškai akivaizdu, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimas neturėjo jokios įtakos teismo sprendimui arba įtaka teismo*

511 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. liepos 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K – 624/2007.

512 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio mėn. 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-146/2010.

513 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K – 234/2006, 2007 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67/2007, 2007 m. liepos 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K – 624/2007.

514 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo mėn. 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-375/2008. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 172-173.

515 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo mėn. 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-107/2009.

*sprendimui yra grynai teorinė, bet ne reali.*⁵¹⁶ LAT praktika taip pat remiasi tokia prielaida. Nutartyse, susijusiose su BPK nuostatų dėl privataus kaltinimo bylų proceso reglamentavimo taikymu, baudžiamojo proceso pažeidimo esmingumas siejamas su galimybės nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikyti suteikimu, kadangi būtent galimybės susitaikyti nebuvimas viešo kaltinimo procese susiaurina kaltinamojo ir nukentėjusiojo teisių apimtį ir pasunkina kaltinamojo procesinę padėtį, jei nukentėjęs ir kaltininkas turėjo norą susitaikyti, tačiau jiems nebuvo suteikta tokia procesinė galimybė.

Įstatyme nustatytos valstybinio kaltinimo bylų perėjimo į privataus kaltinimo bylų procesą procedūros nesilaikymas, t.y. proceso dalyvių neinformavimas apie galimybę perkvalifikuoti nusikalstamą veiką, nagrinėjamą valstybinio kaltinimo tvarka, į nusikalstamą veiką, nagrinėjamą privataus kaltinimo tvarka, bei susitaikymo galimybės, jeigu veika būtų perkvalifikuota, neaptarimas, LAT praktikoje pripažįstamas esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu: „BPK 417 straipsnio 2 dalyje nustatytų reikalavimų pažeidimas yra esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas (BPK 369 straipsnio 3 dalis), dėl kurio pirmosios instancijos teismo nutartis negali būti pripažįstama teisėta.“⁵¹⁷ Baudžiamasis procesas ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimas, nesant prokuroro reikalavimo tęsti pradėtą baudžiamąjį procesą BPK 409 straipsnio 1 dalyje numatytais pagrindais, iš esmės pažeidžiant BPK 407 straipsnio, 417 straipsnio 1 dalies reikalavimus, bei proceso dalyviams neišaiškinus teisės susitaikyti dėl privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamos veikos, pažeidžia kaltinamojo teisę į tinkamą jo padarytos nusikalstamos veikos tyrimo procesą: jis netenka galimybės pasinaudoti BPK 413 straipsnyje numatytu tik privataus kaltinimo bylų procesui būdingu sutaikinimo institutu.⁵¹⁸

Bylos nagrinėjimo teisme metu paaiškėjus, kad baudžiamasis procesas dėl BPK 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos buvo pradėtas ir daromas nesant prokuroro reikalavimo, bylos nagrinėjimas gali būti tęsiamas, jei to reikalauja nukentėjusysis ar jo teisėtas atstovas. Vien tik aplinkybė, kad nėra nukentėjusiojo skundo, nebūtų pakankamas pagrindas naikinti nuosprendį, jeigu teismas laikytųsi perėjimo iš valstybinio kaltinimo į privatų procedūros. Jeigu nukentėjusysis ar jo teisėtas atstovas nepareiškia reikalavimo tęsti procesą, procesas gali būti tęsiamas, jeigu tokią valią išreiškia prokuroras BPK 409 straipsnio 1 dalyje numatytais pagrindais. Esminiu proceso pažeidimu teismų praktikoje nelaikomi atvejai, kai privataus kaltinimo tvarka nagrinėtinus nusikalstamos veikos nagrinėjimas tęsiamas valstybinio kaltinimo tvarka net ir nesant prokuroro reikalavimo, jei nukentėjusysis išreiškė valią dėl tolesnio bylos nagrinėjimo, o galimybė kaltinamajam ir

516 Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija (teisė). Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 79.

517 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-426/2008. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 178.

518 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio mėn. 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-615/2011, 2009 m. gruodžio mėn. 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-423/2009, 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-375/2008, 2010 m. balandžio mėn. 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-211/2010, 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-240/2013, 2012 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-283/2012, 2012 m. kovo 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-124/2012.

nukentėjusiajam susitaikyti buvo sudaryta.⁵¹⁹ Šiuo atveju siekiama užtikrinti ir nukentėjusiojo teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (BPK 44 straipsnio 10 dalis). Teismui ignoruojant nukentėjusiojo poziciją, kad būtų nubaustas BPK 407 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo, būtų suvaržytos nukentėjusiojo teisės.⁵²⁰ Sistemiskai analizuojant privataus kaltinimo bylų proceso nuostatas, konstatuotina, kad sutaikinimo procedūra padeda išvengti tiek teisiamojo, tiek nukentėjusiojo procesinių teisių pažeidimo ir tam tikrais atvejais panaikina kliūtis teismui priimti nuosprendį dėl BPK 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos net ir tuo atveju, kai procesas vyko bendra tvarka.

Taigi teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad atvejai, kai baudžiamojo proceso pažeidimai, ikiteisminio tyrimo subjektams ir vėliau teismui netinkamai pasirinkus bylos tyrimo ir nagrinėjimo procesinę formą, nesutrukdo priimti teismams teisingo sprendimo, nelaikomi esminiais baudžiamojo proceso pažeidimais. Pritartina nuomonei, kad *„esant procesinėms prielaidoms: nukentėjusiojo pozicijai nesitaikyti ir aplinkybėms, leidusioms prokurorui palaikyti kaltinimą, baudžiamojo proceso paskirties (BPK 1 str.) dominantė prieš specialiąsias BPK normas yra pateisinama.“*⁵²¹

4.2. Proceso formos pakeitimo procedūra teismo nagrinėjimo metu

BPK 409 straipsnio 1 dalyje numatyta garantija, kad privataus kaltinimo teisinio reguliavimo sričiai priklausantys atvejai, kurie laikytini viešojo intereso dalyku BPK 409 straipsnio 1 dalies prasme, nepatektų už prokuroro įgalinimų ribų net ir privataus kaltinimo bylos proceso metu. Baudžiamojo proceso formos pakeitimas pereinant iš privataus kaltinimo į viešą gali vykti dviem skirtingais būdais: prokuroras perimti procesą privataus kaltinimo byloje gali savo iniciatyva arba teismo sprendimu. Tačiau prokurorui suteikiama teisė paduoti teismui rašytinį pareiškimą, kad šioje byloje palaikys valstybinį kaltinimą, tik iki įrodymų tyrimo pradžios (BPK 409 straipsnio 2 dalis). Jeigu aplinkybės, dėl kurių turi būti palaikomas valstybinis kaltinimas, paaiškėja nagrinėjant privataus kaltinimo bylą teisme, privataus kaltinimo procesas nutraukiamas ir bylos medžiaga perduodama prokurorui teismo iniciatyva (BPK 409 straipsnio 5 dalis). Abiem atvejais, perdavus bylą prokurorui, privataus kaltinimo bylų procesas pasibaigia ir nėra tęsiamas. Ikiteisminis tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme vyksta bendra tvarka nuo pradinės stadijos.

Prokuroras nėra privataus kaltinimo bylų proceso subjektas. Nedalyvaudamas privataus kaltinimo bylų procese, prokuroras neturi galimybių sužinoti apie būtinybę perimti kaltinimo palaikymą, išskyrus tą atvejį, kai tai nutartimi jam praneša teismas. Tačiau prokuroro sužinojimo apie viešojo intereso privataus kaltinimo byloje egzistavimą savo

519 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-375/2008, 2011 m. vasario mėn. 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-120/2011, 2012 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-189/2012, 2011 m. birželio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-273/2011, 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-120/2011.

520 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės mėn. 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-178/2010.

521 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 237.

iniciatyva mechanizmo nėra. BPK reglamentuoja tik prokuroro kreipimosi į teismą, kad jis palaikys valstybinį kaltinimą, formą. Teoriškai įmanoma, kad prokuroras sužinotų apie privataus kaltinimo procesą iš nukentėjusiojo prašymo prokuratūrai palaikyti valstybinį kaltinimą privataus kaltinimo byloje. Visgi praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai prokuroras šią teisę realizavo, tačiau, atsižvelgiant į subjekto, kurį buvo siekiama patraukti baudžiamojon atsakomybėn, ypatingą padėtį visuomenėje, reiktų daryti išvadą, kad apie privataus kaltinimo procesą prokuroras sužinojo ne naudodamasis procesinėmis priemonėmis.⁵²²

Vokietijoje prokuroras turi teisę dalyvauti privataus kaltinimo bylos teisminiame nagrinėjime ir reikalauti susipažinti su bylos dokumentais.⁵²³ Tačiau ir Vokietijoje tokia praktika reta, todėl dažniausiai privataus kaltinimo procese neišvengiama teismo rašytinio sprendimo. Nuo privataus kaltintojo iniciatyvumo priklauso, ar privataus kaltinimo procesas pereis į viešąjį kaltinimą, t.y. ar prokuroras tinkamais atvejais perims procesą.⁵²⁴

Kelia abejonių ir nuostatos, reglamentuojančios momentą, iki kurio prokuroras gali paduoti pareiškimą dėl valstybinio kaltinimo palaikymo, tikslingumas. Net ir teorinė prokuroro galimybė sužinoti apie būtinumą palaikyti valstybinį kaltinimą privataus kaltinimo byloje sumažėja, jei ją apriboja įrodymų tyrimo pradžios momentas (palyginimui: Vokietijoje prokuroras tokią teisę turi iki nuosprendžio įsiteisėjimo, įskaitant ir apeliacinį skundą, kurio padavimas reiškia bylos perėmimą).⁵²⁵ Priešingai, būtent įrodymų tyrimo metu gali paaiškėti aplinkybės, dėl kurių prokuroras turėtų pareigą reikalauti perduoti bylą ikiteisminiam tyrimui atlikti. Todėl manytina, kad prokuroras turėtų turėti teisę pareikšti nuomonę dėl valstybinio kaltinimo tikslingumo ne iki įrodymų tyrimo pradžios, o iki įrodymų tyrimo pabaigos.

Nors BPK 409 straipsnio 2 dalyje naudojama formuluotė „palaikys valstybinį kaltinimą“, prokuroras nepakeičia privataus kaltintojo teismo nagrinėjimo stadijoje. Prokuroro įstojimas į privataus kaltinimo bylą procesą nereiškia proceso tęstinumo, atvirkščiai, procesas nutrūksta. Valstybinio kaltinimo palaikymas šiuo atveju suponuoja ikiteisminio tyrimo procesą ir bylos nagrinėjimą teisme bendra tvarka. Įstatymas numato procedūrą, kad, prokurorui pateikus tokį rašytinį prašymą, byla perduodama prokurorui. Taigi įstatymo formuluotė, kad „prokuroras pateikia pareiškimą teismui, kad palaikys valstybinį kaltinimą“, nėra tiksli. Todėl BPK 409 straipsnio 2 dalyje įvirtintą nuostatą siūlytina keisti numatant galimybę prokurorui iki įrodymų tyrimo pabaigos pateikti teismui rašytinį prašymą perduoti bylą prokurorui ikiteisminiam tyrimui organizuoti.⁵²⁶

522 Vilniaus miesto pirmo apylinkės teismo 2007 m. rugpjūčio 10 d. nutartimi privataus kaltinimo procesas buvo nutrauktas, o byla perduota Vilniaus apygardos prokuratūrai atlikti ikiteisminį tyrimą pagal 2007 m. liepos 31 d. Vilniaus apygardos prokuratūros vyriausiojo prokuroro pareiškimą dėl valstybinio kaltinimo palaikymo, kuriame buvo prašoma bylą perduoti Vilniaus apygardos prokuratūrai ikiteisminiam tyrimui atlikti. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-20-149/2008.

523 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 200.

524 Koewius, R. *Die Rechtswirklichkeit der Privatklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1974, p. 146-150.

525 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 201. Vokietijos BPK 377 straipsnio 2 dalis. Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28]. <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>.

526 Konkreti keistinos teisės normos formuluotė pateikiama pasiūlymuose.

Taip pat nėra tiksli teismo iniciatyvą pakeisti proceso formą reglamentuojanti BPK 409 straipsnio 5 dalies nuostata, kad privataus kaltinimo procesas nutraukiamas ir bylos medžiaga perduodama prokurorui, jeigu nagrinėjant privataus kaltinimo bylą teisme paaiškėja, kad kaltinamasis padarė nusikalstamą veiką, dėl kurios turi būti palaikomas valstybinis kaltinimas. Aiškinant šią normą lingvistiniu būdu, darytina išvada, kad teismas nutraukti privataus kaltinimo procesą ir perduoti bylą prokurorui gali tik tuomet, kai nustatoma kitos nusikalstamos veikos, nenumatytos BPK 407 straipsnyje, požymiai. Toks aiškinimas neapima BPK 409 straipsnio 1 dalyje numatytų aplinkybių, dėl kurių turi būti palaikomas valstybinis kaltinimas. Prokurorui turint galimybę inicijuoti proceso formos pakeitimą tik iki įrodymų tyrimo pradžios, o teismui – tik galimybę perduoti bylą prokurorui dėl veikų, nenumatytų BPK 407 straipsnyje, padarymo, įrodymų tyrimo metu nustačius veikos visuomeninę reikšmę arba svarbias priežastis, dėl kurių asmuo negali ginti savo teisių, proceso formos pakeitimas tampa neįmanomas, kadangi tokia galimybė įstatyme nėra numatyta.⁵²⁷ Sistemiskai aiškinant privataus kaltinimo bylą procesą reglamentuojančias normas galima prieiti prie išvados, kad teismas turi inicijuoti perėjimą iš privataus kaltinimo į viešą nustatęs ne tik BPK 409 straipsnio 5 dalyje numatytą aplinkybę, bet ir aplinkybes, numatytas BPK 409 straipsnio 1 dalyje. Aplinkybėmis, kurias nustačius nagrinėjant privataus kaltinimo bylą teisme teismas turėtų teisę perduoti bylą prokurorui, pripažintina:

1. Nusikalstamos veikos visuomeninė reikšmė;
2. Svarbios priežastys, dėl kurių privatus kaltintojas negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) ginti savo teisėtų interesų arba priemonių, kurių jis gali imtis, objektyviai negali pakakti, kad tie interesai būtų apginti;
3. Požymiai nusikalstamos veikos, dėl kurios turi būti palaikomas valstybinis kaltinimas.

Apibrėžiant teismo kompetenciją inicijuoti perėjimą iš privataus kaltinimo proceso į viešą, būtina reglamentuoti visus atvejus, kai teismas gali perduoti bylos medžiagą prokurorui valstybiniam kaltinimui palaikyti. Teismo sprendimas privalo būti motyvuotas, kadangi, nepažeisdamas teismo nešališkumo koncepcijos, teismas gali išdėstyti tik teisinius argumentus, bet ne priimti sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo pradžios.⁵²⁸ Teismo motyvai turi suponuoti vienintelį galimą sprendimą – pradėti ikiteisminį tyrimą ir nekelti abejonių dėl pagrindo valstybiniam kaltinimui palaikyti buvimo. Šiuo tikslu BPK 409 straipsnio 5 dalies nuostata turėtų būti papildyta, numatant teismui galimybę nutraukti privataus kaltinimo procesą ir bylos medžiagą perduoti prokurorui, jei nagrinėjant privataus kaltinimo bylą teisme paaiškėja 409 straipsnio 1 dalyje numatytos aplinkybės.⁵²⁹

527 Konstitucinis Teismas taip pat konstatavo, kad teismas turi turėti teisę perduoti bylą ikiteisminiam tyrimui atlikti, tačiau, nepaisant to, įstatymų leidėjas į tai iki šiol neatsižvelgė. Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254. Goda, G. Konstitucinė justicija ir baudžiamojo proceso mokslas. *Teisė*. 2011, 78: 82.

528 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 42-1985. „Konstitucijoje įtvirtintas prokuroro nepriklausomumas negali būti interpretuojamas kaip reiškiantis, esą prokurorai baudžiamajame procese neprivalo laikytis įstatymų ir (arba) vykdyti teismo (teisėjo) nurodymų“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

529 Konkreti keistinos teisės normos formuluočių pateikiama pasiūlymuose.

Teismas privalo nurodyti privataus kaltinimo proceso nutraukimo teisinius pagrindus, tačiau teismo motyvai dėl veikos kvalifikacijos prokuroro nesaisto. Neginčijant teismo sprendimų privalomumo,⁵³⁰ pastebėtina, kad teismo nuomonė dėl veikos galimos kvalifikacijos negali būti vertinama kaip galutinė kvalifikacija, kadangi išsamus nusikalstamos veikos ikiteisminis tyrimas gali suponuoti visai kitokį veikos teisinį vertinimą. Atlikus ikiteisminį tyrimą prokuroras turi teisę priimti savarankišką sprendimą, nepriklausomai nuo teismo išankstinės nuomonės dėl galimos nusikalstamos veikos kvalifikacijos, vertinant tuo metu (iki ikiteisminio tyrimo atlikimo) nustatytus nusikalstamos veikos požymius. Prokuroras privalo perimti procesą, tačiau jis yra savarankiškas ir priimdamas sprendimą dėl nusikalstamos veikos kvalifikavimo yra saistomas tik įstatymų.

Teismo sprendimas pradėti privataus kaltinimo procesą negali būti laikomas absoliučiu pagrindu tęsti baudžiamąjį procesą bendra tvarka, todėl kyla klausimas, ar pereinant iš privataus kaltinimo į viešą ikiteisminis tyrimas laikomas pradėtu, ar prokuroras turi priimti atskirą sprendimą. Kai prokuroro pareiškimo pagrindu teismas perduoda privataus kaltinimo bylą prokurorui, jis įsipareigoja atlikti ikiteisminį tyrimą byloje. Tačiau šio prokuroro pareiškimo paskirtis yra visai kita ir šis dokumentas nėra galutinis procesinis sprendimas proceso formos pakeitimo klausimu. Proceso forma yra keičiama teismo nutartimi, kuria nutraukiamas privataus kaltinimo procesas. Kaip minėta, tęstinumo pereinant iš vienos proceso formos į kitą nėra, todėl, pradedant procesą bendra tvarka, būtinas atskiras sprendimas. Tačiau negali susidaryti situacija, kai proceso formos keitimo eigoje procesas nutrūksta: prokuroras atsisako atlikti ikiteisminį tyrimą ir siūlo kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka, o teismas privataus kaltinimo procesą nutraukia, nurodydamas, kad nusikalstamos veikos tyrimas turi vykti bendra tvarka. Šiuo atveju gali susidaryti

530 Vilniaus apygardos teismo nutartyje pasisakoma dėl teismo nutarčių privalomumo prokurorui: „[...] prokurorui nepagrįstai nepanaikinus neteisėto nutarimo, tą privalo padaryti teismas, pats panaikindamas neteisėtą prokuroro nutarimą. Tai reiškia, kad teismui pripažinus, jog prokuroro priimtas sprendimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą yra neteisėtas, tai tik priešingas prokuroro sprendimas, – pradėti ikiteisminį tyrimą, – atitiktų įstatymą. Todėl įsiteisėjęs teismo sprendimas panaikinti prokuroro nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, iš esmės yra teismo įpareigojimas prokurorui pradėti ikiteisminį tyrimą. Pagal BPK 346 straipsnio 1 dalį, įsiteisėjusi teismo nutartis yra privaloma visiems pareigūnams, iš jų ir prokurorams. Nurodyto straipsnio 2d. konstatuoja įstatymais numatytą atsakomybę už įsiteisėjusios teismo nutarties nevykdymą. Teismo įpareigojimas prokurorui pradėti ikiteisminį tyrimą, neprieštarauja BPK IV d. (XIII skyriaus) nuostatoms, numatančioms, kad ikiteisminį tyrimą pradeda ir atlieka tik ikiteisminio tyrimo pareigūnai bei prokuroras, nes ir esant įpareigojančiai teismo nutarčiai, ikiteisminį tyrimą pradeda ne teismas, o prokuroras. Prokurorų samprotavimai apie jų nutarimus panaikinusius teismo nutarčių neprivalomą pobūdį, nes šios nutartys esą tik grąžina suinteresuotų asmenų pareiškimus į pradinę sprendimų priėmimo stadiją, todėl prokuroras, nesaistomas teismų nutarčių, gali pakartotinai priimti kitą, tapatų panaikintam, sprendimą, yra tik niekuo nepagrįsti, prieštaraujantys baudžiamojo proceso įstatymui, suinteresuotų prokuratūros pareigūnų žinybiniai išvedžiojimai; ši prokurorų nuostata prieštarauja ne tik minėto BPK 346 straipsnio 1dalties imperatyviai nuostatai, bet ir visam baudžiamojo proceso įstatymo normomis nustatytam pareigūnų (tarp jų ir prokurorų) priimtų sprendimų apskundimo teismams institutui. Pasak prokurorų logikos, šis institutas būtų visiškai bereikšmis, nes, anot jų, teismų nutartys prokurorui neturi privalomo, įpareigojančio pobūdžio. Dar daugiau, šis institutas būtų ir beprasmiškas, nes, teismui pripažinus prokuroro nutarimą neteisėtu, prokuroras vėl galėtų priimti analogišką neteisėtą nutarimą ir taip be galo (teismai naikina prokurorų nutarimus, o šie juos atkartoja... iki absurdo)“. Vilniaus apygardos teismo 2008m. balandžio 11d. nutartis Nr. 1S-286-51/2008.

situacija, kai nukentėjęs asmuo nebeturi procesinių priemonių savo teisėms apginti ir pažeidžiama jo teisė į teismą.⁵³¹

531 2008 Vilniaus miesto pirmo apylinkės teismo 2007 m. rugpjūčio 10 d. nutartimi privataus kaltinimo procesas buvo nutrauktas, o byla perduota Vilniaus apygardos prokuratūrai atlikti ikiteisminį tyrimą pagal 2007 m. liepos 31 d. Vilniaus apygardos prokuratūros vyriausiojo prokuroro pareiškimą dėl valstybinio kaltinimo palaikymo, kuriame buvo prašoma bylą perduoti Vilniaus apygardos prokuratūrai ikiteisminiam tyrimui atlikti.

Vilniaus apygardos prokuratūra, vadovaudamasi Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 17 straipsniu, pagal kurį pradėti ikiteisminį tyrimą dėl STT pareigūno veiksmų gali tik Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras ar jo pavaduotojas, perdavė bylą Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros prokurorė 2007 m. lapkričio 14 d. nutarimu atsisakė pradėti ikiteisminį tyrimą dėl neteisėto informacijos apie asmens privatų gyvenimą atskleidimo ar panaudojimo, konstatavusi, kad nepadaryta veika, turinti nusikaltimo, numatyto BK 168 straipsnio 1 dalyje, požymių.

Vilniaus miesto antras apylinkės teismas 2007 m. gruodžio 22 d. nutartimi pareiškėjo A. M. skundą patenkindo ir panaikino Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros prokurorės 2007 m. lapkričio 14 d. nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, motyvuojant tuo, kad Vilniaus apygardos prokuratūra BPK 409 straipsnio pagrindu buvo įpareigota, o savo pareiškimu įsipareigojusi A. M. pradėtoje privataus kaltinimo byloje atlikti ikiteisminį tyrimą, privalėjo atlikti ikiteisminį tyrimą ir surinkusi faktinius duomenis spręsti klausimą dėl kaltinamojo akto surašymo ir bylos perdavimo teismui arba, nesant tam pagrindo, nutraukti pradėtą ikiteisminį tyrimą. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros prokurorei priėmus nutarimą A. M. iškeltoje privataus kaltinimo byloje atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ir esant įsigaliojusiai Vilniaus miesto pirmo apylinkės teismo 2007 m. rugpjūčio 10 d. nutarčiai nutraukti A. M. pradėtą privataus kaltinimo procesą, pareiškėjas A. M., norėdamas apginti savo pažeistas teises, turi vėl iš naujo pradėti privataus kaltinimo procesą apylinkės teisme. Taigi šiuo atveju Vilniaus apygardos prokuratūros vyriausiasis prokuroras BPK 409 straipsnio 2 dalies pagrindu įsipareigojo atlikti ikiteisminį tyrimą privataus kaltinimo byloje, kuris toliau vyksta bendra BPK XIII skyriuje, reglamentuojančiame bendrąsias ikiteisminio tyrimo nuostatas, tvarka. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-20-149/2008.

III SKYRIUS.

PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ NAGRINĖJIMO TEISME YPATUMAI

1. Privataus kaltinimo skundas – privataus kaltinimo teisės procesinė išraiška

1.1 Privataus kaltinimo teisė kaip teisė į teisminę gynybą

Teisė į teismą yra būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga ir neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas.⁵³² Teisinės valstybės principas *inter alia* suponuoja ir asmens teisę į tinkamą (teisingą) teisinį procesą.⁵³³ Teisė į teisingą teisinį procesą yra plačiausia sąvoka, apimanti skirtingus elementus ne tik teisminiame procese, bet ir ikiteisminiame tyrime: teisę į teismą, lygiateisiškumo ir rungtyniškumo principus, teisę į gynybą, teisę dalyvauti teismo procese bei teisę į pagrįstą teismo sprendimą.⁵³⁴ Šioje analizėje bus vartojamos sąvokos „teisė į teismą“ privataus kaltinimo skundo padavimo teismui stadijos kontekste, ir „teisė į teisingą teismą“, kai bus akcentuojama teisė į tinkamą teisminį procesą bei procesinių garantijų užtikrinimą privataus kaltinimo bylų procese. Teisė į teisingą teismą dažniausiai yra analizuojama kaltinamojo teisių kontekste, tačiau šiame tyrime bus akcentuojama šios teisės samprata nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos požiūriu, kadangi baudžiamojo proceso santykių teisinis reguliavimas „*turi būti toks, kad būtų užtikrinta veiksminga asmens, nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, teisių apsauga ir kad toks asmuo galėtų naudotis visomis iš Konstitucijos kylančiomis teisėmis, [...]*“

532 Abramavičius, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 21-40. Sinkevičius, V. Teisės į teisingą teisinį procesą samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2006, 2: 253. Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industra, 2009, p. 36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6708; Nr. 186 (atitaisyimas).

533 Ši išvada daroma remiantis tiek Lietuvos konstitucine jurisprudencija, tiek Konvencijos analize. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 178.

534 Štarienė, L. Teisės į teisingą teismą, įtvirtintos Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str., pobūdis, vieta ir apsaugos lygis kitų konvencijos teisių požiūriu. *Jurisprudencija*. 2006, 10 (88): 40.

ir toks, kad nebūtų pažeistos ir asmens, įtariamo, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, konstitucinės teisės [...]“.⁵³⁵

Konstitucinė nukentėjusiojo teisė į teisingą teismą įtvirtinama ir BPK 44 straipsnio 10 dalyje, kurioje numatyta kiekvieno asmens, pripažinto nukentėjusiuoju, teisė reikauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą.⁵³⁶ BPK 407 straipsnyje numatytais atvejais nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo savo teisę į teismą gali realizuoti privataus kaltinimo bylų proceso tvarka betarpiškai teismui paduodamas privataus kaltinimo skundą dėl savo pažeistų teisių gynimo baudžiamojo proceso tvarka. Nukentėjusiajam suteikiama teisė (privilegija) veikti kaip privačiam kaltintojui teisme aktyvioje procesinėje padėtyje ir siekti kaltininko nubaudimo laikytina teisė į teismą įgyvendinimo forma.⁵³⁷ Konstitucinis Teismas, analizuodamas privataus kaltinimo proceso konstitucingumą, konstatavo, kad privataus kaltinimo teisė kaip asmens teisė į teismą įgyvendinimo forma yra suderinama su teisės į teisingą teismą konstituciniu principu.⁵³⁸

Konstitucinę teisę į teismą (Konstitucijos 30 straipsnis) nagrinėjantys autoriai ją sieja su atitinkamomis garantijomis, užtikrinančiomis šios teisės realaus įgyvendinimo galimybę.⁵³⁹ Teisė į teismą turi būti ne tik teoriškai įtvirtinta teisė aktų lygmeniu, bet ir sudarytos sąlygos ją realiai (veiksmingai) įgyvendinti, kitaip ši teisė prarastų savo esmę.⁵⁴⁰ Teisės į teismą veiksmingumo garantija siejama su teismo įgaliojimais spręsti tiek fakto, tiek teisės klausimus⁵⁴¹ bei įstatymo, reglamentuojančio kreipimąsi į teismą, nuostatų aiškumu. Jei įstatymo nuostatos yra neaiškios ir asmeniui sudėtinga jas suprasti, sukuriamas teisinio netikrumo būseną yra laikoma veiksmingos teisės kreiptis į teismą pažeidimu.⁵⁴²

Nagrinėjant privataus kaltinimo teisę kaip teisę į teisingą teismą, kyla klausimas dėl privataus kaltinimo teisės ribojimų pagrįstumo. Teisės į teisingą teismą absoliutumas įvai-

535 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

536 Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 227.

537 Maiwald, M. Die Beteiligung des Verletzten am Strafverfahren. GA. 1970: 45.

538 „Tokia asmens teisė į teisminę gynybą įgyvendinimo forma, kai pats nukentėjusysis (o ne valstybės įgalioti subjektai) sprendžia dėl baudžiamojo proceso inicijavimo, yra suderinama su teisės į teisminę gynybą konstituciniu principu“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254. Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 230.

539 Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2004, p. 64.

540 *Baskienė v. Lithuania*, no. 11529/04, 24 July 2007, para. 79. *Jasiūnienė v. Lithuania*, no. 41510/98, 6 March 2003, para. 27. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 232-233.

541 *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, no. 6878/75, 7238/75, 23 June 1981, para. 51. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 234-236.

542 *Gouffre de la Pradelle v. France*, no. 12964/87, 16 December 1992, paras. 33, 34. *Hajiyev v. Italy* (No. 1), no. 40877/98, 30 January 2003, paras. 65, 52. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 251.

rių autorių vertinamas skirtingai priklausomai nuo to, kokiems šios teisės elementams teikiamas prioritetas. T. Birmontienė teisę į teisingą teismą vertina kaip absoliučią teisę pagal teisės į teisingą teismą teisingumo elementą: „*nei pati Konvencija, nei EŽTT praktika nenumato jokių teisingo teismo, t.y. teisingumo elemento, apribojimų, todėl ši teisė galėtų būti laikoma absoliučia*“.⁵⁴³ Konstitucinė teisė į teisingą teismą įvardijama kaip absoliuti ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: teisės į nepriklausomą ir nešališką teismą absoliutumas kildinamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo aiškinimo.⁵⁴⁴ L. Štarienė, analizuodama teisę į teisingą teismą kaip ją sudarančių lygiaverčių elementų visumą, daro išvadą, kad ji labiau sąlyginė nei absoliuti, nes vienos iš svarbiausių teisės į teisingą teismą teisių – teisės į teismą – atžvilgiu gali būti teisėtai apibrėžiamos tam tikros jos taikymo ribos.⁵⁴⁵

EŽTT jurisprudencijoje laikomasi pozicijos, kad teisė į teismą gali būti apribota, tačiau bet kokie taikomi ribojimai negali pažeisti pačios teisės esmės. Teisės į teismą apribojimas pateisinamas, jei atitinka tam tikrus reikalavimus: 1) neturi būti pažeista teisės į teismą esmė; 2) apribojimu turi būti siekiama teisėto tikslo; 3) turi būti užtikrintas ribojančių teisę į teismą priemonių ir siekiamo tikslo proporcingumo principas.⁵⁴⁶ EŽTT *Ashingdane v. United Kingdom* byloje apibrėžė teisės į teismą apribojimų kriterijus,⁵⁴⁷ iš kurių aptarsime tik tuos, kurie yra aktualūs nagrinėjant privataus kaltinimo skundo padavinimą, t.y. apribojimus tam tikrų asmenų grupių atžvilgiu, terminus bei procesinius reikalavimus skundui paduoti.

Golder v. United Kingdom byloje pripažįstama galimybė taikyti teisės į teismą apribojimus tam tikroms asmenų grupėms, eksplicitiškai nurodant nepilnamečius ir asmenis su psichikos sutrikimais (sutrikimais).⁵⁴⁸ Taisyklės, numatančios teisės kreiptis į teismą apribojimus, siekiant užkirsti kelią piktnaudžiavimui šia teise ir apsisaugoti nuo nepagrįstų procesų, nepažeidžia Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies, nes tokiais atvejais siekiama teisėto tikslo – užtikrinti tinkamą teisingumo vykdymą. Šiuo aspektu sistemaiškai vertinant Lietuvos BPK nuostatas, reglamentuojančias privataus kaltinimo proceso ir atstovavimo instituto ypatumus, asmenys, priklausantys minėtai kategorijai, nors jiems ir nesuteikta teisė kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka, gali šią teisę įgyvendinti per teisėtus atstovus, todėl laikytina, kad jų teisė į teismą nėra pažeidžiama.

543 Birmontienė, T. Šiuolaikinės žmogaus teisių konstitucinės doktrinos tendencijos. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2007, 1 (5): 214.

544 Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 36.

545 Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 35.

546 *Ilasku v. Moldova and Russia* [GC], no. 48787/99, 8 July 2004, para. 332. *Ashingdane v. United Kingdom*, no. 8225/78, 28 May 1985, para. 57. *A v. United Kingdom*, no. 35373/97, 17 December 2002, para. 74. *Kreuz v. Poland*, no. 28249/95, 19 June 2001, para. 53.

547 Į atskiras grupes galima išskirti šiuos teisės į teismą ribojimus: 1. apribojimai tam tikrų asmenų grupių atžvilgiu; 2. terminai ir procesiniai reikalavimai ieškiniui ar skundui paduoti; 3. procesinių nuostatų aiškumas; 4. retrospektyvus teisės aktų aiškinimas; 5. bylinėjimosi išlaidos ir kiti mokesčiai. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 189.

548 *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, 21 February 1975, para. 39. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 190.

Lietuvoje privataus kaltinimo skundo padavimo teisė nėra ribojama terminais, išskyrus bendrus senaties terminus, t.y., nukentėjęs asmuo ar jo teisėtas atstovas turi teisę paduoti privataus kaltinimo skundą, kol nesuėję senaties terminai dėl jų atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos. Konvencijos įgyvendinimo prasme BK nustatyti senaties terminai bei reikalavimai privataus kaltinimo skundui laikytini pagrįstais. Terminai ieškiniui ar skundui paduoti, senaties terminai ar kiti procesiniai reikalavimai skundui ar ieškiniui paduoti yra laikomi teisėtais apribojimais, nes jais yra siekiama užtikrinti tinkamą teisingumo vykdymą.⁵⁴⁹ Užsienio valstybių pozityviojoje teisėje šiuo aspektu teisinis reguliavimas gana įvairus. Vokietijoje privataus kaltinimo iškėlimas taip pat nėra saistomas terminų,⁵⁵⁰ tačiau daugelio valstybių baudžiamojo proceso įstatymai numato terminą, per kurį nukentėjęs asmuo turi paduoti privataus kaltinimo skundą. Austrijoje privatus kaltinimas turi būti inicijuotas per 6 savaites nuo to momento, kai nusikalstama veika ir kaltininkas tapo žinomi privačiam kaltintojui, o subsidiarus kaltintojas gali įstoti į procesą per 14 dienų nuo valstybinio kaltintojo atsisakymo kaltinti.⁵⁵¹ Kroatijoje privatus kaltinimas turi būti pareiškias per 3 mėnesius nuo tos dienos, kai privataus kaltinimo teisę turintis asmuo sužino apie nusikalstamą veiką (nusikaltimo *die scientiae*) ir kaltininko tapatybę (Kroatijos BPK 49 straipsnio 9 dalis, 55-63 straipsniai).⁵⁵² Privataus kaltinimo skundo padavimo terminų nustatymas sietinas su privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų bei paties proceso ypatumais. Dėl šių nusikalstamų veikų mažesnio pavojingumo, jomis pažeidžiamų privačių interesų pobūdžio, konflikto asmeniškumo, iki senaties terminų gresiantis baudžiamasis procesas gali tapti nepateisinama našta galimai nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. Dėl įrodinėjimo proceso ypatumų privataus kaltinimo byloje vis didesnis laiko tarpas nuo nusikalstamos veikos padarymo gali apsunkinti privataus kaltinimo bylos nagrinėjimą. Todėl terminų privataus kaltinimo skundui paduoti nustatymas užtikrintų greitesnį, veiksmingesnį baudžiamąjį procesą bei atsaką į padarytą nusikalstamą veiką ir konflikto išsprendimą arba aktyviai veikiant baudžiamojo proceso priemonėmis, arba pasyviai atsisakant inicijuoti baudžiamąjį procesą. Privataus kaltinimo skundo padavimas teismui praėjus ilgesniam laikui po nusikalstamos veikos taip pat sudaro prielaidas manyti, kad privataus kaltinimo proceso inicijavimą lėmė ne tikras nukentėjusio asmens teisių pažeidimas, o kiti asmeniniai motyvai. Štai LAT nutartyje iškelta abejonų privataus kaltintojo pretenzijų pagrįstumu, kai privataus kaltinimo skundas buvo paduotas daugiau kaip po aštuonių mėnesių nuo galimos nusikalstamos veikos padarymo.⁵⁵³ Nors konstatuotina, kad privataus kaltinimo skundo padavimo terminai turėtų būti trumpesni nei apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminai, tačiau

549 *Markovic and Others v. Italy*, [GC], no. 1398/03, 14 December 2006. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 192.

550 Von Schack, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 61.

551 The Relation between the Public Prosecutor and the Police (Austria): http://www.euro-justice.com/member_states/austria/country_report/1362/ cituota per LRS PTD.

552 Šis terminas netaikomas priešpriešiniam kaltinimui byloje dėl įžeidimo (Kroatijos BPK 47 straipsnio 2 dalis). Criminal Procedure Act of the Republic of Croatia [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-05]. <http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Criminal-Procedure-Act.pdf>.

553 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-5/2014.

trūksta patikimų teisinių argumentų konkrečiam terminui nustatyti, todėl konkretaus termino nustatymas išlieka diskusinis klausimas.

Be abejo, vadovaujantis *ne bis in idem* principu, privataus kaltinimo skundai negali būti paduoti pakartotinai, jei teismas priėmė sprendimą dėl tos pačios nusikalstamos veikos to paties asmens atžvilgiu (BPK 3 straipsnio 1 dalies 8 p.). Galutiniai teismo sprendimai, kurie užkerta kelią pakartotinai paduoti privataus kaltinimo skundą, yra tie, kuriais byla yra išsprendžiama iš esmės, t.y. nuosprendžiai (apkaltinamieji, išteisinamieji ar nuosprendžiai, kuriais nutraukiama baudžiamoji byla) ir nutartys nutraukti privataus kaltinimo bylą. Nutartys procesiniais klausimais, pavyzdžiui, dėl to, kad skundo forma neatitinka reikalavimų, netrukdo iš naujo paduoti skundą teismui. Atveju, kai nukentėjęs asmuo pakartotinai kreipiasi į teismą dėl tos pačios jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos, pasitaiko ir teismų praktikoje,⁵⁵⁴ tačiau ribojimas tuo pačiu pagrindu kreiptis į teismą yra pagrįstas ir nepažeidžia teisės į teismą principo.

Taigi trumpa Konstitucinio Teismo, EŽTT jurisprudencijos ir BPK nuostatų analizė leidžia daryti išvadą, kad privataus kaltinimo teisė yra teisė į teismą įgyvendinimo forma, kuri gali būti teisėtai ribojama įstatyme numatytais atvejais. Šiuo požiūriu bus remiamasi tolesnėje privataus kaltinimo teisės analizėje.

1.2. Nukentėjusiojo skundo procesinė reikšmė

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje įtvirtinta nuostata, kad gali būti nustatyti kreipimosi į teismą, *inter alia* privataus kaltinimo tvarka, formalūs reikalavimai. Privataus kaltinimo skundo formos analizė leis suformuluoti išvadas dėl nukentėjusiojo skundo procesinės reikšmės.

Skundas yra baudžiamumo sąlyga, kadangi privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamos veikos yra baudžiamos su sąlyga, kad nukentėjęs asmuo to pageidauja ir dėl to paduoda skundą teismui.⁵⁵⁵ Valstybės teisė bausti ir baudžiamosios atsakomybės sąlygos yra materialiosios baudžiamosios teisės dalykas, todėl mokslinėje literatūroje sutinkama nuomonė, kad nusikalstamų veikų, dėl kurių bylos nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka, sąrašą turi numatyti ne baudžiamojo proceso, o baudžiamosios teisės normos.⁵⁵⁶ Ši idėja nėra svetima ir Lietuvos mokslui: V. Piesliako nuomone, privataus asmens (nukentėjusiojo) nuožiūra pripažintina baudžiamosios teisės principu.⁵⁵⁷ Tokia pozicija atsispindi ir Lietuvos pozityviajame teisiniame reguliavime, kadangi nuostatos dėl nukentėjusiojo skundo būtinumo buvo numatytos BK specialiosios dalies normose. Visgi baudžiamojo proceso teisėje pabrėžtinas procesinis aspektas: privataus kaltinimo skundas laikomas nukentėjusio asmens valios procesine išraiška ir vertinamas kaip baudžiamojo proceso pradėjimo formalioji prielaida bei būtina sąlyga.

554 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. spalio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-826-303-2008.

555 Rezon, A. K. *O prestuplenijakh, nakazuemykh tolko po zhalobe poterpevshego po russkomu pravu* [On Crimes Punishable Only by a Complaint of the Victim in Russian Law]. Sankt Peterburg: Senat pravitelstvujushchego prava, 1882.

556 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 45.

557 Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 117.

Bylos nagrinėjimo stadijoje privataus kaltinimo skundas yra kaltinimo pagrindas, lemiantis kaltinimo apimtį ir ribas. *Deweer v. Belgium* byloje atskleidžiamas kaltinimo sąvokos turinys, apibūdinant kaltinimą kaip „oficialų kompetentingos institucijos pranešimą apie įtarimą, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką (angl. *criminal offence*)“.⁵⁵⁸ Remiantis EŽTT praktika, kaltinimui prilygsta baudžiamojo persekiojimo pradėjimas⁵⁵⁹ ar net prašymas panaikinti asmens imunitetą.⁵⁶⁰ Privataus kaltinimo skundas pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį taip pat vertintinas kaip kaltinimas. Taigi teismas, išsiųsdamas nukentėjusiojo skundo nuorašą privataus kaltinimo tvarka nusikalstama veika kaltinamam asmeniui, patvirtina, kad privataus kaltinimo skundo pagrindu ir jo ribose pradedamas baudžiamasis procesas.

Įstatymas numato dvi kreipimosi į teismą privataus kaltinimo tvarka formas: skundą, kai jį paduoda nukentėjęs asmuo,⁵⁶¹ ir pareiškimą, kai į teismą dėl baudžiamojo persekiojimo pradėjimo kreipiasi nukentėjusio asmens teisėtas atstovas. Įstatymas ne atsitiktinai įtvirtina skirtingas sąvokas kreipimuisi į teismą privataus kaltinimo tvarka įvardyti, priklausomai nuo besikreipiančio į teismą subjekto. Esminis skirtumas tarp skundo ir pareiškimo yra jo turinio specifika, susijusi su asmeniniu santykiu su skunde nurodytomis aplinkybėmis. Skunde asmuo nurodo savo teisių ir teisėtų interesų pažeidimo faktines aplinkybes ir suformuluoja reikalavimą teismui (privataus kaltinimo skunde – patraukti kaltą asmenį baudžiamojon atsakomybėn, priteisti nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą), o pareiškimе asmuo nurodo kito asmens (atstovaujamojo) teisių ir teisėtų interesų pažeidimą (su pažeidimu jo nesieja asmeninis santykis) bei reikalavimą teismui atstovaujamojo interesais.

Reikalavimo patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenį, kuris kaltas nusikalstamos veikos padarymu, suformulavimas yra būtinas skundo turinio elementas, kai įstatymas numato baudžiamojo proceso pradėjimo galimybę tik esant nukentėjusiojo skundui, t.y. privataus ir privačiai viešo kaltinimo byloje (papildomas reikalavimas gali būti priteisti padarytos nusikalstama veika žalos atlyginimą). Dokumentas, kuriame tik išdėstytos faktinės aplinkybės ir nesuformuluotas reikalavimas, negali būti laikomas skundu (jo paskirtis – informuoti, pranešti atitinkamai institucijai tam tikrus faktus). Nesant reikalavimo privataus kaltinimo procesas negalimas, nes būtent nukentėjęs asmuo turi išreikšti valią dėl kaltininko patraukimo baudžiamojon atsakomybėn.⁵⁶² Be reikalavimo (prašymo) patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenį teismas negali savo iniciatyva pradėti baudžiamojo proceso ir patraukti kaltus asmenis baudžiamojon atsakomybėn privataus kaltinimo procese. Nukentėjusio asmens valia, išreikšta privataus kaltinimo skunde, sukelia teisines pasekmes ir todėl yra juridinis faktas, sukuriantis baudžiamuosius procesinius santykius.

558 *Deweer v. Belgium*, no. 6903/75, 27 February 1980, para. 44. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 113.

559 *Simonavičius v. Lithuania*, no. 37415/02, 27 June 2006, para. 38.

560 *Frau v. Italy*, no. 12147/86, 19 February 1991, para. 14. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 114.

561 Šiame skirsnyje nagrinėjami reikalavimai taikomi taip pat ir priešpriešiniam skundui.

562 Palyginimui, nukentėjusio asmens skundas dėl nusikalstamos veikos, kuri tiriama ir nagrinėjama viešojo kaltinimo tvarka, galimas ir be reikalavimo pradėti ikiteisminį tyrimą, kadangi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo kiekvienu atveju, nustatęs nusikalstamos veikos požymius, pradėti ikiteisminį tyrimą *ex officio*.

Todėl, analizuojant BPK 412 straipsnio 2 dalyje numatytus formos reikalavimus nukentėjusiojo skundai ir jo teisėto atstovo pareiškimui, darytina išvada, kad įstatyme nepagrįstai nenurodyta, kad skunde (pareiškime) turi būti suformuluotas reikalavimas teismui dėl asmens, padariusio nusikalstamą veiką, patraukimo baudžiamojon atsakomybėn.

Atsižvelgdamas į tai, kad nukentėjusiojo skundas (jo teisėto atstovo pareiškimas) apibrėžia kaltinimo nagrinėjimo teisme apimtį ir ribas, įstatymų leidėjas nustato formalius reikalavimus šiam dokumentui (BPK 412 straipsnio 2 dalis).⁵⁶³ Reikalavimų privataus kaltinimo skundai įtvirtinimas įstatyme ir jų realus laikymasis turi didelę reikšmę asmeniui, kuris kaltinamas padaręs privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamą nusikalstamą veiką, kadangi būtent iš skundo jis sužino, kuo yra kaltinamas. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad tinkama teisminė procedūra, leidžianti kaltinamajam žinoti viską, kas jam inkriminuojama, ir kuo pagrįsti reiškiami kaltinimai, yra sąlyga pripažinti jį kaltu dėl inkriminuojamų jam nusikalstamų veikų.⁵⁶⁴ Todėl skundo reikalavimų laikymasis yra tiesiogiai susijęs su asmens teisės žinoti, kuo yra kaltinamas, įgyvendinimu bei realia galimybe pasinaudoti teise į gynybą.

Klausimas, ar reikalavimai privataus kaltinimo skundai neriboja nukentėjusio asmens teisės į teisminę gynybą, buvo nagrinėjamas tiek Lietuvos, tiek užsienio moksleinėje jurisprudencijoje,⁵⁶⁵ taip pat buvo tiriamas ir šių reikalavimų konstitucingumas.⁵⁶⁶ Konstitucinis Teismas BPK 412 straipsnio 2 dalyje nurodytus elementus įvertino kaip pagrįstus ir racionaliūs bei konstatavo, kad „*baudžiamojo proceso įstatyme išdėstyti reikalavimai privataus kaltinimo skundai jo formai ir turiniui yra vienas iš būdų užtikrinti kaltinamajam teisę į gynybą nuo nepagrįsto kaltinimo, o nukentėjusiajam – apsaugą nuo jo teisių ir interesų pažeidimo. Pats savaime tokių reikalavimų nustatymas dar nereiškia, kad yra dirbtinai suvaržyta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą ar nepagrįstai apsunkintas šios teisės įgyvendinimas.*“⁵⁶⁷ Privataus kaltinimo byloje, nesant ikiteisminio tyrimo stadijos, privataus kaltinimo tvarka paduodamo skundo paskirtis, skirtingai nei skundo viešo ir privačiai viešo kaltinimo byloje (BPK 166, 167 straipsniai), yra ne tik pranešimas apie

563 T.y. skunde ar pareiškime turi būti nurodyta: teismo, kuriam teisminga byla, pavadinimas; nusikalstamos veikos, kuria kaltinamas asmuo, padarymo faktinės aplinkybės; duomenys, kurie patvirtina skunde ar pareiškime išdėstytas aplinkybes; nukentėjusiojo, nusikalstamos veikos padarymu įtariamo asmens bei liudytojų vardai, pavardės ir gyvenamoji vieta; skundas turi būti pasirašytas nukentėjusiojo (pareiškimas – nukentėjusiojo teisėto atstovo).

564 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.

565 Apie nukentėjusiojo interesų pažeidimą dėl skundo formalumų: Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 307-314. Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 229.

566 Dėl BPK 407 straipsnyje nustatytų reikalavimų privataus kaltinimo skundai buvo kreiptasi į Konstitucinį Teismą, ar šie reikalavimai nepažeidžia Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje nustatyto asmenų lygiateisiškumo principo, nes nukentėjusiajam keliama griežtesni reikalavimai pradėti baudžiamąją bylą nei nukentėjusiesiems bendra tvarka nagrinėjamosiose byloje.

567 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

nusikalstamą veiką, bet ir kaltinimų asmeniui pateikimas.⁵⁶⁸ Taigi privataus kaltinimo skundas nagrinėtinas ir kaip dokumentas, pakeičiantis kaltinamąjį aktą ir prilyginamas jam. Nagrinėjant privataus kaltinimo skundo reikalavimus neišvengiamai susiduriame su nukentėjusio ir kaltinamo asmens interesų konfliktu, kurio sprendimas turi pasiūlyti tiek geriausią nukentėjusiojo teisėtų interesų apsaugą, tiek kaltinamojo teisių užtikrinimą. Liberalizuojant reikalavimus privataus kaltinimo skundai, kyla grėsmė pažeidžiant teisę žinoti, kuo yra kaltinamas, pažeisti kaltinamojo teisę į gynybą, o griežtinant – ribojama nukentėjusio asmens teisė kreiptis į teismą.

Reikalavimai skundo (pareiškimo) formai palengvina teismų darbą sprendžiant skundo priimtinumą klausimą. Taip pat keliama teisinė kultūra, o išsamaus, kokybiško skundo surašymas turi įtakos teisingam šios kategorijos bylų teisminiam nagrinėjimui. Nesant skunde aprašytos nusikalstamos veikos padarymo laiko, vietos, kitų aplinkybių, apsunkinama teismo veikla sprendžiant, ar yra pakankamas pagrindas baudžiamajam persekiojimui, ar asmens, kurio atžvilgiu paduotas skundas, veika atitinka nusikalstamos veikos sudėties požymius, ar byla teisinga teismui, kuriam paduotas skundas, ar nesuėję senaties terminai. Todėl įstatyme ne tik numatomi būtinieji reikalavimai privataus kaltinimo skundai (pareiškimui), bet ir šių reikalavimų nesilaikymo teisinės pasekmės – skundas (pareiškimas) grąžinamas jį padavusiam asmeniui. Teismas turėtų vadovautis minimaliomis įrodinėjimo ribomis, sprendamas klausimą, ar priimti nagrinėti privataus kaltinimo skundą. *„Nuostata, kad reikalavimų neatitinkantis skundas nepriimamas ir grąžinamas jį padavusiam asmeniui, suponuoja tai, kad asmeniui, kurio skundas nepriimamas, turi būti nurodyti skundo trūkumai, kuriuos reikia pašalinti.“*⁵⁶⁹ Lenkijoje privačiam kaltintojui suteikiama galimybė ištaisyti formalius skundo trūkumus per 7 dienas, ir tik šių trūkumų neištaisius, skundas nenagrinėjamas.⁵⁷⁰ Toks teisinis reguliavimas vertas dėmesio, kadangi, leidus ištaisyti privataus kaltinimo skundo trūkumus per teismo nustatytą terminą, sutrumpėtų laikas, kuris gaištamas kelis kartus sprendžiant privataus kaltinimo skundo priimtinumą klausimą, nukentėjusiam asmeniui vis taisant teismo nurodytus trūkumus.

BPK 412 straipsnio 2 dalyje kaip būtini reikalavimai skundai nurodytos tik faktinės aplinkybės ir nereikalaujama pateikti nusikalstamos veikos teisinį vertinimą. Tokiu teisėkūros sprendimu įstatymų leidėjas atsižvelgia į tai, kad skundą (pareiškimą) paduoda ne teisininkas profesionalas. Suprantama, kad tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo kreipiasi teisinės pagalbos ar yra atstovaujamas atstovo pagal įgaliojimą, paprastai skunde nurodomas ir teisinis nusikalstamos veikos vertinimas, tačiau tai nėra būtinas reikalavimas. Tokiu teisiniu reguliavimu siekiama neužkirsti kelio dėl teisinių žinių stokos nukentėjusiam asmeniui kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo.

Kita vertus, Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies a p. ir BPK 44 straipsnio 7 dalyje yra įtvirtinta asmens teisė, kad jam suprantama kalba būtų skubiai ir nuodugnai pranešta apie jam reiškiamo kaltinimo pobūdį ir pagrindą. EŽTT jurisprudencijoje teisė būti skubiai ir nuodugnai informuotam apie reiškiamo įtarimo pobūdį ir pagrindą laikoma savarankiš-

568 Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 23.

569 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

570 Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 85.

ka, su kitais tyrimo ar proceso veiksmiais nesusijusia, nuo jų nepriklausančia teise.⁵⁷¹ Ši teisė yra teisės į gynybą, o platesne prasme, netgi sąžiningo baudžiamojo proceso garantija: nežinant, kuo esi įtariamasis, neįmanoma ne tik veiksminga, bet ir apskritai jokia teisinė gynyba.⁵⁷² Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies a p. numatyta garantija yra savarankiška ir nepriklausoma nuo kitų garantijų (angl. *absolutist approach*) – jos pažeidimas būtų pripažįstamas netgi tada, kai nėra duomenų, kad geresnis informuotumas būtų turėjęs įtakos gynybos galimybėms.⁵⁷³ EŽTT byloje *Pellissier and Sassi v. France* išaiškino, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies a p. suteikia kaltinamajam teisę būti informuotam ne tik apie kaltinimo pagrindą, t.y. veiksmus, kuriuos jis padarė ir kuriais grindžiamas kaltinimas, bet ir apie teisinį šių veiksmų kvalifikavimą. Kaltinamajam privaloma pateikti pakankamai informacijos, kad jis visiškai suprastų pateiktą kaltinimą apimtį ir galėtų pasirengti gynybai.⁵⁷⁴ Taigi EŽTT jurisprudencijoje kaltinamojo teisės būti informuotam aiškinimas apima ir jo veiksmų teisinį įvertinimą, tuo siekiant užtikrinti jo teisę į gynybą. Todėl reikalavimo nurodyti nusikalstamos veikos kvalifikaciją privataus kaltinimo skunde įtvirtinimas pagrindžiamas ir Konvencijos aiškinimu.

Garantija būti informuotam apie kaltinimą turi du aspektus. Vienas susijęs su gynybos teise nedelsiant gauti informaciją, o kitas atitinka *nemo iudex sine actore* maksimą. Antrasis aspektas yra loginė pirmojo tąsa: nuo to momento, kai pateikiama informacija, kaltinimas negali būti keičiamas, jei nėra pateikta naujos informacijos ir yra pakankamai laiko gynybai prisitaikyti prie naujos situacijos. Šis teisinis imperatyvas vadinamas nekinatamumo principu (angl. *principle of immutability*). Tai reiškia, kad teismas nėra saistomas pirminės nusikalstamos veikos kvalifikacijos, o pareiga informuoti apie kaltinimo pasikeitimus perkeliama kaltintojui.⁵⁷⁵

Lyginant reikalavimus, kurie keliami prokuroro surašomam kaltinamajam aktui (BPK 219 straipsnis) ir privataus kaltinimo skundui (BPK 418 straipsnio 2 dalis), pagrindinis skirtumas yra duomenų apie proceso dalyvius išsamumas ir nusikalstamos veikos teisinis vertinimas. Skirtingai nei privataus kaltinimo skunde, kaltinamajame akte reikalaujama nurodyti BK straipsnį (jo dalį ir punktą), numatantį atsakomybę už padarytą veiką (BPK 218 straipsnio 5 p.). Manytina, kad kaltinime nesant nurodytos nusikalstamos veikos kvalifikacijos, nepriklausomai nuo proceso formos, tai turėtų būti pripažįstama esminiu BPK

571 *Colozza v. Italy*, no. 9024/80, 12 February 1985, 7 EHRR 516. *Van Mechelen and others v. Netherlands*, no. 21363/93, 21364/93, 21427/93, 22056/93, 23 April 1997.

572 Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: VĮ Registrų centro teisinės informacijos departamentas, p. 322, 324–325.

573 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 194.

574 Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikaciją. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikalavimai. *Teisės problemos*. 2005, 1(47): 29. Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisės prielaidos ir praktinio taikymo problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2007, p. 98. Gušauskienė, M. Įtariamojo teisės į gynybą teisinis procesinis turinys išteisinio tyrimo stadijoje. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 231.

575 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 195. *Gea Catalan v. Spain*, no. 19160/91, 10 February 1995. *Pellissier and Sassi v. France*, no. 25444/94, 25 March, 1999, ECHR 1999-II. *Dallos v. Hungary*, no. 29082/95, 1 March 2011. *Sipavičius v. Lithuania*, no. 49093/99, 21 February 2002.

pažeidimu, dėl kurio buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės, būtent, jo teisė į gynybą (BPK 369 straipsnio 3 dalis). Pasak R. Merkevičiaus, procesinis tikslas užtikrinti veiksmingą galimybę realizuoti teisę į gynybą pasiekiamas tuomet, kai *inter alia* nurodoma inkriminuojama nusikalstama veika bei įvardijamas baudžiamasis įstatymas, pagal kurį ji kvalifikuojama.⁵⁷⁶ Iš esmės tokią pačią nuomonę išsako ir R. Ažubalytė, kuri teigia, kad iš nukentėjusiojo skundo kaltinamajam turi būti aiškūs jam pateikiami kaltinimai: tiek faktinės aplinkybės, tiek teisinis jų vertinimas.⁵⁷⁷ Dar vienas motyvas, pagrindžiantis poziciją, kad privataus kaltinimo skunde turėtų būti nurodomas nusikalstamos veikos teisinis įvertinimas, yra BPK 417 straipsnio formuluotė, t.y. veikos, procesas dėl kurių vyksta privataus kaltinimo tvarka, nurodomos BK straipsnių pagrindu. Taigi nukentėjęs asmuo, kreipdamasis į teismą privataus kaltinimo tvarka, turi žinoti jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos teisinį vertinimą, kadangi tik tokiu būdu jis gali žinoti, ar ši veika nagrinėtina privataus kaltinimo tvarka, ar ne. Privataus kaltintojo pareiga suformuluoti ir įrodyti kaltinimą, teisė keisti kaltinime nurodytos nusikalstamos veikos esmines faktines aplinkybes ir nusikalstamos veikos kvalifikavimą (BPK 256 straipsnis) taip pat susijusi su teisiniu nusikalstamos veikos vertinimu, todėl privataus kaltintojo kaltinimo funkcijos įgyvendinimo veiksmingumas neišvengiamai susijęs su minimaliomis teisinėmis žiniomis ir jų taikymu.⁵⁷⁸ Todėl darytina išvada, kad privataus kaltinimo skunde turi būti nurodomos ne tik faktinės nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, bet ir veikos kvalifikacija. Skirtumas tarp reikalavimų kaltinamajam aktui ir privataus kaltinimo skundui galimas tik tiek, kiek tai susiję su prokuroro ir privataus kaltintojo galimybių disponuoti informacija skirtumu.

Vis tik teismų praktikoje remiamasi BPK 412 straipsniu, kuris nereikalauja, kad nukentėjusysis privataus kaltinimo skunde nurodytų nusikalstamos veikos, kuria kaltinamas asmuo, kvalifikaciją, ir laikomasi pozicijos, kad privataus kaltinimo skunde „*nurodyta veikos kvalifikacija neįpareigoja teisėjo savo nutartyje perduoti skundą į teisiąmąjį posėdį nurodant būtent tą BK straipsnį ar jo dalį, nes teisėjas, įvertinęs skunde aprašytas veikos aplinkybes, pats nustato nusikalstamos veikos požymius ir inkriminuoja kaltinamajam reikiamą baudžiamąjį įstatymą.*“⁵⁷⁹ Šio teisinio reguliavimo kontekste iškeltnas klausimas, ar teisėjo pareiga pačiam nustatyti nusikalstamos veikos požymius ir inkriminuoti baudžiamąjį įstatymą nėra kaltinimo funkcijos vykdymas ir ar suderinama su tiesiogine

576 Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: VĮ Registrų centro teisinės informacijos departamentas, 2007, p. 324.

577 Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 233.

578 Vilniaus apygardos teismas konstatavo, kad „*apelianto teiginiai, kad jis nėra kompetentingas atriboti nusikalstamos veikos pakartotinumą nuo šios veikos tęstinumo kaltinamojo A. D. atžvilgiu, nepagrįsti. Apeliantas 2007-12-18 skunde nurodydamas, kad A. D. tęsė tikrovės neatitinkančių publikacijų ciklą apie pareiškėjo J. G. ir UAB „A“ (duomenys neskelbtini) veiklą ir pakartotinai 2007 m. lapkričio 24 d. – gruodžio 1 d. leidinyje „X“ (duomenys neskelbtini), Nr. 31 (163) straipsnyje „Teisėjai nebijo imti kyšių“ pateikė neteisingą, šmeižikišką, paniekinančią ir žeminančią pobūdžio informaciją, taip ir nenurodė ar už kiekvieną tikrovės neatitinkančią publikaciją skirtinguose straipsniuose pateikia kaip naujus kaltinimus A. D. atžvilgiu ar minėti faktai yra grindžiami kaip tęstinė veika. Todėl teismas minėtus nesuformuluotus pateiktus faktus pagrįstai nurodė kaip vieną iš skundo trūkumų“.* Vilniaus apygardos teismo 2008 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-71/2008.

579 Šiaulių apygardos teismo 2008 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-25/64/2008.

teisingumo vykdymo funkcija. Privataus kaltinimo bylų procese, nenumačius privataus kaltintojo pareigos kvalifikuoti nusikalstamą veiką, ši pareiga tenka teismui bylos nagrinėti teisiamajame posėdyje perdavimo stadijoje, t.y. neišnagrinėjus faktinių aplinkybių ir neįvertinus įrodymų. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad *de lege ferenda* privataus kaltintojo pareiga nurodyti nusikalstamos veikos kvalifikavimą padėtų išvengti galimo objektyvaus teismo šališkumo,⁵⁸⁰ kurį suponuoja nusikalstamos veikos faktinių aplinkybių ir teisinis vertinimas *a priori*.

Neteisinga nusikalstamos veikos kvalifikacija neturėtų būti pagrindas atsisakyti priimti privataus kaltinimo skundą, atsižvelgiant į tai, kad privatus kaltintojas nėra teisininkas profesionalas bei į įstatymo suteiktą galimybę ištaisyti tokį skundo trūkumą – teisę keisti veikos kvalifikavimą teisme (BPK 256 straipsnis).⁵⁸¹ Pavyzdžiui, Vokietijos BPK 381 straipsnyje tiesiogiai nurodoma, kad kaltinimui privataus kaltinimo bylų procese keliami tokie patys individualizavimo ir konkretizavimo reikalavimai kaip kaltinamajam aktui (Vokietijos BPK 200 straipsnio 1 dalis), tačiau, skirtingai nuo viešo kaltinimo proceso, numatyta galimybė ignoruoti bet kokius formos trūkumus, kai kaltinimą pareiškė privatus kaltintojas be teisinės pagalbos ir jei jie nedaro įtakos konkrečios veikos identifikavimui.⁵⁸² Toks teisinis reguliavimas vertintinas kaip labiausiai atitinkantis kaltinamojo teisės į gynybą reikalavimus ir tuo pačiu lankstus privataus kaltintojo procesinės padėties ir galimybių atžvilgiu.

Lietuvos konstitucinėje doktrinoje taip pat pasisakyta, kad „*neesminiai privataus kaltinimo skundo formos trūkumai, formalūs privataus kaltinimo skundo nukrypimai nuo nustatytų reikalavimų nereiškia, kad teismas apskritai neturi įgaliojimų tokio skundo priimti*“.⁵⁸³ Tačiau teismų praktikoje susiduriama su itin formalizuotu požiūriu vertinant privataus kaltinimo skundų formą. Tai rodo ir statistiniai duomenys: 2008 m. 508 atvejais skundai buvo grąžinti kaip neatitinkantys BPK 412 straipsnio reikalavimų (iš 1232 bylų), 2009 m. 503 iš 1191, 2010 m. 452 iš 1199, 2011 m. 481 iš 1270, 2012 m. 469 iš 1168 bylų. (Priedas Nr. 3) Toks formalizuotas požiūris dažnai sąlygoja nukentėjusio asmens teisės į teismą pažeidimą, todėl toliau skirsime daugiau dėmesio teismų praktikos privataus kaltinimo skundo priėmimo stadijoje vertinimui.

Duomenų apie proceso dalyvius išsamumo reikalavimas susijęs su skirtingu kaltintojo statusu: prokuroras turi teisę disponuoti visais valstybės turimais asmeniniais proceso

580 EŽTT jurisprudencijoje išskiriamas subjektyvus nešališkumas ir objektyvus (procedūrinis) nešališkumas.

581 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 119-6005.

582 Von Schack, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 60. Vokietijos BPK 381 straipsnyje numatomos dvi galimos kaltinimo iškėlimo formos: rašytinis skundas ir žodinis skundas, kurį teismo darbuotojas įrašo į protokolą. *Strafprozeßordnung* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28]. <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>. Žodžiu gali būti pareiškiamas kaltinimas ir Austrijoje (Austrijos BPK 46¹ straipsnis). Tačiau bet kuria forma teikiant privataus kaltinimo skundą, keliamas reikalavimas nurodyti nusikalstamos veikos kvalifikaciją. *Strafprozeßordnung* [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-05]. <file:///C:/Users/User/Downloads/Austria_CPC_as_of_%2004.11.2013_de.pdf>.

583 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

dalyvių duomenimis, o privatus asmuo yra ribojamas asmens duomenų teisinės apsaugos reikalavimų. Pagal Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo nuostatas, asmens duomenys yra bet kuri informacija, susijusi su fiziniu asmeniu, kurio tapatybė yra žinoma arba gali būti tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyta pasinaudojant tokiais duomenimis kaip asmens kodas, vienas ar keli asmeniui būdingi fizinio, fiziologinio, psichologinio, ekonominio, kultūrinio ar socialinio pobūdžio požymiai.⁵⁸⁴ Kadangi privatus kaltintojas turi ribotą prieigą prie proceso dalyvių asmens duomenų, įstatymas reikalauja nurodyti minimalius asmens duomenis, pagal kuriuos gali būti nustatoma asmens tapatybė bei jis galėtų būti šaukiamas į teismą: turi būti nurodyta nusikalstamos veikos padarymu įtariamo asmens bei liudytojų vardai, pavardės ir gyvenamoji vieta. Pareiškėjui, kuris privataus kaltinimo tvarka kreipiasi į teismą dėl jo atžvilgiu įvykdytos nusikalstamos veikos, nenurodžius kalto asmens gyvenamosios vietos arba ją nurodžius netiksliai, negalima įteikti kaltininkui skundo nuorašo, iškviesti jo į teismą bei atlikti kitų būtinų procesinių veiksmų, o kaltinamojo dalyvavimas nagrinėjant baudžiamąją bylą, yra privalomas (BPK 246 straipsnis). Manytina, kad procesas kaltinamajam nedalyvaujant (BPK XXXII skyriuje numatyta tvarka), kai kaltinamasis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir vengia atvykti į teismo posėdį, privataus kaltinimo byloje negalimas (BPK 436 straipsnio 1 dalis). Privataus kaltinimo proceso paskirtis – konflikto išsprendimas – suponuoja kaltinamojo ir nukentėjusiojo procesinį dialogą, kurio labiausiai pageidaujama baigtis yra taikus šalių susitarimas. Nedalyvaujant kaltinamajam, šis proceso tikslas negalėtų būti pasiekiamas. Kita vertus, kaltinamojo vengimas atvykti į posėdį išreiškia jo požiūrį į procesą ir rodo jo priešišką poziciją. Būtų galima daryti išvadą, kad šio dialogo kaltinamasis pats atsisako savo procesiniu elgesiu. Vertinant proceso *in absentia* teorinę galimybę privataus kaltinimo byloje, svarbiausia įvertinti, ar nebūtų pažeista kaltinamojo teisė į gynybą. Privatus kaltintojas neturi pareigos rinkti tiek kaltinančių, tiek teisinančių duomenų, nustatyti objektyvią tiesą byloje. Atvirkščiai, privatus kaltintojas gina savo interesą ir įrodinėja „savo tiesą“, todėl vykdydamas kaltinimo funkciją jis nėra nešališkas ir negali toks būti. Todėl privataus kaltinimo bylos nagrinėjimas gali pažeisti kaltinamojo teisę į gynybą. Taigi privataus kaltinimo procesas visais atvejais vyksta tik dalyvaujant kaltinamajam. Kita vertus, situacija, kai kaltinamasis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir vengia atvykti į teismo posėdį, kai jam yra apie posėdžio datą ir vietą pranešta tinkamai, sudaro kliūtis išnagrinėti privataus kaltinimo bylą ir apginti nukentėjusio asmens interesus.

Praktikoje pasitaiko atvejų, kai nukentėjęs asmuo nežino kaltininko gyvenamosios vietos. Šiuo klausimu gausi teismų praktika formuojama palankiai nukentėjusiajam. Šiaulių apygardos teismas pripažino, kad nukentėjusiajam neturint realių galimybių sužinoti kaltinamojo gyvenamosios vietos, pažeidžiama jo teisė į teisminę gynybą, todėl negali būti formaliu pagrindu nepriimamas nukentėjusiojo skundas. Pareiškėjui „*neįmanoma gauti informaciją apie kaltininko deklaruotą gyvenamąją vietą, kas užkerta jam visus kelius kreiptis į teismą ir ginti pažeistas savo teises. Šiuo atveju visus įgaliojimus sužinoti reikiamą informaciją turi tik teismas. [...]*“⁵⁸⁵

584 Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 63-1479.

585 Šiaulių apygardos teismo 2006 m. spalio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-462-210/2006.

Dažna situacija, kai nukentėjusysis nežino kaltininko gyvenamosios vietos ar, prasidėjus procesui, kaltininkas būna ją pakeitęs. Pirmosios instancijos teismų sprendimuose stebima tendencija tokiais atvejais skundą grąžinti nukentėjusiajam kaip neatitinkantį BPK 412 straipsnio 2 dalies reikalavimų. Tačiau aukštesnieji teismai pripažįsta nurodytus duomenis tinkamais, jei nukentėjęs asmuo negali sužinoti kaltininko gyvenamosios vietos ir nurodo paskutinę jam žinomą gyvenamąją vietą ar darbovietės adresą.⁵⁸⁶ Tokiai praktikai pritartina, siekiant užtikrinti nukentėjusio asmens teisę į teismą bei išvengti jos suvaržymų ir proceso vilkinimo. Atsižvelgtina į tai, kad teismas turi teisę ir privalo imtis priemonių, kurios neprieinamos pareiškėjui (šiuo atveju - paklausimai ir įvairios institucijos dėl asmens duomenų), todėl skundo nepriėmimas, nesant duomenų, kurių nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo neturi galimybės sužinoti, pažeidžia asmens teisę į teismą.

Teismų praktikoje pripažįstama, kad tais atvejais, kai asmens gyvenamąją vietą teismas gali sužinoti ne iš privataus kaltinimo skundo, o iš kitų šaltinių, nelaikytina, kad skundo trūkumai esminiai. „*Nors pareiškimo forma bei teiginių dėstymo metodika ir nėra ideali, tačiau tai negali būti pagrindu atsisakyti jį priimti, tuo dirbtinai suvaržant asmens konstitucinę teisę kreiptis į teismą bei nepagrįstai pasunkinant jos įgyvendinimą, juolab, kad iš pareiškimo turinio galima suprasti kas ir kokia nusikalstama veika kaltinamas, nurodyta šios veikos padarymo vieta, laikas, jos padarymu įtariamo asmens vardas, pavardė, pareigos, darbo vieta bei kitos esminės aplinkybės.*“ Gyvenamosios vietos adreso nenurodymas šiuo atveju traktuotas kaip „*formalus nukrypimas nuo nustatytų reikalavimų, kuris nėra esminis ir pareiškimo priimti nekliudo, juolab, kad [...] duomenų apie nusikalstamos veikos padarymu įtariamą asmenį nukentėjusiojo pareiškime pakanka.*“⁵⁸⁷ Apylinkės teismui atsisakius priimti pareiškėjos skundą motyvuojant, esą nėra pateikti duomenys dėl liudytojų gyvenamosios vietos, Vilniaus apygardos teismas konstatavo, kad „*nepriimti skundo dėl jame neva esančių trūkumų, nebuvo teisinio pagrindo, kadangi pareiškėja skunde paaiškino, kad neturi galimybės pateikti duomenis apie šių liudytojų gyvenamąją vietą, ir prašė teismo vadovautis ikiteisminio tyrimo byloje esančiais duomenimis*“⁵⁸⁸

Aplinkybė, kad nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo galimai pakeitė savo gyvenamąją vietą, teismų praktikoje nebuvo laikoma trūkumu, suteikiančiu pagrindą grąžinti privataus kaltinimo tvarka paduotą skundą, kuris jau priimtas ir paskirtas nagrinėti taikiniame posėdyje.⁵⁸⁹ Tas pats teismas analogiškoje situacijoje, kai nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis asmuo skunde nurodytu adresu negyveno, yra išsakęs ir priešingą nuomonę, pritardamas apylinkės teismo sprendimui grąžinti skundą jį padavusiam asmeniui kaip neatitinkantį įstatymo reikalavimų. Vilniaus apygardos teismo nuomone, „*pirmos instancijos teismas, neturėdamas įstatyminio pagrindo perduoti bylą nagrinėti teisiamajame posėdyje, neturėjo teisės imtis priemonių nustatyti įtariamo nusikalstamos veikos padarymu asmens buvimo vietos adresą. Sutinkamai su BPK 414 str., teis-*

586 „*Siekdamas užtikrinti pareiškėjos teisę į teisminę gynybą bei išvengti dirbtinio šios teisės įgyvendinimo suvaržymo, privalėjo imtis priemonių nusikalstama veika kaltinamo asmens gyvenamajai vietai nustatyti*“ Vilniaus apygardos teismo 2008 m. vasario 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-103-318/2008. Taip pat Vilniaus apygardos teismo 2009 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-423-495/2009, 2008 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-639-9-2007.

587 Vilniaus apygardos teismo 2007 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-954/2007.

588 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-72-518/2009.

589 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. vasario 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-103-318/2008.

mas tokių veiksmų gali imtis tik priėmęs sprendimą dėl nukentėjusiojo skundo perdavimo nagrinėti teisiama jame posėdyje.⁵⁹⁰ Tačiau su tokiu formaliu teismo įgaliojimų aiškinimu sutikti negalima, kadangi tai apriboja nukentėjusio asmens teisę į teismą.

Tuo atveju, kai privataus kaltinimo skunde nebuvo nurodyta kaltinamo asmens gyvenamoji vieta, tačiau jo asmens duomenys buvo nurodyti ikiteisminio tyrimo įstaigos pateiktoje medžiagoje dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą, aukštesnysis teismas konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas turėjo galimybę pats nustatyti kaltinamo asmens gyvenamosios vietos adresą ir spręsti klausimą dėl privataus kaltinimo bylos proceso pradėjimo.⁵⁹¹ Tas pats teismas pripažino, kad privataus kaltinimo skundas buvo atmetas nepagrįstai ir tuo atveju, kai ikiteisminio tyrimo įstaigos pateiktoje medžiagoje dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą buvo nurodyta, kad kaltinamas asmuo yra įtrauktas į gyvenamosios vietos neturinčių asmenų apskaitą, tačiau savo prisipažinime nurodė gyvenamosios vietos adresą. Atsižvelgiant į tai, apeliacinį skundą nagrinėjęs teismas konstatavo, kad privataus kaltinimo tvarka kaltinamo asmens gyvenamoji vieta yra žinoma.⁵⁹²

Darytina išvada, kad nei tada, kai vadovaujantis BPK 412 straipsnio 3 dalies nuostatomis skundas nepriimamas ir grąžinamas jį padavusiam asmeniui dėl tokių šio skundo trūkumų, kuriuos gali pašalinti pats jį padavęs asmuo, nei tada, kai skundo trūkumų jį padavęs asmuo negali pašalinti, nes jie gali būti pašalinti tik atlikus ikiteisminį tyrimą ar atskirus proceso veiksmus, nuo nusikalstamos veikos, nurodytos BPK 407 straipsnyje, nukentėjusiam asmeniui (jo atstovui) neužkertamas kelias ginti pažeistas teises ar teisėtus interesus teisme: pirmuoju atveju nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo (jo atstovas), pašalinęs nurodytus trūkumus, vėl gali kreiptis į teismą privataus kaltinimo bylų proceso tvarka, antruoju atveju - savo pažeistas teises ar teisėtus interesus gali ginti kreipdamasis į prokurorą. Šiuo klausimu pasisakyta ir teismų praktikoje: „Pirmosios instancijos teismas nustatęs nukentėjusiosios A. E. R. skundo turinio trūkumus, neatitinkančius BPK 412 str. 2 d. nustatytų privalomų reikalavimų, nepažeidė nukentėjusiosios teisės kreiptis į teismą ir teisės į teisminę gynybą, nutartyje išaiškino teises, pašalinus nustatytus skundo trūkumus, iš naujo kreiptis į teismą. Nukentėjusiosios teisės nebuvo suvaržytos ar kitaip apribotos, nes ji pateikė skundą dėl minėtos nutarties [...], tuo realizavo savo teisę į instancinę teisminę gynybą. Todėl teismas konstatuoja, kad nukentėjusiosios teisė kreiptis į teismą nebuvo pažeista ar suvaržyta.“⁵⁹³

Taigi pripažintina, kad tais atvejais, kai privatus asmuo neturi objektyvių galimybių teisėtomis priemonėmis gauti duomenis, privalomus nurodyti privataus kaltinimo skunde, teismas turi pareigą padėti gauti šiuos duomenis. Šiuo atveju formalus įstatyme numatytų reikalavimų privataus kaltinimo skundui laikymasis sudaro prielaidas pažeisti asmens konstitucinę teisę į teismą. Teismas turi užtikrinti, kad tokia teisė nebūtų pažeista, taip pat ir aktyviais veiksmais.

590 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-158-211/2008.

591 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-423-495/2009.

592 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-639-9-2007.

593 Šiaulių apygardos teismo 2007 m. rugsėjo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. I-20-116/2007.

1.3. Privataus kaltinimo teisės pereinamumo problema

Privataus kaltinimo teisė yra suteikta tik tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui. Net ir jo įgaliotas atstovas negali jo pakeisti ir priimti sprendimų svarbiausiais klausimais, lemiančiais proceso eigą. Todėl sistemiškai aiškinant BPK nuostatas, reglamentuojančias nukentėjusiojo ir privataus kaltintojo teisinį statusą, darytina išvada, kad, privačiam kaltintojui mirus, tolesnis procesas negalimas.

Privataus kaltinimo pereinamumo klausimu tiek įvairių valstybių pozityviojoje teisėje, tiek mokslinėje jurisprudencijoje sutinkame dvi priešingas nuomones.

Privataus kaltinimo teisės pereinamumo galimybę neigianti pozicija remiasi argumentu, kad disponavimo baudžiamuoju reikalavimu (pretenzija) teisė priklauso tik nukentėjusiajam ir negali būti pratęsta po jo mirties. Pavyzdžiui, Rumunijos baudžiamajame procese sprendimas dėl kaltininko patraukimo baudžiamajon atsakomybėn laikomas išimtinė asmenine nukentėjusiojo teise ir galimybė ją perimti nenumatyta.⁵⁹⁴ I. J. Foinickio nuomone, nukentėjusiojo mirtis pabaigia visus jo asmeninius santykius su kaltininku, jo paveldėtojams pereina tik jo turtiniai santykiai, o ne asmeniniai, kurie yra neatskiriami nuo jo individualumo (asmenybės). Todėl nukentėjusiojo mirtis vertintina kaip atleidimo nuo bausmės už visus nusikaltimus, nagrinėjamus privataus kaltinimo tvarka sąlyga, jei šių nusikalstamų veikų objektas buvo asmeninis, neatskiriamas nuo mirusiojo individualumo gėris, pvz. jo garbė, laisvė, fizinis neliečiamumas. Mirus nukentėjusiam asmeniui, baudžiamasis persekiojimas dėl tokių veikų negali būti vykdomas.⁵⁹⁵ Iš tiesų, pritartina nuomonei, kad kaltinimo, kurį palaiko nukentėjusysis privataus kaltinimo byloje, esmę sudaro nukentėjusiojo tvirtinimas, kad asmuo, kurį jis siekia patraukti baudžiamajon atsakomybėn, yra padaręs jo atžvilgiu nusikalstamą veiką ir šis tvirtinimas lemia teismo nagrinėjimo turinį. Todėl kaltinimą turi tiesiogiai suformuluoti nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo. Jeigu nukentėjęs asmuo mirė iki skundo privataus kaltinimo tvarka padavimo teismui, tokiu atveju privataus kaltinimo teisė išnyksta nukentėjusiojo mirties momentu, kadangi ši teisė yra asmeninė, individuali gynybos priemonė, vadinasi, negali pereiti kitiems asmenims.⁵⁹⁶ Tokiu atveju baudžiamąjį persekiojimą gali pradėti prokuroras, esant BPK 409 straipsnio 1 dalyje numatytiems pagrindams.

Be to, baudžiamojo persekiojimo šios kategorijos byloje nukentėjusysis turi galimybę atsisakyti nuo kaltinimo, kas sąlygoja tolesnio proceso nutraukimą. Teisė susitaikyti su kaltinamuoju yra ne tik vienas iš privataus kaltinimo byloms būdingų bruožų, bet taip pat susitaikymas pripažįstamas labiausiai pageidaujamu, priimtinausiu konflikto tarp nukentėjusiojo ir kaltinamojo išsprendimo būdu. Aktyvus nukentėjusiojo vaidmuo ir jo nuomonės dėl baudžiamosios bylos perspektyvos sprendžiamoji reikšmė yra priežastis manyti, kad kaltinimo funkcijos perėjimas kitiems asmenims nukentėjusiojo mirties atveju yra neleistinas. Šios kategorijos byloje kaltinimo teisė – grynai asmeninė, individuali teisinė

594 Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000, p. 59.

595 Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. I tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996, p. 234.

596 Shumilina, O. Ju. *Processualnoe polozhenie poterpervshego po delam chastnogo obvinenija* [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Krasnojarsk, 2003, p. 94.

gynybos priemonė nuo tam tikros rūšies nusikalstamų kėsinių. Šios priemonės taikymas yra asmens specifinė subjektyvi teisė, kuria jis yra laisvas disponuoti visa apimtimi, įskaitant ir disponavimą pačiu kaltinimu. Tiesiogiai nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens nuomonė dėl konflikto su kaltininku, konflikto vertinimas gali visiškai skirtis nuo nukentėjusio asmens artimų giminių nuomonės, taip pat galimi prieštaravimai ir tarp artimų giminių, turinčių teisę perimti kaltinimą. Remiantis šiais motyvais darytina išvada, kad nukentėjusiojo mirtis yra faktinė aplinkybė, laikytina pagrindu nutraukti privataus kaltinimo bylą. Taip pat netikslinga suteikti artimiems giminiams teisę inicijuoti privataus kaltinimo procesą po nukentėjusio asmens mirties, jei pats nukentėjęs asmuo nepadavė privataus kaltinimo skundo siekdamas patraukti kaltininką baudžiamojon atsakomybėn.⁵⁹⁷

Kitokią nuomonę sutinkame Lietuvos baudžiamojo proceso mokslininkų darbuose.⁵⁹⁸ R. Ažubalytė teigia, kad privačiam kaltintojui mirus, jo paveldėtojai turi teisę perimti jo procesines teises ir siūlo remtis įstatymo analogija bei vadovautis CPK 48 straipsniu, kuris reguliuoja procesinių teisių perėmimą, bei teismų praktika dėl teisės palaikyti civilinį ieškinį perėmimu.⁵⁹⁹ Kadangi vienas iš privataus kaltintojo reikalavimų yra (gali būti) susijęs su reikalavimu atlyginti žalą, privataus kaltinimo teisė lyginama su situacija, kai pradinis civilinis ieškovas baudžiamojoje byloje pasitraukia iš proceso (pavyzdžiui, fizinio asmens mirties atveju), o į jo vietą įtraukiamas kitas asmuo. Tokiu atveju teismai remiasi civilinio proceso įstatymais.⁶⁰⁰ Procesinių teisių perėjimo apimtį lemia atitinkamų materialinių subjektinių teisių perėmimo apimtis (CPK 48 straipsnio 1 dalis). Privataus kaltinimo teisės pereinamumo vertinimas susijęs su atsakymu į klausimą, ar teisė pateikti privatų skundą ir reikalauti žalos atlyginimo bei kaltininko baudžiamosios atsakomybės, priklauso asmeninėms neturtinėms ir turtinėms teisėms, kurios neatskiriamai susijusios su palikėjo asmeniu ir kitam asmeniui nepereina (CK 5.1 straipsnio 3 dalis). Teismų praktikoje neturtinės žalos, padarytos smurtiniu nusikaltimu, atlyginimo reikalavimas priskiriamas prie palikėjo turtinės reikalavimo teisės. „Pagal CK 5.1 straipsnio 2 dalį palikėjo turtinės reikalavimo teisės yra paveldimos. Vadinas, perėmus palikėjo materialiąsias subjektines teises, galimas ir procesinių teisių perėmimas.“⁶⁰¹ Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „teisė reikalauti tam tikros materialinės žalos atlyginimo paprastai turi būti paveldima ar kitaip perleidžiama[...]. Taip pat ir teisė reikalauti materialiai atlyginti asmeniui padarytą mora-

597 Shumilina, O. Ju. *Processualnoe polozhenie poterpervshego po delam chastnogo obvinenija* [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Krasnojarsk, 2003, p. 95.

598 Lietuvos mokslininkai yra nagrinėję tik dėl nusikaltimo žuvusio nukentėjusiojo teisių perėmimą. Tačiau ši teisinė situacija paprastai susijusi ne su teisių perėmimu, o su žuvusio (mirusio) dėl nusikalstamos veikos artimųjų patirta neturtine žala. Teisių perėmimas siejamas ne su tiesiogiai patirta žala, o su asmens, patyrusio žalą, negalėjimu toliau ginti savo teisių. Šis klausimas yra aktualus įvertinant ne tik privatų kaltintojo interesą, bet ir viešąjį interesą, susijusį su teisingumo vykdymo procesu atitinkamame procese.

599 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 141-145.

600 Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29: 457.

601 Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29: 457.

linę žalą vienais atvejais gali būti siejama vien su tą žalą patyrusiu asmeniu, tačiau pagal Konstituciją yra įmanomos ir tokios teisinės situacijos, kai ši teisė gali pereiti tam tikriems kitiems asmenims [...].⁶⁰² Tačiau privatus kaltinimo teisės ir teisės palaikyti civilinį ieškinį analogija teisės pereinamumo požiūriu kritikuotina dėl to, kad privatus kaltinimo teisė nėra vien tik teisė į žalos atlyginimą, o apima kur kas platesnius įgaliojimus disponuoti baudžiamojo proceso suteikiamomis teisminės gynybos priemonėmis.

Nukentėjusiojo teisių pereinamumas yra įtvirtintas ir kai kurių užsienio valstybių pozityviojoje teisėje, baudžiamojo proceso nuostatose pripažįstant galimybę perimti privataus kaltinimo teisę nukentėjusiajam mirus. Sutinkamas įvairus šio instituto teisinis reguliavimas.⁶⁰³ Pavyzdžiui, Bulgarijos BPK 76 straipsnyje numatoma, kad po nukentėjusiojo mirties teisė dalyvauti baudžiamajame procese pereina privataus kaltintojo veiksniams įpėdiniams arba įpėdinio įstatyminiam atstovui. Vengrijos BPK 31 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas mirusio nukentėjusiojo skundo teisės pereinamumas jo giminaičiui. Įstatymai riboja giminaičio galimybę įstoti į privataus kaltinimo procesą 30 dienų terminu (Vengrijos BPK 123 straipsnio 3 dalis), o nepasinaudojimas šia teise vertinamas kaip kaltinimo atsisakymas.⁶⁰⁴ Nukentėjusiojo teisių perėmimas privataus kaltinimo byloje galimas ir pagal Vokietijos baudžiamojo proceso teisę (Vokietijos BPK 374 straipsnio 2 dalis).⁶⁰⁵ Lenkijos BPK taip pat numato privataus kaltinimo (61 straipsnis) ir subsidaraus kaltinimo (58 straipsnis) perėmimo galimybę artimiems giminaičiams, privačiam ar subsidiariam kaltintojui mirus. Toks teisinis reguliavimas išplaukia iš to, kad nukentėjusiojo teisės, jam mirus, įgyvendina jo artimiausi giminaičiai (52 straipsnis).⁶⁰⁶

Apibendrinant diskusiją, darytina išvada, kad pozicija dėl privataus kaltinimo teisės pereinamumo priklauso nuo to, kokiam privataus kaltinimo teisės elementui teikiamas prioritetas: teisei disponuoti kaltinimu ar teisei reikalauti žalos atlyginimo. Jei teisė reikalauti žalos atlyginimo laikytina privataus kaltinimo pagrindiniu elementu, tuomet privatus kaltinimas galėtų būti vertinamas kaip priemonė įgyvendinti teisę reikalauti žalos atlyginimo. Tačiau manytina, kad pirmenybė teiktina teisei disponuoti kaltinimu, o teisė pareikšti civilinį ieškinį, įgyti civilinio ieškovo statusą laikytina išvestine iš privataus kaltintojo teisės disponuoti kaltinimu. Teisė į žalos atlyginimą vykdant kaltinimo funkciją neatsiejama nuo baudžiamojo reikalavimo, priešingai nei viešojo kaltinimo procese, kuriame kaltintojas ir civilinis ieškovas yra atskiri proceso subjektai, o baudžiamojo ieškinio (kaltinimo) ir civilinio ieškinio nagrinėjimas pagal skirtingų procesų normas leidžia šiuos reikalavimus atskirti. Todėl vertinant privataus kaltinimo teisę baudžiamųjų teisinių santykių kontekste,

602 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529; 2006, Nr. 137 (atitaisymas).

603 Doroshkov, V. V. *Rukovodstvo dlja mirovykh sudej. Dela chastnogo obvinenija* [Manual for Peace Judges. Cases of Private Prosecution]. Moskva: Norma, 2001, p. 102–103.

604 Fazsi, L. The Right of the Injured Parties to Represent Themselves Rather Instead of Being Represented by a Prosecutor in the Criminal Procedure Code of Hungary. *Curentul Juridic* [interaktyvus]. 2011, 14 (2): 131-145 [žiūrėta 2013-10-21]. <http://revcurentjur.ro/arhiva/attachments_201102/recjurid112_13F.pdf>.

605 Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28]. <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>.

606 Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-06-05]. <file:///C:/Users/User/Downloads/Polish%20CPC%201997_am%202003_en%20(2).pdf>.

galimybė pateikti privataus kaltinimo skundą, *inter alia* reikalauti žalos atlyginimo, turėtų būti siejama vien tik su nukentėjusiojo asmeniu ir negali būti suteikiama niekam kitam. Todėl, nesant subjekto, turinčio teisę disponuoti kaltinimu, negalimas ir teisės į žalos atlyginimą įgyvendinimas. Taigi mirus privačiam kaltintojui, privataus kaltinimo bylų procesas turi būti nutraukiamas, o procesinių teisių perėmimas negalimas. Šiuo atveju galimybė reikalauti žalos atlyginimo, nors ir ribota, išlieka civiliniame procese.

2. Susitaikymas privataus kaltinimo bylų procese

2.1. Konflikto šalių susitaikymas – pagrindinis privataus kaltinimo bylų proceso tikslas

Proceso teorijos (angl. *theory of procedure*) autoriai išskiria du konflikto išsprendimo tikslus bet kokiame procese, nepriklausomai nuo jo rūšies: tiesą (materialią tiesą) ir teisingumą (formalią tiesą).⁶⁰⁷ Priklausomai nuo konflikto išsprendimo prioritetinio tikslo, modeliuojamas ir teisinis reguliavimas. Neatsitiktinai reglamentuojant privataus kaltinimo bylų procesą, pirmiausia numatytas taikinamasis posėdis, ir tik nepavykus alternatyviu būdu išspręsti konflikto, kaip *ultima ratio* rengiamas teisiamasis posėdis. Galimybė susitaikyti šalims viso proceso metu⁶⁰⁸ BPK 3 straipsnio 1 dalies 5 p. pagrindu būdinga išimtinai privataus kaltinimo bylų procesui. Šie teisinio reguliavimo ypatumai leidžia daryti išvadą, kad pirminis šio proceso tikslas yra ne tiesos nustatymas,⁶⁰⁹ o konflikto išsprendimas. Apskritai, šiuolaikinio baudžiamojo proceso tikslu kai kurie autoriai įvardija teisinės tvarkos, kuri sutrikdoma pažeidus baudžiamąjį įstatymą, atkūrimą arba nusikalstamos veikos sukeltą socialinio konflikto išsprendimą.⁶¹⁰ Baudžiamojo proceso paskirties samprata kaip materialiu požiūriu teisingo nuosprendžio priėmimas taip pat iškelia teisingumo tikslo siekį baudžiamajame procese.⁶¹¹ Tokiu būdu, nepaneigiant tiesos nustatymo byloje būtinumo

607 Thibaut, J. Walker, L. A Theory of Procedure. *California Law Review*. 1978, 66: 543-545.

608 Manytina, kad šalys gali susitaikyti pirmoje ir apeliacinėje instancijose iki teismui išeinant priimti procesinio sprendimo. Kasacinėje instancijoje nagrinėjami tik teisės klausimai, todėl susitaikymas nėra galimas.

609 Panomariovas, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. *Mokslų studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 57.

610 Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industralis, 2009, p. 135. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso paskirties interpretavimo kaita Lietuvai atgavus nepriklausomybę. In *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. (Red. Mesonis, G.). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009, p. 511-530. Jurka, R. Žmogaus teisių gynimas Lietuvos baudžiamajame procese: antropocentrinio požiūrio link. In *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. (Red. Mesonis, G.). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009, p. 335-353.

611 Belevičius, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumo probleminiai aspektai. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 327.

teisingo sprendimo priėmimui, prioritetas teikiamas teisingumo tikslui.⁶¹²

Privataus kaltinimo procese dominuojantis dispozityvumo principas ir privataus intereso prerogatyva nulemia ir šios proceso formos paskirties išskirtinumą. Idėja, kad proceso šalis reikia iš pradžių bandyti sutaukinti, pirmiausia pradėta vystyti teisės sociologijoje, o vėliau akceptuota civiliniame procese. Teisės sociologijoje yra teigiama, kad, kadangi konfliktas kyla iš privačių santykių, yra didelė tikimybė, jog konflikto šalys pačios gali išspręsti iškilusį konfliktą, o teismo funkcija yra padėti šalims tai padaryti taikiai.⁶¹³ Privataus kaltinimo procese nagrinėjami teisiniai konfliktai kyla dažniausiai taip pat iš asmeninių santykių. Nukentėjusio asmens dispozityvi teisė, išskirtinė galimybė disponuoti kaltinimu savo nuožiūra, *inter alia* reiškia ir galimybę savo nuožiūra nutraukti procesą susitaikius su kaltinamuoju. Teisinių santykių privatus pobūdis ir privatus interesas išspręsti konfliktą yra bendras vardiklis analizuojant sutaukymo institutą tiek civiliniame procese, tiek administraciniame,⁶¹⁴ tiek ir privataus kaltinimo bylų procese. Kai kurie civilinio proceso mokslo atstovai teigia, kad šalių sutaukymas yra vienas iš teisinės taikos elementų.⁶¹⁵ Kaip tik dėl to, kad taikinamasis posėdis yra privalomas privataus kaltinimo bylų proceso etapas,⁶¹⁶ galime daryti išvadą, kad konflikto šalių sutaukinimas yra privataus kaltinimo proceso pirminis tikslas. Tik tuomet, jei šalių sutaukinti nepavyksta, tolesniu procesu siekiama nustatyti, ar kaltinamas asmuo yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką, ir, esant pagrindui, teisingai jį nubausti.

Socialinės taikos pasiekimas yra naudingas tiek ginčo šalims, tiek valstybei,⁶¹⁷ o tai leidžia daryti išvadą dėl pozityvaus efekto tiek valstybės institucijų organizaciniams poreikiams, tiek konflikto šalių interesams, o tiek valstybės, tiek privačių asmenų poreikių suderinimas jau savaime yra privalumas.⁶¹⁸ Taikus konflikto išsprendimas šalims susitaikius turi teigiamos įtakos ir subjektyviam procedūriniam teisingumui bei pasitikėjimui teis-

612 Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija: vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004, p. 325.

613 Hagen, J. Die soziale Funktion des Prozesses. ZfP. 1971, 84: 390.

614 Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 110-121.

615 Hagen, J. Die soziale Funktion des Prozesses. ZfP. 1971, 84: 390.

616 Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 467.

617 Socialinės taikos privalumus civiliniame procese analizuoja V. Vėbraitė disertaciniame tyrime. Vėbraitė, V. *Šalių sutaukymas civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 22. Tai pastebi ir U. Trumpulis, kuris mediacijos privalumus administraciniame procese sąlyginai skirsto į privalumus, susijusius su teismų veiklos gerinimu ir teisingumo vykdymu bei susijusius su šalių interesų identifikavimu, supratimu, jų suderinimu. Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 119. Mediacijos privalumus baudžiamajame procese nagrinėjo R. Uscila. Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2006, 2(52): 84-99.

618 Tokią išvadą U. Trumpulis daro nagrinėjamas mediacijos institutą, tačiau pastebėtina, kad analizuojami privalumai yra bendri visoms alternatyvių ginčo sprendimų formoms. Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 119.

mais, teismo autoritetui visuomenėje.⁶¹⁹ Moksliniais tyrimais yra įrodyta, kad dėmesingas šalių nuomonių išklausymas, pagarba ir pasitikėjimas jomis, sąlygų sudarymas pačioms ginčo šalims imtis veiksmų spręsti kilusį konfliktą paprastai sukelia didesnę pasitikėjimą teisingumo vykdymo procesu ir formuoja šalių įsivaizdavimą apie teisingą teismo procesą net ir tada, kai galutinis rezultatas būna nepalankus.⁶²⁰ Kai kurie autoriai daro vienareikšmišką išvadą, kad paprastai susitaikymas geriau atspindi teisingumo idėją (vok. *Rechtsfrieden*) negu teisingas ir tinkamai pagrįstas nuosprendis, tačiau sutinka, kad galimos išimties, kai procesą būtina užbaigti nuosprendžiu.⁶²¹

Pasiekus susitarimą yra greičiau užbaigiamas ginčo nagrinėjimas teisme. Jei šalys susitaria jau taikinamajame posėdyje, nereikia vykdyti įrodymų tyrimo, nėra ginčijamas teismo sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas. Taigi šalių susitaikymas atitinka ir Konvencijoje įtvirtintą asmens teisę, kad byla būtų išnagrinėta per įmanomai trumpiausią laiką. Susitaikymo instituto baudžiamosiose bylose konstitucingumo klausimu⁶²² pasisakyta ir konstitucinėje jurisprudencijoje: „*reguliuojamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas, [...], turi diskreciją nustatyti ir tokį teisinį reguliavimą, kad nukentėjusysis (jo atstovas) ir asmuo, kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, turėtų galimybę susitaikyti ir šis susitaikymas būtų pagrindas nutraukti baudžiamąjį procesą. Susitaikymas galimas ir tose baudžiamosiose bylose, kuriose kaltinimą teisme palaiko pats nukentėjusysis (jo atstovas), ir tose, kuriose valstybinį kaltinimą palaiko prokuroras.*“⁶²³ Šalims taikiai susitarus, yra taupomas jų laikas ir lėšos, nes mažėja išlaidos, susijusios su bylos nagrinėjimu; toks ginčų sprendimo būdas teigiamai veikia ir administracinius poreikius: mažėja teisingumo vykdymo išlaidos, teismų darbo krūvis. Baudžiamajame procese konflikto sprendimas šalių sutaukymu maksimaliai priimtinas abiem šalims: nukentėjusysis pasiekia moralinę satisfakciją tapęs padėties šeimininku, nuo kurio priklauso tolesnis proceso ir paties kaltininko likimas, šalys susitaria dėl žalos atlyginimo ir (ar) teisinės padėties atkūrimo (pvz., informacijos paneigimo), o kaltininkas atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės už padarytą nusikalstamą veiką.

Tiek viešojo, tiek privataus kaltinimo procese susitaikymas numatytas kaip baudžiamojo konflikto išsprendimo galimybė, tačiau ši sąvoka nėra tapati abiejose baudžiamojo proceso formose. Analizuodama sutaukinimo prigimtį, R. Ažubalytė teigia, kad „*viešojo kaltinimo bylose susitaikymas yra atkuriamojo teisingumo koncepcijos dalis, o privataus kaltinimo bylose taikinamasis posėdis [...] yra logiška specifinio proceso, kuriame nukentėjusiojo valia yra lemianti proceso eigą, dalis. Tačiau šių savo prigimtimi skirtingų institutų teisinio reguliavimo tikslas turi bendrą vardiklį, kuris išreiškiamas proceso nuostatas mode-*

619 Vėbraitė, V. Šalių sutaukymas civiliniame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 24.

620 Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija: vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004, p. 325.

621 Geerds, F. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafprozeß. JZ. 1984, 17: 790-791.

622 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajanauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 154.

623 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

liuojant taip, kad pirmiausia būtų nukentėjusiajam atlyginta nusikaltimu padaryta žala“.⁶²⁴ Lyginant su viešojo kaltinimo procesu, bylose dėl privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų minimaliai orientuojamasi į teisingumo vykdymo modeliui būdingą atpildą, t.y. bausmės, kaltininkui siekį. Prioritetas teikiamas etiniams klausimams, tiksliau tariant, siekiui atstatyti normalius nukentėjusiojo ir kaltininko santykius.

Dispozityvus teisinis reguliavimas ir privataus intereso dominantė suponuoja sutartinimo procedūros ypatumus privataus kaltinimo procese. Tai atsiskleidžia lyginant susitaikymo institutą privataus ir viešojo kaltinimo bylose. Toliau bus analizuojami taikinimo sąlygų, procedūrų ir teisinių pasekmių skirtumai.⁶²⁵

Viešojo kaltinimo bylose nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymas galimas tik esant visoms įstatyme numatytoms sąlygoms (BK 38 straipsnio 1 dalis). Privataus kaltinimo bylų procese nenumatytos jokios išankstinės sąlygos, todėl taikymasis galimas visais atvejais. Kaltininko asmenybė, ankstesni teistumai ar sąlyginiai sprendimai nutraukti baudžiamąjį procesą jo atžvilgiu neturi įtakos galimybei susitaikyti. Taip pat netaikomas ir viešojo intereso suponuotas reikalavimas, kad kaltininkas savo elgesiu, asmenybės ypatumais ir pan. sudarytų pagrindą manymui, kad nedarys naujų nusikalstamų veikų ateityje. Vertintina, kad privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų padarymas nesukelia konflikto su valstybe ir visuomene (ar tas konfliktas nėra reikšmingas), todėl ir nekeliamos sąlygos kaltininko asmenybei bei nesikišama į šalių santykius, kai šios susitaria dėl takaus konflikto išsprendimo. Iš to išplaukia ir antras skirtumas. Sprendimas nutraukti baudžiamąją bylą kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius viešojo kaltinimo procese yra prokuroro ir teismo teisė. Privataus kaltinimo bylose šalys gali susitaikyti bet kuriuo proceso momentu, jos neprivalo savo sprendimo teismui motyvuoti, o šalių sprendimas susitaikyti teismui yra privalomas (BPK 413 straipsnio 2 dalis, 416 straipsnio 3 dalis). Tai aiškintina disponavimo kaltinimu teorija. Tais atvejais, kai kaltinimu disponuoja nukentėjusysis, jis ir priima sprendimą dėl susitaikymo ir tolesnio baudžiamojo persekiojimo atsisakymo. Kai kaltinimu disponuoja valstybė, sprendimo teisė sutaiikyti šalis priklauso valstybės atstovui – prokurorui ar teismui.

Labai svarbus susitaikymo instituto skirtumas viešojo ir privataus kaltinimo procese yra teisinių pasekmių buvimas. Viešojo kaltinimo bylų procese atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės šalims susitaikius yra sąlyginis: sprendimas gali būti panaikintas ir asmuo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jei kaltininkas nesilaiko priimtų įsipareigojimų nukentėjusiajam (nesilaiko susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų) ar valstybei (padaro naują nusikalstamą veiką nepraėjus vieneriems metams nuo sprendimo atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės priėmimo). Be to, ketverius metus nuo šio sprendimo priėmimo kaltininkas negali būti antrą kartą atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės tokiu pačiu pagrindu. Susitaikymas privataus kaltinimo procese nesukelia tokių teisinių pasekmių. Teisines pasekmes sukelia sutartis dėl žalos atlyginimo, jei tokią nukentėjusysis ir (ar) jo teisėtas atstovas bei nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo

624 Ažubalytė, R. *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 106–117.

625 Plačiau apie susitaikymą viešojo kaltinimo bylose Lietuvoje: Ažubalytė, R. *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, p. 118–136.

susitaikydami sudaro. Ji prilygsta taikos sutarčiai, numatyta CPK 584 straipsnio 1 dalies 4 p., ir yra vykdytinas dokumentas tais atvejais, kai žala neatlyginama sutartyje nurodytomis sąlygomis (gali būti išduodamas vykdomasis dokumentas (BPK 413 straipsnio 3 dalis)),⁶²⁶ tačiau jokių pasekmių baudžiamosios atsakomybės taikymo aspektu nesukelia.

Skiriasi ir pati taikinimo procedūra viešojo ir privataus kaltinimo bylose. Viešojo kaltinimo bylose susitaikymo iniciatyvos ir procedūriniai klausimai nėra sureguliuoti. Privataus kaltinimo procese, priešingai, taikinimo procedūrai skiriamas nemažas įstatymo leidėjo dėmesys. Tokio skirtumo priežastis – taikinimo procedūros privalomumas ir prioritetas privataus kaltinimo bylose. Taikinimo iniciatyva ir funkcija yra pavedama teisėjui, jis turi imtis priemonių nukentėjusįjį ir nusikalstamos veikos padarymu kaltinamą asmenį sutaikyti taikinamajame posėdyje. Vėlesnėse proceso stadijose susitaikymo iniciatyva tenka šalims. LAT formuoja vieningą teismų praktiką pereinant iš viešo kaltinimo į privatų tuo aspektu, kad, teisme perkvalifikavus veiką į tokią, dėl kurios procesas vyksta privataus kaltinimo tvarka (o tai pirmiausia suteikia papildomą galimybę šalims susitaikyti), teisėjas turi išsiaiškinti proceso dalyvių valią (norą) taikytis. Tai suponuoja aktyvų teisėjo vaidmenį siekiant šalis sutaikyti. Nutartyse, susijusiose su BPK nuostatų dėl privataus kaltinimo bylų proceso reglamentavimo taikymu, baudžiamojo proceso pažeidimo esmingumas siejamas su galimybės nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikyti suteikimu, kadangi būtent galimybės susitaikyti nebuvimas viešo kaltinimo procese susiaurina kaltinamojo ir nukentėjusiojo teisių apimtį ir pasunkina kaltinamojo procesinę padėtį, jei nukentėjęs ir kaltininkas turėjo norą susitaikyti, tačiau jiems nebuvo suteikta tokia procesinė galimybė.

BPK taikinimo procedūra reglamentuota kaip sudėtinė privataus kaltinimo bylų proceso dalis, kadangi vykdoma teismui priėmus privataus kaltinimo skundą (ar jo teisėto atstovo pareiškimą) iki privataus kaltinimo bylos perdavimo teisminiam nagrinėjimui (BPK 413 straipsnio 1 dalis).⁶²⁷ Vokietijos teisėje, skirtingai nuo Lietuvos, taikinimo procedūra yra būtina sąlyga prieš inicijuojant privataus kaltinimo procesą teisme. Tam tikrų nusikalstamų veikų atveju (būsto neliečiamumo pažeidimas, įžeidimas, susirašinėjimo slaptoumo pažeidimas, kūno sužalojimas, grasinimas, žalos padarymas turtui) yra numatyta privaloma ikiteisminė taikinimo procedūra (vok. *Sühneversuch*, angl. *conciliation attempt*, t.y. mėginimas sutaikyti). Vokietijos baudžiamajame procese stebima tendencija išplėsti privalomo ikiteisminio taikinimo atvejus: pradžioje privalomo taikinimo procedūra buvo būtina tik įžeidimo atveju, o šiuo metu taikoma dėl daugelio privataus kaltinimo tvarka

626 Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 469.

627 Tarpukario Lietuvos baudžiamajame procese susitaikymo galimybė taip pat buvo numatyta, tačiau taikinimo procedūros reglamentavimas nebuvo detalus. Tarpukario Lietuvoje, Baudžiamojo proceso įstatymo 120 straipsnis numatė, kad bylose, kurios gali pasibaigti šalių susitaikymu, Taikos Teisėjas turi jas sutaikyti ir tik nepavykus to padaryti, turi nagrinėti bylą iš esmės ir priimti sprendimą. 1961 m. BPK atskirai taikinamoji privataus kaltinimo bylų stadija numatyta nebuvo, tačiau 126 straipsnyje, reglamentavusiame baudžiamosios bylos iškelimą tik dėl nukentėjusiojo skundo, numatė, kad baudžiamosios bylos turi būti nutraukiamos, jeigu nukentėjusysis susitaiko su kaltinamuoju. BPK 261 straipsnio 2 dalyje buvo numatyta: „Prieš iškeldamas bylą dėl nukentėjusiojo skundo imasi priemonių nukentėjusiajam sutaikyti su asmeniu, prieš kurį paduotas skundas.“ T. p. apie tai Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 22-23.

nagrinėjimų nusikalstamų veikų.⁶²⁸ Ikiteisminės taikinimo procedūros reikšmė yra proceso ekonomija. Šios procedūros paskirtis yra išspręsti konfliktą ikiteisminėmis priemonėmis ir užkirsti kelią teisminiam konflikto sprendimui – privataus kaltinimo bylų procesui. Ikiteisminis taikinimas turi veikti kaip filtras, kuris tik po mėginimo pasiekti taikų konfliktuojančių šalių susitarimą įgalina iškelti kaltinimą teisme. Šio instituto nuostatos kildinamos iš viešojo intereso, kad teismai nebūtų apkraunami neproporcingai dideliu skundų kiekiu, tačiau tuo pačiu gali užtikrinti efektyvų teisėtų interesų gynimą tais atvejais, kai tai iš tiesų būtina.⁶²⁹ Ši ikiteisminė taikinimosi procedūra nepakeičia galimybės šalims susitaikyti teismo nagrinėjimo metu. Susitaikymas teismo nagrinėjimo stadijoje (vok. *Vergleich*) yra pagrindas nutraukti procesą.

Atsižvelgiant į tai, kad pirminis privataus kaltinimo bylų proceso tikslas yra konflikto išsprendimas, bei ieškant veiksmingiausio sutaikymo proceso privataus kaltinimo byloje teisinio reguliavimo modelio, tikslinga nagrinėti skirtingų alternatyvių ginčo sprendimo formų galimybes.

2.2. Alternatyvių ginčo sprendimo formų taikymo galimybės privataus kaltinimo procese

Vienas iš reikšmingų šiuolaikinio teisinio mąstymo pokyčių yra didėjantis suinteresuotumas atkuriamuoju teisingumu. Atkuriamasis teisingumas pabrėžia didėjančių nusikalstamų aukų ir bendruomenės narių vaidmenį, perkeldamas tiesiogiai pažeidėjams atskaitomybę žmonėms, kurių interesus pažeidė savo nusikalstama veika, atlyginant turtinę ir neturtinę žalą aukoms ir suteikiant platų galimybių spektrą dialogui, deryboms ir problemų sprendimui, kur tik įmanoma. Tokio mechanizmo siekiamas rezultatas yra didesnis bendruomenės saugumo jausmas, efektyvesnis konfliktų sprendimas ir sėkmingesnė jų baigtis visiems, kurie su tuo susiję.⁶³⁰ Nors privataus kaltinimo bylų procesas nėra atkuriamojo teisingumo elementas, tačiau šis rezultatas gali būti įvardijamas ir kaip privataus kaltinimo bylų proceso siekiamybė. Taikinamasis posėdis privataus kaltinimo bylų procese užtikrina nukentėjusiojo ir kaltinamojo teisę pasiekti taikų susitarimą, tačiau diskutuotina, ar šalių taikinimo forma *de lege lata* yra optimalus šios teisės užtikrinimo mechanizmas.

XX a. septintajame – aštuntajame dešimtmetyje,⁶³¹ siekiant supaprastinti biurokratinės ginčų sprendimo procedūras ir pagerinti teisingumo prieinamumą,⁶³² buvo išplėtos

628 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 22.

629 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 23.

630 Umbreit, M. S. *The Handbook of Victim Offender Mediation*. San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers: A Wiley Imprint, 2001, p. xxv.

631 Nusikaltėlio - aukos mediacija pirmą kartą buvo taikyta kaip eksperimentas 1974 m. Kanadoje, Ontario provincijoje. Jo sėkmė paskatino inicijuoti ir aukos – nusikaltėlio susitaikymo projektą (angl. *Victim Offender Reconciliation Project*) Šiaurės Amerikoje. Umbreit, M. S. *The Handbook of Victim Offender Mediation*. San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers: A Wiley Imprint, 2001, p. xlii.

632 Lieberman, J. K., Henry, J. F. Lessons from the Alternative Dispute Resolution Movement. *University of Chicago Law Review*. 1986, 53: 431. Kaminskienė, N. *Alternatyvus civilinių ginčų sprendimas*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 50-54. Kaminskienė, N. *Alternatyvus ginčų sprendimas. Jurisprudencija*.

spektras netradicinių konfliktų sprendimų procesų, bendrai teisės doktrinoje vadinamų alternatyviais konfliktų sprendimais (angl. *alternative dispute resolution*).⁶³³ U. Trumpulis alternatyvumą aiškina ne tik kaip galimybę išspręsti ginčą paprastesniu, greitesniu, nere-tai pigesniu būdu, bet ir kaip galimybę pasirinkti efektyviausią ir optimalų konfliktinės situacijos sureguliuavimo būdą.⁶³⁴ Alternatyvių ginčo sprendimų tikslas yra kompromisas ir neteisminis susitarimas,⁶³⁵ kuris labiausiai atspindėtų šalių interesus. Alternatyvaus gin-čų sprendimo koncepcija atitinka nukentėjusiojo kaltinimo teisės dispozityvų pobūdį, kai pats nukentėjusysis sprendžia, koku būdu sureguliuotinas konfliktas su kaltininku. Taigi alternatyvus ginčų sprendimas siejamas su sprendimo teisės ir dominuojančio vaidmens nukentėjusiajam suteikimu susitaikymo procese, atkuriant šalių santykius,⁶³⁶ o teisinio re-guliavimo mechanizmas turi būti skirtas padėti šią teisę įgyvendinti optimaliu būdu.

Alternatyvių ginčo sprendimų metodų taikymas privataus kaltinimo bylose negalėtų būti sukritikuotas netgi tais argumentais, kuriais skeptikai grindžia savo požiūrį į alterna-tyvių ginčo sprendimų taikymą baudžiamosiose bylose. Teigiama, kad taikus susitarimas sumenkina teismo proceso korekcinį vaidmenį ir privatizuoja ginčus, paaukojant visuo-meninį teisingumą. Kritikuojant alternatyvius ginčų sprendimo metodus kaip pernelyg individualistinius ir neatitinkančius visuomeninių poreikių (viešųjų tikslų), iškeliamas teismų vaidmens prioritetas patvirtinant visuomenines vertybes nuosprendžiu.⁶³⁷ Alter-natyvių ginčo sprendimų oponentų argumentai aiškiai atskleidžia šių metodų neviena-reikšmišką vertinimą baudžiamajame procese. Tačiau kritikuojamas alternatyvus ginčų sprendimas bendrojoje proceso formoje, kurioje dominuoja viešasis interesas ir nusikalti-mų kontrolės modelis. Privataus kaltinimo formoje, atvirkščiai, šiais argumentais gali būti pagrindžiamas alternatyvių ginčo sprendimo metodų taikymo prioritetas prieš teismo procesą, kadangi privataus kaltinimo procese dominuoja šalių dispozityvumas ir privatus šalių interesai.

Baudžiamajame procese alternatyvių ginčo sprendimų spektras yra siauresnis nei civi-liniame procese, jam priskirtini šalių sutaikymas ir teisminė mediacija.⁶³⁸

BPK naudojama sąvoka „taikinamasis posėdis“ iš esmės reiškia šalių sutaikymo pro-cedūrą, kuri yra reglamentuota kaip būtina, savarankiška ir atskira privataus kaltinimo stadija. Susitaikymas privataus kaltinimo procese reiškia susitarimą dėl abiem pusėms

2006, 9 (87): 84–92. Uscila, R. *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.

633 Lewis, M., McCrimmon, L. *The Role of ADR Processes in the Criminal Justice System: A View From Australia* [interaktyvus]. 2005, p. 2-3 [žiūrėta 2013-09-15]. <http://www.doj.gov.za/alraesa/conferences/papers/ent_s3_mccrimmon.pdf>.

634 Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 111.

635 Nader, L. Controlling Processes in the Practice of Law: Hierarchy and Pacification in the Movement to Re-Form Dispute Ideology. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 1993, 9 (1): 3-6.

636 Bakker, M., W. Repairing the Breach and Reconciling the Discordant: Mediation in the Criminal Justice System. *North Carolina Law Review*. 1994, 72: 1488.

637 Fiss, O. M. Against Settlement. *Yale Law Journal*. 1984, 93: 1085.

638 Plačiąja prasme alternatyvus ginčų sprendimas apima visas ginčų sprendimų alternatyvas (neteis-mines ginčų sprendimo procedūras), taip pat ir teismo procese vykstančias (teismo inicijuojamas ir organizuojamas) alternatyvių ginčo sprendimų procedūras, kurios nėra tradicinis teismo procesas. Kaminskienė, N. *Alternatyvus civilinių ginčų sprendimas*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 41.

priimtinausių konflikto išsprendimo sąlygų,⁶³⁹ kai tarpininko funkciją atlieka teisėjas, kuris taikinamajame posėdyje aktyviais veiksmais siekia sutaikyti konflikto šalis.

Lietuvos pozityviojoje teisėje įtvirtinta vadinamoji taikos teisėjo koncepcija, kuri reiškia, kad taikinimo procedūroje dalyvavęs teisėjas vėliau nagrinėja tą pačią bylą.⁶⁴⁰ Tiek baudžiamojo proceso teorijoje, tiek skirtingų šalių pozityviojoje teisėje sutinkamos įvairios pozicijos dėl teisėjo, dalyvaujančio taikinimo procedūroje, statuso ir galimybės dalyvauti tolesniame procese, vykdamas savo tiesiogines teismines funkcijas, jei taikinimo procedūra neduoda teigiamų rezultatų.⁶⁴¹ Taikos teisėjo modelis kritikuojamas, kadangi taikinamojo proceso metu, imdamasis aktyvių veiksmų sutaikinti šalis, teisėjas gali išreikšti savo poziciją į bylą, įrodymų vertinimą ir kitokiu būdu parodyti išankstinį nusistatymą, dėl kurio sprendimas byloje gali būti vertinamas kaip priimtas šališko teismo. Manytina, kad ieškant optimalaus teisėjo nešališkumo ir aktyvumo santykio teisinio reguliavimo, turi būti koreguojama ne teisėjo įgalinimų apimtis,⁶⁴² o iš esmės sprendžiama taikinimo procedūrą vykdančio subjekto problema.

R. Uscila kritikuoja nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio susitaikymą ir susitarimą dėl viktimizacijos padarinių pašalinimo kaip procesą, neišsprendžiantį konflikto, o atskirais atvejais netgi sudarantį prielaidas, skatinančias pakartotinę, tęstinę viktimizaciją bei siūlo taikų šalių konflikto sprendimą įgyvendinti mediacijos keliu.⁶⁴³ Šios problemos sprendimas gali būti mediacijos, kurioje tarpininkas yra ne teisėjas, o kitas nešališkas asmuo, reglamentavimas. Deleguotoji mediacija vykdoma pasitelkiant tarpininką (mediatorių), kuris nėra teisingumo vykdymo sistemos atstovas.⁶⁴⁴ Tokiu atveju bylą teisėjas nukreipia „deleguoja“ mediatoriui, kuris yra profesionalus tarpininkas sprendžiant baudžiamuosius ginčus. Deleguotos mediacijos privalumu laikytinas teismo nešališkumo principo užtikrinimas: nepavykus šalių sutaikinti, negalima suabejoti teismo objektyvumu ir išankstinės nuomonės turėjimu. Toks modelis pasirinktas Lenkijoje, įtvirtinant, kad taikinimo procese dalyvavęs teisėjas, sutaikinimui nepavykus, tolesniame bylos nagrinėjime nedalyvauja.⁶⁴⁵

Atsižvelgiant į privataus kaltinimo bylų procese išskylančių teisinių santykių ypatumus, konflikto šalių specifiką, šalių sutaikinimas yra ilgas procesas, reikalaujantis ne tik teisi-
nių, bet ir psichologinių žinių.⁶⁴⁶ Teisėjo vykdoma tarpininkavimo funkcija yra brangi,

639 Ažubalytė, R. Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų. *Jurisprudencija*. 2006, 6 (84): 37–38.

640 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 156.

641 Doroshkov, V. V. *Rukovodstvo dlja mirovykh sudej. Dela chastnogo obvinenija*. [Manual for Peace Judges. Cases of Private Prosecution]. Moskva: Norma, 2001, p. 102–103. Ažubalytė, R. Alternatyvūs baudžiamojo konflikto sprendimo būdai nagrinėjant bylą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108): 43–44. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 156.

642 Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972, p. 87–88.

643 Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2005, p. 123.

644 Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 153.

645 Gil, D. Posiedzenie pojednawcze a mediacja w sprawach z oskarżenia prywatnego. *Palestra*. 2010, 7–8: 80.

646 BPK vartojamos sąvokos „taikinamasis“, „sutaikyti“ suponuoja ne teisinį, o psichologinį konflikto išsprendimo būdo aspektą. Kai kurių autorių nuomone, šalims susitaikius, tikras kaltinamojo atgailavimas ir nuoširdus nukentėjusiojo atleidimas nėra būtina sąlyga atleisti kaltininką nuo baudžiamosios

prireikia daug teismo laiko ir pastangų, tačiau ji nėra susijusi su tiesiogine teismo funkcija vykdyti teisingumą. Todėl iškeltina hipotezė, kad privataus kaltinimo procese tikslinga pasitelkti deleguotosios mediacijos procedūrą vietoj teisme vykdomo šalių sutaikinimo kaip baudžiamojo proceso stadijos.

Doktrinoje mediacija paprastai yra suprantama kaip ginčo sprendimo procedūra, kai kilusį ginčą tarp šalių yra bandoma taikiai išspręsti per mediatorių (ar kelis mediatorius).

⁶⁴⁷ Mediacija baudžiamosiose bylose apibrėžiama kaip savanoriškas abiejų šalių (kaltininko ir nukentėjusiojo) bandymas išspręsti konfliktą, kilusį dėl nusikaltimo, bei sudaryti kaltininko ir nukentėjusiojo sutartį dėl žalos atlyginimo tarpininkaujant nešališkam tarpininkui. ⁶⁴⁸ Bet kokiame procese mediacijos esmė yra konflikto išsprendimas (konfliktuojančių šalių susitarimas) tarpininkaujant trečiajam šaliai, nedalyvaujančiam ginče, t.y. mediacija suprantama kaip tarpininkavimo procesas ar speciali derybų forma. ⁶⁴⁹ Mediacijos taikymas susijęs su atkuriamuoju teisingumu, kurio pagrindinis tikslas yra nusikaltimu padarytos skriaudos atlyginimas arba kompensavimas, kaip reakcijos į nusikalstamumą koncepcija. ⁶⁵⁰ Atkuriamojo teisingumo koncepcijoje problema, iš kurios kilo baudžiamasis teisinis santykis, suprantama kaip santykių pažeidimas, todėl jos sprendimu turi būti siekiama atkurti kaltininko santykius su auka ir su bendruomene. ⁶⁵¹

Pirmiausia mediacija paplito anglosaksų baudžiamajame procese dėl jam būdingo dispozityvumo. ⁶⁵² Dispozityvaus reguliavimo dominantė privataus kaltinimo bylų procese suponuoja mediacijos taikymo galimybę ir Lietuvos baudžiamajame procese. Atsižvelgiant į privataus kaltinimo proceso pirminį tikslą – sutaikyti konfliktuojančias šalis – būtent šioje proceso formoje egzistuoja plačios galimybės taikyti mediaciją kaip alternatyvų ginčų sprendimo metodą. Su tuo, kad mediacija taikytina privataus kaltinimo bylose, sutinka ir

atsakomybės. Kalbant apie mediaciją labiau tiktų ne susitaikymo (angl. *reconciliation*), o susitarimo (angl. *understanding*) terminas, nes esmė yra visų pirma tarpusavio supratimas, kurio pasekmė galėtų būti susitaikymas. Susitaikymas reiškia daugiau nei susitarimą, t.y. specifinis psichologinis procesas, kuriame dalyvauja nukentėjusysis ir kaltininkas. Tačiau susitaikymas nėra būtinas sėkmingai mediacijai. Michailovič, I. *Viktimologijos raida ir perspektyvos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 95. Michailovič, I. Atkuriamojo teisingumo galimybės baudžiamojoje justicijoje. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 85.

⁶⁴⁷ Europos Parlamento ir Europos Tarybos 2008 m. gegužės 21 d. direktyvoje yra pateiktas toks mediacijos apibrėžimas, pagal kurį tai struktūrizuotas procesas, kai dvi ar daugiau šalių savanoriškai bando išspręsti ginčą su mediatoriaus pagalba. Europos Parlamento ir Europos Tarybos direktyva 2008/52/EC dėl kai kurių mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų OJ L 136. Išsamiai: Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 117-118. Zedner, L. Victims. In *The Oxford Handbook of Criminology*. (Red. Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R.) 2-oji laida. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 602.

⁶⁴⁸ Europos Sąjungos Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pamatinis sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose OL L 82/32 2.

⁶⁴⁹ Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai*. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras: Vilnius, 2005, p. 127.

⁶⁵⁰ Michailovič, I. *Viktimologijos raida ir perspektyvos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 92.

⁶⁵¹ Grace, M. T. Criminal Alternative Dispute Resolution: Restoring Justice, Respecting Responsibility and Renewing Public Norms. *Vermont Law Review*. 2010, 34: 582.

⁶⁵² Ažubalytė, R. Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų. *Jurisprudencija*. 2006, 6 (84): 37- 38.

R. Simaitis, nors pripažįstama, kad smurto panaudojimas ir giliai įsišaknijusi priešprieša apsunkina mediacijos vykdymą.⁶⁵³

Procedūra, kurioje teismo paskirtas arba rekomenduotas neutralus mediatorius padeda šalims pasiekti kompromisinį susitarimą teismo nustatytais klausimais, vadinama teismine mediacija (tarpininkavimu). Teisminė mediacija reiškia ne tiek formalią teismo proceso ir mediacijos jungtinę strategiją, kiek bendrą interesą padėti besiginčijančioms šalims visomis įmanomomis ir prieinamomis priemonėmis kuo greičiau išspręsti ginčą.⁶⁵⁴

Nagrinėjant mediacijos įdiegimo galimybę Lietuvos baudžiamajame procese, problematika išskaidytina į kelis momentus: privalomumo problema, nukreipimo mechanizmo problema ir reglamentavimo problema.

Mokslininkai daug diskutuoja apie pasirinkimo tarp savanoriškos ir privalomos mediacijos problemą. Civiliniuose ginčiuose dažniausiai teikiama pirmenybė savanoriškai mediacijai.⁶⁵⁵ Privataus kaltinimo bylų procese galimi keli mediacijos įdiegimo variantai: kaip privalomos procedūros ir kaip alternatyvos taikinamajam posėdžiui. Įvertinant mediacijos įsitvirtinimo Lietuvos teisinėje sistemoje sunkumus bei mentaliteto ypatumus, sunku būtų patikėti mediacijos sėkme, jei ji nebūtų numatyta kaip privaloma procedūra. Taikinamąjį posėdį, kuriame iniciatyvos sutaikinti proceso šalis imasi teisėjas, pakeitus privaloma mediacijos procedūra, kurioje šalims sprendžiant konfliktą tarpininkauja profesionalus mediatorius, būtų išsaugotas pirminis privataus kaltinimo proceso tikslas sutaikyti šalis bei užtikrinamas pigesnis procesas. Tačiau mediacijos institutui įrodžius savo veiksmingumą ir įsitvirtinus Lietuvos teisėje, galimas ir alternatyvios mediacijos procedūros reglamentavimas. Mediacija kaip alternatyva taikinamajam posėdžiui numatyta Lenkijos BPK 489 straipsnio 2 dalyje ir gali būti teismo paskirta šalių prašymu arba sutikimu, numatant terminą šiai procedūrai įgyvendinti. Privalomos ikiteisminės mediacijos modelis kritikuojamas kaip nepagrįstai suvaržantis teisę į efektyvią teisminę pažeistų teisių gynybą.⁶⁵⁶ Todėl manytina, kad prioritetas turėtų būti teikiamas teisės į teismą (teismo prieinamumo) užtikrinimui neribojant būtina sąlyga pasinaudoti ikiteisminėmis procedūromis.

Pasirinkus mediacijos modelį taikinimo funkcijai privataus kaltinimo bylų procese įgyvendinti, iškyla jo reglamentavimo klausimai. Nors Lietuvos įstatymai nedraudžia spręsti teisinių ginčų pasinaudojant tarpininkavimu,⁶⁵⁷ tačiau, siekiant, kad deleguota mediacija taptų privalomu privataus kaltinimo bylų proceso etapu, būtina tai reglamentuoti BPK normose. Atliktaime kriminologiniame tyrime apie mediacijos įdiegimo galimybes Lietuvoje, prieita prie išvados, kad mūsų šalyje labiausiai tiktų kontinentinės teisės šalyse dažnas teisinio reguliavimo modelis, kai BPK numatyta nukreipimo (dele-

653 Simaitis, R. Teisminė mediacija: kas tai? *Pranešimas 2006 m. balandžio 6 d. konferencijoje*. Vilnius, 2006, skaidrė Nr. 6-7.

654 Kaminskienė, N. Teisminė mediacija Lietuvoje. Quo vadis? *Socialinis darbas*. 2010, 9 (1): 54-63.

655 Pzv., Vėbraitė, V. Šalių sutaikymas civiliniame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 160-161. Simaitis, R. Mediacijos privačiuose ginčiuose teisinio reguliavimo tendencijos Lietuvoje. *Justitia*. 2007, 2 (64): 25.

656 Simaitis, R. Mediacijos privačiuose ginčiuose teisinio reguliavimo tendencijos Lietuvoje. *Justitia*. 2007, 2 (64): 26.

657 Jurkšaitytė, J. Ar Lietuvos Respublikos įstatymai leidžia naudoti tarpininkavimą kaip alternatyvų ginčų sprendimo būdą? *Teisės apžvalga*. 2001, 5: 24-28.

gavimo) procedūra,⁶⁵⁸ t.y. kad įstatymo nustatytais atvejais pareigūnas (privataus kaltinimo procese – teisėjas) gali siūlyti nukentėjusiajam ir kaltininkui pasinaudoti mediatoriaus paslaugomis arba jų sutikimu persiųsti bylą mediacijos įstaigai (mediatoriui), o patį mediacijos procesą reglamentuoja atskiras įstatymas.⁶⁵⁹ Mediacijos (tarpininkavimo) procedūros, sprendžiant baudžiamuosius teisinius ginčus, konkrečių teisinio reguliavimo nuostatų formulavimas nėra šio disertacinio tyrimo dalykas, kadangi dėl savo apimtys tai reikalauja atskiro tyrimo, todėl šiame darbe galimas teisinis mediacijos reguliavimas nebus modeliuojamas.

Privalomas bylos perdavimas mediacijos procedūrai labiau nei teisėjo rengiamas taikinamasis posėdis atitiktų tiek proceso dalyvių interesus, tiek valstybės institucijų administracinius poreikius. Taikinamajame posėdyje daugiausia dėmesio skiriama teisiniams klausimams: kaltininko ir nukentėjusiojo susitarimui dėl teisine prasme reikšmingų aplinkybių. Teisine prasme reikšmingos aplinkybės yra tik tos, kurios turi įtakos baudžiamojo proceso eigai, pvz.: žalos atlyginimas, principinis sutarimas dėl įvykdytos nusikalstamos veikos, jos aplinkybių ir padarinių. Susitarimas dėl susitaikymo yra reikšmingas dėl savo teisinių pasekmių, t.y. jis yra pagrindas nutraukti privataus kaltinimo procesą. Tačiau konflikto šalims svarbios aplinkybės gali neapsiriboti tomis, kurios reikšmingos bylai. Mediacijos procese sudaromos galimybės aptarti ne tik teisines pasekmes sukeliančias aplinkybes, bet ir kitus į konflikto sritį patenkančius asmeninius, psichologinius ginčo aspektus. Privataus kaltinimo procesas vyksta ne dėl proceso šalių konflikto iš esmės, o dėl to jo epizodo, kuris kvalifikuojamas kaip atitinkantis nusikalstamos veikos požymius. Todėl ir taikinamojo posėdžio tikslas yra išspręsti ne patį konfliktą, o tik tą jo dalį, kuri patenka į baudžiamosios teisės reguliavimo sferą. Mediacija, skirtingai nuo taikinamojo posėdžio, gali sudaryti sąlygas konflikto šalims ne tik pasiekti susitarimą dėl baudžiamojo proceso dalyko, bet ir išspręsti priežastis, lėmusias nusikalstamos veikos padarymą, sukurti erdvę civilizuotai išspręsti konfliktą, sudaryti terpę būti išgirstiems ir išsakyti savo nuomonę ir užkirsti kelią konflikto sąlygotai deviacijai ateityje. Kaip rodo procedūrinį teisingumą analizuojantys tyrimai, kartais tai proceso šalims yra svarbiau nei tiesos nustatymas. Todėl darytina išvada, kad privalomą taikinamąjį posėdį pakeitus privaloma mediacija, tai turėtų teigiamą įtaką tiek nukentėjusiojo, tiek kaltininko interesams, taip pat konflikto išsprendimo kokybei ir recidyvo prevencijai. Alternatyvių ginčo sprendimų pagalba teisiniai konfliktai būtų pašalinami iš teismų, turint pagrindinį tikslą suteikti naudos šalims, sumažinti bylinėjimosi išlaidas ir vilkinimą (uždelsimą)⁶⁶⁰ bei užkirsti kelią tolesniems teisiniams ginčams.⁶⁶¹ Todėl mediacijos įdiegimas turėtų pozityvios įtakos ir teisingumo vykdymo

658 Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2006, 2: 97-99. Šio tyrimo išvadose pagrįstai teigiama, kad siekiant Lietuvoje sėkmingai pasinaudoti alternatyviomis baudžiamojo konflikto sprendimo galimybėmis būtina kompleksškai spręsti teisinio reguliavimo bei organizacinius klausimus.

659 Ažubalytė, R. Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų. *Jurisprudencija*. 2006, 6 (84): 38.

660 Alper, B. S., Nichols, L. T. *Beyond the Courtroom: Programs in Community Justice and Conflict Resolution*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1981, p. 13. (diskutuojama, kad teismų problemos *inter alia* yra ir teismo neprieinamumas dėl proceso kaštų didėjimo ir delsimo, neveiksmingos procedūros ir nusimaltimo aukų ignoravimo (angl. *disregard*).

661 Lieberman, J. K., Henry, J. F. Lessons from the Alternative Dispute Resolution Movement. *University of Chicago Law Review*. 1986, 53: 425-426.

sistemos administravimui. Dėl šių priežasčių darytina išvada, kad deleguotos mediacijos procedūra labiau atitiktų proceso šalių interesus ir sudarytų prielaidas išspręsti konfliktą palankiausiai abiems šalims.

Privataus kaltinimo bylų procesas nėra greitas procesas, bylos nagrinėjimo trukmę (ne tik teismo nagrinėjimo, bet ir laikotarpio nuo nusikalstamos veikos padarymo iki procesinio sprendimo) lemia taikiamosios procedūros trukmė, procesinių dokumentų trūkumų šalinimas (grąžinant skundą kaip neatitinkantį BPK 412 straipsnio reikalavimų), proceso formos keitimas (perduodant bylą prokurorui dėl įstatyme numatytų aplinkybių). Taip pat tai nėra pigus procesas, kadangi visi sprendimai priimami teismo, dėl visų privataus kaltinimo skundų rengiami teismo posėdžiai. Pavyzdžiui, analizuojant privataus kaltinimo bylų nagrinėjimo rezultatus, apkaltinamieji nuosprendžiai sudaro tik nedidelę dalį visų teismo sprendimų (2008 m. 144 atvejais iš 1232 bylų, 2009 m. 139 atvejais iš 1191 bylų, 2010 m. 160 iš 1199 bylų, 2011 m. 182 iš 1270 bylų, 2012 m. 151 iš 1168 bylų). Palyginimui, privatus kaltintojas atsisakė kaltinimo 2008 m. 331 byloje, 2009 m. 306 bylose, 2010 m. 337 bylose, 2011 m. 339 bylose, 2012 m. 268 bylose. Taip pat daug nekokybiškų skundų, kurie dėl BPK 412 straipsnio reikalavimų neatitikimo buvo grąžinti nukentėjusiam asmeniui (jo atstovui): 2008 m. 508 skundai, 2009 m. 503 skundai, 2010 m. 453, 2011 m. – 481, 2012 m. – 469, t.y. nuo 37,78 iki 42,23 procento. (Priedas Nr. 3)⁶⁶²

3. Procesas pirmosios instancijos teismuose

Privataus kaltinimo bylų nagrinėjimą teisme reglamentuoja bendros nagrinėjimo teisme taisyklės bei specialiosios normos, numatančios tik šiai proceso formai būdingas išimtis (BPK 410, 411, 415-417 straipsniai).⁶⁶³ Konkuruojant bendrosioms ir specialiosioms teisės normoms, taikomos specialiosios privataus kaltinimo procesą reglamentuojančios nuostatos, o nesant specialiojo teisinio reguliavimo, procesas vyksta pagal bendrąsias taisykles. Įprastinio proceso taisyklės reglamentuoja procesinės prievartos priemonių taikymą privataus kaltinimo bylų procese, civilinio ieškinio užtikrinimą, įrodinėjimo procesą, nuosprendžio (nutarties) surašymo ir paskelbimo taisykles. Išanalizavus 260 sprendimų, priimtų 2012 m. privataus kaltinimo bylose, kardamosios priemonės buvo paskirtos 9 bylose, 5 atvejais buvo paskirta kardomoji priemonė – rašytinis pasižadėjimas neišvykti, 3 atvejais kaltinamasis buvo įpareigotas gyventi skyrium nuo nukentėjusiosios, 1 byloje kardomoji priemonė – įpareigojimas gyventi skyrium – buvo pakeista į suėmimą. Išanalizavus 350 sprendimų, priimtų 2013 m., nustatyta, kad kardamosios priemonės buvo paskirtos tik 5 bylose (3 atvejais – rašytinis pasižadėjimas neišvykti, 2 atvejais – suėmimas). Taigi galima daryti išvadą, kad kardamosios priemonės privataus kaltinimo bylose skiriamos

662 Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) „Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą“. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojo stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

663 BPK 417 straipsnyje numatyta perėjimo iš valstybinio kaltinimo į privatų kaltinimą procedūra nagrinėta II šio darbo skyriuje.

retai,⁶⁶⁴ tačiau, esant pagrindams, gali būti teismo skiriama ir griežčiausia kardomoji priemonė – suėmimas (abiem atvejais ši kardomoji priemonė paskirta teismo iniciatyva). (Priedas Nr. 5)⁶⁶⁵ Laikinas nuosavybės teisių apribojimas buvo taikomas 2013 m. 1 atveju (iš 350 analizuotų teismų sprendimų),⁶⁶⁶ 2012 m. – 1 atveju (iš 300 analizuotų sprendimų).⁶⁶⁷ Taigi privataus kaltinimo procese procesinių prievartos priemonių taikymas, nors ir vykdomas pagal bendrąsias taisykles, yra reikšmingai retesnis nei bendrojoje proceso formoje. Tai lemia tiek privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų mažesnis pavojingumas, tiek privataus intereso gynimo dispozityvumas. Privataus kaltintojo dispozityvi teisė prašyti taikyti procesinės prievartos priemones lyginant su prokuroro pareiga numatytais atvejais jas taikyti pačiam arba kreiptis į teismą dėl tokių priemonių taikymo lemia tai, kad teisme rečiau inicijuojamas kardomųjų priemonių, civilinio ieškinio užtikrinimo priemonių taikymo klausimas.

Privataus kaltinimo proceso ypatumai susiję su privataus kaltinimo bylų proceso paruošiamąja stadija, t.y. privataus kaltinimo bylos parengimu nagrinėti teisme, privataus kaltintojo teise atsakyti kaltinimo ir procesiniu bendrininkavimu. Bendros visoms bylų kategorijoms nagrinėjimo pirmos instancijos teisme taisyklės nėra šio disertacinio tyrimo dalykas, todėl detaliau bus analizuojami tik ypatumai, būdingi privataus kaltinimo procesinei formai.

3.1. Privataus kaltinimo bylos parengimas nagrinėti teisme

Bylos parengimas nagrinėti teisme gali būti apibūdinamas kaip paruošiamasis etapas, kadangi šiame etape priimamas nukentėjusiojo skundas (ar jo teisėto atstovo pareiškimas), vyksta susipažinimas su skundo (pareiškimo) forma ir turiniu: patikrinama, ar skundas atitinka BPK 412 straipsnio 2 dalies reikalavimus, ar nėra aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, ar byla teisinga teismui, kuriam paduotas skundas (pareiškimas). Šiame etape priimamas sprendimas, ar nėra kliūčių nagrinėti bylą teisme, ir galimi galutiniai teismo sprendimai, lemiantys tai, kad privataus kaltinimo procesas nebus pradėtas: 1. skundo grąžinimas jį padavusiam asmeniui, nurodant pašalinti turinio ar formos trūkumus (BPK 412 straipsnio 3 dalis) (galimas pakartotinis skundo padavimas); 2. atsisakymas pradėti privataus kaltinimo bylų procesą, esant aplinkybėms, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas ar esant nurodytiems akivaizdžiai neteisingsiems faktams (BPK 412¹ straipsnis) (pakartotinis skundo padavimas negalimas).

664 Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-1185-898/2013, 2013 m. rugsėjo 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-1000-898/2013. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2013 m. balandžio 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-464-870/2013. Kupiškio rajono apylinkės teismo 2013 m. balandžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-37-783/2013. Panevėžio miesto apylinkės teismo 2013 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-291-334/2012.

665 Kaišiadorių rajono apylinkės teismo 2013 m. balandžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-55-753/2013. Kelmės rajono apylinkės teismo 2013 m. vasario 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-12-496/2013.

666 Prienų rajono apylinkės teismo 2013 m. rugsėjo 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-1-878/2013.

667 Panevėžio miesto apylinkės teismo 2012 m. liepos 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-288-768/2012.

Sprendimą dėl kaltininko baudžiamojo persekiojimo ir kaltinimo jam formulavimo priima nukentėjęs asmuo, o ne teismas. Teismo vaidmuo šiame etape reiškia tik jo teisę priimti nagrinėjimui nukentėjusiojo skundą, o atsisakyti priimti nukentėjusiojo skundą teismas gali tik dėl procesinių trūkumų (BPK 412 straipsnio 3 dalis). Tik nuo 2007 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojo BPK 412¹ straipsnis,⁶⁶⁸ suteikęs teisėjui įgalinimą gavus nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą, nutartimi atsisakyti pradėti privataus kaltinimo bylų procesą, jeigu skunde ar pareiškime nurodyti faktai apie nusikalstamą veiklą yra akivaizdžiai neteisingi ar yra aiškios BPK 3 straipsnio 1 dalyje nurodytos aplinkybės. Analizuojant BPK nuostatas sistemiškai, pastebėtina, kad atsisakymo pradėti privataus kaltinimo bylų procesą pagrindai yra analogiškai atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą pagrindams (BPK 168 straipsnio 1 dalis). Tokia nuostata BPK buvo būtina, kadangi, nenumačius atsisakymo pradėti privataus kaltinimo procesą pagrindų, procesas vis tiek turėtų vykti bendra tvarka ir tik galutiniame teismo procesiniame dokumente (nutartyje ar nuosprendyje) būtų galima konstatuoti absoliučius proceso negalimumo pagrindus.

Atsisakymas pradėti privataus kaltinimo bylos procesą galimas tik iki taikinamojo posėdžio. Teismų praktikoje atsisakymas pradėti privataus kaltinimo procesą po taikinamojo posėdžio pripažįstamas esminiu proceso pažeidimu, motyvuojant tuo, kad taikinamojo posėdžio paskyrimas rodo teismo poziciją, jog nebuvo nustatyta BPK 412¹ straipsnio 1 dalyje numatytų pagrindų. Taikinamojo posėdžio metu asmenims nesusitaikius, teismas gali priimti tik vieną sprendimą: skundą perduoti nagrinėti teisiamaajame posėdyje (BPK 413 straipsnio 5 dalis).⁶⁶⁹

Priimant sprendimą dėl kliūčių nagrinėti bylą teisme nebuvimo, turi būti įdėmiai išanalizuoti procesiniai dokumentai ir kita medžiaga (BPK 233 straipsnis).⁶⁷⁰ R. Merkevičius kritikuoja bylos parengimo nagrinėti teisme struktūrą, kadangi ji lemia kaltinimo funkcijos dominavimą prieš visas kitas procesines funkcijas ir formuoja preliminarų teismo vidinį įsitikinimą.⁶⁷¹ Privataus kaltinimo procese tokia pasirengimo teismui nagrinėjimui struktūra yra pateisinama dėl dviejų priežasčių. Pirmą, nukentėjusiojo skundą dažniais atvejais rengia ne teisininkas profesionalas ir dažniau nei tuomet, kai bylą teismui nagrinėjimui parengia prokuroras, pasitaiko skundų, kurių formos ir turinio trūkumai užkerta kelią tolesniam procesui. Todėl privataus kaltinimo skundo medžiaga turi būti atidžiau patikrinama. Antra, teisėjo vaidmuo privataus kaltinimo procese yra aktyvesnis

668 Baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41(1), 77(2), 80(1), 374(1), 374(2), 412(1) straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

669 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-71-628/2009, 2008 m. liepos 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-542-312/2008.

670 Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 373.

671 Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 138-140.

nei bendrojoje proceso formoje. Vykdydamas savo įstatyminę pareigą surengti taikinomąjį posėdį ir imtis priemonių šalims sutaisyti, teisėjas privalo įsigilinti į bylos aplinkybes.

3.2. Prisijungimas prie kaltinimo

Kitas privataus kaltinimo proceso specifinis bruožas susijęs su procesiniu bendrininkavimu. Procesinis bendrininkavimas baudžiamajame procese galimas tik privataus kaltinimo procesinėje formoje. Jo ypatumai bus atskleisti analizuojant prisijungimo prie kaltinimo institutą.

Procesinio bendrininkavimo sąvoka apibrėžiama civilinio proceso teisėje kaip proceso šalių, sudarytų iš kelių asmenų, veikla. Baudžiamojo ieškinio teorijos kontekste, procesinis bendrininkavimas galimas ir baudžiamajame procese.⁶⁷² Remiantis CPK 43 straipsnio 1 dalies analogija, bendrininkavimą baudžiamajame procese galima apibrėžti kaip kelių ieškovų bendrai reiškiamą ieškinį, kai baudžiamojo ieškinio dalykas yra to paties pobūdžio reikalavimai arba įsipareigojimai, pagrįsti ta pačia medžiaga fakto ir teisės klausimais, kai kiekvienas iš reikalavimų atskirai galėtų būti atskiros baudžiamojo ieškinio dalykas.

Jei keli asmenys, turintys privataus kaltinimo teisę, nori pareikšti kaltinimą, jie gali tai padaryti dviem būdais: arba iš karto paduodami privataus kaltinimo skundą kaip bendrakaltintojai, arba prisijungimo prie kaltinimo būdu. Lietuvos pozityviojoje teisėje *expressis verbis* nenumatytas kolektyvinis privataus kaltinimo skundas, tačiau neabejotina tokios procesinės galimybės leistinumą.⁶⁷³ Savo valią bendrakaltintojai gali išdėstyti ir tame pačiame skunde, tuomet jie įgyja lygiaverčių privačių kaltintojų teisinį statusą. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad vieno privataus kaltintojo kaltinimas kelių nukentėjusiųjų vardu yra negalimas, jei jis neatitinka įgaliojamam atstovui keliamų reikalavimų. Naudodamasis privataus kaltinimo teise, kiekvienas nukentėjusysis yra savarankiškas, laisvas priimti sprendimus savo valia ir yra nepriklausomas nuo kitų nukentėjusiųjų valios. Keli privatūs kaltintojai gali dalyvauti byloje tik kaip lygiaverčiai kaltintojai, atstovaujantys savo privatų, o ne grupės nukentėjusiųjų interesą.

Tik privataus kaltinimo procesinėje formoje galima tokia procesinio bendrininkavimo forma kaip prisijungimas prie kaltinimo. Prisijungimą prie kaltinimo reglamentuojančios nuostatos remiasi prielaida, kad privataus kaltinimo nusikalstamą veiką padaręs asmuo savo neteisėtais veiksmais gali pažeisti daugiau nei vieno asmens teises ir teisėtus interesus. Prisijungimo prie jau pareikšto kaltinimo reglamentavimo privataus kaltinimo bylų procese tikslas yra siekis išvengti dvigubo nubaudymo (*ne bis in idem*), kaltininko procesinės padėties pasunkinimo keliais baudžiamaisiais procesais bei teismo darbo optimizavimo.⁶⁷⁴ Privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamosiose bylose asmenys, nukentėję nuo

672 Baudžiamajame procese galima kalbėti tik apie neprivalomą procesinio bendrininkavimo formą, kadangi tiek nukentėjusiojo teisės ir interesai, tiek kaltininko atsakomybė baudžiamojoje teisėje individualizuojama ir visais atvejais vertinamos kiekvieno asmens atžvilgiu individualiai. Savaiame suprantama, kad kolektyvinės baudžiamosios atsakomybės negalimumas neleidžia iš viso modeliuoti atsakovų, t.y. kaltinamųjų, procesinio bendrininkavimo.

673 Vokietijos BPK kelių bendrakaltintojų dalyvavimas procese taip pat nėra reglamentuotas. Dürwanger, K., Dempewolf, G. *Handbuch des Privatklagerechts*. 3-ioji laida. Darmstadt, 1971, p. 281.

674 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 63-64.

kaltinamojo nusikalstamų veikų, kurios susijusios su jau pareikštu privačiu kaltinimu, turi teisę iki įrodymų tyrimo teisme pradžios prisidėti prie jau nagrinėjamo kaltinimo, tuomet šie kaltinimai nagrinėjami vienoje byloje (BPK 411 straipsnis).

Doktrinoje laikomasi nuomonės, kad privataus kaltinimo teisės savarankiško įgyvendinimo galimybė ribojama, jei iš kelių turinčių teisę paduoti privataus kaltinimo skundą asmenų ji paduoda tik vienas, o kiti, nepadavę privataus kaltinimo skundo nukentėję asmenys, privataus kaltinimo teisę gali įgyvendinti tik prisijungdami prie jau pareikšto kaltinimo. Apribojimai yra tik procesinio pobūdžio, numatant vienintelę procesinę galimybę – prisijungimą prie kaltinimo. Materialiąja prasme pareikšto kaltinimo turinys riboja prisijungiantįjį prie kaltinimo privatų kaltintoją tik tiek, kad nusikalstamos veikos naujame ir pareikštame kaltinime turi būti susiję. Kiekvienas privatus kaltintojas turi teisę skunde išdėstyti jo nuomone reikšmingas faktines aplinkybes ir pateikti tai įrodančius duomenis, t.y. kiekvienas privatus kaltintojas yra savarankiškas materialiąja prasme, tačiau saistomas vieno proceso. Vokietijos baudžiamajame procese apribojimai pareikšti savarankišką kaltinimą egzistuoja net ir tuomet, kai iškeltas privatus kaltinimas yra neleistinas, tačiau dar nėra atmetas. Jei kiti privatus kaltintojai nori išvengti prisijungimo prie kaltinimo, jie turi sulaukti, kol bus priimtas teismo sprendimas atmesti pirmąjį skundą.⁶⁷⁵ Šie procesiniai apribojimai, taikomi keliems savarankiškiems privatiems kaltintojams paduodant privataus kaltinimo skundą dėl susijusių nusikalstamų veikų, laikytini proceso formos ypatumais, užtikrinančiais *ne bis in idem* principą, ir nevertintini kaip teisės į teismą apribojimai, kadangi jais nėra susiaurinama materialioji teisė, o tik nustatoma tam tikra jos įgyvendinimo tvarka. Praktikoje prisijungimas prie kaltinimo yra gana retas, kadangi ribojamas proceso stadija – tai turi būti padaryta iki įrodymų tyrimo, be to, kiekvieno privataus kaltinimo skundo priėmimo klausimas sprendžiamas atskirai ir nėra tikrinama, ar to paties asmens atžvilgiu yra pradėti kiti privataus kaltinimo procesai bei kiek paduoti skundai yra susiję.⁶⁷⁶

Prisijungimo prie kaltinimo efektyvumui neturi reikšmės privataus kaltinimo, prie kurio prisijungiama, nepriimtumas dėl neleistinumo ar nepagrįstumo. Jei yra atsisakoma priimti pirmąjį privataus kaltinimo skundą (pavyzdžiui, jis neatitinka formos reikalavimų), kitas privataus kaltinimo skundas (ar keli), kuriuo buvo prisijungta prie jau pareikšto kaltinimo, yra nagrinėjami toliau. Taip pat pirmojo privataus kaltintojo atsisakymas nuo kaltinimo arba susitaikymas su kaltinamuoju nesukelia teisinių pasekmių kitiems privatiems kaltintojams byloje. Taigi esant kiekvienam kaltintojui savarankiškam, kiekvienas naudojasi savo teisėmis, numatytomis BPK 34 straipsnyje, ir vieno privataus kaltintojo procesinė padėtis nepriklauso nuo kito kaltintojo procesinės padėties, jei tos aplinkybės nesusiję su jo paduotu skundu.

Lietuvos BPK nuostatose prisijungimas prie pareikšto privataus kaltinimo leidžiamas tik iki įrodymų tyrimo pradžios. Sistemiškai analizuojant BPK, galima pastebėti, kad daugelis tolesnei proceso eigai įtaką turinčių procesinių veiksmų leidžiami iki įrodymų ty-

675 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 64.

676 Vilniaus rajono apylinkės teisme buvo atskirai nagrinėtos privataus kaltinimo bylos PK-356-137/2013, PK-438-137/2013, PK-81-298/2014 to paties asmens atžvilgiu dėl analogiškų veikų, numatytų BK 154 straipsnio 2 dalyje, 155 straipsnio 1 dalyje.

rimo pradžios, todėl tokia nuostata privataus kaltinimo procese atitinka BPK nuostatų sistemiskumą. Tai paaiškinama tuo, kad, prisijungus vėlesniuose proceso etapuose, būtų negalima išsamiai ištirti faktinių aplinkybių arba susijusios aplinkybės turėtų būti tiriamos dar kartą. Užsienio šalių baudžiamuosiuose procesuose galima rasti ir kitokių nuostatų, reguliuojančių prisijungimo prie pareikšto privataus kaltinimo momentą. Pavyzdžiui, Vokietijos BPK prisijungti prie kaltinimo leidžiama iki nuosprendžio įsiteisėjimo, taip pat apeliacinėje (vok. *Berufungsinstanz*) ir kasacinėje (vok. *Revisionsinstanz*) instancijose.⁶⁷⁷ Taip pat prisijungimu prie kaltinimo laikomas apeliacinio skundo padavimas (galimas apeliacinių terminų ribose). Prisijungiantis prie kaltinimo privatus kaltintojas įstoja į procesą tokioje stadijoje, kokioje tuo metu yra skundo, prie kurio prisijungiama, nagrinėjimas. Nuo šio momento prisijungęs nukentėjusysis naudojasi visomis privataus kaltintojo teisėmis ir procesinėmis galimybėmis bei yra savarankiškas ir nepriklausomas nuo kitų privačių kaltintojų.

BPK 3 straipsnio 1 dalies 8 p. įtvirtina *ne bis in idem* reikalavimą, kuris suponuoja baudžiamojo proceso negalimumą, jei įsiteisėjo teismo nuosprendis dėl to paties kaltinimo arba teismo nutartis ar prokuroro nutarimas nutraukti procesą tuo pačiu pagrindu. Tačiau jei nusikalstama veika, už kurią nuteistas kaltinamasis privataus kaltinimo tvarka, neapima visų padarinių, pvz. sveikatos sutrikdymo kitam nukentėjusiajam, laikytina, kad buvo padaryta kita nusikalstama veika, už kurią kaltininkas nebuvo nuteistas, todėl procesas dėl tokios pačios veikos kitų nukentėjusiųjų atžvilgiu nelaikytinas procesu dėl to paties kaltinimo. Šiuo klausimu įdomus teisinis reguliavimas įtvirtintas Vokietijos baudžiamajame procese. Vokietijos BPK 375 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad nuteistojo naudai bet koks sprendimas byloje taip pat galioja ir kitų nukentėjusiųjų, kurie nepareikšė privataus kaltinimo, atžvilgiu. Šia norma siekiama užkirsti kelią pakartotinam baudžiamajam persekiojimui dėl tos pačios veikos. Neturi reikšmės priežastys, dėl kurių turintis privataus kaltinimo teisę asmuo nepasinaudojo savo teise savarankiškai pareikšti kaltinimą ar prisijungti prie jau pareikšto kaltinimo. Net jei nukentėjusysis neprisijungė prie kaltinimo ne dėl savo kaltės ar nežinojo apie baudžiamąjį procesą, šiuo atveju prioritetą teikiamas kaltinamojo teisių apsaugai.⁶⁷⁸ Vokietijos baudžiamajame procese šia prasme reikšmingi yra tik įsiteisėję teismo nuosprendžiai ir nutartys, nes iki įsiteisėjimo nukentėjusieji, turintys teisę paduoti privataus kaltinimo skundo, tačiau jo nepadavę ir neprisijungę prie kaltinimo, gali paduoti apeliacinį skundą ir tokiu būdu įstoti į procesą.

3.3. Priešpriešinis kaltinimas

Dar vienas dispozityvumo kriterijaus pagrindų išskirtinas privataus kaltinimo bylų proceso ypatumas – priešpriešinio kaltinimo institutas, kurį aptarsime detaliau.

Privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos byloms būdinga tai, kad konflikto šalys dažnai būna priešiškuose asmeniniuose santykiuose. Nusikalstama veika kyla iš asmeni-

677 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 65. Schorn, H. *Der Strafrichter*. Frankfurt am Main, 1960, p. 379.

678 Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 73.

nių konfliktų, dažnai ilgalaikių, o nusikalstama veika būna tik šių nesutarimų kulminacija, ar epizodas, peržengęs teisėtumo ribas. Privataus kaltinimo bylų procese nukentėjusysis dažnai neatitinka idealios aukos sampratos. N. Christie idealiajai aukai priskyrė tokius elementus: aukos silpnumas, garbingos misijos vykdymas nusikalstamos veikos jo atžvilgiu padarymo metu, negalimumas būti apkaltintam už atsiradimą nusikaltimo vietoje nusikaltimo metu. Be to, kaltininkas turi būti stiprus ir nesusijęs asmeniniais santykiais su auka.⁶⁷⁹ Pagrindiniai idealios aukos požymiai yra kuo didesnis pažeidžiamumas (ties fizinis, tiek ekonominis) ir nekaltumas.⁶⁸⁰ Kuo labiau nukentėjęs asmuo atitinka idealios aukos stereotipą, tuo daugiau dėmesio jam tikėtina bus skirta baudžiamosios justicijos procese.⁶⁸¹ N. Christie idealiosios aukos teorija iškėlė paradoksą tarp realių aukų ir teorinio jų modelio. Šis paradoksas leidžia paaiškinti priešpriešinio kaltinimo instituto teorines prielaidas. Privataus kaltinimo byloje nukentėjusysis gali būti tiek asmeninio konflikto iniciatorius, tiek aktyvus jo dalyvis, tokiu atveju idealiosios aukos teorijos kontekste jis negalėtų būti laikomas nekalta konflikto šalimi.⁶⁸² Būtent tai, kad nukentėjusia ir nekalta konflikto šalimi gali jaustis abi pusės, suponuoja priešpriešinių kaltinimų tikimybę. Vienai konflikto šaliai padavus privataus kaltinimo skundą, kita šalis gali turėti taip pat baudžiamojo proceso tvarka nagrinėtinų pretenzijų dėl to paties konflikto. Todėl privataus kaltinimo byloje iki įrodymų tyrimo teisme pradžios numatyta galimybė kaltinamajam paduoti skundą prieš nukentėjusįjį, kaltinant jį nusikalstamos veikos, nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka, padarymu, jeigu ši veika yra susijusi su jam pareikštu kaltinimu.

Priešpriešinis kaltinimas yra materialinis teisinis reikalavimas, nukreiptas į privataus kaltintojo pareikšto kaltinimo paneigimą. Taigi pirmiausia priešpriešinis kaltinimas yra asmens, kurio atžvilgiu pareikštas kaltinimas, gynybos priemonė.⁶⁸³ Reikšdamas priešpriešinį kaltinimą asmuo, kaltinamas privataus kaltintojo, tokiu būdu įgyvendina savo teisę į gynybą,⁶⁸⁴ siekia parodyti nukentėjusiojo vaidmenį konflikte ir savo gynybą pagrįsti tuo, kad nukentėjusysis nėra ideali auka, o atvirkščiai, išprovokavęs konfliktą ar prie jo aktyviais veiksmais prisidėjęs. Todėl priešpriešinio kaltinimo pagrindinė paskirtis yra ne teisės į teismą, o teisės į gynybą realizavimas. Antra, priešpriešinis skundas vertintinas kaip teisės būti išklausytam (*audiatur et altera pars*) įgyvendinimas. Priešpriešiniame skunde kaltininkas gali pateikti savą to paties įvykio ir šalių veiksmų interpretavimą. Nors tai jis gali padaryti duodamas parodymus, teikdamas paaiškinimus, tačiau priešpriešinio kaltinimo pareiškimas suteikia jam procesinį pranašumą: teisę ne tik gintis nuo pareikšto kaltinimo, bet ir aktyviai kaltinti nukentėjusįjį ir įrodinėti jo kaltumą dėl įvykusio konflikto. Be abejo, reikšdamas priešpriešinį kaltinimą, kaltinamasis turi pateikti pagrindžiančius

679 Christie, N. The Ideal Victim. In *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. (Red. Fattah, E. A.). Basingstoke: Macmillan. 1986, p. 18-19.

680 Walklate, S. *Imagining the Victim of Crime*. Maidenhead: Open University Press/McGraw-Hill, 2007, p. 28.

681 Walklate, S. *Imagining the Victim of Crime*. Maidenhead: Open University Press/McGraw-Hill, 2007, p. 77.

682 Čia nekaltumo sąvoka naudojama ne baudžiamąja teisine, o moraline prasme.

683 Guberman, O. V. *Proizvodstvo u mirovogo sudi: osobennosti sobiraniya dokazatelstv po delam chastnogo obvineniya*. [Procedure in Magistrates Courts: Features of Evidence Collection]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 2008, p. 124.

684 Šiaulių apygardos teismo 2009 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-50-210/2009.

priešpriešinį kaltinimą duomenis. Nepagrįstas ir formos reikalavimų neatitinkantis priešpriešinis skundas nebus nagrinėjamas ir bus atmestas, vadovaujantis BPK 412¹ straipsnio 1 dalies nuostata.

BPK numato apribojimą priešpriešinio skundo padavimui teismo nagrinėjimo stadijos aspektu. Priešpriešinį skundas gali būti paduotas tik iki įrodymų tyrimo teisme pradžios. Pažeidus šį reikalavimą, priešpriešinį skundas negali būti nagrinėjamas ir teismo nutartimi yra atmetamas. Siekiant išvengti kelių procesų dėl to paties įvykio, priešpriešinių kaltinimų nagrinėjimas numatytas toje pačioje byloje (BPK 410 straipsnio 1 dalis) pagal įstatyme numatytas proceso dalyvių pasisakymų pirmumo taisykles (BPK 410 straipsnio 2 dalis).

Vienas iš svarbių privataus kaltinimo bylų nagrinėjimo ypatumų yra tai, kad, sujungus pirminį ir priešpriešinį kaltinimus į vieną procesą, tas pats asmuo tuo pat metu yra ir nukentėjusysis, ir kaltinamasis. Šių proceso dalyvių vykdomos procesinės funkcijos numato skirtingas procesines teises ir pareigas: pvz., nukentėjusysis privalo duoti teisingus parodymus, kai kaltinamasis gali atsisakyti duoti parodymus, taip pat neperspėjamas dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Mokslinėje jurisprudencijoje reiškiama nuomonė, kad asmenų su dvejopa procesine padėtimi apklausa apie aplinkybes, kurias jie išdėstė savo skunduose, vykdoma pagal nukentėjusiojo apklausos taisykles, o apie aplinkybes, išdėstytas priešpriešiniuose skunduose – pagal kaltinamojo apklausos taisykles. Kiekviena šalis naudojasi nukentėjusiojo ir kaltinamojo teisėmis priklausomai nuo teisme nagrinėjamo nusikalstamos veikos epizodo.⁶⁸⁵ Tačiau toks procesinių statusų atskyrimas aiškus tik teorijoje. Praktikoje dviejų priešpriešinių kaltinimų nagrinėjimas, ir iš to sekančias asmenų su dvigubu teisiniu statusu dalyvavimas sukelia daug keblumų nagrinėjant privataus kaltinimo bylą. Procesinių statusų atskyrimas praktiškai neįmanomas dėl to, kad priešpriešinį skundas paduodamas dėl susijusių su pareikštu pirminiu kaltinimu faktų, t.y. arba šie faktai susijungia priežastiniu ryšiu, arba turi bendrą pagrindą, tik pateikiama kitokia įvykių interpretacija. Pirmiausia kyla atsakomybės už melagingų parodymų davimą ir parodymų davimo prieš save problema, kadangi proceso dalyviai su dvigubu teisiniu statusu apklausiami dėl tų pačių įvykių ir jų parodymai dažniausiai būna prieštaringi. Todėl praktikoje kyla keblumų dėl teisių ir pareigų išaiškinimo apklausiamiems asmenims, dėl jų apklausų procedūrų, dėl teisės neduoti parodymų prieš save užtikrinimo.

Klaidų nagrinėjant priešpriešinį kaltinimą privataus kaltinimo byloje pasitaiko ir teismų praktikoje. Teismas, „*gavęs priešpriešinį G. Š. skundą [...] nepaskelbė šio skundo turinio, neklausė proceso dalyvių nuomonės dėl pateikto priešpriešinio skundo, nespėdė skundo priimtino, atsižvelgiant į BPK 412 str. įtvirtintus privataus kaltinimo tvarka paduodamo skundo turiniui keliamus reikalavimus, klausimo, tik pridėjo jį prie bylos medžiagos kaip eilinį dokumentą. [...] Teismas V. J. išaiškino tiek nukentėjusiojo, tiek kaltinamojo teises, nors byloje nepripažino jos kaltinamąją, o, atvirkščiai, pripažino nukentėjusiąją [...], įspėjo dėl atsakomybės pagal BPK 163 str. už atsisakymą arba vengimą duoti parodymus ir dėl atsakomybės pagal BK 235 str. už melagingus parodymus, ją prisaikdino bei apklausė, o po apklausos V. J., kaip kaltinamąjį, išaiškino teises duoti paaiškinimus, atsakyti į klausimus*

685 Guberman, O. V. *Proizvodstvo u mirovogo sudi: osobennosti sobiraniya dokazatelstv po delam chastnogo obvineniya*. [Procedure in Magistrates Courts: Features of Evidence Collection]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 2008, p. 124.

ar atsisakyti tai daryti. Tokiu būdu, supainiodamas kaltinamojo ir nukentėjusiojo procesines teises, teismas priverstė V. J. duoti parodymus prieš save, tuo suvaržydamas įstatymo garantuotas kaltinamojo teises į gynybą.⁶⁸⁶ Kaip matome, nukentėjusiojo ir kaltinamojo teisinės padėties atribojimas nagrinėjant priešpriešinius skundus privataus kaltinimo byloje nėra vien teorinė problema. Atvirkščiai, tai lemia esminius baudžiamojo proceso pažeidimus. Todėl, sprendžiant parodymų gavimo ir vertinimo klausimą, prerogatyvą reikėtų teikti konstitucinei asmens teisei neduoti save kaltinančių parodymų.

Toliau analizuodami privataus kaltinimo bylų proceso specifiką teismo nagrinėjimo stadijoje, susiduriame su įrodinėjimo problema. Siekiant įvertinti įrodinėjimo proceso veiksmingumą privataus kaltinimo byloje, bus analizuojamas įrodinėjimo proceso teisinis reguliavimas, įrodinėjimo ypatumus lemiantys veiksniai, praktikoje išylančios problemos, taip pat modeliuojami jų sprendimo galimi būdai.

3.4. Įrodinėjimo ypatumai

Privataus kaltinimo procese pirminis informacijos gavimas iš nurodytų informacijos šaltinių vyksta teismo nagrinėjimo stadijoje. Privataus kaltintojo pateiktų duomenų ištirimas teisme yra vienintelė įrodinėjimo stadija privataus kaltinimo bylų procese.⁶⁸⁷ Taigi duomenų rinkimo ir jų tyrimo procesas sutampa.⁶⁸⁸ Baudžiamasis procesas pradedamas iš karto teisminėje stadijoje, o duomenų rinkimo procesas kaip privataus kaltintojo pasirengimo kaltinimo funkcijos įgyvendinimui teisme veikla nėra reglamentuota įstatymo, todėl privataus kaltintojo veikla, susijusi su įrodomosios informacijos rinkimu ir įtvirtinimu, negali būti pripažinta procesine veikla.

686 Šiaulių apygardos teismo 2008 m. balandžio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-99-300/2008.

687 BPK normos, reglamentuojančios įrodymų sampratą, lėmė įrodinėjimo proceso sampratos pokytį. Įrodinėjimo veikla ikiteisminio tyrimo stadijoje buvo pakeista duomenų rinkimo funkcija, o įrodymų reikšmė jiems suteikiama tik juos ištyrus teisme (BPK 20 straipsnio 2 dalis). Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 174. Ši įrodinėjimo samprata sulaukė ir kritikos. Pvz., P. Ancelio nuomone, įrodomosios informacijos rinkimo procesas yra ne kas kita kaip įrodinėjimas, nes kitaip reikėtų, kad tyrėjas aptikdamas, rinkdamas, tikrindamas faktinius bylos duomenis, jų neanalizuotų ir nevertintų. Ancelis, P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka, užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape. *Jurisprudencija*. 2006, 11(89): 9. Ancelis, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. Vilnius: Saulužė. 2007, p. 143-151, 242-247. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. Įrodymų sampratos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse trūkumai. *Jurisprudencija*. 2007, 4 (94): 77. Nuostatos, kad pažinimas baudžiamajame procese ir yra tas pats įrodinėjimas, laikosi ir kiti Lietuvos procesualistai. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. Vilnius, 2005, p. 174.

688 Teorijoje analizuojant pažinimo ir įrodinėjimo proceso turinį, skirtingai traktuojami pažinimo ir įrodinėjimo procesų pradžios momentai. Vieni mokslininkai teigia, kad bendrasis pažinimo procesas ir įrodinėjimo procesas yra atsieti, kiti – kad šie procesai, t.y. išorėje vykstanti daikto arba reiškinių pažintinė veikla ir procesinio pažinimo veikla (įrodymų ištirimas) sutampa. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. Įrodymų sampratos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse trūkumai. *Jurisprudencija*. 2007, 4 (94): 76. Tai remiasi nuostata, kad įrodinėjimo procesas yra vientisas ir nedalomas pažinimo procesas, kurio elementai laiko atžvilgiu gali net sutapti. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1990, p. 22. Ancelis, P., Šapalaitė, E. Daiktų statusas baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, 49(41): 124.

Tačiau negalima teigti, kad privatus kaltintojas nėra saistomas jokių taisyklių rinkdamas duomenis, kuriuos teisme pateikia kaip įrodymus. Bet kokiems duomenims, taip pat ir pateikiamiems privataus kaltintojo, kad jie būtų pripažinti įrodymais teisme, taikomi leistinumą (BPK 20 straipsnio 1 dalis) ir sąsąjumo (BPK 20 straipsnio 3 dalis), tikrumo ir pakankamumo kriterijai.⁶⁸⁹ Įrodomoji informacija, nors jos rinkimas nėra procesinė veikla baudžiamojo proceso prasme, turi atitikti teisėtumo reikalavimus ir būti gauta nepažeidžiant įstatymų reikalavimų. Teisėtumo reikalavimas taikomas visiems teisme pateikiamiems duomenims, kuriais siekiama įrodyti bylai reikšmingas aplinkybes, nepriklausomai nuo to, ar šie duomenys buvo renkami pagal BPK taisykles, reglamentuojančias ikiteisminio tyrimo veiksmus, ar gauti kitais būdais.

Pagal įrodinėjimo procese dalyvaujančių subjektų ratą ir šio proceso turinį, įrodinėjimas gali būti suprantamas plačiąja prasme kaip visų procese dalyvaujančių subjektų pažintinė veikla, apimanti įrodymų rinkimą, tikrinimą ir vertinimą, ir siaurąja prasme kaip loginė veikla pagrįsti iškeltai tezei.⁶⁹⁰ Plačiąja prasme įrodinėjimo sampratą aiškina ir LAT: įrodinėjimas baudžiamajame procese yra teismo reglamentuota ikiteisminio tyrimo įstai-gų ir jų pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teismo ir proceso dalyvių (*t.y. ir privataus kaltintojo, jo teisėto atstovo*) veikla, kurioje renkami, pateikiami, tikrinami ir vertinami duomenys, reikšmingi tiriamo įvykio aplinkybių, nusikalstamos veikos buvimu ar nebuvimu, kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai, nustatymui.⁶⁹¹

Pagrindiniais įrodinėjimo proceso elementais pripažįstama duomenų, turinčių reikšmės bylai išnagrinėti, rinkimas, jų tyrimas ir vertinimas. Duomenų tyrimas ir vertinimas teisme privataus kaltinimo bylų procese vykdomas pagal bendras BPK taisykles, todėl detalčiau nagrinėjamas nebus. Probleminių aspektų daugiausia išskirtina įrodymų rinkimo ir fiksavimo procese. Įrodymų rinkimas yra įrodinėjimo subjektų jų kompetencijos ribose procesinė veikla, susijusi su bylai išnagrinėti reikalingos informacijos radimu (išreiklavimu), gavimu, įtvirtinimu ir jos pateikimu teismui.⁶⁹² Pagal teisinį reguliavimą skiriamos procesinė (reglamentuojama BPK)⁶⁹³ ir neprocesinė įrodomosios informacijos rinkimo

689 Belevičius, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumą probleminiai aspektai. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 329.

690 Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. Pažinimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89): 73.

691 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2007, 27: 321.

692 Gušauskienė, M. Įtariamojo teisės į gynybą teisinis procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industus, 2009, p. 235.

693 Nukentėjusiajam dėl jo atžvilgiu įvykdytos nusikalstamos veikos kreipusis į ikiteisminio tyrimo įstaigą, kai kuriais atvejais pradedamas ikiteisminis tyrimas dėl viešojo kaltinimo tvarka nagrinėtiną nusikalstamos veikos, o paaiškėjus, jog veika priskirtina nusikalstamų veikų, dėl kurių neatliekamas ikiteisminis tyrimas, kategorijai, ikiteisminis tyrimas nutraukiamas. Ikiteisminio tyrimo metu surinkta įrodomoji informacija gali būti panaudota privataus kaltinimo procese. Šiuo atveju turime procesinę įrodymų rinkimo formą. Taip pat leidžiama atlikti proceso veiksmus, nesusijusius su procesinėmis prievartos priemonėmis (BPK 168 straipsnio 1 dalis), ir tikslinant skundą ar pareikšimą nepradėjus ikiteisminio tyrimo. Todėl duomenys, užfiksuoti atliekant proceso veiksmus BPK 168 straipsnio 1 dalyje numatyta tvarka, priskirtini procesinei įrodymų rinkimo formai, net jei atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą.

formos. Privataus kaltinimo bylų procese galima panaudoti ir administracinio proceso metu užfiksuotus duomenis tais atvejais, kai, išsiaiškinus įvykio aplinkybes, pradedama administracinio teisės pažeidimo byla, jei veikoje yra administracinio teisės pažeidimo požymių. Nagrinėjant privataus kaltinimo bylą, šie duomenys gali būti panaudoti kaip įrodomoji informacija. Šiuo atveju duomenys renkami ir fiksuojami iki baudžiamojo proceso pradžios (neatliekant ikiteisminio tyrimo ir neprasidėjus privataus kaltinimo procesui), todėl santykinai gali būti pavadinti neprocesine įrodymų rinkimo forma. Privataus kaltinimo procese kaip įrodomoji informacija gali būti naudojami privačių asmenų nepažeidžiant įstatymo gaunami duomenys.⁶⁹⁴

Ikiteisminio tyrimo metu gali būti panaudojamos tik procesinės įrodymų rinkimo formos, t.y. duomenys renkami BPK nustatyta tvarka. Kitų įstatymų nustatyta tvarka duomenys paprastai gaunami prieš pradedant ikiteisminį tyrimą arba suinteresuotų proceso dalyvių, neturinčių įgalinimų atlikti ikiteisminį tyrimą, o ikiteisminio tyrimo metu gali būti ieškoma tik duomenų šaltinių, kuriuos nustačius, atliekami proceso veiksmai. Vertinant duomenų gavimo teisėtumą, pirmiausia reikia išsiaiškinti, koks subjektas šiuos duomenis surinko ir pateikė į bylą, nes skirtingų subjektų elgesiui taikomi skirtingi principai. Privatų asmenų vykdomą įrodinėjimo veiklą apibrėžiama principu „galima tai, kas neuždrausta įstatymo“.⁶⁹⁵ Taigi valstybės institucijos (pareigūno) įstatyme nenumatytų duomenų rinkimo formų panaudojimas suponuoja tokių duomenų absoliutų neleistinumą, o kitų įrodinėjimo subjektų, taip pat ir privataus kaltintojo, surinkti bei pateikti į bylą duomenys gali būti pripažinti įrodymais, jei jie gauti įstatyme tiesiogiai neuždraustu būdu.⁶⁹⁶

Privačiam kaltintojui (nukentėjusiajam) vykdamas kaltinimo funkciją bei ginant savo nusikalstama veika pažeistas teises ir teisėtus interesus, teisę į tinkamą teisminę gynybą apsunkina jo ribotos galimybės rinkti ir teikti įrodymus, teisinių žinių trūkumas. Nors teisinės prielaidos nukentėjusiajam ginti savo teises ir teisėtus interesus privataus kaltinimo tvarka yra sudarytos, tačiau veiksminga savo interesų gynyba pirmiausia priklauso nuo asmens gebėjimo pasinaudoti privataus kaltintojo teisėmis ir įgyvendinti pareigas. Nukentėjusiojo gebėjimas savarankiškai apginti savo interesus (tiek moralinės satisfakcijos, tiek restitucinius) tiesiogiai priklauso nuo jo gebėjimo įgyvendinti kaltinimo funkciją, t.y. suformuluoti kaltinimą, jį pagrįsti ir įrodyti. Ši pareiga yra sudėtinga, reikia teisinių žinių, organizacinių gebėjimų, tam tikrų asmeninių savybių. Net specialius įgalinimus turintis

694 Teorijoje prie privačių asmenų renkamos informacijos priskiriama ir privati detektyvinė veikla, kuri gali būti vykdoma privačios sutarties pagrindu, siekiant surinkti duomenis, panaudotinus baudžiamajame procese, jei tokia veikla yra reglamentuota įstatymo. Lietuvoje būta iniciatyvos įteisinti privačią detektyvinę veiklą, tačiau šis projektas nesulaukė įstatymų leidėjo palaikymo. Lietuvos Respublikos privačios detektyvinės veiklos įstatymo projektas. [interaktyvus]. 2012, Nr. XIP-4305. [žiūrėta 2013-11-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=422008&p_query=&p_tr2=2>.

695 Įrodymais gali būti pripažįstami ir duomenys, gauti kitų žemesnės nei įstatymai aktų, nustatyta tvarka. Šiuo atveju svarbu, kad tokie aktai būtų priimti vadovaujantis įstatymu. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2007, 27: 329.

696 Bilius, M., Kuzminovas, M. Privačių subjektų surinktų duomenų naudojimas Lietuvos baudžiamajame procese. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 397-412.

valstybės atstovas – prokuroras – ne visais atvejais pajėgia pagrįsti kaltinimą ir pasiekti kaltininko nubaudimo. Privataus kaltinimo procese ši pareiga, tiesa, mažiau sudėtingose bylose, tačiau ne mažiau sudėtingame procese tenka asmeniui, neturinčiam jokių specialių teisių ar įgalinimų rinkti bylos nagrinėjimui reikšmingus duomenis. Kai kurie mokslininkai iš esmės kritikuoja privataus kaltinimo bylų procesą kaip neefektyvią proceso formą siekti savo pažeistų teisių gynbos ir vertina kaip naštą nukentėjusiajam.⁶⁹⁷ Vokietijos baudžiamojo proceso moksle nuolat vyksta diskusija dėl to, ar privataus kaltinimo procesinė forma atitinka nukentėjusiojo interesus.⁶⁹⁸ Yra nuomonių, kad teisinėje realybėje privatus kaltinimas yra sunkiai pakeliama nukentėjusiojo pareiga, o įstatymų leidėjo ketinimas suteikti įrankį nukentėjusiajam vykdyti baudžiamąjį persekiojimą virto į baudžiamojo persekiojimo naštą.⁶⁹⁹ Asmuo, siekiantis apginti savo teisėtus interesus privataus kaltinimo tvarka ir tikėdamasis, kad privataus kaltinimo procesinė forma siūlo lygiavertę teisinę apsaugą kaip valstybinio kaltinimo procesinė forma, pirmiausia turi gebėti pasinaudoti įstatymo jam suteiktomis galimybėmis. Tačiau dažnai nukentėjusysis yra nepajėgus racionaliai ir sėkmingai vykdyti savo procesinių pareigų ir veiksmingai ginti savo teisėtų interesus. Toliau⁷⁰⁰ trumpai bus panagrinėtos pagrindinės procesinės garantijos, padedančios privačiam kaltintojui įrodinėti pareišką kaltinimą (tuo pačiu veiksmingiau apginti savo interesus):

1. aktyvaus teismo vaidmuo;
2. privačių subjektų surinktų duomenų naudojimo galimybės;
3. teisinės pagalbos (atstovavimo pagal įgaliojimą) institutas.

Atsižvelgiant į privataus kaltintojo ribotas galimybes teikti įrodymus, taip pat ir *teismui tenka itin svarbus vaidmuo įrodinėjimo procese* bei užtikrinant nukentėjusiojo (privataus kaltintojo) veiksmingą savo funkcijų įgyvendinimą privataus kaltinimo (kaltinimo ir savo teisių bei interesų gynimo) procese.

Teisėjo vaidmuo duomenų rinkimo procese privataus kaltinimo bylose analizuotinas per rungtyniškumo sampratos prizmę. Rungimosi principo esmę sudaro tai, kad teismo vaidmuo yra ribojamas įrodymų vertinimo funkcija, todėl kaip įrodinėjimo subjektas teismas sietinas tik su šiuo įrodinėjimo proceso etapu. Rungimosi principas klasikine prasme pasireiškia tuo, kad teismas naujų įrodymų neišreikalauja, aktyviai nedalyvauja tiriant proceso dalyvių pateiktus duomenis ir priima sprendimą remdamasis proceso šalių pateikta medžiaga.⁷⁰¹ Taigi šiame teoriniame modelyje įrodymų pateikimas yra šalių funkcija. Tačiau pasyvi teismo pozicija gali būti realizuota tik esant kaltinimo ir gynbos šalių vienodoms galimybėms rinkti ir teikti įrodymus. „*Svarbiausia teismo užduotis – užtikrinti šalims vienodas galimybes įrodinėjant savo teiginius, pateikiant papildomus įrodymus*

697 Riess, P. Der Strafprozess und der Verletzte – eine Zwischenbilanz. *Jura*. 1987: 281. Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*. 1984, 8: 311.

698 Vietoje privataus kaltinimo instituto siūloma išvystyti bei materialiai skatinti galimybes neteisminei mediacijai ir konflikto šalių susitaikymui. Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 35.

699 Riess, P. Der Strafprozess und der Verletzte – eine Zwischenbilanz. *Jura*. 1987: 281.

700 Ši problematika analizuota autorės publikuotame moksliniame straipsnyje. Matuizienė, E. Kai kurie privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo aspektai. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*. 2013, 10: 86-108.

701 Girdauskas, M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *Teisė*. 2004, 53: 109.

ir savo ruožtu išnaudoti teismo turimas galimybes tikrinant pateikiamų įrodymų tikrumą, leistinumą ir kt.“⁷⁰² Nors Lietuvoje teisminis procesas vyksta pagal rungtyniškumo taisykles, teisėjo vaidmens negalima tapatinti su bendrosios teisės sistemos šalims būdingu teisėjo kaip nešališko arbitro vaidmeniu.

Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje legitimizuojama aktyvaus teismo doktrina: „teismas baudžiamajame procese turi būti ir nešališkas arbitras, objektyviai vertinantis baudžiamajame byloje esančius nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių duomenis (įrodymus) ir priimančias teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo, ir kartu teismas, siekdamas nustatyti objektyvią tiesą, turi aktyviai veikti baudžiamajame procese - apibrėžti baudžiamosios bylos nagrinėjimo ribas, atlikti tam tikrus proceso veiksmus, asmenims, dalyvaujantiems teisme vykstančiame procese, neleisti piktnaudžiauti savo teisėmis ar įgaliojimais, spręsti kitus su baudžiamosios bylos nagrinėjimu teisme susijusius klausimus [...]“⁷⁰³ Taigi Lietuvos baudžiamajame procese akceptuota aktyvaus teismo doktrina įtvirtina teismo pareigą ne tik vertinti įrodymus, bet ir dalyvauti jų rinkimo procese: teismas privalo surinktus ir pateiktus teismui reikšmingus bylai duomenis tikrinti, prireikus rinkti papildomus duomenis, spręsti, ar tai yra įrodymai, ir vertinti.⁷⁰⁴

Įrodinėjimo privataus kaltinimo bylų procese ypatumus lemia taip pat ir tai, kad duomenis teikia (arba prašo išreikalauti) šio proceso šalys, kurios yra suinteresuotos įrodyti savo teiginius ir nebūtinai siekia nustatyti tiesą byloje. Privatus kaltintojas, vykdydamas kaltinimo funkciją, nurodo apklaustinus teismo posėdyje liudytojus, taip pat tokią teisę turi ir kaltinamasis. Be abejo, privatus kaltintojas prašys kviesti liudyti tuos asmenis, kurių parodymai jam padės pagrįsti kaltinimą, o kaltinamasis – tuos, kurie paneigs kaltinimo teiginius, todėl galima daryti prielaidą, kad liudytojų parodymų patikimumas privataus kaltinimo procese yra mažesnis nei nagrinėjant bylas įprasto proceso tvarka. Tai lemia privataus kaltintojo (arba kaltinamojo) galimybę savo nuožiūra kviesti liudytojus, kurių parodymai naudingi jų pozicijai pagrįsti. Nors rašytinių įrodymų *prima facie* įrodomoji galia prieš kitus įrodymus yra civilinio proceso nuostata (CPK 197 straipsnio 2 dalis), tačiau vertinant privataus kaltintojo įrodinėjimo veiklą privataus kaltinimo byloje ir įrodinėjimą civilinėje byloje įžvelgtini panašumai.⁷⁰⁵ Taigi vertinant įrodymus privataus kaltinimo byloje, didesnę įrodomąją galią turėtų turėti oficialūs rašytiniai įrodymai. Tai nepaneigia nuostatos, kad teisėjai įrodymus įvertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu (BPK 20 straipsnio 5 dalis).

702 Lazareva, V. A. Dokazyvanije v ugolovnom processe. Moskva, 2010, p. 48-52, per Ancelis, P. Įrodinėjimo tikslas, dalykas ir priemonės. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 218.

703 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 42-1985. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 62-2353.

704 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*, 2007, 27: 322.

705 Terebeiza, Ž. Laisvas įrodymų vertinimas civiliniame procese: teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2007, 5 (95): 80-81.

Teismo aktyvumo įrodinėjimo procese, t. y. teismo vaidmens nustatinėjant faktines bylos aplinkybes, problema privataus kaltinimo bylų procese aktuali ypatingai dėl to, kad šiame procese joks kitas įrodinėjimo subjektas neturi pareigos padėti nustatyti tiesą byloje. Nors privatus kaltintojas turi pareigą pagrįsti pareikštą kaltinimą, tačiau jo tiesa yra subjektyvi ir ginami interesai – privatus. Jis nėra saistomas objektyvumo reikalavimo ir pareigos užtikrinti kaltinamojo teises. Todėl šiame kontekste kyla problema dėl teismo šališkumo ir baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimo.

Pripažįstant teismo aktyvumo doktriną, kyla klausimas, kokios yra teismo aktyvaus dalyvavimo įrodinėjimo procese ribos. Problemos esmę sudaro klausimas, ar teisėjas turi teisę savarankiškai, savo nuožiūra ir iniciatyva rinkti įrodymus nagrinėjant privataus kaltinimo baudžiamąsias bylas, ar tai jis turi daryti tik šalių prašymu; ar gali jis aktyviai vadovauti kaltintojui, pakreipdamas jo įrodinėjimo veiklą reikiama linkme; ar teismas turi nustatyti įrodinėjimo ribas, siekdamas visapusiškai ištirti aplinkybes, ar turi vadovautis šalių nustatytomis ribomis.

„Privataus kaltinimo procese teismo vaidmuo nustatant įrodinėjimo ribas yra aktyvus, nes įrodymų rinkime jis dažnai koreguoja įrodinėjimo ribas, atmesdamas ar tenkindamas šalių prašymus dėl naujų įrodymų pateikimo ar išreikalavimo, pasiūlo šalims pateikti įrodymų dėl teismo nuomone įrodinėtinių aplinkybių. Šalia pareigos objektyviai vertinti šalių pateiktus duomenis apie bylos aplinkybes, siekdamas nustatyti objektyvią tiesą, teismas turi aktyviai veikti baudžiamajame procese ir negali užimti pasyvios pozicijos.“⁷⁰⁶ Privataus kaltinimo byloje aktyvus teismo vaidmuo svarbus ir dėl to, kad kaltintojas nėra teisininkas profesionalas, o jo įgaliojimai įrodinėjimo procese yra riboti. Privataus kaltintojo tiek žinių, tiek įgaliojimų ribotumas negali būti legitimia priežastimi, dėl kurios nukentėtų teisingumo vykdymas. Todėl teisėjo kaip teisingumo vykdytojo vaidmuo suponuoja pareigą užtikrinti, kad privataus kaltinimo bylų procese, *inter alia* įrodinėjimo procese, nebūtų pažeisti teisėti šalių interesai. Valstybė, esant tokiam teisiniam reguliavimui, kai asmuo pats savarankiškai turi ginti savo teisėtus interesus, privalo suteikti kaltintojui privataus kaltinimo byloje pagalbą renkant įrodymus. Pagalba renkant įrodymus suvokiama ne tik kaip teismo teisė, bet ir kaip pareiga, o teismas priskirtinas prie subjektų, kuriems tenka įrodinėjimo našta.⁷⁰⁷ Priešingu atveju, privataus kaltinimo procesinė forma tebtų teisės į teismą formalus deklarasavimas, o ne realus jos įgyvendinimo užtikrinimas.

BPK 414 straipsnio 2 dalyje eksplicitiškai numatyta teismo pareiga dalyvauti įrodinėjimo procese: jis turi imtis priemonių pats savarankiškai nustatyti tam tikras aplinkybes, o jeigu byloje yra aplinkybių, kurių teismas negali nustatyti, teisėjas turi pavesti prokurorui ištirti šias aplinkybes per nustatytą laikotarpį. Teismo teisės duoti pavedimus (nurodymus) ikiteisminio tyrimo institucijoms ar prokurorams buvo kvestionuojama kaip teismo kišimasis į įrodymų rinkimo procesą, dėl ko gali būti sudarytos prielaidos teismo šališkumui. Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas šios normos konstitucingumą, apibrėžė teismo kaip įrodinėjimo subjekto vaidmenį *inter alia* privataus kaltinimo procese.⁷⁰⁸

706 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2007, 27: 329.

707 Driukas, A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005-2007, p. 563.

708 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 15-402. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės*

Baudžiamojo proceso teisinio reguliavimo pokyčiai atsispindi ir konstitucinėje doktrinoje, teismo kaip bešališko arbitro sampratą⁷⁰⁹ pakeičiant aktyvaus teismo modeliu: „*teismas negali būti suprantamas kaip „pasyvus“ bylų proceso stebėtojas ir kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta.*“⁷¹⁰ Konstitucinio Teismo doktrinoje atribojamas teismo sprendimas pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą ir teismo sprendimas pavesti atlikti atskirus proceso veiksmus, kuriuos duodamas „*teismas turi veikti taip, kad nebūtų sudaryta prielaidų manyti, jog teismas yra šališkas, [...] t.y., neturi nurodyti, kaip toks pavedimas privalo būti vykdomas, kokį rezultatą norima gauti ir pan.*“⁷¹¹ BPK nenumato galimybės teismui duoti pavedimą atlikti ikiteisminį tyrimą, nors egzistuoja nuomonė, kad tokia galimybė, įgyvendinant Konstitucinio Teismo nutarimą, turėtų būti numatyta BPK, taip pat numatant ir atitinkamo sprendimo priėmimo pagrindus (kriterijus).⁷¹² Įstatymų leidėjas šią galimybę susiejo su privataus kaltinimo bylų proceso etapu iki teisiamojo posėdžio. Vėlesniuose privataus kaltinimo bylos nagrinėjimo etapuose teismas gali įpareigoti atlikti procesinius veiksmus BPK 287 straipsnio pagrindu, nes bylos nagrinėjimas teisme vyksta vadovaujantis bendromis nuostatomis.

Įrodinėjimui privataus kaltinimo bylų procese būdinga tai, kad įstatymas nenumato įpareigojimo jokiai įrodinėjimo subjektui rinkti įrodymus kaltinamojo naudai. Negatyviaja prasme nekaltumo prezumpcija draudžia perkelti įrodinėjimo pareigą kaltinamajam ar jo gynėjui, taip pat apima ir įpareigojimą nepašalintas abejones vertinti kaltinamojo naudai (*in dubio pro reo*). Iš principo, kad įtariamasis neturi įrodinėti savo nekaltumo, kyla ikiteisminio tyrimo pareigūnų pareiga ikiteisminio tyrimo metu rinkti ne tik asmenį kaltinančius, bet ir jį teisinančius ar kitaip jo teisinę padėtį lengvinančius parodymus.⁷¹³ Todėl ši pareiga tenka teismui, kuris priimdamas sprendimą negali remtis vien tik kaltinančiais duomenimis. Be abejo, kaltinamasis gali pats užimti aktyvią gynybos poziciją ir aktyviai dalyvauti įrodinėjimo procese. Tačiau dalyvavimas įrodinėjime yra kaltinamojo teisė, o ne pareiga, todėl gali būti įgyvendinamas ir neveikimu („pasyvusis įrodinėjimas“). Kaltinamasis turi teisę išsaugoti absoliutų pasyvumą – nedalyvauti įrodinėjimo procese ir neatsakyti į jam reiškiamą kaltinimą.⁷¹⁴

žinios, 2000, Nr. 39-1105. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

709 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 15-402.

710 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 119-6005.

711 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

712 Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 386–388.

713 Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 172.

714 Merkevicius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 143.

Privačiam kaltintojui tenkanti *onus probandi* yra vienas iš svarbių privataus kaltinimo proceso ypatumų.⁷¹⁵ Nukentėjusysis privataus kaltinimo procese kaltinimo funkciją vykdo savarankiškai, tačiau, kai kurių mokslininkų nuomone, nukentėjusysis nei intelektualiai, nei materialiai neišgali nešti įrodinėjimo naštos.⁷¹⁶ Pirmiausia, nukentėjusiajam nesuteikti įgaliojimai, būtini efektyviai įrodomosios informacijos rinkimo veiklai. Be to, tam reikalingi materialiniai ir organizaciniai ištekliai.

Privataus kaltinimo procese galioja ne objektyvios tiesos nustatymo, o kaltinimo įrodymo principas.⁷¹⁷ Privatus kaltintojas privalo įrodyti savo iškeltų kaltinamųjų teiginių pagrįstumą, todėl jis įrodinėja savo suvoktą, o ne objektyvią tiesą. Pažinimo procesas neatsiejamas nuo įvykio aplinkybės tiriančio individo asmeninių savybių, turimų žinių, patirties, kuri turi didžiulės įtakos suvokiant tikrovę, t.y. jis gana subjektyvus.⁷¹⁸ Privataus kaltintojo įrodinėjimo tikslas yra savo kaltinamosios pretenzijos kaltinamajam pagrįstumo įrodymas, kitaip tariant, „savo tiesos“ ir žalos jam įrodymas. Skirtingai nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teismo pareigos siekti, kad būtų išaiškintos visos bylai reikšmingos aplinkybės, nustatinėti tiek asmenį kaltinančius, tiek teisinančius duomenis, t. y. nustatyti tiesą byloje, privatus kaltintojas siekia apginti savo privatų interesą, kuris nebūtinai sutampa su objektyvios tiesos nustatymu baudžiamojoje byloje. Todėl privataus kaltinimo procese pakanka nustatyti santykinę (formalią) tiesą, o teismo sprendimas vertinamas kaip formaliai teisingas, kai juo yra patenkintos abi šalys.⁷¹⁹

Teisinis privataus kaltinimo bylų proceso reguliavimas nesuteikia galimybės privačiam kaltintojui užimti pasyvios pozicijos: jis arba privalo aktyviai įrodinėti kaltinimą, arba jo atsisakyti. Privatus kaltintojas yra suinteresuotas bylos baigtimi, todėl, siekdamas apginti savo interesus, yra saistomas būtinumo įrodyti savo reikalavimų pagrįstumą. Pasyvi nukentėjusiojo pozicija sukelia teisinius padarinius, t.y. lemia proceso pabaigą, tačiau tai nėra procesinė sankcija, kadangi sankcijų taikymas pažeistų dispozityvumo principą.⁷²⁰

715 Bendrojoje teisėje įrodinėjimo pareiga (angl. *burden of proof*) suprantama dvejopai: pareiga teikti įrodymus (angl. *burden of evidence*), sietina su įrodymų pakankamumu, ir įtikinimo pareiga (angl. *the burden of persuasion*), sietina su pateiktų įrodymų svarumu. Anglosaksų sistemos įrodinėjimo pareigos ypatumas yra tas, kad pareiga teikti įrodymus bylos procese gali pereiti nuo vienos šalies kitai, o pareiga įtikinti visada tenka teigiančiajai (t.y. kaltinančiajai) šaliai ir nėra siejama išimtinai su valstybinio kaltinimo veikla. Hoffman, J. A., Schröder, W. A. Burdens of Proof. *Alabama Law Review*. 1986-1987, 38: 31-32.

716 Riess, P. Der Strafprozess und der Verletzte – eine Zwischenbilanz. *Jura*. 1987: 281. Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*. 1984, 8: 311.

717 Panomariovas, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). *Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 58.

718 Ancelis, P. Įrodinėjimo tikslas, dalykas ir priemonės. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). *Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 207.

719 Panomariovas, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). *Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 58.

720 Terebeiza, Ž. Įrodinėjimo našta ir jos paskirstymas civiliniame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 54-55. Nekrošius, V. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo „Dėl Civilinio proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė. *Iustitia*. 2005, 3 (57): 15.

Šalių teisės įrodinėti turinį sudaro teisė teigti, t.y. teisė remtis teisiškai reikšmingomis aplinkybėmis, ir teisė prašyti ištirti įrodymus, juos išreikalausiti ir užtikrinti, dalyvauti tiriant įrodymus, teikti teismui nuomonę dėl jų vertinimo ir juridinių faktų (ne)pakankamumo.⁷²¹ Privataus kaltintojo teisė teigti tiesiogiai sietina su jo galimybėmis savarankiškai rinkti įrodymus.

Privataus kaltintojo vykdoma įrodinėjimo veikla pasižymi specifika, susijusia su tuo, kad privatus kaltintojas yra fizinis asmuo. Privataus kaltintojo statusas nesuteikia jokių papildomų įgalinimų renkant įrodymus. BPK nurodyti trys galimi įrodymų rinkimo būdai: atliekant procesinius veiksmus, taikant procesines prievartos priemones ir išreikalaujant bei pateikiant daiktus ir dokumentus. Privatus kaltintojas, neturėdamas įgaliojimų atlikti procesinius veiksmus ir taikyti procesines prievartos priemones, savarankiškai (be atstovo pagal įgaliojimą pagalbos) gali gauti įrodymus tik juos pateikdamas ir tam tikrais atvejais – išreikalaudamas, t.y. tik tuos įrodymus, kurie yra jo dispozicijoje arba kuriems gauti nereikalingi specialaus subjekto įgalinimai (bendro pobūdžio informacija, atsakymai į paklausimus dėl viešai skelbiamų duomenų).⁷²² Teisė teikti duomenis gali būti ribojama tik vieninteliu aspektu – jei jie yra akivaizdžiai nesusiję su nagrinėjama byla, taigi vien tik ta aplinkybė, kad privatus baudžiamojo proceso dalyvis pateikia neteisėtomis priemonėmis surinktus duomenis, nesuteikia teisės atsisakyti juos priimti.⁷²³ Nukentėjusiojo teisė teikti įrodymus teismui neprilygintina teisei savarankiškai rinkti įrodymus,⁷²⁴ todėl darytina išvada, kad nukentėjusysis, būdamas pagrindine privataus kaltinimo bylų proceso figūra, neturi galimybės atlikti būtinų veiksmų, kurių reikia įrodymams išreikalausiti, gauti ir patvirtinti. Tokia nukentėjusiojo įgaliojimų reglamentacija suderinama su kontinentinės teisės sistemos tradicija, kuriai būdingas nepasitikėjimas privačia iniciatyva ir prioritetų teikimas valstybės institucijoms, tačiau prieštarauja rungtyninio proceso koncepcijai.

Kita įrodinėjimo teisės turinį sudaranti teisė reikšti prašymus teismui išreikalausiti įrodymus, kurių jis pats savarankiškai negali gauti,⁷²⁵ nurodant informacijos šaltinius iš da-

721 Terebeiza, Ž. Įrodinėjimo našta ir jos paskirstymas civiliniame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 47.

722 Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 10-236; 2005, Nr. 139-5008. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 22 d. nutarimas Nr. 875 „Dėl Asmenų prašymų nagrinėjimo ir jų aptarnavimo viešojo administravimo institucijose, įstaigose ir kituose viešojo administravimo subjektuose taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 94-3779.

723 Panomariovas, A., Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 55. Bilius, M., Kuzminovas, M. Privačių subjektų surinktų duomenų naudojimas Lietuvos baudžiamajame procese. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 401.

724 Įrodymų rinkimas suprantamas kaip subjekto vykdomas įrodinėjimas jo teisių ir įgaliojimų ribose, veiksmai, nukreipti į įrodymų aptikimą, išreikalavimą, gavimą ir užtvirtinimą įstatymų nustatyta tvarka. Įrodymų pateikimas – tai proceso dalyvio teisės dalyvauti įrodinėjimo procese įgyvendinimo priemonė. Guberman, O. V. *Proizvodstvo u mirovogo sudi: osobennosti sobiraniya dokazatelstv po delam chastnogo obvinenija*. [Procedure in Magistrates Courts: Features of Evidence Collection]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 2008, p. 134.

725 Guberman, O. V. *Proizvodstvo u mirovogo sudi: osobennosti sobiraniya dokazatelstv po delam chastnogo obvinenija* [Procedure in Magistrates Courts: Features of Evidence Collection]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 2008, p. 134. *Ugolovno-processualnoe pravo Rossijskoj*

lies kompensuoja privataus kaltintojo ribotas galimybes savarankiškai rinkti įrodymus. Teisės aktai nesuteikia teisės asmenims išreikalausiti duomenų iš kitų fizinių ar juridinių asmenų, valstybės institucijų savo interesų gynimo tikslais, norint ją pateikti teismui kaip medžiagą, pagrindžiančią reikšmingas privataus kaltinimo bylai aplinkybes. Privataus kaltintojo teisė prašyti teismo išreikalausiti duomenis atitinka teismo pareigą aktyviai dalyvauti įrodinėjimo procese (jei procese nedalyvauja atstovas pagal įgaliojimą, teikiantis teisinę pagalbą). Kad teismo atsisakymas padėti rinkti įrodymus sąlygoja nukentėjusiojo negalimumą vykdyti kaltinimo funkciją, pripažįstama ir teismų praktikoje: „*apylinkės teismas, priėmęs nukentėjusiosios skundą, turėjo tenkinti jos prašymą ir išreikalausiti [...] tyrimo medžiagą, reikšmingą baudžiamosios bylos nagrinėjimui*“.⁷²⁶ Privatus kaltintojas gali ieškoti tik duomenų šaltinių, o įgaliojimus ir pareigą atlikti procesinį veiksmą turi tik teismas. Šiuo aspektu reikšminga ne tik teismo pareiga bendradarbiauti įrodinėjimo procese, bet ir teisėto atstovo vaidmuo. Teismų praktikoje sutinkama pozicija, kad tiek teismas, tiek teisėtas atstovas turi pareigą aktyviai dalyvauti įrodinėjimo procese: „*Tai, kad nukentėjusioji nepateikė teismui [...] video įrašo, negali būti pripažinta esminiu skundo trūkumu, nes teismas, tuo atveju, jei skundas bus priimtas nagrinėti, šį video įrašą gali išreikalausiti iš minėtos visuomenės informavimo priemonės administracijos. Pažymėtina, kad [...] paskirtas advokatu, teikiančiu S. Š. antrinę teisinę pagalbą, turėjo teisę ir pareigą išreikalausiti [...] video įrašą bei padėti nukentėjusiajai sukonkretinti savo skundą*“.⁷²⁷

Privataus kaltintojo įrodinėjimo dalyko turinys nesutampa su valstybinio kaltintojo įrodinėjimo dalyko turiniu.⁷²⁸ Nekelia abejonių tai, kad privataus kaltintojo įrodinėjimo veikla pirmiausia nukreipta į jo baudžiamojo reikalavimo (nusikalstamos veikos sudėties elementų, kaltinamojo kaltumo ir žalos) įrodinėjimą. Šiuo aspektu privataus kaltintojo veikla vienpusiška. Privataus kaltintojo įrodinėjimo tikslas yra ne visapusiškos tiesos byloje nustatymas, o savo interesų gynimas. Todėl privataus kaltintojo įrodinėjimo veiklos dalykas daro įtaką kitų įrodinėjimo subjektų įrodinėjimo veiklai ir sąlygoja gynyboje ir teismo aktyvumą įrodinėjant tas aplinkybes, kurių neturi suinteresuotumo įrodinėti privatus kaltintojas. Taigi atskirų įrodinėjimo dalyko elementų aspektu privataus kaltinimo bylų procese proceso subjektų įrodinėjimo veikla diferencijuojama. Kaltinamąjį teisinančių ir jo asmenybę apibūdinančių duomenų rinkimas, aplinkybių, šalinančių veikos baudžiamumą bei švelninančių ar sunkinančių baudžiamąją atsakomybę, pateikimas privatus kaltinimo procese yra teismo pareiga, kadangi, remiantis privatus kaltintojo pateiktais tendencingais, vien tik kaltinimą pagrindžiančiais duomenimis, negalimas teisingo sprendimo priėmimas. Šie duomenys sietini ne su privataus kaltintojo ginamu privačiu interesu,

Federacii. Uchebnik. [Criminal Procedure Law of Russian Federation]. (Red. Petrukhin, I. L., Michajlovskaja, I. B.) 3-ioji laida. Moskva: Prospekt, 2010, p. 104.

726 Vilniaus apygardos teismo 2006 m. kovo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-203-166/2006.

727 Šiaulių apygardos teismo 2008 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. I-124-316/2008.

728 Pagrindiniai įrodinėjimo dalyko turinio elementai: nusikalstamos veikos įvykis, asmens kaltė nusi-kaltimo padarymu, aplinkybės, charakterizuojančios kaltinamojo asmenybę, padarytos nusikalstama veika žalos pobūdis ir dydis, aplinkybės, šalinančios veiklos baudžiamumą, aplinkybės, švelninančios ir sunkinančios atsakomybę, aplinkybės, dėl kurių asmuo gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės. Ryzhakov, A. P. *Ugolovnyj process* [Criminal Procedure]. Moskva: Norma, 2004, p. 207-208.

o su kaltinamojo interesais.⁷²⁹ Nesant šioje proceso formoje ikiteisminio tyrimo stadijos, duomenis apie reikšmingas bylos išsprendimui aplinkybes, susijusias su teisingo sprendimo byloje priėmimu, ypač tas, kurios lemia bausmės paskyrimo kaltinamajam individualizavimą, surinkti iniciatyvos turi imtis teismas. Todėl darytina išvada, kad šios aplinkybės nepriskirtinos prie privataus kaltintojo vykdomo įrodinėjimo dalyko.

Vertinant kaltinamojo ir privataus kaltintojo statusą įrodinėjimo procese, galima daryti išvadą, kad jie yra lygiateisiai įrodinėjimo subjektai ne tik *de jure*, bet ir *de facto*. Šiuo aspektu privataus kaltinimo proceso forma savo esme yra artima klasikiniam rungtyniniam procesui. Lyginant su bendroju procesu, kuriame prokuroro specialus išsilavinimas ir praktinė patirtis, procesinės teisinės ir faktinės galimybės paveikti proceso eigą ir rezultatus lemia funkcinę kaltinimo ir gynybos šalių nelygybę,⁷³⁰ privataus kaltinimo procese nei viena iš šalių neturi pranašumo prieš kitą, joms yra suteiktos vienodos teisės ir priemonės įrodinėjimo procese. Šalių lygiateisiškumas pasireiškia privačiam kaltinimo procese ir tuo, kad abi pusės pateikia teismui įrodomąją informaciją teismo nagrinėjimo metu, priešingai nei bendrajame procese, kur kaltinančioji pusė teisme pateikia ikiteisminio tyrimo metu surinktus ir užfiksuotus duomenis, todėl gynyba visa apimtimi su šiais duomenimis susipažįsta ir į juos gali atsikirsti tik teismo nagrinėjimo stadijoje.⁷³¹

Privataus kaltinimo procese, kuriame nėra ikiteisminio tyrimo stadijos, ryškiau nei bendrajame procese iškyla klausimas dėl įgaliojimų suteikimo privatiems asmenims atlikti tam tikrus tyrimo veiksmus ar net savarankišką lygiagretų tyrimą. Privati detektyvinė

729 E. Palskis siūlė baudžiamojo proceso kodekso projekte įtvirtinti normą, kad kaltintojas, nepriklausomai nuo to, valstybinis jis ar privatus privalo pranešti teismui ir tas tyrimo eigoje paaiškėjusias aplinkybes, kurios nepatvirtina kaltinimo ar jam prieštarauja. Burda, R. Profesoriaus Eugenijaus Palskio požiūris į įrodymų sampratą. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 20.

730 Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 158. Gušauskienė, M., Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59): 55.

731 Pabrėžtinas procesinis disbalansas tarp kaltinamojo ir jo gynėjo teisių. BPK 48 straipsnio 1 dalyje ir Advokatūros įstatymo 44 straipsnyje numatytos priemonės įgyvendinti gynėjo įrodomajai veiklai. BPK straipsnių, numatančių kaltinamojo ir gynėjo teises įrodinėjimo procese, analizė leidžia teigti, kad kaltinamasis yra procesinių įgaliojimų kontekste silpnesnė figūra nei gynėjas, nes kaltinamojo galimybės dalyvauti įrodymų rinkimo procese savarankiškai yra žymiai mažesnės nei jo gynėjo. BPK 48 straipsnio 1 dalis: gynėjas turi teisę savarankiškai rinkti gynybai reikalingus duomenis, kuriuos gali gauti nesinaudodamas procesinėmis prievartos priemonėmis, gauti iš įmonių, įstaigų, ir organizacijų bei asmenų gynybai reikalingus duomenis ir daiktus, kalbėtis su asmenimis apie jiems žinomas įvykio aplinkybes, apžiūrėti ir fotografuoti įvykio vietą, transporto priemones, ar kitaip fiksuoti gynybai reikalingą informaciją, pateikti prašymus teisme. Advokatūros įstatymo 44 straipsnis: advokatas turi teisę susipažinti su teismų ir kitų institucijų, nagrinėjančių ginčus ir skundus, praktika, taip pat su įsisteėjusiais jų sprendimais, nuosprendžiais, nutartimis ir kita bylų medžiaga, daryti šios medžiagos kopijas, jeigu teismas nėra nustatęs apribojimų dėl dokumentų viešumo, tvirtinti bylai nagrinėti teisme reikalingų rašytinių įrodymų nuorašus. Gušauskienė, M. Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 372. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632. Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisinės prielaidos ir praktinio taikymo problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2007, p. 85-88.

veikla, kai atliekamas paralelinis įvykio tyrimas, plačiai naudojama bendrosios teisės sistemos šalyse, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose.⁷³² Kai kuriose bendrosios teisės sistemos šalyse yra numatyta galimybė privatiems asmenims atliekant tyrimą naudotis privačių detektyvų paslaugomis.

Ši neprocesinio įrodymų rinkimo forma turi potencialą privataus kaltinimo procese ir kompensuotų įrodinėjimo proceso trūkumus, nesant išteisinio tyrimo stadijos.⁷³³ Privataus tyrimo reglamentavimas pagrįstas ir praktiniu reikalingumu. Privatus kaltintojas, suvokdamas jam užkrautą įrodinėjimo našą ir abejodamas savo tikimybe sėkmingai įgyvendinti kaltinimo funkciją, neretai kreipiasi į profesionalius teisininkus teisinės pagalbos. Be to, privati detektyvinė veikla susijusi ne tik su privataus kaltintojo, bet ir su kaltinamojo teise į gynybą, t.y., gynėjo teise atlikti savarankišką, paralelinį valstybės institucijų atliekamam, tyrimą.

Būtinybė teisiškai reglamentuoti privačią detektyvinę veiklą ne tik analizuojama akademiniuose diskusijose,⁷³⁴ bet iniciatyva taip pat reiškia ir pozityviojoje teisėje.⁷³⁵ Privachios detektyvinės veiklos teisinis reguliavimas privataus kaltinimo proceso kontekste yra reikšmingas ta apimtimi, kuria suteikia papildomų galimybių privačiam kaltintojui vykdyti įrodinėjimo veiklą.

Ši problematika sietina ir su diskusijomis dėl gynėjo galimybių dalyvauti renkant įrodymus. Teorijoje atribojama gynėjo teisė gauti informaciją apie esmines bylos aplinkybes nuo lygiagretaus tyrimo atlikimo. Gynėjas gali rinkti įrodomąją informaciją neatlikdamas jokios procesinės veiklos. Tačiau jis neturi valdinių įgaliojimų ir negali įpareigoti asmenų atlikti kokius nors veiksmus. Visas gynybos įrodomosios reikšmės duomenų rinkimo procesas grindžiamas kitų asmenų gera valia.⁷³⁶ Kyla ir tokių duomenų patikimumo problema, nes, skirtingai nei teisminiame procese, asmuo, teikiantis informaciją advokatui, nėra saistomas atsakomybės už jo teikiamų parodymų tikrumą. Taip pat nėra mechanizmo įforminti advokato surinktus įrodomuosius duomenis, todėl jie neturi procesinės reikšmės tol, kol nebus ištirti teisme. Teorijoje buvo pasiūlymų suteikti advokatui įgalioji-

732 Bilius, M. *Privačios detektyvinės veiklos teisinio reglamentavimo Lietuvoje problematika*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013, p. 49.

733 Bilius, M. *Privačių detektyvinių paslaugų naudojimo galimybės siekiant asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugos*. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. (Red. Mesonis, G., et al.). MES, 2013, p. 110-125.

734 Bilius, M. *Etikos vaidmuo privačioje detektyvinėje veikloje. 2011 m. rugsėjo 30 d. pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Globalizacijos įtaka teisei: besikeičiantis teisininkų etikos vaidmuo“*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. Bilius, M. *Privačių detektyvinių paslaugų naudojimo galimybės siekiant asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugos*. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. (Red. Mesonis, G., et al.). MES, 2013, p. 110-125. Bilius, M., Kuzminovas, M. *Privačių subjektų surinktų duomenų naudojimas Lietuvos baudžiamajame procese*. In *Prapiestis, J., et al. Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 406-409.

735 Lietuvos Respublikos privačios detektyvinės veiklos įstatymo projektas [interaktyvus]. 2012-04-11, Nr. XIP-4305. [žiūrėta 2013-11-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=422008&p_query=&p_tr2=2>.

736 Gušauskienė, M. *Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese*. In *Kurapka, V. E., et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 371.

mus savarankiškai apklausti gynybos liudytojus ir fiksuoti jų parodymus, rinkti kitus įrodymus, išreikalausiti dokumentus, netgi surašyti išteisinančią išvadą.⁷³⁷ Tokiam siūlymui oponuojama teigiant, kad įstatymu nereguluojama privačių asmenų tiriamoji veikla, nesant valstybinių institucijų kontrolės, gali sukelti asmens teisių pažeidimus. Siekiant, kad įrodinėjimo procesas kuo labiau atitiktų rungtyniškumo principo reikalavimus, siūloma išplėsti ratą subjektų, turinčių įgaliojimus atlikti tyrimo veiksmus, ypač nesusijusius su procesine prievarta: apžiūrą, patikrinimą, pateikimą atpažinti, parodymų patikrinimą vietoje, eksperimentą.⁷³⁸ Kai kuriuose šaltiniuose siūloma įtvirtinti privataus kaltintojo teisę savarankiškai rinkti įrodymus, jei tai nėra susiję su prievartos priemonių panaudojimu. Jei gauti įrodymus neįmanoma nepanaudojant procesinių prievartos priemonių, siūloma suteikti kaltintojui teisę kreiptis pagalbos į ikiteisminio tyrimo instituciją remiantis teisėju nutartimi. Galiojančiame BPK taip pat yra privataus asmens ir valstybinių institucijų bendradarbiavimo įrodinėjimo procese elementų: pvz., teisėjas gali įpareigoti prokurorą atlikti tam tikrus tyrimo veiksmus (BPK 414 straipsnio 2 dalis). Ši teismo teisė kompensuoja privataus kaltintojo ribotas galimybes rinkti įrodymus ir vertintina kaip mechanizmas, užtikrinantis privataus kaltintojo vykdomos kaltinimo veiklos veiksmingumą.

Gynėjo pareiga panaudoti visas galimas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, lengvinančios ginamojo teisinę padėtį ir švelninančios jo atsakomybę (BPK 48 straipsnio 2 dalis) netapatintina su įrodinėjimo pareiga.⁷³⁹ Ši nuostata neįpareigoja gynėjo įrodinėti kaltinamojo nekaltumą ar aplinkybes, turinčias reikšmės bylą išspręsti teisingai. Gynybos funkciją galima realizuoti ir apskritai nieko neįrodinėjant, o tik iškeliant abejonę dėl kaltinimo pagrįstumo, nuginčijant kaltinimo pusės pateikiamus įrodymus ir argumentus.⁷⁴⁰

Mokslinėje jurisprudencijoje analizuojant gynėjo dalyvavimo įrodinėjimo veikloje galimybes, siūloma įtraukti į BPK nepiktinaudžiavimo procesinėmis garantijomis principą, kuris vienodai būtų taikomas visiems proceso dalyviams. Šio principo įvedimo tikslas būtų užkirsti piktinaudžiavimo procesinėmis subjektinėmis teisėmis galimybes ir užtikrinti sąžiningo proceso įgyvendinimą: galime tik tai, ką galime daryti teisėtai (*id tantum possumus, quod de iure possumus*).⁷⁴¹ Šio principo įtvirtinimas būtų reikšmingas įrodinėjimui privataus kaltinimo bylų procese ta prasme, kad suteiktų galimybę neprocesinės įrodymų rinkimo formos rezultatus pripažinti leistiniais įrodymais teisme.

737 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 131.

738 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 135-136.

739 M. Gušauskienė teigia, kad gynybos šalis laikytina įrodinėjimo subjektu, tačiau pabrėžia išlygą, kad jos procesinės galimybės nėra lygios kaltintojo procesinėms galimybėms. Gušauskienė, M. Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 364, 369.

740 Gušauskienė, M. Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 364.

741 Gušauskienė, M. Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 371.

Vertinant įrodinėjimo proceso privataus kaltinimo bylų procese teisinį reguliavimą nukentėjusiojo teisių įgyvendinimo realaus užtikrinimo aspektu, darytina išvada, kad privataus kaltintojo kaip įrodinėjimo subjekto teisinė padėtis yra probleminė. Privatus kaltintojas neturi realių galimybių kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkciją, nes įstatymas jam nesuteikia teisinių instrumentų, įgalinančių jį rinkti ir fiksuoti duomenis, kuriais jis galėtų pagrįsti pareikštą kaltinimą. Privatus kaltintojo vykdoma įrodinėjimo veikla apsiriboja jo paties turimų savo dispozicijoje duomenų apie jo atžvilgiu įvykdytą nusikalstamą veiklą (žinių, dokumentų) pateikimu bei prašymų teismui išreikalausti tokius duomenis reiškimu. Todėl privataus kaltintojo galimybių savarankiškai kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkciją bei ginti savo teisėtus interesus teisinis reguliavimas vertintinas kaip nepakankamas.

Teisinės pagalbos (atstovavimo pagal įgaliojimą) institutas yra viena iš priemonių, padedančių įgyvendinti asmens teisę į teisminę gynybą ir užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą.⁷⁴²

Atstovavimo civiliniame procese ir atstovavimo baudžiamajame procese institutas turi daug bendrumų.⁷⁴³ Civilinio proceso doktrinoje išskiriami atstovavimo tikslai atitinka ir šio instituto tikslus baudžiamajame procese: procesinių veiksmų atstovaujamojo vardu ir interesais atlikimas,⁷⁴⁴ kvalifikuotos teisinės pagalbos ar kvalifikuotų teisinių paslaugų⁷⁴⁵ atstovaujamajam teikimą atliekant konkrečius procesinius veiksmus ir pagalbą vykdant teisingumą.⁷⁴⁶ Baudžiamajame procese nukentėjusiojo atstovo procesinė funkcija yra atstovaujamojo asmens interesų gynyba.⁷⁴⁷ Atstovavimo pagal įstatymą instituto baudžiamajame procese paskirtis yra tinkamai užtikrinti neveiksnių, ribotai veiksnų ar turinčių kitokių sunkumų tinkamai ginti savo teisėtus interesus asmenų dalyvavimo baudžiamajame

742 Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 189.

743 Apibendrinama autorių nuomones, I. Žalėnienė išskiria tris pagrindinius atstovavimo civiliniame procese požymius, kurie vertintini kaip universalūs procesinio atstovavimo institutui, taip pat ir baudžiamajame procese: 1. atstovas visuomet veikia kito asmens – atstovaujamojo – vardu; 2. atstovas veikia atstovaujamojo vardu gali tik tada, kai yra tinkamai įgalintas; 3. atstovavimo rezultatas – teisiųjų pasekmių svetimoje teisinėje sferoje sukūrimas. Žalėnienė, I. *Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 63. Žalėnienė, I. Atstovavimo civiliniame procese sampratos problema. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 1 (5): 205-217.

744 Kai kurių mokslininkų nuomone tai yra procesinio atstovavimo požymis, o ne tikslas. Žalėnienė, I. *Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 57.

745 Vadovaujamosi Advokatūros įstatymo 2 straipsnyje įtvirtinta teisiųjų paslaugų ir teisinės pagalbos sąvoka, pabrėžiant, kad teisinė pagalba apima ir neatlygintą teisiųjų paslaugų teikimą. Advokatų teikiamos teisinės paslaugos – tai teisės konsultacijos (patarimai teisės klausimais), teisinę reikšmę turinčių dokumentų rengimas, atstovavimas teisės klausimais, gynyba bei atstovavimas bylų procese, kai šie veiksmai atliekami už atlyginimą, išskyrus šio Įstatymo 4 straipsnio 5 dalyje nurodytą atvejį. (Advokatas turi teisę teikti teisinės paslaugas nemokamai, t. y. teikti teisinę pagalbą.) Žalėnienė, I. *Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 58. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.

746 Laužikas, E., Mikelėnas, V., Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 285.

747 Jurka, R., Juzukonis, S., Randakevičienė, I. *Baudžiamojo proceso dalyviai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 86. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 99.

procesė galimybės, o atstovo pagal įgaliojimą paskirtis yra profesionalus jo teisių apsaugos užtikrinimas.⁷⁴⁸ Atstovavimas šiame disertaciniame tyrime nagrinėjamas kaip viena iš nukentėjusiojo teisių užtikrinimo garantijų ir teisinė prielaida tinkamai įvykdyti teisingumą baudžiamajame procese.

Privataus kaltinimo bylų procesą reglamentuojančiose normose naudojama sąvoka „teisėtas atstovas“, kurios turinys atskleidžiamas per atstovavimo instituto bendrą reglamentavimą ir apima abi atstovavimo rūšis. Atstovavimas baudžiamajame procese, *inter alia* privataus kaltinimo bylų procese, gali būti pagal įstatymą (arba privalomas (BPK 53 straipsnio 1, 2 dalys)) ir pagal pavedimą (galimą (BPK 53 straipsnio 4 dalis)).⁷⁴⁹ Skiriasi šių atstovavimo formų esmė ir paskirtis.

Įvertinus procesinės kaltinimo funkcijos – pradedant kreipimusi į teismą – turinį, manytina, kad teisės į teisminę gynybą privataus kaltinimo byloje prieinamumas realiai gali būti užtikrinamas tik siejant jos realizavimą su veiksminga teisine pagalba.⁷⁵⁰ nukentėjusiajam (privatiam kaltintojui) pasinaudojant atstovavimo pagal įgaliojimą instituto galimybėmis.⁷⁵¹ Todėl teisės į tinkamą teisminę gynybą įgyvendinimo privataus kaltinimo procese kontekste nagrinėtinas būtent atstovavimas pagal įgaliojimą. Veiksmingos teisinės pagalbos suteikimo principo turinys siejamas su konkretaus teisinę pagalbą teikiančio subjekto dalykinėmis ir asmeninėmis savybėmis keliamais reikalavimais ir tinkamų procesinių garantijų, sudarančių sąlygas veiksmingam šios pagalbos suteikimui, užtikrinimu.⁷⁵² Nors advokato teikiamos teisinės pagalbos kokybė neabejotinai susijusi su atstovavimo instituto veiksmingumu, šis klausimas nebus analizuojamas, kadangi tai nėra baudžiamojo proceso reguliavimo dalykas.⁷⁵³

Privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo veiksmingumo aspektu nagrinėtina privataus kaltintojo bei jo įgalioto atstovo galimybės dalyvauti įrodinėjimo procese. Privatus kaltintojas, lygiai taip pat kaip ir kaltinamasis, neturi įgaliojimų rinkti duomenis tais būdais, kuriuos įstatymas leidžia jo įgaliotam atstovui, teikiančiam jam teisinę pagalbą (Advokatūros įstatymo 44 straipsnis).⁷⁵⁴ Taigi savarankiškai įgyvendindamas privataus kaltinimo teisę privatus kaltintojas yra silpnesnėje pozicijoje ir negali visavertiškai įgyvendinti jam suteiktos įrodinėjimo pareigos. Todėl teisinė pagalba vertintina kaip viena iš teisiinių priemonių, įgalinančių privatų kaltintoją įgyvendinti savo teisinį statusą, t.y. tinkamai vykdyti

748 Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 99.

749 Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 92.

750 EŽTT pripažino, kad teisės į teisminę gynybą būtina prielaida tam tikrais atvejais gali būti teisinės pagalbos suteikimas. *Case of Airey v. Ireland*, no. 6289/73, 9 October 1979, ECHR A32.

751 Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 234.

752 Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 46.

753 EŽTT praktikoje teisinės pagalbos veiksmingumas vertinamas pagal teisminės pagalbos prieinamumo užtikrinimo rezultatus. Teisinės pagalbos kokybės kriterijų klausimą tarptautinių teisės aktų ir EŽTT jurisprudencijos kontekste išsamiai analizavo Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 46–49, 124–147.

754 Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50–1632.

savo procesines pareigas, ypatingai įrodinėjimo procese, ir veiksmingai ginti savo teises. EŽTT ne kartą yra pripažinęs, kad galimybė turėti advokatą yra viena iš veiksmingo teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo sąlygų.⁷⁵⁵ Nors teisė turėti advokatą paprastai siejama su kaltinamojo statusu, tačiau vertinant privataus kaltinimo teisės, kaip teisės kreiptis į teismą, veiksmingumą, realaus šios teisės įgyvendinimo galimybė labai priklauso nuo advokato dalyvavimo. „Istatymais baudžiamojo proceso santykiai turi būti reguliuojami taip, kad baudžiamojo proceso teisinių santykių subjektai, kurie mano, jog jų teisės pažeistos, turėtų teisę savo teises ginti teisme nepriklausomai nuo savo teisinio statuso baudžiamajame procese“.⁷⁵⁶ Taigi galimybė turėti advokatą kaip teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo garantas nesietina su nukentėjusiojo teisinio statuso įgijimo momentu.

Didelę reikšmę turi ir procesinių garantijų, sudarančių teisinės prielaidas veiksmingam teisinės pagalbos suteikimui, įtvirtinimas įstatyme. Konstitucinis Teismas normų, reglamentuojančių advokato teisę gauti informaciją, konstitucingumo kontekste pasisakė, kad „*teisė kreiptis į teismą ir iš Konstitucijos, inter alia jos 30 straipsnio 1 dalies, 31 straipsnio 6 dalies, nuostatų kylantis reikalavimas asmens teisės ginti ne formaliai, o realiai ir veiksmingai inter alia reiškia, kad įstatymų leidėjas turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris sudarytų prielaidas advokato teikiamai teisei pagalbai, kuria asmuo turi teisę naudotis grindamas savo pažeistas teises ir teisėtus interesus, inter alia kreipdamasis į teismą, būti veiksmingai. [...] Advokatas, vykdydamas savarankišką profesinę veiklą ir teikdamas teisinę pagalbą [...], padeda įgyvendinti konstitucinę asmens teisę į teisminę gynybą. Taigi asmens teisė turėti advokatą yra viena iš asmens teisės į teisminę gynybą veiksmingo įgyvendinimo sąlygų.*“⁷⁵⁷ Taigi advokatų profesinės veiklos tikslas yra padėti asmeniui užtikrinti teisės į teisminę gynybą, *inter alia* teisės kreiptis į teismą veiksmingą įgyvendinimą. Konstitucinio Teismo nutarime nurodoma, kad viena iš įstatymų leidėjo pareigų yra „[...] nustatyti *inter alia* tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį advokatas galėtų gauti valstybės ir savivaldybių institucijų turimą šiai asmens teisei įgyvendinti būtiną informaciją.“⁷⁵⁸ Šios nuostatos yra svarbios privataus kaltinimo bylų procese užtikrinant teisinės pagalbos, kaip nukentėjusiojo teisių ir teisėtų interesų gynimo garanto, realumą ir veiksmingumą.

Empirinio tyrimo duomenimis, išanalizavus 74 bylas, kurios 2012 m. pirmosios instancijos teismuose buvo baigtos nuosprendžiu, nustatyta, kad atstovas pagal įgaliojimą dalyvavo 72 proc. atvejų (53 bylose), ir 2013 m. 79 proc. atvejų, t.y. 82 bylose iš 104 atvejų, kai 2013 m. pirmosios instancijos teismuose buvo baigtos nuosprendžiu. (Priedas Nr. 6) Tačiau išteisinamųjų ir apkaltinamųjų nuosprendžių (įskaitant nuosprendžius, kuriuose kaltinamasis nuteistas dėl dalies jam inkriminuotų nusikalstamų veikų, o dėl kitų išteisin-

755 *Gordon v. the United Kingdom*, no. 4451/70, 21 February 1975. *John Murray v. the United Kingdom*, no. 18731/91, 8 February 1996. *Averill v. the United Kingdom*, no. 36408/97, 6 June 2000. *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, no. 39665/98, 40086/98, 9 October 2003. *Öcalan v. Turkey*, no. 46221/99, 12 May 2005, ir kt.

756 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

757 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7405.

758 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.

tas) santykis yra toks pat tiek byloje, kuriose dalyvavo atstovas pagal įgaliojimą, tiek tose, kuriose jis nedalyvavo, taigi darytina prielaida, kad atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimas neturi įtakos galutiniam procesiniam sprendimui.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo teisinis reguliavimas neužtikrina veiksmingo teisinės pagalbos suteikimo nukentėjusiam asmeniui privataus kaltinimo procese. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nuostatos numato antrinės teisinės pagalbos nukentėjusiam asmeniui užtikrinimą nepriklausomai nuo jo turinės padėties (12 straipsnio 1 dalies 2 p.), tačiau paradoksalu, kad pagrindas suteikti ją yra „ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis, kuriais asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, ir (ar) teismo nuosprendis“ (13 straipsnio 3 p.).⁷⁵⁹ Taikinanajame posėdyje (BPK 413 straipsnis) bei teismui atliekant veiksmus iki teisiavimo posėdžio (BPK 414 straipsnis) privataus kaltintojo figūra neminima, o skundą padavęs asmuo vadinamas nukentėjusiuoju (BPK 408 straipsnis) arba skundą ar pareiškimą padavusiu asmeniu (BPK 412¹ straipsnis). Tačiau nukentėjusiuoju privataus kaltinimo skundą padavęs asmuo tampa tik perduodant bylą nagrinėti teisiamaajame posėdyje teismo nutartimi, kuria taip pat asmuo pripažįstamas ir nukentėjusiuoju. Taigi laikantis nustatytos tvarkos praktiškai neįmanoma pasinaudoti antrine teisine pagalba, nes, laikantis įstatymo pažodžiui, asmuo įgyja nukentėjusiojo ir privataus kaltintojo statusą tik priėmus nutartį bylą perduoti nagrinėti teisiamaajame posėdyje (BPK 408 straipsnio 1 dalis). Sprendžiant asmenų, kurie dėl sunkios turinės padėties negali pasinaudoti teisinėmis paslaugomis, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo klausimą, būtina įvertinti jos suteikimą laiku – teisinė pagalba turi būti suteikta tada, kai ji reikalinga, taip pat ir iki teisinio proceso.⁷⁶⁰ Taigi rengiant teismui svarbiausią procesinį dokumentą – nukentėjusiojo privataus kaltinimo skundą, kuris nulemia teismo nagrinėjimo ribas ir kuriame formuluojamas kaltinimas, kurį vėliau privatus kaltintojas turi pareigą pagrįsti, nukentėjęs asmuo negali gauti kvalifikuotos antrinės teisinės pagalbos. Tinkamo kaltinimo ribas apibrėžiančio dokumento nebuvimas užkerta kelią tolesniam greitam ir veiksmingam procesui.

Taigi išanalizavus įgalioto atstovo, teikiančio teisinę pagalbą, reikšmę privataus kaltinimo procese, darytina išvada, kad teisinė pagalba yra ir viena iš nukentėjusiojo teisių užtikrinimo garantijų, ir teisinė prielaida tinkamai vykdyti privataus kaltintojo pareigas baudžiamajame procese.

Apibendrinant darytina išvada, kad privataus kaltinimo bylą procesas patenkina nukentėjusiojo interesus, suteikdamas galimybę pasiekti žalos atlyginimą, gauti kaltininko atsiprašymą, susitaikyti taikinanajame posėdyje, jei nukentėjusysis neturi tikslo patraukti kaltininką baudžiamojon atsakomybėn, pademonstruoti savo galimybę spręsti kaltininko patraukimo baudžiamojon atsakomybėn klausimą, tuo patenkinant savo satisfakcijos siekį, bei suteikia galimybę siekti būtent patraukimo baudžiamojon atsakomybėn ir sunkiausių pasekmių kaltininkui, esant tokiam poreikiui. Tačiau nukentėjusiojo kaip privataus kaltintojo dalyvavimas baudžiamajame procese visais atvejais yra jam sudėtingas ir daug pastangų bei lėšų reikalaujantis procesas. Todėl tiek įstatyminiame reglamentavime,

759 Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827; *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 18-572.

760 Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse byloje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 50-59.

tiesk konstitucinėje jurisprudencijoje ir teismų praktikoje siekiama aiškiai apibrėžti atvejus, kada privatus kaltinimo funkcijos vykdymas nukentėjusiajam yra per daug sudėtinga pareiga, o nesugebėjimas pasinaudoti procesinėmis galimybėmis inicijuojant privataus kaltinimo bylų procesą lemia nukentėjusio asmens teisių į teisingą teismą, nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą ir teisingą kaltininko nubaudimą pažeidimą. Tokiais atvejais prokuroro dalyvavimas ir perėjimas iš privataus kaltinimo proceso į viešą tampa nukentėjusiojo teisių apsaugos garantu.

3.5. Specifiniai privataus kaltinimo bylų proceso nutraukimo pagrindai

Disponavimo kaltinimu doktrina suponuoja privataus kaltinimo bylų proceso nutraukimo specifinius pagrindus, kai privatus kaltintojas atsisako nuo kaltinimo. Nukentėjusiojo (privatus kaltintojo) valia pagrįsta kaltinimo pozicija daro lemiamą įtaką bylos eigai ir jos rezultatams ne tik iki taikinamojo posėdžio, bet ir viso bylos nagrinėjimo teisme metu.

⁷⁶¹ Nukentėjusiajam atsisakius nuo kaltinimo, tolesnis procesas negalimas.

Įstatymo leidėjas numatė du alternatyvius privataus kaltinimo bylos proceso nutraukimo teisiamejame posėdyje pagrindus: 1) jeigu privatus kaltintojas atsisakė kaltinimo; 2) privatus kaltintojas su kaltinamuoju susitaikė (BPK 416 straipsnio 3 dalis, 3 straipsnio 1 dalies 5 p.).⁷⁶² Tačiau kiekvienu iš šių dviejų proceso nutraukimo pagrindų sukeltamos skirtingos teisinės pasekmės privataus kaltinimo bylos šalims: jei privatus kaltintojas atsisako kaltinimo, tai privatus kaltintojas taip pat atsisako ir teisės į žalos atlyginimą, priešingai nei privačiam kaltintojui su kaltinamuoju susitaikius. Kaltinimo atsisakymas reiškia abiejų kaltinimo funkcijos elementų, tiek reikalavimo nubausti kaltinamąjį, tiek reikalavimo atlyginti žalą atsisakymą. Skirtingai nuo kaltinimo atsisakymo, susitaikymas yra kompromisinis abiejų šalių – nukentėjusiojo ir kaltinamojo – sprendimas, kai šalys pačios susitaria dėl konflikto išsprendimo ir žalos atlyginimo, todėl tolesnio baudžiamojo proceso vykdymu tampa nesuinteresuotos. Atsisakymui nuo kaltinimo prilyginama situacija, kai privatus kaltintojas be svarbios priežasties neatvyksta į teisiąjį posėdį (BPK 416 straipsnio 2 dalis). Privatus kaltinimo procesas teisme gali vykti tik tuo atveju, jeigu teisiamejame posėdyje dalyvauja privatus kaltintojas ir palaiko kaltinimą. Jo neatvykimas be svarbios priežasties vertinamas kaip konkludentiniais veiksmais išreikštas atsisakymas nuo kaltinimo.

Privatus kaltintojo (nukentėjusiojo) teisė atsisakyti kaltinimo arba susitaikyti su kaltinamuoju ribojama baigiamųjų kalbų stadija, t. y. atsisakyti kaltinimo ar išreikšti valią dėl susitaikymo nukentėjusysis gali savo baigiamosios kalbos metu, taip pat kai po proceso dalyvių kalbų jis pasako savo atsikirtimus ir pastabas (BPK 416 straipsnio 1 dalis). Remiantis šia įstatymo nuostata, vėliau, t. y. kaltinamojo paskutinio žodžio metu ir teismui išeinant į posėdį kambarį priimti galutinio procesinio sprendimo, pareikštas atsisakymas nuo kaltinimo ar pageidavimas susitaikyti su kaltinamuoju negalioja. Tačiau pastebėtina, kad materialiąją teisę disponuoti kaltinimu (taip pat ir atsisakyti kaltinimo) privatus

⁷⁶¹ Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 473.

⁷⁶² Susitaikymo privataus kaltinimo procese skirtingi aspektai jau buvo nagrinėti kituose skyriuose proceso formos pakeitimo ir alternatyvių ginčo sprendimų formų kontekste.

kaltintojas turi viso proceso metu iki teismo nuosprendžio (nutarties) įsiteisėjimo: ši teisė nei nutrūksta, nei išnyksta, todėl valios dėl kaltinimo atsisakymo išreiškimas negali būti vertinamas kaip niekinis teisine prasme. Po baigiamųjų kalbų negalimas tik procesinis šios teisės įgyvendinimas. Siekiant užtikrinti šalių interesus ir proceso ekonomiškumą bei vadinamąjį kaltinimo disponavimo teoriją, privačiam kaltintojui išreiškus valią atsisakyti kaltinimo (susitaikyti su kaltinamuoju) po baigiamųjų kalbų, procesinės kliūtys realizuoti šią teisę turėtų būti pašalintos atnaujinant įrodymų tyrimo stadiją (BPK 295 straipsnio 1 dalis).

Pirmos ir apeliacinės instancijos teismai kartais skirtingai vertina privataus kaltintojo neatvykimo į taikinamąjį posėdį ir teisiamąjį posėdį be svarbios priežasties pasekmes: „[...] *Nagrinėjant šios baudžiamosios bylos nutraukimo klausimą apeliacine tvarka trečią kartą, akivaizdu, kad bylos teisminiam nagrinėjimui tęsiantis nuo 2005-01-05, ko priežastis yra nuolatiniai teismo posėdžių atidėjimai dėl nukentėjusiojo – privataus kaltintojo neatvykimo, grubiai pažeidžiamos nusikalstamų veikų padarymu kaltinamos L. K. teisės į greitą ir nešališką bylos išnagrinėjimą. [...] Nors į vėlesnius posėdžius A. B. ir atvykdavo, tačiau sudarydavo kliūtis pradėti bylą nagrinėti iš esmės, todėl pirmosios instancijos teismas pagrįstai pripažino tokį nukentėjusiojo elgesį kaip normalaus teismo darbo trukdymą ir kaltinamosios L. K. teisių per kuo trumpiausią laiką teisingai išnagrinėti bylą lygybės ir viešumo sąlygomis pažeidimą.*“⁷⁶³ Vertinant privataus kaltintojo neatvykimo į teisiamąjį posėdį priežastis būtina atsižvelgti tiek į nukentėjusiojo iniciatyvą informuoti teismą, imtis visų priemonių, kad pašalintų kliūtis, trukdančias jam dalyvauti teismo posėdyje, į objektyvias jo neatvykimo priežastis, tiek į kaltinamojo teisės į teisingą teismą užtikrinimą.⁷⁶⁴

3.6. Atsakomybė už nepagrįstą kaltinimą

Be jau nagrinėto teisinio reguliavimo, numatančio privataus kaltinimo proceso perėjimo į bendrą proceso formą atvejus, nukentėjusiojo dispozityvumą sprendžiant dėl kaltininko baudžiamąjį persekiojimą pradėjimo riboja draudimas piktnaudžiauti teise. Konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat pabrėžiama galimybė „*reglamentuojant baudžiamąjo proceso santykius nustatyti ir tokį teisinį reguliavimą, kad nebūtų leidžiama asmeniui piktnaudžiauti konstitucine teise kreiptis į teismą, kai tokiam kreipimuisi nėra jokio pagrindo*“.⁷⁶⁵ Siekiant užkirsti kelią nukentėjusiajam piktnaudžiauti privataus kaltinimo teise, privataus kaltinimo proceso reglamentavime numatoma privataus kaltintojo atsakomybė, nepasitvirtinus kaltinimui. Šias priemones paanalizuosime lyginamuoju aspektu bei jų įtvirtinimą galiojančiuose teisės aktuose.

Baudžiamasis persekiojimas asmeniui, kurio atžvilgiu jis vykdomas, lyginant su kitomis teisinėmis priemonėmis už teisės pažeidimus, sukelia daugiausiai neigiamo pobūdžio pasekmių ir sunkiausių procesinių apribojimų. Baudžiamoji atsakomybė yra sunkiausia

⁷⁶³ Kauno apygardos teismo 2008 m. kovo 6 d. nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 1A-172-48/2008.

⁷⁶⁴ Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 1A-99-380-2013. Kauno apygardos teismo 2013 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 1S-185-397/2013.

⁷⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

asmens atsakomybės forma, todėl ir nukentėjusiojo kaltinimo teisė turi būti įgyvendinama atsakingai ir pagrįstai.

Piktnaudžiavimas teise yra toks pat senas reiškinys kaip ir teisė. Todėl, tyrinėdami privataus kaltinimo teisės istoriją, matome, kad nuo senų laikų buvo numatytos priemonės, kuriomis buvo siekiama užkirsti kelią piktnaudžiavimui privataus kaltinimo teise ir numatyti atsakomybę už melagingus bei nepagrįstus kaltinimus.⁷⁶⁶ Kai kurios priemonės buvo iš

766 Senovės Graikijos teisei būdinga tai, kad buvo skiriamas ypatingas dėmesys kaltintojo atsakomybei dėl kaltinimo pagrįstumo. Kad užkirstų kelią nepagrįstam bylinėjimuisi, Atėnų teisėje buvo taikomos bausmės savanoriškai kaltintojams (tiesiogiai nenukentėjusiems nuo nusikaltimo), kurie atsisakė bylos arba nesugebėjo gauti penktadalio prisiekusiųjų balsų teisme: jis turėdavo sumokėti baudą ir negalėdavo reikšti viešųjų ieškinių ateityje (jei 3 kartus ieškiny buvo nepagrįstas). [Lanni, A. Social Norms in the Courts of Ancient Athens. *Journal of Legal Analysis, Forthcoming* [interaktyvus]. Harvard Public Law Working Paper, 2008, 08-19 [žiūrėta 2013-07-20]. <<http://ssrn.com/abstract=1213161>>.] Pagal 1285 m. Eduardo I Antrojo Vestminsterio Statuto 12 straipsnį, kaltintojas atsakė už kaltinimo teisingumą, o išteisinimo atveju kaltinamojo reikalavimu galėjo jam būti skiriama bausmė. [Chelcov-Bebutov, M. A. *Kurs ugodnogo processa. Ocherki po istorii suda i ugodnogo processa v rabovladelcheskikh, feodalnykh i burzhuaznykh gosudarstvakh*. [The Course of Criminal Procedure. Essays on the History of the Court and Criminal Proceedings in Slave, Feudal and Bourgeois States]. Sankt Peterburg: Ravena: Alfa, 1995, p. 313.] Anglijos įstatymai nustatė sunkias pasekmes privačiam kaltintojui tuo atveju, jei jo pareikštas kaltinimas nepasitvirtindavo. Jam būdavo skiriama įkalinimo bausmė ir bauda. Taip pat kaltinamasis naudojosi teise bet kuriuo metu iškviešti privatą kaltintoją į kovą. Kad šių pasekmių išvengtų, kaltintojui buvo tik viena galimybė: pasiekti, kad jo iškeltą kaltinimą palaikytų bendruomenės prisiekusieji (angl. *grand jury*). Laipsniškai prisiekusieji ėmė vykdyti kaltinimo funkciją ir pakeitė privatų kaltintoją. XV a. pabaigoje ši forma įgavo norminį įtvirtinimą precedentinėje teisėje (angl. *common law*). Buvo reikalaujama, kad kaltintojas raštu pristatytų prisiekusiems kaltinamojo akto projektą, kuriame turėjo būti tiksliai išvardinti kaltinimo punktai su visomis susijusiomis aplinkybėmis, o taip pat kviestinų liudytojų sąrašas. [Klerman, D. Settlement and the Decline of Private Prosecution in Thirteenth-Century England. *Law and History Review*. 2001, 19 (1): 10]. Ankstyvųjų viduramžių Prancūzijos baudžiamajame procese šalių procesinio lygiateisiškumo užtikrinimui buvo skiriamas ypatingas vaidmuo. Šaliai, pralaimėjusiai bylą, grėsė bausmė. Už neatvykimą į teismą kaltintojui buvo skiriama bauda. Neteisingas kaltinamosios veiklos vykdymas atėmė kaltinimo teisę ateityje. Kaltintojas pats formulavo kaltinimą ir buvo įpareigotas įrodyti savo nurodytus faktus. Tik tuo atveju, kai kaltininkas pripažindavo savo kaltę, kaltintojas buvo atleidžiamas nuo įrodinėjimo pareigos. [Langbein, J. H. *Prosecuting Crime in the Renaissance: England, Germany, France* [interaktyvus]. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd., 2005 [žiūrėta 2012-01-06]. <http://books.google.lt/books?id=Ae8-rRH4KMC&pg=PA78&dq=Langbein,+J.+H.+Prosecuting+crime+in+the+renaissance:+England,+Germany,+France.&hl=lt&sa=X&ei=bXMFT_-lE87AtAbQ-ZGCDw&ved=0CC0Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false>]. Chelcov-Bebutov, M. A. *Kurs ugodnogo processa. Ocherki po istorii suda i ugodnogo processa v rabovladelcheskikh, feodalnykh i burzhuaznykh gosudarstvakh*. [The Course of Criminal Procedure. Essays on the History of the Court and Criminal Proceedings in Slave, Feudal and Bourgeois States]. Sankt Peterburg: Ravena: Alfa, 1995, p. 171-187.] Feodalinėje Vokietijoje kaltintojas taip pat turėjo pareigą įrodyti kaltinimą. Jei kaltinamasis prieštaravo kaltinimui ir jo prieštaravimą teismas pripažindavo teisingu, kaltintojui buvo skiriama bauda už melagingo kaltinimo pareikšimą ir finansinė sankcija kaltinamojo naudai. XVI a. Vokietijoje pagal įstatymo numatytą procedūrą, jei privatus asmuo reikalaudavo užtikrinti jam teisę inicijuoti baudžiamąjį procesą, iš jo būdavo pareikalaujama sumokėti teismo nustatytą užstatą. Šis fondas būdavo naudojamas mokėti kompensacijas kaltinamiesiems, jei privatus kaltintojas nesugebėdavo įrodyti jo kaltumo byloje. Jei privatus kaltintojas atsisakydavo sumokėti užstatą, jis būdavo įkalinamas iki teismo kartu su įtariamuoju. Žinoma, tokios procedūros sumenkindavo norą bylinėtis privataus kaltinimo tvarka. [Esmein, A. *A History of Continental Criminal Procedure* [interaktyvus]. Union, New Jersey: The Lawbook Exchange, 2000 [žiūrėta 2012-01-06]. <[184](http://</p></div><div data-bbox=)

tiesų išradingos, todėl manytina, kad jos buvo skirtos ne vien tik numatyti atsakomybę už nepagrįstus kaltinimus, bet ir demotyvuoti nukentėjusiuosius bylinėtis. Šiuolaikinių valstybių baudžiamojo proceso teisėje taip pat numatyta atsakomybė už nepagrįstą kaltinimą. Atsakomybės pobūdis ir taikomos priemonės skirtingų valstybių įstatymuose skiriasi.

Atsakomybė baudžiamajame procese yra ribojantis mechanizmas, kuris kartu su kitomis garantijomis užtikrina visišką subjektyvių teisių įgyvendinimą, apsaugo jas nuo pažeidimų, ir kartu geriausiai patenkina baudžiamojo proceso dalyvių teisėtus interesus ir socialines reikmes.⁷⁶⁷ Kaltintojo pareiga pagrįsti kaltinimą kyla ne prieš valstybę, iš kurios jis reikalauja taikyti bausmę kitam asmeniui, o prieš kaltinamąjį, kuris dėl to patiria tam tikras kančias, savo teisių suvaržymus, susijusius su baudžiamuoju persekiojimu. Teismui priėmus išteisinamąjį nuosprendį, pareiga įrodyti yra neįvykdyta, todėl kaltintojui turi kilti tam tikra procesinė atsakomybė.⁷⁶⁸ Pagal A. Vaišvilos suformuotą subjektyvių teisių ir pareigų vienovės koncepciją, nėra subjektyvių teisių be pareigų, ir pareigų, kurios nesukurtų subjektyvių teisių.⁷⁶⁹ Privačiam kaltintojui neįvykdžius pareigos įrodyti savo iškeltą kaltinimą, atsiranda pagrindas taikyti jam procesinės atsakomybės priemones. Pagal taikymo momentą išskirtinos perspektyvinės priemonės, skirtos išvengti nepagrįstų kaltinimų, ir retrospektyvinė atsakomybė už nepagrįstą kaltinimą.

Jei privatus kaltintojas negali įrodyti savo kaltinamųjų teiginių, laikytina, kad jo kaltinimas nepagrįstas, tačiau įstatymas numato minimalias teises pasekmes privačiam kaltintojui, jei jo kaltinimas nepasitvirtino dėl įrodymų stokos.⁷⁷⁰ Tokia pozityviosios teisės nuostata kyla iš siekio užtikrinti nukentėjusiajam teisę į teismą bei atsižvelgiant į tai, kad įrodinėjimo procese jis nėra profesionalas. Sankcijų už nesugebėjimą pagrįsti kaltinimą grėsmė būtų kliūtis nukentėjusiajam ginti savo teises ir teisėtus interesus privataus kaltinimo tvarka. Todėl tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalių baudžiamuosiuose procesuose paprastai numatoma atsakomybė tik už proceso išlaidas.

Bendrojoje baudžiamojo proceso formoje proceso išlaidų prasme šalys nėra lygiavertės, kadangi viena iš jų yra valstybė, todėl sprendžiama tik kaltinamojo atsakomybė už proceso išlaidas. Privataus kaltinimo bylų procese atsakomybė už proceso išlaidas turi daug panašumų su bylinėjimosi išlaidų institutu civiliniu procesu. Šiuos panašumus lemia

books.google.lt/books?id=dBubbTnqKXQC&printsec=frontcover&dq=Esmein,+A.+A+history+of+continental+criminal+procedure&hl=lt&sa=X&ei=yYUFT6CBA4vasgb726CDDw&sqi=2&redir_esc=y#v=onepage&q=Esmein%2C%20A.%20A%20history%20of%20continental%20criminal%20procedure&f=false>.] Van Caenegem, R.C. *Legal History: a European Perspective*. London: The Hambledon Press, 1991, p. 63-70, 125-147.

767 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 49, 53.

768 Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004, p. 55.

769 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004, p. 114.

770 Teisinės pasekmės skiriasi priklausomai nuo privataus kaltintojo kaltės formos. Esant asmens tyčiai žinomai melagingai apkaltinti kitą asmenį, jo veiksmas užtraukia baudžiamąją atsakomybę už žinomai melagingą asmens įskundimą (BK 236 straipsnis). Kadangi žinomas melagingas pranešimas apie nebūtą nusikaltimą yra nusikalstama veika, padaroma ne įgyvendinant privataus kaltinimo teisę, o pasinaudojant menama privataus kaltinimo teise, todėl ir pasekmės už tyčinius veiksmus čia nebus nagrinėjamos kaip nesusijusios su nagrinėjama tema.

tai, kad proceso šalys yra lygiateisiai privatūs asmenys. R. Simaitis išskiria tokias pagrindines bylinėjimosi (teismo) išlaidų instituto civiliniame procese funkcijas:⁷⁷¹

1. Nustatyti šalių prisidėjimo finansuojant teisingumo vykdymą mechanizmą;⁷⁷²
2. Teikti finansinę pagalbą nepasiturintiems proceso dalyviams;⁷⁷³
3. Užtikrinti proceso veiksmingumą ir kokybę;⁷⁷⁴
4. Atlyginti byloje dalyvaujantiems asmenims bylinėjimosi išlaidas (išlaidų kompensacijos);
5. Reguluoti byloje dalyvaujančių asmenų procesinį elgesį;⁷⁷⁵
6. Užkardyti piktnaudžiavimą procesu (nepagrįstų kreipimūsi į teismą prevencija).

Šias bylinėjimosi išlaidų funkcijas su išlygomis pripažįstant ir baudžiamajame procese, konstatuotina, kad pagrindinė proceso išlaidų paskirtis yra privataus kaltinimo byloje dalyvaujančių asmenų bylinėjimosi išlaidų atlyginimas ir piktnaudžiavimo procesu užkardymas. Proceso išlaidų atlyginimas laikytinas privataus kaltintojo procesinės atsakomybės forma, kadangi atsakomybė už proceso išlaidas priklauso nuo privataus kaltintojo kaltinamosios veiklos rezultatų ir vertintina kaip teisinės pasekmės.

⁷⁷¹ Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 34-35.

⁷⁷² Civiliniame procese reikalavimą pačioms šalims padengti dalį išlaidų lemia įsitikinimas, kad už privačių ginčų sprendimą turi bent iš dalies mokėti tiesioginiai šios paslaugos vartotojai, taip pat siekis apsaugoti nuo piktnaudžiavimo procesu, reguliuoti proceso dalyvių elgesį tokiu būdu, kad procesas taptų ekonomiškesnis, spartesnis, kokybiškesnis ir pan. Teisingumo vykdymas, nepriklausomai nuo to, ar byla nagrinėjama civiliniame ar baudžiamajame procese, laikomas valstybės viešąja funkcija, kas suponuoja valstybės pareigą išlaikyti teisėsaugos sistemą. Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 35. Baudžiamajame procese ši valstybės pareiga sietina su viešojo intereso ir valstybės pareiga užtikrinti visuomenės saugumą, todėl ir proceso išlaidų atlyginimo funkcija nesietina su teisingumo vykdymo mechanizmo finansavimu. Netgi privataus kaltinimo procesas, vykdomas nukentėjusiojo iniciatyva dėl privataus konflikto, vertintinas pirmiausia kaip valstybės pareiga, o ne paslauga privatiems asmenims. Taigi teisės pažeidimo vertinimas kaip nusikalstamos veikos, nors ir mažesnio pavojingumo, bei konflikto sprendimo priskyrimas baudžiamajai teisei, suponuoja ir valstybės pareigą padengti teisingumo vykdymo išlaidas. Tačiau net ir baudžiamajame procese numatyta galimybė proceso išlaidas su tam tikromis įstatyme numatytomis išlygomis išieškoti iš nuteistojo, kuris pripažintas kaltu, bet nuo bausmės atleistas arba kuriam bausmė nepaskirta (BPK 103 straipsnis, 105 straipsnio 1 ir 2 dalys).

⁷⁷³ Civiliniame procese valstybės finansinė pagalba proceso dalyviams sietina su žyminio mokesčio instituto atitinkamu reguliavimu bei kai kurių bylinėjimosi išlaidų paskirstymu priklausomai nuo proceso dalyvių turtinės padėties.

⁷⁷⁴ Proceso veiksmingumo ir kokybės užtikrinimas civiliniame procese siejamas su investavimu į bylą samdant kvalifikuotus teisininkus, renkant įrodymus savo lėšomis ir pastangomis, turint tikslą laimėti bylą. Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 42. Lyginant su civiliniu procesu, šalių galimybes rinkti įrodymus privataus kaltinimo procese riboja jų įgaliojimai, todėl ir investavimas į bylą turi atitinkamai mažesnę reikšmę. Tačiau atstovo (kvalifikuoto teisininko) teisinė pagalba privačiam kaltintojui įgyvendinant kaltinimo funkciją ir kaltinamojo aktyvi gynyba, dalyvaujant kvalifikuotam gynėjui, taip pat turi įtakos bylinėjimosi kokybei.

⁷⁷⁵ Baudžiamajame procese nėra kompensacinio pobūdžio normų, būdingų civiliniam procesui ir susijusių su žyminio mokesčio grąžinimu, priklausomai nuo šalių procesinio elgesio. Taip pat neturi reikšmingos įtakos šalių procesinis elgesys ir atlyginant bylinėjimosi išlaidas. Pvz., BPK 105 straipsnio 7 dalis numato, kad procesą nutraukus, kai nukentėjusysis susitaikė su įtariamuoju ar kaltinamuoju, prokuroras ar teismas turi teisę nuspręsti, kad proceso išlaidas turi sumokėti įtariamasis, kaltinamasis ir nukentėjusysis arba vienas iš jų.

Civilinio proceso teorijoje bylinėjimosi išlaidos klasifikuojamos į „teismo mokesčius“ (žyminis mokestis) ir bylinėjimosi išlaidas.⁷⁷⁶ Toks skirstymas galimas ir baudžiamojo proceso teorijoje, kadangi nemažai užsienio valstybių numato žyminį mokestį privataus kaltinimo skundui.⁷⁷⁷ Tačiau Lietuvos pozityviojoje teisėje žyminis mokestis baudžiamojoje teisenoje nėra numatytas, todėl galime nagrinėti tik išlaidų, susijusių su bylos nagrinėjimu, atlyginimo institutą, kuris nagrinėjamu aspektu vertintinas kaip atsakomybės už nepagrįstą privatų kaltinimą forma. Ši atsakomybė grindžiama Konstitucijos 28 straipsnyje įtvirtintu draudimu įgyvendinant savo teises varžyti kitų žmonių teises ir laisves. Priimti sprendimą dėl proceso išlaidų konkrečiu atveju yra teismo prerogatyva. Kai kaltinamasis išteisinamas baudžiamojoje byloje, pradėtoje tik pagal nukentėjusiojo pareiškimą, teismas turi teisę nuspręsti, kad visas proceso išlaidas ar jų dalį apmoka asmuo, pagal kurio pareiškimą buvo pradėtas procesas (BPK 105 straipsnio 6 dalis). Proceso išlaidų paskirstymas šalims priklauso nuo šalių kaltės, nors teismų praktikoje kiekvienas atvejis individualizuojamas priklausomai ir nuo šalių finansinės padėties: *„teisėjų kolegija atsižvelgia į pateiktų nusikalstamų veikų pobūdį ir sunkumą (nesunkūs nusikaltimai), suteiktos pagalbos kompleksiskumą, specialių žinių reikalingumą, sprendžiamų teisinių klausimų naujumą, teisinei pagalbai teikti skirtą laiką. [...] be to, atsižvelgtina ir į privačios kaltintojos dabartinę turtingą padėtį.“*⁷⁷⁸ Jeigu nustatoma, kad nukentėjusysis inicijavo procesą, neturėdamas tam pakankamo pagrindo, proceso išlaidos paprastai priteisiamos iš jo.⁷⁷⁹ Civilinio proceso tvarka nagrinėjant teismo išlaidų privataus kaltinimo byloje klausimą, teismai remiasi ir civilinės teisės normomis, o būtent, pareiga elgtis apdairiai ir rūpestingai: *„[...] atsakovė nepagrįstai apkaltino ieškovę nusikaltimo padarymu. [...] atsakovė, paduodama privataus kaltinimo pareiškimą prieš ieškovę be pagrindo, pažeidė CK 6.246 str. 1 d. bendro pobūdžio pareigą elgtis apdairiai ir rūpestingai, todėl turi prisiimti atsakomybę už ieškovės patirtas išlaidas, susijusias su jai iškeltos bylos nagrinėjimu.“*⁷⁸⁰

Istatymas suteikia diskreciją teismui spręsti dėl proceso išlaidų atlyginimo, kai šalys susitaiko. Kai privataus kaltinimo procesas nutraukiamas, nes nukentėjusysis susitaikė su kaltinamuoju, teismas turi teisę nuspręsti, kad proceso išlaidas turi sumokėti kaltinamasis ir nukentėjusysis arba vienas iš jų (BPK 105 straipsnio 7 dalis). Teismų praktikoje susitakymo atveju kaltininko kaltė preziumuojama ir tai laikoma pagrindu iš jo priteisti bylinėjimosi išlaidas.⁷⁸¹ Proceso išlaidų atlyginimui turi įtakos ir ta aplinkybė, ar buvo paduotas

776 Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 45. CPK 79 straipsnyje taip pat skiriamos dvi bylinėjimosi išlaidų rūšys: žyminis mokestis ir išlaidos, susijusios su bylos nagrinėjimu.

777 Lenkijoje žyminis mokestis (300 Lenkijos zlotų) yra nustatytas 2003-05-28 Teisingumo ministro potvarkiu. Šis mokestis grąžinamas privačiam kaltintojui, jei šalys susitaiko iki bylos teismo nagrinėjimo, taip pat jei procesą perima prokuroras ir šis baigiamas bendra tvarka. Jei šalys susitaiko teismo nagrinėjimo metu, grąžinama pusė žyminio mokesčio sumos. Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011, p. 283-288.

778 Šiaulių apygardos teismo 2007 m. lapkričio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-339-116/2007.

779 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258/2014. Šiaulių apygardos teismo 2007 m. lapkričio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-339-116/2007.

780 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-182-340/09.

781 Kauno apylinkės teismo 2013 m. rugpjūčio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-2114-738/2013. Mažeikių rajono apylinkės teismo 2013 m. gegužės 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr.

priešpriešinis skundas. Jei kaltinamasis paduoda priešpriešinį skundą, jis taip pat vykdo kaltinamąją veiklą, todėl proceso išlaidos patiriamos tiek ginantis nuo pareikšto kaltinimo, tiek kaltinant kitą asmenį. Tokiu atveju teismų praktikoje nukentėjusiajam nepriteisiamos proceso išlaidos iš kaltinamojo net ir tais atvejais, kai kaltinimas nepasitvirtina.⁷⁸²

Teismai pasisakė ir dėl teisės į neturtinės žalos atlyginimą, nepasitvirtinus kaltinimui privataus kaltinimo byloje: „[...] dėl nepagrįsto kaltinimo ieškovė patyrė neigiamus dvasinius išgyvenimus, nepagrįstas kaltinimas pakenkė jos reputacijai, jai buvo pritaikyta kardomoji priemonė [...], kas reiškia, kad buvo suvaržytos jos teisės laisvai judėti, ir pan. Tačiau atsakovė V. K. kreipėsi į teismą dėl baudžiamosios bylos iškėlimo privataus kaltinimo tvarka (BPK 407 str.), t.y. siekė apginti savo pažeistas teises baudžiamojo proceso kodekso numatyta tvarka; tai, kad ieškovė A. D. buvo išteisinta, nepaneigė atsakovės V. K. veiksmų teisėtumo. Įstatymas nenumato neturtinės žalos atlyginimo tuo atveju, jeigu kaltinimas privataus kaltinimo byloje nepasitvirtino, taigi ieškovė neįgijo teisės į neturtinės žalos atlyginimą.“⁷⁸³ Taigi vadovaujantis tuo, kad įstatymas eksplacitiškai neįtvirtina neturtinės žalos atlyginimo galimybės nepasitvirtinus kaltinimui privataus kaltinimo byloje, neturtinės žalos atlyginimas negalimas kaip atsakomybės už nepagrįstą kaltinimą forma.

Užsienio šalių teisėje sutinkamas teisinis reguliavimas, kai privačių asmenų iniciatyvos dėl jų ginčo sprendimo keliu baudžiamojo proceso tvarka rezultatas užtraukia civilinę atsakomybę. Įprasta praktika, kai asmeniui, teigiančiam, kad jis turi būti pripažintas nukentėjusiuoju nuo nusikalstamos veikos, priteisiama sumokėti bylinėjimosi išlaidas, kai baudžiamoji byla buvo nutraukta ar kaltinamasis išteisintas dėl nukentėjusiojo skundo (Vokietijos, Belgijos ir Prancūzijos teisinėse sistemose). Prancūzijoje, apsaugos nuo „netikrų aukų“ priemonės buvo neseniai sugriežtintos, numatant baudą civiliniam ieškoviui⁷⁸⁴ (pranc. *partie civile*) už piktnaudžiavimą ieškiniu ar jo nagrinėjimo vilkinimą (angl. *'abusive or dilatory' claim*).⁷⁸⁵

Taigi nors privataus kaltinimo istorijoje buvo dedama daug pastangų užkirsti kelią piktnaudžiavimui privataus kaltinimo teise, šiuolaikiniame baudžiamajame procese tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalyse prioritetas teikiamas teisės į teismą realiam užtikrinimui. Lietuvoje atsakomybė už nepagrįstą kaltinimą galima tik įstatymo numatytais atvejais, t.y. atlyginant materialines išlaidas, susijusias su bylos nagrinėjimu. Neturtinės žalos padarymas įstatymų nustatyta tvarka įgyvendinant teisę į teismą nepripažįstamas.

4. Apskundimo teisė privataus kaltinimo bylų procese

2014 m. kovo 13 d. BPK 367 straipsnio 3 dalies nuostatų pakeitimai panaikino kasacijos prieinamumo ribojimą privataus kaltinimo byloje.⁷⁸⁶ Pagal ankstesnį teisinį regulia-

PK-173-853/2013. Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. kovo 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-442-885/2013.

782 Šiaulių apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-282-354/2008.

783 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-182-340/09.

784 Prancūzijoje privataus kaltintojo statusą įgyja asmuo, padavęs civilinį ieškinį.

785 Chiavario, M. Private Parties: the Rights of the Defendant and the Victim. In Delmas-Marty, M., Spencer, J. R. *European criminal procedures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 525.

786 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 102, 233, 240, 243, 244, 261, 273, 314, 323, 361, 362, 362-1, 364, 367, 440, 441, 442 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 242-1 straipsniu

vimą teismo sprendimas privataus kaltinimo byloje galėjo būti peržiūrėtas tik vieną kartą apeliacinėje instancijoje, kurioje tikrinami tiek fakto, tiek teisės klausimai. Paanalizuosime, koks teisminės kontrolės formų modelis privataus kaltinimo procese yra optimalus ir kokios priežastys nulėmė teisinio reguliavimo pakeitimus.⁷⁸⁷

Siekiant įvertinti galimybių pasinaudoti teismų sprendimų kontrolės formomis apribojimus privataus kaltinimo procese, būtina atsakyti į klausimą, ar teisė skųsti priimtą teismo sprendimą yra neatsiejamas teisės į teisminę gynybą elementas (jos sudėtinė dalis). Šiuo klausimu konstitucinės teisės ir civilinio proceso moksle daug diskutuota, tačiau vieningos nuomonės nėra.⁷⁸⁸ Konstitucinės teisės moksle ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje išsakoma pozicija, kad „*teisė į apeliaciją yra Konstitucijos 30 str. numatytos teisės į teisminę gynybą elementas, išvedamas iš pakopinės teismų sistemos konstitucinio įtvirtinimo. Bendrosios kompetencijos teismų instancinė sistema suponuuoja tai, kad bet kurį pirmosios instancijos bendrosios kompetencijos teismo baigiamąjį aktą turi būti galima nustatyta tvarka apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismui*“.⁷⁸⁹

Žmogaus teisių apsaugos kontekste apeliacijos teisė yra reikšminga individui kaip galimybė pasiekti palankesnę teismo sprendimą aukštesnėje instancijoje, t.y. apeliacijoje dominuoja privataus intereso gynimas. Negalima paneigti ir apeliacijos teisės netiesioginio poveikio viešajam interesui: potencialo padaryti įtaką proceso teisingumui (angl. *fairness of proceedings*). Teismų sprendimų kontrolė turi ir prevencinį efektą, t.y. sukuria stiprią motyvaciją teisėjui dirbti sąžiningai ir vengti klaidų ar savivalės. Šia prasme apskundimo galimybė sietina su teise į pagrįstą sprendimą.⁷⁹⁰ Taip pat pripažintina neabejotina sąsaja tarp apeliacijos teisės ir teisės į veiksmingą gynybą (angl. *effective remedy*), numatytos Konвенcijos 13 straipsnyje ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 2 straipsnio 3(a) p.⁷⁹¹

Analizuojant, ar pateisinamas kasacijos prieinamumo ribojimas privataus kaltinimo bylų procese, būtina apibrėžti teisės į teisminę gynybą turinį, t.y., ar apeliacijos ir kasacijos teisė laikytina teisės į teisminę gynybą sudėtine dalimi. Civilinio proceso mokslininkų nuomonės šiuo klausimu išsiskiria. V. Mikelėnas teisę apskųsti teismo sprendimą laiko

įstatymas. *Teisės aktų registras*. 2014, Nr. 2014-03406. Šie pakeitimai taikomi nuosprendžiams ir nutartims, priimtiems po šios įstatymo nuostatos įsigaliojimo 2014-03-25.

787 Šiame darbe nebus nagrinėjama išimtinė teismų sprendimų kontrolės forma - baudžiamosios bylos, išnagrinėtos privataus kaltinimo tvarka, atnaujinimas, kadangi privataus kaltinimo byla gali būti atnaujinta bendrais pagrindais ir specifika nepasižymi.

788 Šį klausimą ne kartą yra kėlę ir analizavę civilinio proceso mokslininkai: Nekrošius, V. *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996, p. 23-27. Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 59-71. Kavaliauskienė, G. *Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 34-48. Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. II dalis. Vilnius: Justitia, 1997, p. 70. *Lietuvos konstitucinė teisė. Vadovėlis*. Vilnius: LTU leidybos centras, 2001, p. 793. Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 209-210.

789 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

790 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005, p. 362.

791 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005, p. 363. *Delcourt v. Belgium*, no. 2689/65, 17 January 1970.

neatsiejama tinkamo proceso garantija, taigi ir teisės į teisminę gynybą turinio dalimi. G. Kavaliauskienė apeliacijos teisę ir teisę kreiptis į kasacinį teismą vienareikšmiškai vertina kaip sudėtinę teisės į teisminę gynybą dalį.⁷⁹² V. Nekrošius ir G. Ambrasaitė pagrindžia poziciją, kad asmens teisė į teisminę gynybą realizuojama pirmosios instancijos teisme, o tolesnės galimybės skusti teismo sprendimą priklauso tik nuo valstybės valios ir požiūrio į teisingumo vykdymo sistemą.⁷⁹³ Baudžiamajame procese ši problema buvo nagrinėta tik fragmentiškai, išsakant nuomonę, kad „apeliacinis procesas yra baudžiamojo proceso dalyvių teisės į teisminę gynybą sudedamoji dalis“.⁷⁹⁴

Konvencijos 6 straipsnyje numatomos procesinės garantijos, sudarančios teisės į tinkamą teismo procesą turinį. Šiame straipsnyje eksplicitiškai neįtvirtinta teisė skustis aukštesnės instancijos teismui. Kai kurie mokslininkai teigia, kad apeliacijos teisė tiesiogiai negali būti kildinama iš teisės į teisingą teismą.⁷⁹⁵ Apeliacijos teisės baudžiamosiose bylose papildomas įtvirtinimas Konvencijos 7 protokolo 2 straipsnyje taip pat patvirtina tai, kad ši teisė nėra Konvencijos 6 straipsnio sudėtinė dalis. Tačiau net įtvirtinus atskirą apeliacijos teisę baudžiamajame procese, Konvencijos 6 straipsnio taikymo apimtis nesumažėja.⁷⁹⁶ EŽTT jurisprudencijoje Konvencijos 6 straipsnio ir Papildomojo protokolo santykis suprantamas taip, kad Papildomojo protokolo aiškinimas negali apriboti Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintų garantijų taikymo apeliacinės instancijos teismuose.⁷⁹⁷ Apeliacinių ir kasacinių teismų steigimas yra valstybės diskrecija, tačiau, jei jie įsteigti, valstybė privalo užtikrinti, kad asmenys šiuose teismuose naudotųsi pagrindinėmis Konvencijos 6 straipsnio garantijomis.⁷⁹⁸ Sprendžiant, kokia apimtimi Konvencijos 6 straipsnis taikytinas konkrečiai proceso stadijai, turi būti atsižvelgiama į šios stadijos ypatumus ir paskirtį.⁷⁹⁹ EŽTT jurisprudencijoje taip pat yra konstatuota, kad kasaciniam procesui taikomi apribojimai gali būti didesni nei taikytini apeliaciniam procesui, nors konkretūs kriterijai, skiriantys apeliaciniame ir kasaciniame procesuose leistinus apribojimus, nėra

792 Kavaliauskienė, G. *Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 43.

793 Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 66.

794 Garnelienė, L., Rimšelis, E. Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4 (4): 243–259.

795 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005, p. 363. *Delcourt v. Belgium*, no. 2689/65, 17 January 1970.

796 Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 158.

797 *Ekbatani v. Sweden*, no. 10563/83, 26 May 1988, para. 26.

798 Vitkauskas, D., Dikov, D. *Protecting the Right to a Fair Trial under the European Convention of Human Rights* [interaktyvus]. Strasbourg: Council of Europe, 2012, p. 11 [žiūrėta 2013-01-14]. <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/documentation/hb12_fairtrial_en.pdf>. *Guérin v. France*, no. 25201/94, 29 July 1998. *Garcia Manibardo v. Spain*, no. 38695/97, 15 February 2000. *Sotris and Nikos Koutras Atte v. Greece*, no. 39442/98, 16 November 2000. *Annoni Di Gussola and others v. France*, no. 31819/96, 33293/96, 14 November 2000. *Miroslavsky v. United Kingdom*, no. 18139/91, 23 June 1995, 20 EHRR 442. *The Belgian Linguistic Case* (No. 1), 23 July 1968. 1 EHRR 241, para. 9. *Delcourt v. Belgium*, no. 2689/65, 17 January 1970, para. 25.

799 *Human Rights Files No. 13 Article 6 of the European Convention of Human Rights. The Right to a Fair Trial*. Strasbourg: Council of Europe Press, 1994, p. 25. Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 67.

suformuluoti.⁸⁰⁰ EŽTT jurisprudencijoje kasacijos prieinamumo ribojimų teisėtumas grindžiamas tuo, kad ši teismų sprendimų kontrolės forma yra išimtinė, o galimybė kasaciniame procese netaikyti kai kurių procesinių garantijų siejama su tuo, kad kasaciniame procese nagrinėjami tik teisės klausimai, o fakto klausimai iš naujo netiriami ir paprastai nepriimamas naujas sprendimas dėl ginčo esmės.⁸⁰¹ Taigi EŽTT jurisprudencijoje apeliacijos ir kasacijos teisės nelaikomos sudėtine teisės į teismą (teisės į teisminę gynybą) dalimi, todėl aukštesnių instancijų prieinamumas gali būti ribojamas, o Konvencijos 6 straipsnio procesinių garantijų taikymo apimtis aukštesnių instancijų teismo procesuose gali būti siauresnė lyginant su pirmosios instancijos teismo procese taikomomis procesinėmis garantijomis.

Vertinant teisminės kontrolės formų teisinį reguliavimą privataus kaltinimo bylose, pirmiausia šis klausimas turi būti nagrinėjamas teisės į teisingą teismą aspektu. Ar anksčiau teisinis reguliavimas, numatęs privataus kaltinimo bylų proceso apribojimą dviejų instancijų teisminiu nagrinėjimu⁸⁰² nepažeidė nukentėjusiojo ir kaltinamojo teisės į teisingą teismą? Siekdami atsakyti į šį klausimą, remsimės mokslinė jurisprudencija teismų sprendimų kontrolės formų sistemos klausimu ir EŽTT praktikos analize.

Mokslinėje literatūroje išskiriami teismų sprendimų kontrolės formų tikslai: teisingumo įgyvendinimas, žmogaus teisių ir laisvių apsaugos užtikrinimas, teismų klaidų pašalinimas, teisės aiškinimas, vienodos teismų praktikos formavimas, viešųjų ir privačių interesų tenkinimas. Kiekvienoje iš apskundimo formų vyrauja vienas ar keli pagrindiniai tikslai, o juos papildoma šalutiniai tikslai, kurie kitoje teismų sprendimų kontrolės formoje gali būti pagrindiniai.⁸⁰³ Teismų sprendimų kontrolės sistemos modelį nulemia baudžiamojo proceso politikos prioritetai. Jei teikiamas prioritetas teismų sprendimų stabilumui,⁸⁰⁴ galimybės skusti teismų sprendimus bus ribojamos, o jei teisėtumui – atvirkščiai.⁸⁰⁵

800 Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 69. *Brualla Gomez De La Torre v. Spain*, no. 26737/95, 19 December 1997.

801 Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 69. Byloje *Ekbatani v. Sweden* EŽTT konstatavo, kad kai apeliacinė instancija yra kompetentinga spręsti bylą iš esmės, t.y. tiek fakto, tiek teisės klausimus, paprastai tokio proceso metu asmeniui turi būti suteikiamas toks pat teisės į teisingą teismą apsaugos lygis kaip ir pirmojoje instancijoje. Faktas, kad apeliacinėje ar kasacinėje instancijoje yra sprendžiami tik teisės klausimai, nereiškia, kad teisė į teisingą teismą nėra taikoma tokiam procesui, tačiau tokiais atvejais siauresnė šios teisės taikymo apimtis. *Ekbatani v. Sweden*, no.10563/83, 26 May 1988. Teisė į teismą tais atvejais, kai sprendžiami tik teisės klausimai, gali būti labiau apribota nei tais atvejais, kai nagrinėjami tiek teisės, tiek fakto klausimai. *Levages Prestations Servines v. France (1)*, no. 21920/93, 23 September 1996, ECHR 1996.

802 Kai kurie civilinio proceso mokslininkai kasacijos nelaiko trečiąja instancija, kadangi šioje grandyje tikrinamas tik teismo sprendimo teisėtumas, o byla iš naujo nėra nagrinėjama. Mikelėnas, V. Quo vadis? Arba eksperimentuojama toliau. *Justitia*. 1999, 4 (22): 3.

803 Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 194.

804 Apie teisės stabilumo principą pasisakė EŽTT byloje *Brumarescu v. Romania*, [GC], no. 28342/95, 23 January 2001. Viena iš teisės viršenybės principo sudedamųjų dalių yra teisės stabilumo principas, reikiantis, kad galutinis įsiteisėjęs teismo sprendimas negali nuolat būti pavojuje dėl galimybės būti apskustas, t.y. apskundimo teisė negali būti neribota.

805 Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 191.

Viešojo intereso gynimas yra bendras visų teismų sprendimų kontrolės formų tikslas. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „teismų instancinės sistemos paskirtis yra šalinti galimas žemesnių instancijų teismų klaidas, neleisti, kad būtų įvykdytas neteisingumas, ir šitaip apsaugoti asmens, visuomenės teisės ir teisėtus interesus“⁸⁰⁶ Viešojo intereso gynimas kaip dominuojantis ir prioritetinis tikslas būdingas kasacijai.⁸⁰⁷ Nuomonė, kad kasacijos galimybė ištaisyti žemesnės instancijos teismo padarytas teisės taikymo ir aiškinimo klaidas reiškia, jog yra ginamas ir privatus interesas, nepaneigia viešojo intereso dominantės kasacinėje instancijoje, o tik patvirtina, kad šalia pagrindinio tikslo egzistuoja ir šalutinis privataus intereso gynimo tikslas. Todėl kasacija privataus kaltinimo procese, kuriame ginamas išimtinai privatus interesas, neprieštarauja kasacijos tikslams. Kadangi kasacija baudžiamajame procese nėra neribota ir kasacinio skundo priėmimo klausimą sprendžia atrankos kolegija (BPK 372 straipsnio 3 dalis), įstatymas sudaro prielaidas kasacine tvarka nagrinėti tik tas bylas, kurios yra reikšmingos formuojant vieningą praktiką ar jose būtina ištaisyti žemesnių instancijų padarytus esminius baudžiamojo proceso pažeidimus.

Viešojo intereso gynimas glaudžiai siejamas ir su kitu teismų sprendimų kontrolės formų tikslu – teisės aiškinimu ir jos vystymu, kuris taip pat dominuoja kasacijoje.⁸⁰⁸ Aiškinant teisę yra formuojama vienoda teismų praktika bei išgryninami teismų precedentai, mažinama klaidų tikimybė, o tuo yra suinteresuoti ne tik proceso dalyviai, bet ir visa visuomenė.⁸⁰⁹ Iki 2014 m. kovo 25 d.⁸¹⁰ teismų sprendimų kontrolės sistemos modelis, kai privataus kaltinimo byloje teismo sprendimo apskundimas kasacine tvarka buvo negalimas, galėjo būti paaiškintas ir viešųjų bei privačių interesų santykiu privataus kaltinimo procese. Kadangi privataus kaltinimo procese valstybė ir visuomenė turi minimalų interesą, t.y. tik tiek, kiek užtikrinami jos atskirų narių privatus interesai, buvo pasirinkta apriboti procesą šiose bylose apeliacine instancija. Konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluota oficiali teismo precedento konstitucinė doktrina teismų praktikos formavimą ir jos vienodinimą priskiria ne vien LAT kompetencijai, bet ir įvardija visų teismų uždavinium, todėl precedentais laikytini visų instancijų teismų sprendimai.⁸¹¹ Taigi ir nesant kasacijos

806 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

807 Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 179, 195. Kavaliauskienė, G. Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 34.

808 Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 195. Ashworth, A., Redmayne, M. *The Criminal Process*. New York: Oxford, 2005, p. 338.

809 Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 195.

810 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 102, 233, 240, 243, 244, 261, 273, 314, 323, 361, 362, 362-1, 364, 367, 440, 441, 442 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 242-1 straipsniu įstatymas. *Teisės aktų registras*. 2014, Nr. 2014-03406.

811 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 15. Kūris, E. Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai. *Jurisprudencija*. 2009, 2 (116): 131-149. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

teismai yra saistomi aukštesnių teismų ir savo pačių sukurtų teisės aiškinimo taisyklių.⁸¹² Todėl vienodos teismų praktikos formavimo uždavinį įgyvendino teismai, nagrinėję privataus kaltinimo bylas apeliacinėje instancijoje. Tačiau diskutuotina, ar apeliacinė instancija galėjo būti vertinama kaip pakankama kontrolės priemonė teismo sprendimo teisėtumo bei teismo klaidų ištaisymo užtikrinimui. Nors privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos mažesnio pavojingumo nusikalstamos veikos, tačiau teisės taikymo prasme šios bylos gali būti labai sudėtingos. Apeliacinėje instancijoje prioritetiniais tikslais laikytini bylos dalyvių konstitucinių teisių užtikrinimas ir teisingumo įvykdymas, tačiau vertinant teisės aiškinimo ir vieningos praktikos formavimo galimybes privataus kaltinimo procesinėje formoje, optimalus teismų sprendimų kontrolės formų modelis apima ir kasaciją.⁸¹³ Numatius kasacijos galimybę privataus kaltinimo bylose, pirmiausia atsiveria vieningo teisės aiškinimo ir vystymo perspektyvos.

Nors mokslinėje jurisprudencijoje nuomonės dėl teisę į teisminę gynybą sudarančių elementų išskiria, dauguma mokslininkų sutinka, kad kasacija yra ekstraordinari teismų sprendimų kontrolės forma, kuria išimtiniais atvejais leidžiama pasinaudoti, esant tam tikriems viešojo intereso elementams.⁸¹⁴ Todėl ir teisinis reguliavimas, numatantis kasacinio proceso išimtis ir ribojimus, negali būti traktuojamas kaip teisės į teisminę gynybą ribojimas.⁸¹⁵ Tačiau mokslinėje literatūroje sutinkamas ir kategoriškesnis vertinimas, kad konkrečiu nagrinėjamu atveju – privataus kaltinimo procese – kasacinės instancijos eliminavimas pažeidžia asmens teisę į tinkamą teisinį procesą.⁸¹⁶

Ankstesniame privataus kaltinimo proceso teisiniame reguliavime kasacijos prieinamumo ribojimas privataus kaltinimo tvarka išnagrinėtose bylose galėjo būti grindžiamas nusikalstamų veikų specifika, t.y. mažesniu jų pavojingumu, ir viešojo intereso privataus

812 Teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi savo pačių sukurtų teisės aiškinimo taisyklių, suformuluotų analogiškose ar iš esmės panašiose bylose. Žemesnės instancijos teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi aukštesnės instancijos teismų teisės aiškinimo taisyklių, suformuluotų analogiškose ar iš esmės panašiose bylose. Teismų praktika atitinkamų kategorijų bylose turi būti keičiama ir naujos teisės aiškinimo taisyklės analogiškose ar iš esmės panašiose bylose gali būti kuriamos tik tais atvejais, kai tai yra neišvengiama ar objektyviai būtina (Teismų įstatymo 33 straipsnio 4 dalis). Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55(1), 57, 61, 63, 64, 69(1), 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir Įstatymo papildymo 53(1), 53(2) straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 81-3186.

813 Drakšas, R. Dėl kasacinio proceso galimybės privataus kaltinimo bylose. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 264-267.

814 Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 226. Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 188-191. Ambrasaitė, G. *Apelacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 69.

815 Nekrošius, V. Kasacija Lietuvos, Latvijos ir Estijos civiliniame procese. *Justitia*. 2006, 4 (62): 28.

816 Drakšas, R. Dėl kasacinio proceso galimybės privataus kaltinimo bylose. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 264-267.

kaltinimo procese nebuvimu. Preziumuojant, kad privataus kaltinimo procese teismo klaidų tikimybė yra mažesnė nei bendrojoje proceso formoje, kadangi privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nesudėtingos tiek fakto, tiek teisės klausimais bylos, prioritetas buvo teikiamas teismų sprendimų stabilumui, o teismų sprendimų apskundimų skaičius privataus kaltinimo bylose ribojamas. Taigi kasacijos prieinamumo ribojimas privataus kaltinimo bylų procese galėjo būti pagrįstas keliais aspektais. Visų pirma, laikantis pozicijos, kad kasacija nėra teisės į teisminę gynybą dalis, darytina išvada, kad kasacijos prieinamumo ribojimas privataus kaltinimo bylų procese nelaikytinas šios teisės pažeidimu. Antra, kasacijoje, priešingai nei apeliacijoje, viešiesiems teismų sprendimų kontrolės tikslams (vieninam teismų praktikos formavimui) teikiamas akivaizdus prioritetas prieš privačius (teisingą ginčo išsprendimą), o privataus kaltinimo bylų procese dominuoja privatus interesas.

Nors šiais paminėtais aspektais kasacijos prieinamumo ribojimas galėtų būti vertinamas kaip pagrįstas, tokia teismo sprendimų kontrolės sistema kaltinamojo teisės į teisminę gynybą aspektu nebuvo nepriekaištinga. Remiantis žmogaus teisių apsaugos tarptautiniais standartais, teismo sprendimas apeliacine tvarka kaip galutinės instancijos sprendimas negali pakeisti pirmosios instancijos teismo sprendimo, jei įstatyme nenumatyta galimybė jį apskusti. Nesant galimybės apskusti teismo sprendimą kasacine tvarka, nuteistasis neturi galimybės įgyvendinti apskundimo teisės tais atvejais, kai apeliacinėje instancijoje panaikinamas išteisinamasis nuosprendis ir pirmą kartą priimamas jam nepalankus, jo teisinę padėtį sunkinantis nuosprendis.⁸¹⁷ Šiuo atveju įstatymas nesuteikia galimybės apskusti aukštesnės instancijos teismui teismo baigiamąjį aktą, kuriuo buvo pasunkinta išteisintojo padėtis. Teisinis reguliavimas, sudarantis prielaidas teisei situacijai, kuri akivaizdžiai pažeidžia kaltinamojo teisę į teisminę gynybą, traktuotinas kaip ydingas, todėl teismų sprendimų kontrolės formų modelio privataus kaltinimo procesinėje formoje pakeitimai buvo reikalingi ir įgyvendino teismų instancinės sistemos paskirtį sudaryti prielaidas aukštesnės instancijos teismuose ištaisyti teisės klaidas ir įvykdyti teisingumą.⁸¹⁸ Palyginimui, Vokietijos baudžiamajame procese privataus kaltinimo byloje galima apeliacija (vok. *Berufung*), revizija (vok. *Revision*) bei atskirasis skundas (vok. *Beschwerde*).⁸¹⁹ Visos šios Vokietijos teisinėje sistemoje numatytos teismų sprendimų kontrolės formos yra įprastos (ordinarinės) teismų sprendimų peržiūros formos, t.y. suteikiama galimybė jomis pasinaudoti visais atvejais (išskyrus galimas įstatymines išimtis), bet kokiu atveju pradedamas procesas, skundžiami neįsiteisėję teismo sprendimai, o skundo padavimas sustabdo sprendimo įsiteisėjimą ir vykdymą.⁸²⁰

Išanalizavus teismų sprendimų kontrolės formų modelį privataus kaltinimo procesinėje formoje, darytina išvada, kad numatant teismo sprendimo peržiūrėjimo galimybę

817 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio mėn. 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-1/2009, 2012 m. balandžio mėn. 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-3/2012, 2011 m. spalio mėn. 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-4/2011. *Delcourt v. Belgium*, no. 2689/65, 17 January 1970, para.25.

818 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

819 Von Schack, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975, p. 234-239.

820 Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 185-186.

kasacine tvarka buvo sudarytos teisinės prielaidos suvienodinti privataus kaltinimo bylų procesą reglamentuojančių teisės normų taikymą ir taip užtikrinti teisinio tikrumo principą ir proceso dalyvių teisėtus lūkesčius. Teismų sprendimų kontrolės formų modelio pakeitimas ir galimybė nagrinėti privataus kaltinimo bylą kasacinėje instancijoje optimaliai užtikrina tiek teismo klaidų, esmingai pažeidžiančių proceso dalyvių teises, ištaisymo galimybę, tiek teisės aiškinimą ir vystymą nagrinėjant privataus kaltinimo bylas.

IŠVADOS

1. Ieškant optimalaus privataus kaltinimo bylų proceso teisinio reguliavimo teorinių pagrindų bei tiriant šios proceso formos dermę su konstitucinio baudžiamojo proceso paskirtimi buvo nustatyta, kad privataus kaltinimo proceso egzistavimo baudžiamajame procese ir jo reguliavimo metodologinis pagrindas yra dispozityvumo principas. Dispozityvumas privataus kaltinimo proceso formoje pasireiškia kaip įstatymu numatyta galimybė procesinių teisinių santykių subjektui pasirinkti elgesio variantą priklausomai nuo privataus asmens nuožiūros, leidžia reguliuojamo santykio dalyviams parodyti iniciatyvą, savarankiškumą. Dispozityvumo ir privataus kaltinimo bylų proceso tarpusavio sąsają paaiškina akcionarinio (ieškininio) proceso teorija, kurioje suformuojama baudžiamojo ieškinio koncepcija (privataus kaltinimo bylų procesas suprantamas kaip ieškininė teisena), o baudžiamasis persekiojimas konstruojamas pagal civilinio ieškinio palaikymo teisme principą. Šia koncepcija siūlytina vadovautis apibrėžiant privataus kaltinimo bylų proceso teisinio reguliavimo gaires.
2. Baudžiamosios politikos uždaviniai – užtikrinti greitą ir veiksmingą teisingumo įvykdymą bei stiprinti baudžiamąjį persekiojimą prioritetinėse kryptyse, mažinant mažiau pavojingų nusikalstamų veikų tyrimo ir teismo nagrinėjimo sąnaudas bei užtikrinant nukentėjusių nuo šių nusikalstamų veikų asmenų teisę į teisminę gynybą ir galimybę apsispręsti dėl savo pažeistų teisių ir teisėtų interesų gynimo tikslingumo – gali būti įgyvendinami per baudžiamojo proceso diferenciaciją: mažiau pavojingų viešojo intereso požiūriu nusikalstamų veikų atžvilgiu taikant supaprastintas arba alternatyvias baudžiamajam procesui procedūras. Šiame kontekste privataus kaltinimo bylų procesas kaip viena iš proceso diferenciacijos formų gali tapti ne tik baudžiamosios politikos priemone, mažinančia valstybės įsikišimą mažiau visuomenei reikšmingų teisinių gėrių pažeidimų atvejais ir leidžiančia padidinti galimybes intensyvuoti ir stiprinti baudžiamąjį persekiojimą, kai yra pažeidžiami didesnę svarbą visuomenei turintys teisiniai gėriai, tačiau ir veiksminga nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų pažeistų teisių ir teisėtų interesų gynbos priemonė.
3. Siekiant užtikrinti įstatymų leidėjo nuoseklumą formuojant baudžiamąją politiką bei priskiriant nusikalstamas veikas privataus kaltinimo nagrinėjimo srčiai, yra išskirtini privataus kaltinimo diferencijavimo teoriniai pagrindai, kurie ne tik leidžia moksliskai paaiškinti privataus kaltinimo instituto esmę, parodo materialinės ir procesinės teisės ryšį, bet ir įgalina pagrįstai bei nuosekliai apibrėžti privataus kaltinimo tvarka nagrinėtinų nusikalstamų veikų ratą. Teoriniai privataus kaltinimo procesinės formos diferencijavimo pagrindai klasifikuotini į materialius teisinius ir procesinius. Materialiems teisiniams (kaltinimo diferencijavimo) pagrindams priskirtina: nusikalstamos veikos objekto specifika, mažesnis nusikalstamų veikų pavojingumo laipsnis, teisinio konflikto (baudžiamojo teisinio santykio) šalių specifika. Procesiniams (proceso diferencijavimo) pagrindams priskirtina: įrodinėjimo ypatumai, nukentėjusiojo požiūris į nusikalstamą veiką, antrinės viktimizacijos tikimybė.

4. Siekiant apibrėžti privataus kaltintojo pagrindinių funkcijų, t. y. kaltinimo ir pažeistų nusikalstama veika teisių ir teisėtų interesų apsaugos, tinkamo sureguliuavimo ir veiksmingo įgyvendinimo prielaidas, būtina identifikuoti privataus kaltintojo interesus privataus kaltinimo procese. Privataus kaltintojo procesinė veikla sietina su jo materialių interesų, t. y. moralinės satisfakcijos ir materialios kompensacijos siekimo, įgyvendinimu. Mokslinių tyrimų ir statistinių duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo tikslai yra, pirma, privataus kaltintojo – nukentėjusiojo siekis gauti nusikalstama veika jam padarytos žalos atlyginimą ir, antra, pademonstruoti įstatymo suteiktą teisę patraukti baudžiamojon atsakomybėn kaltą asmenį ir tokiu būdu išspręsti konfliktą, pasinaudojant valstybės suteikta teise į baudžiamąjį persekiojimą.
5. Sisteminė baudžiamojo proceso normų analizė leidžia konstatuoti, kad privataus kaltinimo proceso dalyvių – privataus kaltintojo – nukentėjusiojo bei asmens, prieš kurį paduotas privataus kaltinimo skundas – teisiniam statusui tinkamai sureguliuoti nepakanka bendrųjų BPK nuostatų. Siekiant išvengti privataus kaltinimo proceso dalyvių teisinės padėties reguliavimo dviprasmiškumo, būtina tikslinti įstatyme (BPK 408, 412¹ straipsniai) naudojamas sąvokas. Tai svarbu ne tik teoriškai apibrėžiant privataus kaltintojo – nukentėjusiojo ir kaltinamojo teisinio statuso atsiradimo momentą, bet ir siekiant praktiškai užtikrinti teisę į gynybą, teisę neduoti save kaltinančių parodymų, teisinės neliečiamybės garantijas ir kt. Todėl siūlytina iki bylos perdavimo teisiamajam posėdžiui proceso dalyvį, padavusį privataus kaltinimo skundą, vadinti „nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiu asmeniu“ (pabrėžiant materialųjį jo teisinio statuso elementą) arba „skundą padavusiu asmeniu“ (akcentuojant procesinį jo teisinio statuso elementą). Asmenį, dėl kurio galima padarytos nusikalstamos veikos pradėtas privataus kaltinimo procesas, iki kaltinamojo procesinio statuso įgijimo siūlytina įvardyti kaip „nusikalstamos veikos padarymu įtariamą asmenį“ (materialusis teisinio statuso elementas) arba „asmenį, kurio atžvilgiu paduotas privataus kaltinimo skundas“ (procesinis teisinio statuso elementas).
6. Siekiant išvengti plečiamojo įstatymo aiškinimo bei skirtingos teismų praktikos, taip pat užtikrinti visų patyrusių žalą dėl nusikalstamų veikų asmenų vienodą galimybę ginti savo teises privataus kaltinimo tvarka, siūlytina keisti BPK nuostatas, apibrėžiančias nukentėjusiojo ir privataus kaltintojo sąvokas. Kadangi privataus kaltintojo teisinis statusas tiesiogiai siejamas su nukentėjusiojo teisiniu statusu, siūlytina suteikti galimybę tiek nukentėjusiojo, tiek privataus kaltintojo procesinį statusą įgyti ne tik fiziniam, bet ir juridiniam asmeniui bei atitinkamai keisti BPK nuostatas sistemaiškai peržiūrint visas normas, reglamentuojančias nukentėjusiojo, *inter alia* kaip privataus kaltintojo, teisinę padėtį.
7. Nors situacija, kai kaltinimą palaiko ne prokuroras, o asmuo, ginantis savo pažeistus asmeninius interesus privataus kaltinimo tvarka, yra konstituciškai pagrįsta, įvertinus privataus asmens galimybes palaikyti kaltinimą konstatuotina, kad valstybė privalo numatyti išimtinę nukentėjusių asmenų interesų apsaugos garantiją: perėjimo iš privataus kaltinimo į viešąjį mechanizmą, kuris įstatymo numatytais atvejais užtikrina prokuroro dalyvavimą ginant asmens teises bei teisėtus intere-

sus. Tačiau apibrėžiant prokuroro dalyvavimo privataus kaltinimo procese ribas būtina vadovautis principu, kad prokuroro procesinė veikla pereinant iš privataus kaltinimo proceso formos į bendrą proceso formą yra išimtinis būdas ginti teises ir teisėtus interesus privataus kaltinimo proceso dalyvių, kurie patys negali ginti savo teisių arba negali imtis pakankamų priemonių, kad šios teisės būtų apgintos. Prokuroro pareiga užtikrinti nukentėjusio asmens teisių apsaugą suponuoja jo dalyvavimą nustačius nusikalstamos veikos visuomeninę reikšmę, ir tais atvejais, kai procesinės kliūtys sudaro prielaidas pažeisti nukentėjusio asmens teisę į teismą.

- 7.1. Visuomeninę nusikalstamos veikos reikšmę nulemia pačios nusikalstamos veikos pobūdis arba objektyvios situacijos, kai nusikalstama veika yra padaryta kartu su kitomis nusikalstamomis veikomis ir dėl to jos pavojingumas ir tyrimo sudėtingumas vertinamas drauge su kitomis aplinkybėmis. Prokuroras *ex officio* baudžiamojoje byloje gina viešąjį interesą, todėl prokuroro dalyvavimas privataus kaltinimo procese turi būti tiksliai apibrėžtas ir nepažeisti nukentėjusio asmens teisės išreikšti valią dėl baudžiamojo proceso pradėjimo. Tyrimas parodė, kad atvejai, kai nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, yra apibrėžti objektyviais kriterijais, todėl teismų praktika šiuo klausimu yra nuosekli, vieninga bei nekelia didesnių problemų.
- 7.2. Procesinėmis kliūtimis *de lege lata* asmeniui pasinaudoti teise į teismą, įgyvendinant privataus kaltinimo teisę, laikytini atvejai, kai nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra nežinomas, kai jis turi imunitetą baudžiamajai atsakomybei ir kai žalą dėl nusikalstamos veikos patiria juridinis asmuo. Šios teisinės aplinkybės, dėl kurių nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisių gynimas kreipiantis į teismą privataus kaltinimo tvarka negalimas, nepagrįstai riboja asmens teisę kreiptis į teismą, todėl turi būti pašalintos įprasto proceso numatytomis priemonėmis. Pašalinus procesines kliūtis nukentėjęs asmuo įgauna procesines galimybes pats kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka, o nesant galimybių šias kliūtis pašalinti, procesas turi pereiti iš privataus į viešo kaltinimo procesą.
8. Termino privataus kaltinimo skundui paduoti nustatymas užtikrintų ne tik teisinio tikrumo principą, tačiau ir greitesnį, veiksmingesnį baudžiamąjį procesą bei atsaką į padarytą nusikalstamą veiką ir konflikto išsprendimą arba aktyviai veikiant baudžiamojo proceso priemonėmis, arba pasyviai atsisakant inicijuoti baudžiamąjį procesą. Nors konstatuotina, kad privataus kaltinimo skundo padavimo terminas turėtų būti trumpesnis nei apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminai, tačiau trūksta patikimų teisinių argumentų konkrečiam terminui nustatyti, todėl konkretaus termino paduoti privataus kaltinimo skundui nustatymas išlieka diskusinis klausimas.
9. Privataus kaltinimo skundas – tai nukentėjusiojo teisės į teisminę gynybą realizavimo forma. Procesine prasme tai nukentėjusio asmens valios išraiška, reikalavimas teismui patraukti kaltą asmenį baudžiamojon atsakomybėn (ir priteisti nusikaltama veika padarytos žalos atlyginimą), ir kaltinamojo teisės žinoti, kuo jis kaltinamas, bei teismo nagrinėjimo pagrindas. Pripažįstant, kad privataus asmens paduodamam skundui konstituciškai pagrįstai yra keliami mažesni formalieji reikalavimai nei kaltinamajam aktui, būtina tikslinti įstatyme įtvirtintus formalius

reikalavimus privataus kaltinimo skundai, siekiant užtikrinti kaltinamojo teisę į gynybą ir teisę žinoti, kuo jis kaltinamas. Kaltinamojo teisė būti informuotam apima ir informavimą apie jo veiksmų teisinį įvertinimą, todėl jo teisė į gynybą gali būti veiksmingai užtikrinta tik įtvirtinus reikalavimą nurodyti nusikalstamos veikos kvalifikaciją privataus kaltinimo skunde. Nukentėjusiojo privataus kaltinimo skunde nenurodyta nusikalstamos veikos teisinė kvalifikacija turėtų būti pripažįstama esminiu BPK pažeidimu, dėl kurio buvo suvaržyta kaltinamojo teisė į gynybą, ir BPK 412 straipsnio 3 dalyje numatytu pagrindu grąžinti privataus kaltinimo skundą jį padavusiam asmeniui.

10. Privataus kaltinimo proceso teisinio reguliavimo ypatumai leidžia daryti išvadą, kad pirminis šio proceso tikslas yra ne tiesos nustatymas, o konflikto išsprendimas. Siekiant užtikrinti, kad privataus kaltinimo procesas atitiktų proceso šalių lūkesčius ir interesus, tiek tobulinant šio proceso teisinį reguliavimą, tiek formuojant teismų praktiką, turi būti siekiama kuo greitesnio bylos išsprendimo, tenkinančio abi šalis, todėl privataus kaltinimo bylų procesą siūlytina orientuoti į siekį išspręsti konfliktą pirmojoje instancijoje šalių sutaikiniu. Todėl tikslinga sukurti teisinę bazę, padedančią įgyvendinti deleguotos mediacijos procedūrą kaip privalomą privataus kaltinimo bylų proceso etapą. Teismo inicijuojama deleguota mediacija gali tapti perspektyviu modeliu, užtikrinančiu, kad bus įgyvendinti proceso šalių interesai atkurti nusikalstama veika pažeistos teisės, ir sudarančiu prielaidas palankiausiu būdu išspręsti konfliktą.
11. Vertinant įrodinėjimo proceso privataus kaltinimo bylų procese teisinį reguliavimą, darytina išvada, kad privatus kaltintojas neturi realių galimybių kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkcijos, nes jam įstatymu nesuteikti pakankami teisiniai instrumentai, įgalinantys jį rinkti ir fiksuoti duomenis, kuriais būtų galima pagrįsti pareikštą kaltinimą. Privatus kaltintojo galimybių savarankiškai kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkciją bei ginti savo teisėtus interesus teisinis reguliavimas vertintinas kaip nepakankamas, todėl nukentėjusiajam teikiamos teisinės apsaugos veiksmingumas privataus kaltinimo procese dažniausiai priklauso nuo to, ar jis privataus kaltinimo teisę įgyvendins savarankiškai, ar naudosis profesionalaus įgalioto atstovo paslaugomis, taip pat nuo to, kiek aktyvus yra teismas įrodinėjimo procese. Šiame kontekste įrodinėjimo veiklos privataus kaltinimo procese tobulinimo perspektyvos sietinos su neprocesinių įrodinėjimo formų teisinio reguliavimo įtvirtinimu.
12. Teismų sprendimų kontrolės formų modelio pakeitimas privataus kaltinimo procesinėje formoje, atsisakant kasacijos draudimo privataus kaltinimo bylų procese ir suteikiant galimybę nagrinėti privataus kaltinimo bylą kasacinėje instancijoje sudaro teisines prielaidas tiek ištaisyti teismo klaidas, esmingai pažeidžiančias proceso dalyvių teises, tiek aiškinti ir vystyti teisę, nagrinėjant privataus kaltinimo bylas.
13. Apibendrinant tyrimo rezultatus ir vertinant privataus kaltinimo bylų proceso teisinį reguliavimą darytina išvada, kad šio proceso teisinis reguliavimas iš esmės sudaro prielaidas patenkinti nukentėjusiojo interesus, kadangi jam suteikiama galimybė pasiekti žalos atlyginimą, gauti kaltininko atsiprašymą, susitaikyti taiknamajame posėdyje, jei nukentėjusysis neturi tikslo patraukti kaltininką baudžia-

mojon atsakomybėn, taip pat pademonstruoti savo galimybę spręsti kaltininko patraukimo baudžiamojon atsakomybėn klausimą, o kraštutiniu atveju - ir galimybę siekti būtent patraukimo baudžiamojon atsakomybėn ir sunkiausių pasekmių kaltininkui, esant tokiam poreikiui.

PASIŪLYMAI

1. Privataus kaltintojo sąvoka formuluotina taip:

BPK 34 straipsnis. Privatus kaltintojas

1. Privatus kaltintojas yra ~~nukentėjusysis~~ **nukentėjęs nuo galimai jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos asmuo** arba jo atstovas, palaikantys kaltinimą Kodexo numatytose privataus kaltinimo bylose.

2. Siekiant proceso perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą teisinio reguliavimo aiškumo, būtina tikslinti prokuroro iniciatyva perimamo ir teismo iniciatyva perduodamo privataus kaltinimo proceso reglamentavimą. Siūlytina BPK 409 straipsnio 2 dalyje įvirtintą nuostatą keisti taip:

„2. Jeigu šio straipsnio 1 dalyje nurodytos aplinkybės paaiškėja privataus kaltinimo bylos proceso metu, ~~iki įrodymų tyrimo pradžios~~, prokuroras **iki įrodymų tyrimo pabaigos** privalo pateikti teismui rašytinį ~~pareiškimą~~, kad šioje byloje ~~palaikys valstybinį kaltinimą~~ **prašymą perduoti bylą prokurorui ikiteisminiam tyrimui organizuoti**. Šiuo atveju ~~byla perduodama~~ **Bylą perdavus** prokurorui, ikiteisminis bylos tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme vyksta bendra tvarka.“

3. Apibrėžiant teismo kompetenciją inicijuoti perėjimą iš privataus kaltinimo proceso į valstybinį kaltinimą, būtina reglamentuoti visus atvejus, kai teismas gali perduoti bylos medžiagą prokurorui valstybiniam kaltinimui palaikyti. BPK 409 straipsnio 5 dalies nuostatą siūloma formuluoti taip:

„5. Jeigu nagrinėjant privataus kaltinimo bylą teisme paaiškėja **šio straipsnio 1 dalyje numatytos aplinkybės arba** kad kaltinamasis padarė nusikalstamą veiką, dėl kurios turi būti palaikomas valstybinis kaltinimas, **motyvuota nutartimi** privataus kaltinimo procesas nutraukiamas ir bylos medžiaga perduodama prokurorui.“

4. Privatus kaltintojas palaiko kaltinimą ne tik pirmosios instancijos teisme, bet ir apeliacinėje bei kasacinėje instancijoje, todėl jo teisės, numatytos BPK 34 straipsnio 2 dalyje, turi būti apibrėžiamos taip:

„2. Privatus kaltintojas, dalyvaudamas nagrinėjant bylą **pirmosios instancijos** teisme, palaiko kaltinimą, pateikia įrodymus ir dalyvauja juos tiriant, dalyvauja baigiamosiose kalbose, pateikia pasiūlymų dėl teisiamejame posėdyje ištirtų įrodymų vertinimo, baudžiamųjų įstatymų taikymo, bausmės rūšies ir dydžio, nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo.

3.Privatus kaltintojas turi teisę dalyvauti apeliaciniame procese.“

5. Reglamentuojant procesą kasacinėje instancijoje, turi būti sistemškai pakeistas BPK XXVI skyrius, numatant kasacinio proceso dalyvį – privatų kaltintoją, kaip pvz. numatant, kad privatus kaltintojas turi teisę apskusti teismo nuosprendį ar nutartį kasacine tvarka (BPK 367 straipsnio 1 dalis), dalyvauti nagrinėjant kasacinę bylą žodinio proceso tvarka (BPK 375 straipsnio 1 dalis) bei kitos nuostatos, numatančios kasacinio proceso dalyvių teises ir pareigas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Specialioji literatūra

1. Abramavičius, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 21-40.
2. Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
3. Aleksandrov, A. S. Principy ugolovnogo sudoproizvodstva [Principles of Criminal Procedure]. *Pravovedenie*. 2003, 5: 162-168.
4. Aleksandrov, A. S. *Dispozitivnost v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 1995.
5. Alekseev, S. S. *Voskhozhdenie k pravu: poiski i reshenija* [Ascent to Law: Search and Solutions]. Moskva: Norma, 2001.
6. Alper, B. S., Nichols, L. T. *Beyond the Courtroom: Programs in Community Justice and Conflict Resolution*. Lexington: Lexington Books, 1981.
7. Ambrasaitė, G. *Apeliacija civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
8. Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime: mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
9. Ancelis, P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka, užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89): 7-13.
10. Ancelis, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. Vilnius: Saulužė, 2007.
11. Ancelis, P. Įrodinėjimo tikslas, dalykas ir priemonės. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 205-269.
12. Ancelis, P. Nukentėjusiųjų asmenų interesų apsaugos prielaidos Lietuvoje ir kitose valstybėse. *Pranešimas 2010 m. vasario 25 d. tarptautiniame seminare „Ikiteisminio proceso subjektų kompetencijos įtaka užtikrinant nukentėjusiųjų asmenų interesus“*. Kaunas: Mykolo Romerio universitetas, 2010, (skaidrės).
13. Ancelis, P., Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35 (27): 99-107.
14. Ancelis, P., Šapalaitė, E. Daiktų statusas baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, 49 (41): 121-139.
15. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. Įrodymų sampratos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse trūkumai. *Jurisprudencija*. 2007, 4 (94): 74-80.
16. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. Pažinimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89): 70-77.
17. Arlauskas, S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
18. Ashworth, A. Punishment and Compensation: Victims, Offenders and the State. *Oxford Journal of Legal Studies*. 1986, 6: 86-122.
19. Ashworth, A., Redmayne, M. *The Criminal Process*. New York: Oxford, 2005.

20. Ažubalytė, R. Alternatyvūs baudžiamojo konflikto sprendimo būdai nagrinėjant bylą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108): 41-47.
21. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 61-104.
22. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso paskirties interpretavimo kaita Lietuvai atgavus nepriklausomybę. In *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. (Red. Mesonis, G.). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009, p. 511-530.
23. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos: formų diferenciacija. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 229-242.
24. Ažubalytė, R. *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
25. Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 159-203.
26. Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 221-244.
27. Ažubalytė, R. Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų. *Jurisprudencija*. 2006, 6 (84): 33-40.
28. Ažubalytė, R., Gušauskienė, M., Jurka, R., Panomariovas, A. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009.
29. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
30. Ažubalytė, R., Zajančkauskienė, J. *Baudžiamojo proceso teisė. Bendrosios dalies kurso pagrindinės tezės*. Vilnius: Mūsų saulužė, 2006.
31. Bakker, M. W. Repairing the Breach and Reconciling the Discordant: Mediation in the Criminal Justice System. *North Carolina Law Review*. 1994, 72: 1479-1526.
32. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*. (Red. Kavolis, M.). Kaunas: Literatūros knygynas, 1933.
33. Baumfalk, W. *ZPO Erkenntnisverfahren, Vollstreckungsverfahren, Grundzüge des Insolvenzverfahrens* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-09-14]. <http://www.newbooks-services.de/MediaFiles/Texts/0/9783867522250_Excerpt_001.pdf>.
34. Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
35. Bekarija, Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. 2-oji laida. Vilnius: Mintis, 1992.
36. Belykh, V. S. O sootnoshenii chastnogo i publichnogo prava v pravovom regulirovanii obshhestvennykh otnoshenij [On Correlation of Private and Public Law in Legal Regulation of Social Relations]. *The public law/ private law divide : une entente assez cordiale? = La distinction du droit public et du droit privé*. (Red. Freedland, M., Auby J.-B.). Oxford, Portland (Or.): Hart Publishing, 2006, p. 107-112.

37. Belevičius, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumą probleminiai aspektai. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo. (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 235-359.
38. Bibas, S., Bierschbach, R. A. Integrating Remorse and Apology into Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 2004, 114: 85-148.
39. Bikelis, S. Baudžiamosios politikos tendencijos Europoje. In Sakalauskas, G., et al. *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji tyrimai*. Vilnius: Teisės institutas, 2012, p. 44-83.
40. Bilius, M. Etikos vaidmuo privačioje detektyvinėje veikloje. *2011 m. rugsėjo 30 d. pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Globalizacijos įtaka teisei: besikeičiantis teisininkų etikos vaidmuo“*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.
41. Bilius, M. *Privačios detektyvinės veiklos teisinio reglamentavimo Lietuvoje problematika*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013.
42. Bilius, M. Privačių detektyvinių paslaugų naudojimo galimybės siekiant asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugos. In *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. (Red. Mesonis, G., et al.). MES, 2013, p. 110-125.
43. Bilius, M., Kuzminovas, M. Privačių subjektų surinktų duomenų naudojimas Lietuvos baudžiamajame procese. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 397-412.
44. Birmontienė, T. Šiuolaikinės žmogaus teisių konstitucinės doktrinos tendencijos. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2007, 1 (5): 202-240.
45. Burda, R. Profesoriaus Eugenijaus Palskio požiūris į įrodymų sampratą. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 16-22.
46. Canstein, K. F. *Anerkennung und Gestandniss im Allgemeinen und nach der deutschen Civilprozessordnung*. Berlin, 1879.
47. Canstein, K. F. *Die rationalen Grundlagen des Civilprozesses*. Berlin, 1877.
48. Canstein, K. F. *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des österreichischen Civilprozessrechts*. Berlin, 1880-1882.
49. Chelcov-Bebutov, M. A. *Kurs ugolovnogo processa. Ocherki po istorii suda i ugolovnogo processa v rabovladelcheskikh, feodalnykh i burzhuaznykh gosudarstvakh*. [The Course of Criminal Procedure. Essays on the History of the Court and Criminal Proceedings in Slave, Feudal and Bourgeois States]. Sankt Peterburg: Ravena: Alfa, 1995.
50. Chiavario, M. Private Parties: the Rights of the Defendant and the Victim. In Delmas-Marty, M., Spencer, J. R. *European criminal procedures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 541-593.
51. Christie, N. Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*. 1977, 17 (1): 1-15.
52. Christie, N. The Ideal Victim. In *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. (Red. Fattah, E. A.). London: Macmillan, 1986: 17-30.
53. Ciceronas, M. T. *Kalbos*. Vilnius: Pradai, 1997.
54. Cirtautienė, S. Juridinio asmens teisės į neturtinės žalos atlyginimą kitimo tendencijos civilinės teisės derinimo kontekstu. In *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys*. (Red. Mizaras, V.). Vilnius, 2007, p. 22-38.

55. Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008.
56. Cirtautienė, S. Neturtinės žalos atlyginimo tretiesiems asmenims galimybės sveikatos sužalojimo ir gyvybės atėmimo atveju. *Justitia*. 2006, 2 (60): 30-39; 2006, 3 (61): 48-56.
57. Cirtautienė, S. *Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, koncepcija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
58. *Codicis Iustiniani* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-06-15] <<http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/CJ3.htm#7>>.
59. Contenius, R. *Die Befugnis des gesetzlichen Vertreters zur Erhebung der Privatklage*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Breslau, 1929.
60. Damaška, M. R. *The Faces of Justice and State Authority: a Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven; London: Yale University Press, 1986.
61. Davis, C. R., Mulford, C. Victim Rights and New Remedies: Finally Getting Victims Their Due. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2008, 24, 2: 198-208.
62. Daszkiewicz, W. *Powództwo cywilne w procesie karnym*. Warszawa, 1976.
63. *Digesty Justiniana. Digesta Iustiniani*. (Red. Kofanov, L. L.). I tomas. Moskva: Konsultant Pljus: Statut, 2002.
64. Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugovnom procese* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd, 2005.
65. Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2-32: 294-316.
66. Doroshkov, V. V. *Chastnoe obvinenie. Pravovaja teorija i sudebnaja praktika* [Private Prosecution. Legal Theory and Case Law]. Moskva: Norma, 2000.
67. Doroshkov, V. V. *Rukovodstvo dlja mirovykh sudej. Dela chastnogo obvinenija* [Manual for Peace Judges. Cases of Private Prosecution]. Moskva: Norma, 2001.
68. Doroshkov, V. V. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvinenija* [Proceedings in Cases of Private Prosecution]. *Rosijskaja justicija*. 1995, 9: 23-25.
69. Drakšas, R. Dėl kasacinio proceso galimybės privataus kaltinimo byloje. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 259-271.
70. Drakšas, R. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problematika. *Teisė*. 2004, 53: 68-79.
71. Driukas, A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005-2007.
72. Driukas, A., Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005-2007.
73. Dürwanger, K., Dempewolf, G. *Handbuch des Privatklagerechts*. 3-ioji laida. Darmstadt, 1971.
74. Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision-Making. *The British Journal of Crime*. 2004, 44 (6): 967-982.
75. Endemann, W. *Das deutsche Civilprozess*. Berlin: Weidmann, 1879.

76. Esmein, A. *A History of Continental Criminal Procedure* [interaktyvus]. Union, New Jersey: The Lawbook Exchange, 2000 [žiūrėta 2012-01-06]. <http://books.google.lt/books?id=dBubbTnqKXQC&printsec=frontcover&dq=Esmein,+A.+A+history+of+continental+criminal+procedure&hl=lt&sa=X&ei=yYUFT6CBA4vasgb726CDDw&sqi=2&redir_esc=y#v=onepage&q=Esmein%2C%20A.%20A%20history%20of%20continental%20criminal%20procedure&f=false>.
77. Fasching, H. W. *Lehrbuch des Österreichischen Zivilprozessrechts*. Wien, 1990.
78. Fazsi, L. The Right of the Injured Parties to Represent Themselves Rather Instead of Being Represented by a Prosecutor in the Criminal Procedure Code of Hungary. *Curentul Juridic* [interaktyvus]. 2011, 14 (2): 131-145 [žiūrėta 2013-10-21] <http://revcurentjur.ro/arhiva/attachments_201102/recjurid112_13E.pdf>.
79. Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultima ratio): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (2): 715-738.
80. Feintuck, M. *The Public Interest in Regulation*. New York: Oxford University Press, 2004.
81. Fenwick, H. Procedural 'Rights' of Victims of Crime: Public or Private Ordering of the Criminal Justice Process? *The Modern Law Review*. 1997, 60 (3): 317-333.
82. Fiss, O. M. Against Settlement. *Yale Law Journal*. 1984, 93: 1073-1092.
83. Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. I tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996.
84. Fojnickij, I. Ja. *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva* [Course of Criminal Procedure]. II tomas. Sankt Peterburg: Alfa, 1996.
85. Garnelienė, L., Rimšelis, E. Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4 (4): 243-259.
86. Geerds, F. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafprozeß. *JZ*. 1984, 17: 786-795.
87. Gil, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Warszawa, 2011.
88. Gil, D. Posiedzenie pojednawcze a mediacja w sprawach z oskarżenia prywatnego. *Palestra*. 2010, 7-8: 77-87.
89. Girdauskas, M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *Teisė*. 2004, 53: 102-115.
90. Girdauskas, M. Teismo įgaliojimų keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą griežtesniu suderinamumas su konstituciniais baudžiamojo proceso tikslais ir principais. *Teisė*. 2013, 88: 144-163.
91. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikaciją. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikalavimai. *Teisės problemos*. 2005, 1 (47): 26-61.
92. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą. *Teisės problemos*. 2009, 3 (65): 79-133.
93. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą: Konstitucijos reinterpretojimo prielaidos. *Teisės problemos*. 2014, 91: 154-171.
94. Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą: Konstitucijos reinterpretojimo prielaidų paieška. *Teisės problemos*. 2014, 90: 126-141.
95. Goda, G. Baudžiamojo proceso forma: optimalių procesinių taisyklių paieškos galimybės ir ribos. *Teisė*. 2007, 65: 50-63.

96. Goda, G. Konstitucinė justicija ir baudžiamojo proceso mokslas. *Teisė*. 2011, 78: 68-92.
97. Goda, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 369-394.
98. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
99. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
100. Goldstein, A. S. Defining the Role of the Victim in Criminal Prosecution. *Mississippi Law Journal*. 1982, 52: 515-562.
101. Golovachuk, O. S. *Chastnoe obvinenie v ugovnom processe* [Private Prosecution in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001.
102. Grace, M. T. Criminal Alternative Dispute Resolution: Restoring Justice, Respecting Responsibility and Renewing Public Norms. *Vermont Law Review*. 2010, 34: 563-596.
103. *Grazhdanskij process* [Civil Procedure]. (Red. Jarkov, V. V.). Moskva: Bek, 2000.
104. Guberman, O. V. *Proizvodstvo u mirovogo sudi: osobennosti sobiraniya dokazatelstv po delam chastnogo obvineniya*. [Procedure in Magistrates Courts: Features of Evidence Collection]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Nizhnij Novgorod, 2008.
105. Gušauskienė, M. Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 361-382.
106. Gušauskienė, M. Įtariamojo teisės į gynybą teisinis procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industru, 2009, p. 217-257.
107. Gušauskienė, M. Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59): 54-62.
108. Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisinės prielaidos ir praktinio taikymo problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2007.
109. Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
110. Jankauskas, K. Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aiškinimo aktuose ypatumai. *Jurisprudencija*. 2004, 51 (43): 17-31.
111. Jaroshenko, T. V. *Princip dispozitivnosti v sovremenom rossijskom grazhdanskom processe* [Principle of Dispositiveness in Modern Russian Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 1998.
112. Jonaitis, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2005.
113. Joutsen, M. Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. *International Review of Victimology*. 1994, 3: 57-67.
114. Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*. 1984, 8: 309-312.

115. Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 17-59.
116. Jurgaitis, R. *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
117. Jurka, R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 359-376.
118. Jurka, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 243-257.
119. Jurka, R. Immunity of a Close Person as a Witness in Criminal Procedure of Lithuania: Problem with Sufficiency. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 163-177.
120. Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
121. Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ VĮ Registrų centras, 2009.
122. Jurka, R. Žmogaus teisių gynimas Lietuvos baudžiamajame procese: antropocentrinio požiūrio link. In *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009, p. 335-353.
123. Jurka, R., Juzukonis, S., Randakevičienė, I. *Baudžiamojo proceso dalyviai. Metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: Industrus, 2009.
124. Jurkšaitytė, J. Ar Lietuvos Respublikos įstatymai leidžia naudoti tarpininkavimą kaip alternatyvų ginčų sprendimo būdą? *Teisės apžvalga*. 2001, 5: 24–28.
125. Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija: vadovėlis*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
126. Justickis, V., Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio Universiteto Leidybos centras, 2006.
127. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
128. Hae-June, A. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solicitude: The Overarching Sentiment of the Parens Patriae Doctrine. *Ecology Law Quarterly*. 2010, 37: 625-652.
129. Hagen, J. J. Die soziale Funktion des Prozesses. *ZZP*. 1971, 84: 385-395.
130. Hay, D. The Criminal Prosecution in England and Its Historians. *The Modern Law Review*. 1984, 47 (1): 1-29.
131. Hay, D., Snyder, F. Using the Criminal Law: Policing, Private Prosecution and the State. In Hay, D., Snyder, F. *Policing and Prosecution in Britain, 1750-1850*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
132. Heger, M. Die Rolle des Opfers im Strafverfahren. *Juristische Arbeitsblätter*. 2007, 4: 244-248.
133. Helvetius, C. A. *De l'esprit; or Essays on the Mind. Transl. To Which are Now Prefixed, a Life of the Author and Prefatory Strictures* [interaktyvus]. London: Lewis and Hamblin,

- Printers, Paternoster-Row, 1807 [žiūrėta 2013-06-02]. <http://books.google.lt/books?id=UAAAAAAQAAJ&dq=Helvetius&hl=lt&source=gbs_navlinks_s>.
134. Henham, R., Mannozi, G. Victim Participation and Sentencing in England and Italy: A Legal and Policy Analysis. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2003, 11 (3): 278-317.
 135. Hirschel, J. D., Rubin, K. B. Special Problems Faced by the Elderly Victims of Crime. *Journal of Sociology and Social Welfare*. 1982, 9: 357-374.
 136. Hoffman, J. A., Schröder, W. A. Burdens of Proof. *Alabama Law Review*. 1986-1987, 38: 31-81.
 137. Holz, W. *Justizgewähranspruch des Verbrechensopfers*. Berlin: Duncker & Humblot, 2007.
 138. Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 950-957.
 139. *Human Rights Files No. 13 Article 6 of the European Convention of Human Rights. The Right to a Fair Trial*. Strasbourg: Council of Europe Press, 1994.
 140. Kaminskienė, N. *Alternatyvus civilinių ginčų sprendimas*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
 141. Kaminskienė, N. Alternatyvus ginčų sprendimas. *Jurisprudencija*. 2006, 9 (87): 84-92.
 142. Kaminskienė, N. Teisminė mediacija Lietuvoje. Quo vadis? *Socialinis darbas*. 2010, 9 (1): 54-63.
 143. Karmen, A. *Crime Victims: an Introduction to Victimology*. 5-oji laida. Belmont: Thomson/Wadsworth, 2004.
 144. Katkalo, S. I., Lukashevich, V. Z. *Sudoproizvodstvo po delam chastnogo obvineniya* [Legal Procedure in Private Prosecution Cases]. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet, 1972.
 145. Kavaliauskienė, G. *Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
 146. Klerman, D. Settlement and the Decline of Private Prosecution in Thirteenth-Century England. *Law and History Review*. 2001, 19 (1): 1-66.
 147. Koewius, R. *Die Rechtswirklichkeit der Privatklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1974.
 148. Krapac, D. The Position of the Victim in Criminal Justice: A Restrained Central and Eastern European Perspective on the Victim-Offender Mediation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1995, 3: 230-240.
 149. Krivka, E. Grupės ieškinys – veiksminga teisė į teisminę gynybą įgyvendinimo priemonė. *Jurisprudencija*. 2007, 4 (94): 29-34.
 150. Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
 151. Kuncevičius, G. *Administracinės sutarties institutas ir jo teorinis pagrindimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
 152. Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (1). *Jurisprudencija*. 2002, 26 (18): 30-55.
 153. Kūris, E. Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai. *Jurisprudencija*. 2009, 2 (116): 131-149.
 154. Langbein, J. H. *Prosecuting Crime in the Renaissance: England, Germany, France* [interaktyvus]. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd., 2005 [žiūrėta 2012-01-

- 06]. <http://books.google.lt/books?id=Ae8-rRH4KMC&pg=PA78&dq=Langbein,+J.+H.+Prosecuting+crime+in+the+renaissance:+England,+Germany,+France.&hl=lt&sa=X&ei=bXMFT-_IE87AtAbQ-ZGCDw&ved=0CC0Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false>.
155. Lanni, A. Social Norms in the Courts of Ancient Athens. *Journal of Legal Analysis, Forthcoming* [interaktyvus]. Harvard Public Law Working Paper, 2008, 08-19 [žiūrėta 2013-07-20]. <<http://ssrn.com/abstract=1213161>>.
156. Larin, A. M. *Zashchita prav poterpevshego v ugolovnom procese* [Protection of Victims' Rights in Criminal Procedure]. Moskva: Bek, 1993.
157. Laster, R. E. Criminal Restitution: A Survey of Its Past History and an Analysis of Its Present Usefulness. *University of Richmond Law Review*. 1970, 5: 71-98.
158. Laužikas, E., Mikelėnas, V., Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
159. Leipold, D. Verfahrensbeschleunigung und Prozeßmaximen. In *Festschrift für Hans W. Fasching*. Wien: Manz'sche Verlags-und Universitätsbuchhandlung, 1988, p. 329-268.
160. Leonas, P. *Teisės enciklopedijos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1931.
161. Leonas, P. *Teisės reliatyvumas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1931.
162. Lewis, M., McCrimmon, L. *The Role of ADR Processes in the Criminal Justice System: A View from Australia* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2013-08-05]. <http://www.doj.gov.za/alraesa/conferences/papers/ent_s3_mccrimmon.pdf>.
163. Lieberman, J. K., Henry, J. F. Lessons from the Alternative Dispute Resolution Movement. *University of Chicago Law Review*. 1986, 53: 424-439.
164. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: LTU leidybos centras, 2001.
165. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2004.
166. Lipczyńska, M. *Oskarżenie prywatne*. Warszawa, 1977.
167. Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
168. Lukjanova, E. G. *Teorija processualnogo prava* [Theory of Procedural Law]. Moskva: Norma, 2003.
169. Ma, Y. Exploring the Origins of Public Prosecution. *International Criminal Justice Review* [interaktyvus]. 2008, 18: 190-211 [žiūrėta 2011-12-22]. <<http://icj.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/2/190>>.
170. Mačys, V. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1924.
171. Maiwald, M. Die Beteiligung des Verletzten am Strafverfahren. GA. 1970: 33-55.
172. Maksjutin, M. V. *Teorija jurisdikcionnogo processa* [Theory of Judicial Procedure]. Moskva: Moskovskij psikhologo-socialnyj institut, 2004.
173. Maslennikova, L. N. *Metodologija poznaniya publichnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugolovnom sudoproizvodstve* [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademija upravljenija MVD Rossii, 2000.
174. Matuizienė, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4 (4): 295-316.

175. Matuizienė, E. Kai kurie privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo aspektai. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*. 2013, 10: 86-108.
176. Matuizienė, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1177-1198.
177. Mayo, J. I. Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as Pariens Patriae. *Journal of Juvenile Law*. 1981, 5: 90-98.
178. Merino-Blanco, E. *Spanish Law and Legal System*. 2-oji laida. London: Sweet & Maxwell, 2006.
179. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamąjo samprata*. Vilnius: VĮ Registrų centro teisinės informacijos departamentas, 2007.
180. Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 135-173.
181. Merkevičius, R. Nemo tenetur se ipsum accusare principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*. 2006, 60: 50-67.
182. Meyer-Krapp, E. *Das Klageerzwingungsverfahren*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Göttingen, 2008.
183. Michailovič, I. Atkuriamojo teisingumo galimybės baudžiamojoje justicijoje. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 77-89.
184. Michailovič, I. *Viktimologijos raida ir perspektyvos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
185. Michajlovskij, I. V. *Osnovnye principy organizacii ugolovnogo suda* [Basic Principles of Organizing Criminal Court]. Tomsk, 1905.
186. Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. II dalis. Vilnius: Justitia, 1997.
187. Mikelėnas, V. Quo vadis? Arba eksperimentuojama toliau. *Justitia*. 1999, 4 (22): 2-4, 24-25.
188. Mikelėnienė, D., Mikelėnas, V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2: 2-5, 23-25; 1998, 3: 6-9, 25.
189. Monkevičius, E. Viešojo intereso gynimo problema aplinkosaugos ginčiuose. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1 (1): 37-50.
190. Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
191. Müller, G. O. W., Poole-Griffiths, F. L. *Comparative Criminal Procedure*. New York: New York University Press, 1969.
192. Muradjan, E. M. *Istina kak problema sudebnogo prava* [Truth as a Problem of Judicial Law]. Moskva: Jurist, 2004.
193. Murphy, J., Hampton, J. *Forgiveness and Mercy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
194. Nader, L. Controlling Processes in the Practice of Law: Hierarchy and Pacification in the Movement to Re-Form Dispute Ideology. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 1993, 9 (1): 1-25.
195. Neil, A. *Principles of Civil Procedure*. London: Sweet & Maxwell, 1994.

196. Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.
197. Nekrošius, V. *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996.
198. Nekrošius, V. Kasacija Lietuvos, Latvijos ir Estijos civiliniame procese. *Justitia*. 2006, 4 (62): 26-31.
199. Nekrošius, V. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo „Dėl Civilinio proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė. *Justitia*. 2005, 3 (57): 13-21.
200. Numavičius, Z., Stačiokas, S. *Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-06-02]. <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.
201. Panomariovas, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. In Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 51-88.
202. Panomariovas, A., Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 50-57.
203. Paviolis, V. Konstitucinės baudžiamųjų įstatymų rekodifikacijos ištakos. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucijos penkerių metų sukakčiai*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 85-101.
204. Pease, K., Hukkila, K. *Criminal Justice Systems in Europe and North America*. Helsinki: Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, 1990.
205. Perez Gil, J. *La acusación popular*. Granada: Editorial Comares, 1998.
206. Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25: 151-172.
207. Petersilia, J. R. Crime Victims with Developmental Disabilities: A Review Essay. *Criminal Justice and Behavior*. 2001, 28: 655-694.
208. Petrova, N. E. *Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie* [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004.
209. Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009.
210. Pleshanov, A. G. *Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki* [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma, 2002.
211. Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
212. Poljanskij, N. N. K voprosu ob ychastii chastnykh lic v publichnom obvinenii (Principialnye osnovanija actio popularis v ugovnom processe) [On Participation of Private Persons in Public Prosecution (Principal Grounds of Actio Popularis in Criminal Procedure)]. Moskva: Tipografija Glissnera i D. Sobko, 1915.
213. Poljanskij, N. N. K voprosu o prave chastnykh lic na subsidiarnoe obvinenie [On the Right of Private Persons to Subsidiary Prosecution]. Moskva: Juridicheskij vestnik, 1917.
214. Poljanskij, N. N., et. al. *Problemy sudebnogo prava* [Problems of Judicial Law]. Moskva: Nauka, 1983.

215. Radinienė, I. Ar dispozityvumo principas turi absoliutų pobūdį civilinio proceso teisėje? *Teisės apžvalga*. 2000, 4: 70-95.
216. Randakevičienė, I. *Baudžiamosios bylos atnaujinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
217. Randakevičienė, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industru, 2009, p. 175-213.
218. Reichel, P. L. *Comparative Criminal Justice Systems: a Topical Approach*. 4-oji laida. Upper Saddle River (N.J.): Pearson: Prentice Hall, 2005.
219. Rezon, A. K. *O prestuplenijakh, nakazuemykh tolko po zhalobe poterpevshego po russkomu pravu* [On Crimes Punishable Only by a Complaint of the Victim in Russian Law]. Sankt Peterburg: Senat pravitelstvujushchego prava, 1882.
220. Riess, P. Der Strafprozess und der Verletzte – eine Zwischenbilanz. *Jura*. 1987: 281-287.
221. Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
222. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai: mokymo priemonė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1990.
223. Ryzhakov, A. P. *Ugolovnyj process* [Criminal Procedure]. 3-ioji pataisyta ir papildyta laida. Moskva: Norma, 2004.
224. Rjazanovskij, V. A. *Edinstvo processa* [Unity of the Procedure]. Moskva: Gorodec, 2005.
225. Roberson, C. *Juvenile Justice: Theory and Practice*. Boca Raton, London, New York: CRC Press Taylor and Francis Group, 2010.
226. Rogova, O. I. *Predely projavlenija dispozitivnosti v ugolovnom sudoproizvodstve* [Limits of Manifestation of Dispositiveness in Criminal Proceedings]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Tomsk, 1994.
227. Rudzinskas, A. *Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
228. Rustamov, Kh. U. *Ugolovnyj process – formy* [Criminal Procedure. Forms]. Moskva: Juniti, 1998.
229. Sapozhnikov, S. A. *Princip dispozitivnosti v grazhdanskom processe* [Principle of Dispositiveness in Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 2006.
230. Savickij, V. M. *Gosudarstvennoe obvinenie* [Public Prosecution]. Moskva: Nauka, 1971.
231. Savickij, V. M. *Gosudarstvennoe obvinenie v sude* [Public Prosecution in Court]. Moskva: Nauka, 1971.
232. Schafer, S. Restitution to Victims of Crime – An Old Correctional Aim Modernized. *Minnesota Law Review*. 1965, 50: 243-254.
233. Shamadrin, A. A. *Chastnye nachala obvinenija i stanovlenie principa dispozitivnosti v ugolovnom processe* [Private Origins of Accusation and Formation of the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ekaterinburg, 2001.

234. Schöch, H. Die Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *NZSt.* 1984, 9: 385-432.
235. Schorn, H. *Der Strafrichter. Ein Handbuch für das Strafverfahren.* Frankfurt am Main, 1960.
236. Shumilina, O. Ju. *Processualnoe polozhenie poterpervshego po delam chastnogo obvinenija* [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution]. Doktoro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Krasnojarsk, 2003.
237. Schulz, J. *Beiträge zur Nebenklage.* Berlin: Duncker & Humblot, 1982.
238. Schünemann, B. The Role of the Victim Within the Criminal Justice System: A Three-Tiered Concept. *Buffalo Criminal Law Review.* 2000, 3: 33-64.
239. Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese.* Vilnius: Justitia, 2007.
240. Simaitis, R. Mediacijos privačiuose ginčiuose teisinio reguliavimo tendencijos Lietuvoje. *Justitia.* 2007, 2 (64): 21-32.
241. Simaitis, R. Teisminė mediacija: kas tai? *Pranešimas 2006 m. balandžio 6 d. konferencijoje.* Vilnius, 2006.
242. Sinkevičius, E. Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagal 2000 m. baudžiamąjį kodeksą ir jos sąlygos. *Teisė.* 2003, 48: 130-143.
243. Sinkevičius, V. Teisės į teisingą teisinį procesą samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija.* 2006, 2: 250-286.
244. Smirnov, A. V. *Modeli ugolovnogo processa* [Models of Criminal Procedure]. Sankt Peterburg: Nauka: Alfa, 2000.
245. Soloveičikas D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė. Lyginamieji aspektai.* Vilnius: Justitia, 2006.
246. Spalek, B. *Crime Victims: Theory, Policy and Practice.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
247. Stone, K. V. W. *Private Justice: the Law of Alternative Dispute Resolution.* 4-oji laida. New York: Foundation Press, 2000.
248. Strang, H. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice.* Oxford: Clarendon Press, 2006.
249. Šelih, A. The Prosecution Process and the (Changing) Role of the Prosecutor. In *Crime and Criminal Justice in Europe* [interaktyvus]. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000, p. 93-107 [žiūrėta 2013-01-25]. <[http://books.google.lt/books?id=py_dX__lu50C&pg=PA93&dq=%C5%A0elih,+A.+\(2000\).+The+prosecution+process+and+the+\(changing\)+role+of+the+prosecutor.&hl=lt&sa=X&ei=7o0FT7qAB8zwsa8iYmCDw&ved=0C0Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false](http://books.google.lt/books?id=py_dX__lu50C&pg=PA93&dq=%C5%A0elih,+A.+(2000).+The+prosecution+process+and+the+(changing)+role+of+the+prosecutor.&hl=lt&sa=X&ei=7o0FT7qAB8zwsa8iYmCDw&ved=0C0Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false)>.
250. Šulija, V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje. *Jurisprudencija.* 2003, 41 (33): 91-105.
251. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją.* Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010.
252. Štarienė, L. Teisės į teisingą teismą, įtvirtintos Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str., pobūdis, vieta ir apsaugos lygis kitų konvencijos teisių požiūriu. *Jurisprudencija.* 2006, 10 (88): 40-48.
253. Tagancev, N. S. *Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcii. Chast obshchaja* [Russian criminal law. Lectures. General section]. II tomas. Moskva: Nauka, 1994.
254. Tak, P. East Meets West Aspects of Prosecution in Countries in Transition. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice.* 1999, 7(4): 412-432.

255. *Tarptautinių žodžių žodynas* [interaktyvus]. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985 [žiūrėta 2011-11-21]. <www.tzz.lt>.
256. Tauber, L. Ja. Isk, obvinenie i sostjazatelnoe nachalo [Lawsuit, Prosecution and Adversarial Origins]. *Vestnik grazhdanskogo prava*. 1917, 2: 76-100.
257. Tavuchis, N. *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press, 1991.
258. Tensina, E. F. *Proizvodstvo po delam chastnogo obvinenija kak forma dispozitivnosti* [Procedure in Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Izhevsk, 2004.
259. Terebeiza, Ž. Dispozityvumo principo galiojimo ribos ginant viešąjį interesą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 7 (109): 92-98.
260. Terebeiza, Ž. Įrodinėjimo našta ir jos paskirstymas civiliniame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
261. Terebeiza, Ž. Laisvas įrodymų vertinimas civiliniame procese: teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2007, 5 (95): 78-82.
262. Tyler, T. R., Lind, E. A. A Relational Model of Authority in Groups. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992, 25: 115-191.
263. Thibaut, J. Walker, L. A Theory of Procedure. *California Law Review*. 1978, 66: 541-566.
264. Tkachenko, A. A. *Sudebnaja psichjatrija: konsultirovanie advokatov* [Forensic Psychiatry: Counseling Defence Lawyers]. Moskva: Logos, 2006.
265. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
266. Trumpulis, U. *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011.
267. Trumpulis, U. Žmogaus individualūs interesai kaip viešojo intereso pagrindas. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 2 (6): 123-137.
268. *Ugolovno-processualnoe pravo Rossijskoj Federacii* [Criminal Procedure Law of Russian Federation]. (Red. Petrukhin, I. L., Michajlovskaja, I. B.). 3-ioji laida. Moskva: Prospekt, 2010.
269. Umbreit, M. S. *The Handbook of Victim Offender Mediation*. San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers: A Wiley Imprint, 2001.
270. Uscila, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese. *Pranešimas 2014 m. vasario 3 d. konferencijoje „Baudžiamosios justicijos teisės šakų tyrimai“*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, (skaidrės).
271. Uscila, R. *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
272. Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2006, 2 (52): 84-99.
273. Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2005.
274. Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo aidai, 2005.
275. Vaišvila, A. *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas*. Vilnius: Justitia, 2010.

276. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2004.
277. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. 3-ioji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009.
278. Valikonytė, I., Lazutka, S., Gudavičius, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.
279. Van Caenegem, R. C. *Legal History: a European Perspective*. London: The Hambledon Press, 1991.
280. Vėbraitė, V. Ieškinio samprata ir rūšys civiliniame procese. *Teisė*. 2006, 60: 163-170.
281. Vėbraitė, V. Šalių sutaikymas civiliniame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
282. Vitkauskas, D., Dikov, D. *Protecting the Right to a Fair Trial under the European Convention of Human Rights* [interaktyvus]. Strasbourg: Council of Europe, 2012 [žiūrėta 2013-01-14]. <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/documentation/hb12_fairtrial_en.pdf>.
283. Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
284. Von Jhering, R. *Der Zweck im Recht*. Hildesheim, New York: Georg Olms; Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1970.
285. Von Schacky, S. *Das Privatklageverfahren und seine Berechtigung heute*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1975.
286. Waltoś, S. *Postępowania szczególne w procesie karnym*. Warszawa, 1973.
287. Walklate, S. *Handbook of Victims and Victimology*. Portland: Willan Publishing, 2007.
288. Walklate, S. *Imagining the Victim of Crime*. Maidenhead: Open University Press/McGraw-Hill, 2007.
289. Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ - Zur Renaissance des Genugtungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 39-47.
290. Wetzell, G. W. *System des ordentlichen Zivilprozesses*. 3-ioji laida. Aalen: Scientia-Verlag, 1969.
291. Wright, M. *Justice for Victims and Offenders*. Buckingham: Open University Press, 1991.
292. Zajančkauskienė, J. Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė. In Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industru, 2009, p. 289-326.
293. Zajančkauskienė, J. Der Strafprozess mit Teilhabe von Menschen mit Behinderungen. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119): 331-349.
294. Zajančkauskienė, J. Prozessuale Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten). *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 245-259.
295. Zajančkauskienė, J. Specialioji pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų apsauga. In Prapiestis, J., et al. *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 325-338.
296. Zedner, L. Victims. In *The Oxford Handbook of Criminology*. (Red. Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R.). 2-oji laida. Oxford: Clarendon Press, 1997.

297. Žalėnienė, I. *Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
298. Žalėnienė, I. Atstovavimo civiliniame procese sampratos problema. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 1 (5): 205-217.

Konstitucinio Teismo nutarimai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1993, Nr.70-1320.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 straipsnio ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 13-221.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos įstatymo “Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų” 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 106-2381.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38 straipsnio 4 dalies ir Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 36 straipsnio 4 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 100-2791.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 15-402.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimo “Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr.54-1587.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118(1), 156(1) straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317(1) straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.

11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 104-4675.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams. *Valstybės žinios*. 2004, Nr.181-6708; Nr.186 (*atitaisymas*).
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo - Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.7-254, Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 306straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. redakcija) 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 324 straipsnio 12, 13 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija) 9 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 448 straipsnio 7 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 454 straipsnio 5, 6 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 460 straipsnio 4, 5 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 285 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 286 straipsnio 1 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 288 straipsnio 4 dalies (2002 m. vasario 28 d.

redakcija), 289 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 303 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 320 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 325 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 358 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo - Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 119 straipsnio 2 dalies 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija) 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas nr. 2067 “dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo”, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas nr. 128 “dėl apygardų teismų skyrių pirmininkų skyrimo” ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 2 dalies, 168 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 3 dalies, 182 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 4 dalies, 183 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 5 dalies, 186 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies, 187 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2514.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529; 2006, Nr. 137 (atitaisymas).
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. red.), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. red.), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. red.) 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 324 straipsnio 12, 13 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. red.) 9 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 448 straipsnio 7 dalies (2002 m. kovo 14 d. red.), 454 straipsnio 5, 6 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), 460 straipsnio 4, 5 dalių (2002 m. kovo 14 d. red.), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 285 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.), 286 straipsnio 1 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 288 straipsnio 4 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 289 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 303 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 320 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. red.), 325 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.), 358 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. red.) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo - Seimo narių grupės prašymo

- ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 119 straipsnio 2 dalies 1 punktas (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija) 1 punktas (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 “Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo”, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas Nr. 128 “Dėl apygardų teismų skyrių pirmininkų skyrimo” ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.102-3957; Nr.127 (atitaisymas); Nr.137 (atitaisymas).
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Teismų įstatymo 90 straipsnio 8 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.130-4910.
 21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 4, 165 straipsnių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 111-1549.
 22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 425 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 11-388.
 23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 256 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 62-2353.
 24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas dėl transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo išmokų už neturtinę žalą. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 16-758.
 25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 46-2219.
 26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5, 6 straipsnių, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2009 m. gruodžio 8 d. redakcija), Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punkto, 16 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 134-6860.
 27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. vasario 14 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos teisėjų atlyginimų įstatymo (2008 m. lapkričio 6 d. redakcija) 4 straipsnio 2 dalies 2 punkto, 5 straipsnio 1 dalies, 6 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2011, Nr.20-967.
 28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 168 straipsnio 4 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 42-1985.
 29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro įstatymo (2001 m. birželio 21 d. redakcija)

42 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimu Nr. 1129 “Dėl Nekilnojamojo turto registro nuostatų patvirtinimo” patvirtintų nekilnojamojo turto registro nuostatų 88 punkto (2007 m. vasario 27 d. redakcija), 97 punkto (2007 m. vasario 27 d., 2008 m. spalio 22 d., 2010 m. kovo 3 d., 2011 m. gegužės 4 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7405.

30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija), 256 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 4 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 320 straipsnio 3 dalies, 326 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) 4 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 119-6005.

Teismų praktika

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-464/2005.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K – 234/2006. *Teismų praktika*, Nr. 25, 2006.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67/2007.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. liepos 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K – 624/2007.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-375/2008.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-426/2008.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-1/2009.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-107/2009.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-423/2009.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-93/2010.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-146/2010.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-211/2010.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-178/2010.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-120/2011.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-273/2011.

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-4/2011.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-615/2011.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-124/2012.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-189/2012.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-3/2012.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-283/2012.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-580/2012.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-240/2013,
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-171/2013.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-248/2013.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-5/2014.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258/2014.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2007, 27: 320-388.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija Nr. B3-362 „Dėl BPK 28 straipsnio 1 dalies, 413 straipsnio 5 dalies taikymo“. *Teismų praktika*. 2006, 24: 254.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29: 440-499.
31. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-48/2007.
32. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-49/2007.
33. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. birželio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-79/2013.
34. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-180/2013.
35. Vilniaus apygardos teismo 2006 m. kovo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-203-166/2006.
36. Vilniaus apygardos teismo 2007 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-954/2007.

37. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-639-9-2007.
38. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-88-518/2008,
39. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-20-149/2008.
40. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. vasario 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-103-318/2008.
41. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-71/2008.
42. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-158-211/2008.
43. Vilniaus apygardos teismo 2008m. balandžio 11d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-286-51/2008.
44. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. liepos 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-542-312/2008.
45. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. spalio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-826-303-2008.
46. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-945-628/2008.
47. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-71-628/2009.
48. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-72-518/2009.
49. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-182-340/09.
50. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. gegužės 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-357-495/2009.
51. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-423-495/2009.
52. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-758-190-2009.
53. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-816-376-2009.
54. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-988-92-2009.
55. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-628-376/2011.
56. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-733-495/2011.
57. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-194-190-2012.
58. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. balandžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-193-312/2012.

59. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. spalio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-788-628/2012.
60. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. gruodžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-391-195/2012.
61. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. lapkričio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-923-628/2013.
62. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-476-166-2013.
63. Kauno apygardos teismo 2008 m. kovo 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-172-48/2008.
64. Kauno apygardos teismo 2013 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-185-397/2013.
65. Klaipėdos apygardos teismo 2012 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-201-361/2012.
66. Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-99-380-2013.
67. Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-151-380/2013.
68. Šiaulių apygardos teismo 2006 m. spalio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-462-210/2006.
69. Šiaulių apygardos teismo 2007 m. lapkričio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-339-116/2007.
70. Šiaulių apygardos teismo 2007 m. rugsėjo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. I-20-116/2007.
71. Šiaulių apygardos teismo 2008 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-25/64/2008.
72. Šiaulių apygardos teismo 2008 m. balandžio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-99-300/2008.
73. Šiaulių apygardos teismo 2008 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. I-124-316/2008.
74. Šiaulių apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-282-354/2008.
75. Šiaulių apygardos teismo 2009 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-50-210/2009.
76. Kaišiadorių rajono apylinkės teismo 2013 m. balandžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-55-753/2013.
77. Kauno apylinkės teismo 2013 m. rugpjūčio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-2114-738/2013.
78. Kelmės rajono apylinkės teismo 2013 m. vasario 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-12-496/2013.
79. Kupiškio rajono apylinkės teismo 2013 m. balandžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-37-783/2013.
80. Mažeikių rajono apylinkės teismo 2013 m. gegužės 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-173-853/2013.

81. Panevėžio miesto apylinkės teismo 2012 m. liepos 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-288-768/2012.
82. Panevėžio miesto apylinkės teismo 2013 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-291-334/2012.
83. Prienų rajono apylinkės teismo 2013 m. rugsėjo 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-1-878/2013.
84. Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. kovo 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-442-885/2013.
85. Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-1185-898/2013.
86. Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. rugsėjo 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. PK-1000-898/2013.
87. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2013 m. balandžio 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. PK-464-870/2013.
88. Vilniaus rajono apylinkės teismo privataus kaltinimo byla Nr. PK-356-137/2013.
89. Vilniaus rajono apylinkės teismo privataus kaltinimo byla Nr. PK-438-137/2013.
90. Vilniaus rajono apylinkės teismo privataus kaltinimo byla Nr. PK-81-298/2014.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

1. *A v. United Kingdom*, no. 35373/97, 17 December 2002.
2. *Airey v. Ireland*, no. 6289/73, 9 October 1979, ECHR A32.
3. *Annoni Di Gussola and others v. France*, no. 31819/96, 33293/96, 14 November 2000.
4. *Ashingdane v. United Kingdom*, no. 8225/78, 28 May 1985.
5. *Averill v. the United Kingdom*, no. 36408/97, 6 June 2000.
6. *Baškienė v. Lithuania*, no. 11529/04, 24 July 2007.
7. *Běleš and Others v. the Czech Republic*, no. 47273/99, 12 November 2002, ECHR 2002-IX.
8. *The Belgian Linguistic Case (No. 1)*, 23 July 1968. 1 EHRR 241.
9. *Brualla Gomez De La Torre v. Spain*, no. 26737/95, 19 December 1997.
10. *Brumarescu v. Romania*, [GC], no. 28342/95, 23 January 2001.
11. *Colozza v. Italy*, no. 9024/80, 12 February 1985, 7 EHRR 516.
12. *Cudak v. Lithuania*, [GC], no. 15869/02, 23 March 2010.
13. *Daktaras v. Lithuania*, no. 42095/98, ECHR 2000-X.
14. *Dallos v. Hungary*, no. 29082/95, 1 March 2011.
15. *Delcourt v. Belgium*, no. 2689/65, 17 January 1970.
16. *Deweert v. Belgium*, no. 6903/75, 27 February 1980.
17. *Ekbatani v. Sweden*, no. 10563/83, 26 May 1988.
18. *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, [GC], no. 39665/98, 40086/98, 9 October 2003.
19. *Frau v. Italy*, no. 12147/86, 19 February 1991.
20. *Garcia Manibardo v. Spain*, no. 38695/97, 15 February 2000.
21. *Gea Catalan v. Spain*, no. 19160/91, 10 February 1995.
22. *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, 21 February 1975.

23. *Gordon v. the United Kingdom*, no. 4451/70, 21 February 1975.
24. *Gouffre de la Pradelle v. France*, no. 12964/87, 16 December 1992.
25. *Guérin v. France*, no. 25201/94, 29 July 1998.
26. *Ielo v. Italy*, no. 23053/02, 6 December 2005.
27. *Ilasku v. Moldova and Russia* [GC], no. 48787/99, 8 July 2004.
28. *Jasiūnienė v. Lithuania*, no. 41510/98, 6 March 2003.
29. *John Murray v. the United Kingdom*, no. 18731/91, 8 February 1996.
30. *Hajiye v. Italy* (No. 1), no. 40877/98, 30 January 2003.
31. *Kreuz v. Poland*, no. 28249/95, 19 June 2001.
32. *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, no. 6878/75, 7238/75, 23 June 1981.
33. *Levages Prestations Servines v. France* (1), no. 21920/93, 23 September 1996, ECHR 1996.
34. *Markovic and Others v. Italy*, [GC], no. 1398/03, 14 December 2006.
35. *Miroslavsky v. United Kingdom*, no. 18139/91, 23 June 1995, 20 EHRR 442.
36. *Öcalan v. Turkey*, no. 46221/99, 12 May 2005, ECHR 2005-IV.
37. *Patrono, Cascini and Stefanelli v. Italy*, no. 10180/04, 20 April 2006.
38. *Pelissier and Sassi v. France*, no. 25444/94, 25 March, 1999, ECHR 1999-II.
39. *Simonavičius v. Lithuania*, no. 37415/02, 27 June 2006.
40. *Sipavičius v. Lithuania*, no. 49093/99, 21 February 2002.
41. *Sotris and Nikos Koutras Atte v. Greece*, no. 39442/98, 16 November 2000.
42. *Tsalkitzis v. Greece*, no. 11801/04, 16 November 2006.
43. *Valiulienė v. Lithuania*, no. 23234/07, 26 March 2013 (atsikiroji nuomonė).
44. *Van Mechelen and others v. Netherlands*, no. 21363/93, 21364/93, 21427/93, 22056/93, 23 April 1997.

Įstatymai ir poįstatyminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Aidas*. 1992, Nr. 220. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 13-308, 2000, Nr. 85-2566.
3. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.
4. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.
5. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 63-1479.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 87-2741.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr.37-1341; 2002, Nr.46 (atitaisymas).
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIP-878(2). Pateiktas 2013-08-05 [interaktyvus] [žiūrėta 2013-11-15]

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454409&p_query=28%20straipsnio&p_tr2=2>.

10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 102, 233, 240, 243, 244, 261, 273, 314, 323, 361, 362, 362-1, 364, 367, 440, 441, 442 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 242-1 straipsniu įstatymas. *Teisės aktų registras*. 2014, Nr. 2014-03406.
11. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 65, 94, 103, 109, 139, 151, 154, 158, 168, 181, 218, 220, 225, 232, 237, 239, 240, 306, 313, 346, 360, 364, 370, 377, 403, 409, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 446, 456, 457, 458 straipsnių ir XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 115-4276.
12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 9, 40, 63, 64, 145, 147, 152, 154, 158, 160, 161, 162, 163, 170, 172, 178, 179, 181, 183, 212, 214, 217, 218, 220, 237, 254, 276, 372, 373, 374-1, 374-2, 418, 419, 421, 422, 426, 429 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 3-2, 160-1 straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 81-3965.
13. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41(1), 77(2), 80(1), 374(1), 374(2), 412(1) straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr.81-3312.
14. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276, 407, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 68-3070.
15. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 15-555.
16. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. I-110 „Dėl rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 94-3713.
17. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 83-2983.
18. Lietuvos Respublikos privačios detektyvinės veiklos įstatymo projektas. [interaktyvus]. 2012-04-11, Nr. XIP-4305. [žiūrėta 2013-11-05] http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=422008&p_query=&p_tr2=2
19. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 81-1514; 2003, Nr. 42-1919.
20. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr.59-1760.
21. Lietuvos Respublikos Seimo statutas. *Valstybės žinios*.1994, Nr. 15-249; 1999, Nr. 5-97.
22. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 137-5387.
23. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 41-1162.
24. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 10-236; 2005, Nr. 139-5008.
25. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

26. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55(1), 57, 61, 63, 64, 69(1), 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir įstatymo papildymo 53(1), 53(2) straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 81-3186.
27. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572.
28. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 22 d. nutarimas Nr. 875 „Dėl Asmenų prašymų nagrinėjimo ir jų aptarnavimo viešojo administravimo institucijose, įstaigose ir kituose viešojo administravimo subjektuose taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 94-3779.
29. Neįgalumo lygio nustatymo kriterijų ir tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005 m. kovo 23 d. įsakymu Nr. V-188/A1-84/ISAK-487. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 39-1277.

Tarptautiniai dokumentai

1. Europos Parlamento ir Europos Tarybos 2008 m. gegužės 21 d. direktyva 2008/52/EC dėl kai kurių mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų OJ L 136.
2. Europos Parlamento ir Europos Tarybos 2012 m. gegužės 22 d. direktyva 2012/13/EU dėl teisės į informavimą baudžiamajame procese OJ L 142.
3. Europos Sąjungos Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pamatinis sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose OL L 82/32 2.
4. Europos Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. direktyva 2004/80/EB dėl kompensacijos nusikaltimų aukoms OL L 261/15.
5. Europos Komisijos 2013 m. lapkričio 27 d. rekomendacija 2013/C 378/02 dėl procesinių apsaugos priemonių baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiems pažeidžiamiesiems asmenims OJ C 378.
6. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. REC (2006) 8 valstybėms narėms dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų. Jurka, R., Melničenko, S., Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 265-287.
7. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame teisėje ir procese. Jurka, R., Melničenko, S., Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 45-51.
8. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija A/RES/40/34 dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.
9. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

Užsienio šalių įstatymai

1. Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-06-05]. <file:///C:/Users/User/Downloads/Polish%20CPC%201997_am%202003_en%20(2).pdf>.
2. Criminal Procedure Act of the Republic of Croatia [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-05]. <http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Criminal-Procedure-Act.pdf>.
3. Latvijas Krimināllikums [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-10]. <<http://likumi.lv/doc.php?id=88966>>.
4. Latvijas Kriminālprocesa kodekss [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-10]. <<http://likumi.lv/doc.php?id=90971>>.
5. Ley de Enjuiciamiento Criminal [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-11-30]. <<http://www.fmyv.es/ci/es/Ss/11.pdf>>.
6. Procedure Act of Denmark [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-10]. <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121708>>.
7. Strafprozeßordnung (Deutschland) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-28]. <<http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>>.
8. Strafprozeßordnung (Österreich) [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-05]. <file:///C:/Users/User/Downloads/Austria_CPC_as_of_%2004.11.2013_de.pdf>.

Kita

1. *Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių* [interaktyvus]. Vilnius: Teisės institutas, 2004 [žiūrėta 2011-10-28]. <<http://www.teise.org/docs/upload/TAREJU%20studija.pdf>>.
2. Digrytė, E. Seimas spęs, ar panaikinti R. Žilinsko, V. Uspaskicho ir V. Gapšio neliečiamybę. *Delfi* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2011-02-28]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-spres-ar-panaikinti-rzilinsko-vuspaskicho-ir-vgapSIONELIECIAMYBE.d?id=19451756>>.
3. Įsizeidė prokuroras – sėdėk! *Respublika* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/pramogos/zvaigzdes_ir_zmones/isizeide_prokuroras_sedek,print.1>.
4. Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojo stalo diskusija „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“ [interaktyvus]. Vilnius, 2013 [žiūrėta 2013-04-26]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w2008_home.dabarseime>.
5. Nacionalinė teismų administracija. *Teismų statistika* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-24]. <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>>.
6. Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojo stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

7. Prokuroras Laucius: atleisiu tik vienam iš BTV laidos kūrėjų. *Alfa* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www.alfa.lt/straipsnis/10236056/?Prokuroras.Laucius..atleisiu.tik.vienam.is.BTV.laidos.kureju=2008-11-11_16-32>.
8. Seimas paliko A.Sacharukui neliečiamybę. *Respublika* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011-02-25]. <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/seimas_paliko_asacharukui_nelieciamybe_atnaujinta_1235/print.1>.
9. Seimas paliko teisinę neliečiamybę P.Gražuliui ir K.Uokai. *Delfi* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011-02-25]. <<http://m.delfi.lt/naujienos/article.php?id=37674515>>.
10. Sinkevičius, D. BTV „uogos“ prašo į ginčą su prokuroru įsikišti kalbos institutą. *Delfi* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2010-05-12]. <<http://verslas.delfi.lt/Media/btv-uogos-praso-i-ginca-su-prokuroru-isikisti-kalbos-instituta.d?id=20864845>>.
11. The Relation between the Public Prosecutor and the Police (Austria) [interaktyvus]. <http://www.euro-justice.com/member_states/austria/country_report/1362/>. Cituota per: *Privataus kaltinimo institutas ES valstybėse narėse*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo Parlamentinių tyrimų departamentas, 2013.

1 PRIEDAS

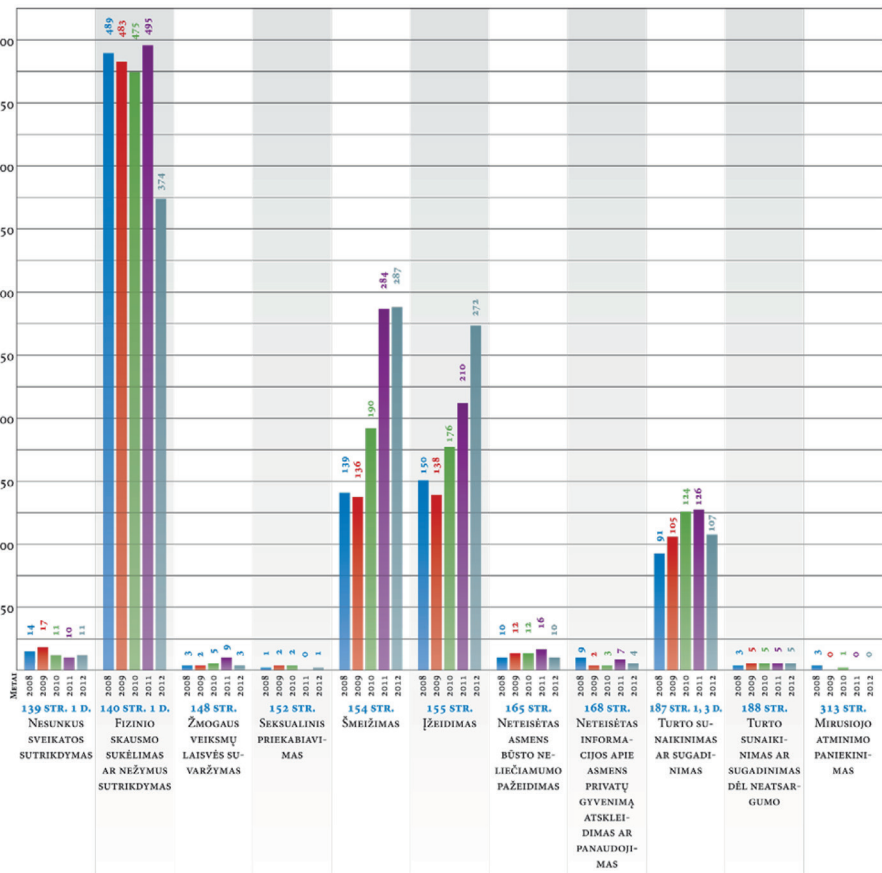
Baudžiamųjų bylų, išnagrinėtų Lietuvos Respublikos teismuose bendra tvarka ir privataus kaltinimo tvarka, skaičius 2008-2013 m.⁸²¹

821 Nacionalinė teismų administracija. *Teismų statistika* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-24]. <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>>.

2 PRIEDAS

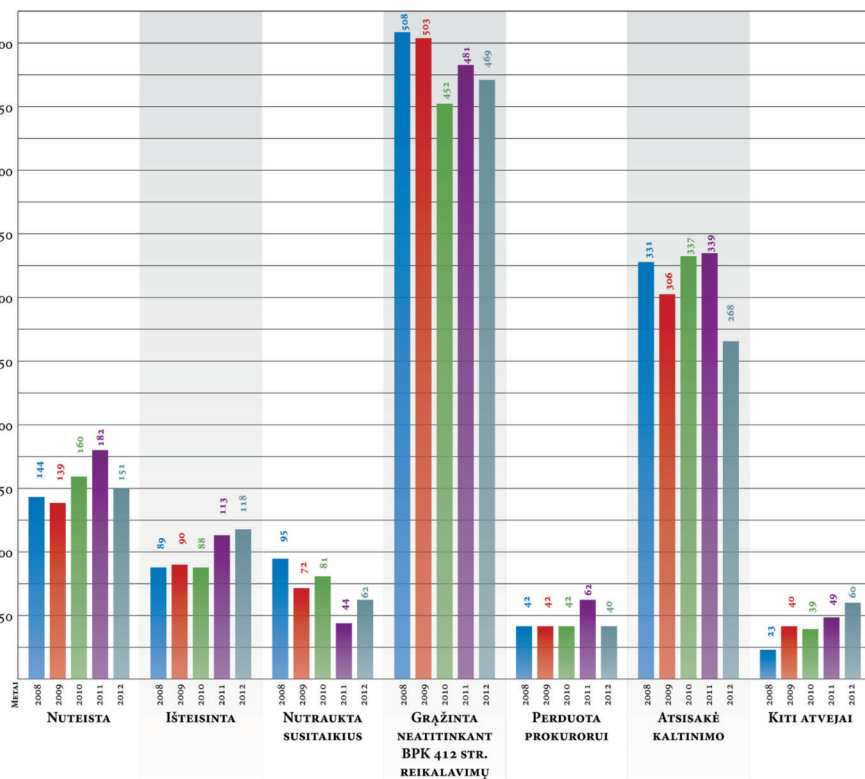
Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytos nusikalstamos veikos, dėl kurių Lietuvos Respublikos teismuose buvo nagrinėtos privataus kaltinimo bylos 2008-2012 m.⁸²²

822 Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojo stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžaidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

3 PRIEDAS

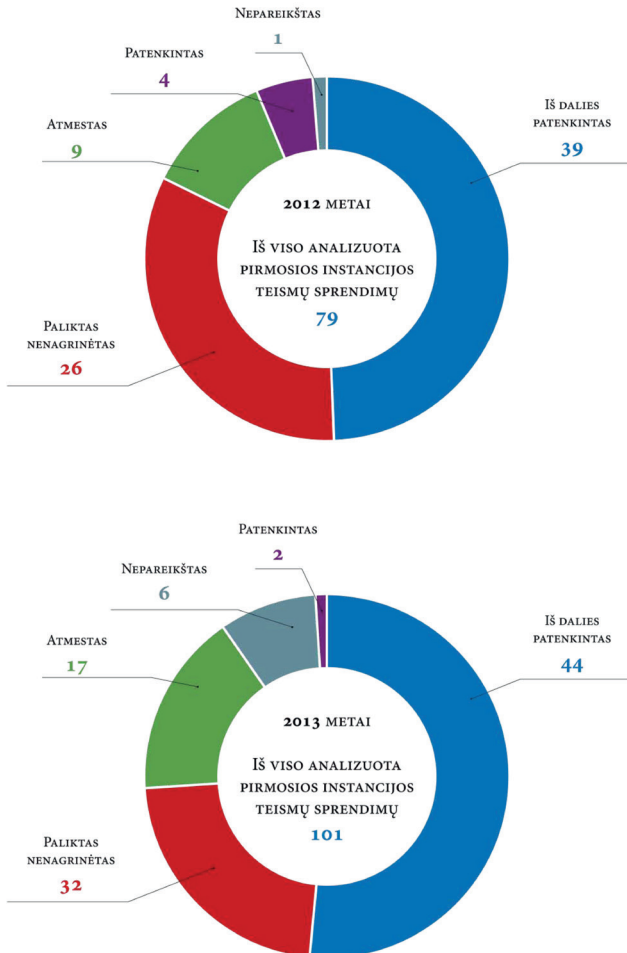
Privataus kaltinimo bylų nagrinėjimo rezultatai Lietuvos Respublikos teismuose 2008–2012 m.⁸²³

823 Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. raštas Nr. 4R-950-(6.9) Dėl statistinės informacijos apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą. Skelbta Lietuvos advokatūros, Nacionalinės teismų administracijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. balandžio 26 d. apskritojų stalo diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžaidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“. Vilnius, 2013.

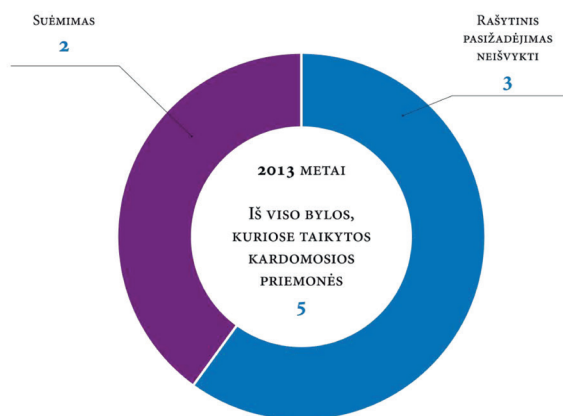
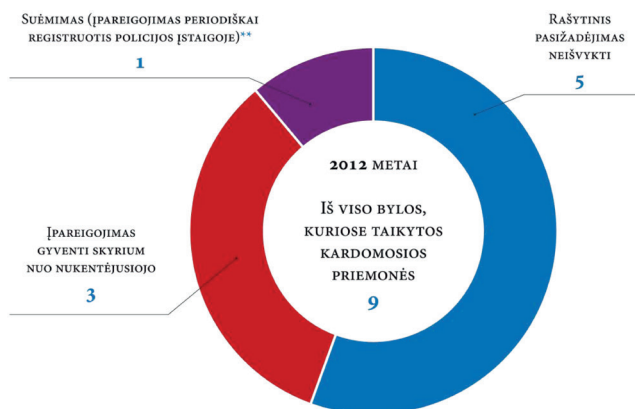
4 PRIEDAS

Duomenys apie pareikštus civilinius ieškinius privataus kaltinimo bylose, nagrinėtose pirmosios instancijos teismuose 2012-2013 m.

5 PRIEDAS

Duomenys apie kardomųjų priemonių taikymą privataus kaltinimo bylose, nagrinėtose pirmosios instancijos teismuose 2012-2013 m.⁸²⁴

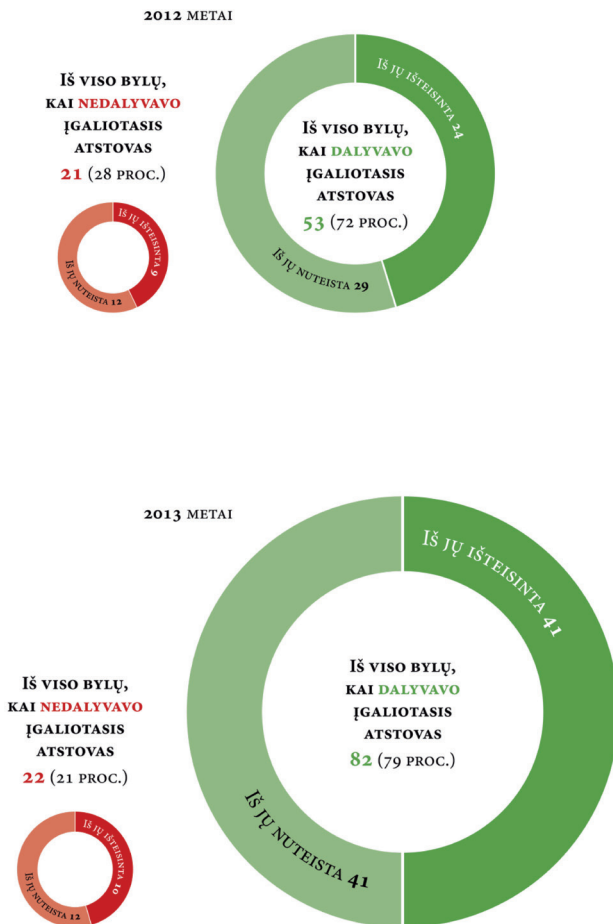

824 Duomenys gauti išanalizavus 260 pirmosios instancijos teismų sprendimų, priimtų privataus kaltinimo bylose 2012 m., ir 350 pirmosios instancijos teismų sprendimų, priimtų privataus kaltinimo bylose 2013 m.

** Šioje byloje kardomoji priemonė – įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje buvo pakeista į suėmimą.

6 PRIEDAS

Privataus kaltintojo įgaliotojo atstovo dalyvavimas privataus kaltinimo bylose, kurios buvo baigtos 2012-2013 m. priimant nuosprendį.

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Eglė Matuizienė

PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ PROCESAS KAIP
DISPOZITYVUMO REALIZAVIMO FORMA

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2006-2014 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Rima Ažubalytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto Teisės mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

Prof. dr. Raimundas Jurka (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Nariai:

Prof. dr. Aurelijus Gutauskas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Doc. dr. Remigijus Merkevičius (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Prof. dr. Jonas Prapiestis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Doc. dr. Rokas Uscila (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Oponentai:

Prof. dr. Olegas Fedosiukas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Doc. dr. Gintaras Goda (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė - 01 S).

Disertacija bus ginama viešame Teisės mokslo krypties tarybos posėdyje 2014 m. gruodžio 5 d.
10 val. Mykolo Romerio universiteto konferencijų salėje (I-414 aud.)

Adresas: Ateities g. 20, Vilnius.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2014 m. lapkričio 5 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo (Gedimino pr. 51, Vilnius) ir Mykolo Romerio universiteto bibliotekose (Ateities g. 20, Vilnius).

PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ PROCESAS KAIP DISPOZITYVUMO REALIZAVIMO FORMA

Santrauka

Temos aktualumas

Baudžiamojo proceso paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves – asmenį ir jo interesus iškelia aukščiau valstybinės veiklos. Turime nepamiršti, kad baudžiamasis procesas nėra savitiksliis. Viešasis interesas negali tapti beasmene kategorija, kuria prisidengus, įprasminama formali valstybinė veikla, kai per valstybinio mechanizmo didybę nebesimato žmogaus, dėl kurio gerovės šis mechanizmas ir yra sukurtas. Baudžiamojo proceso paskirties samprata galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – ir BPK) suponuoja žmogaus teisių ir laisvių gynimo prioritetą, kuris teisinių vertybių skalėje yra aukščiau tiesos nustatymo ir nusikalstamą veiką padariusio asmens nubaudo tikslų. Tačiau tuo pat metu nekvestionuotina, kad baudžiamojo proceso variklis yra viešasis interesas, o viešo ir privataus interesų koegzistavimo baudžiamajame procese idėja yra menkai išvystyta ir dažniausiai mokslinėje jurisprudencijoje bei baudžiamajame procese lieka antraplanė.

Siekiant baudžiamojo proceso tikslų bei užtikrinti asmens teisių apsaugą, daugelyje valstybių pasitelkiama proceso lankstumo idėja, t.y., baudžiamasis procesas diferencijuojamas skirtingais pagrindais, baudžiamojo proceso įstatymais įtvirtinant bendrąją proceso formą ir specifines proceso formas atskirų kategorijų byloms. Privatus kaltinimas yra seniausia žmogaus teisių ir laisvių gynimo forma, tačiau laikui bėgant nepraradusi aktualumo ir egzistuojanti daugelio teisinių sistemų pozityviojoje teisėje kaip specifinė proceso forma. Privataus kaltinimo procesinė forma sietina su privataus intereso dominante konkrečiame baudžiamajame procese, todėl ši idėja pasirinkta tyrimo atskaitos tašku.

Asmens suvokimas apie teisingumą bei asmens saugumo jausmas yra subjektyvi kategorija. Dažnai valstybiniu požiūriu nereikšmingas teisės pažeidimas konkrečiam asmeniui gali būti labai svarbus, o nepakankamas teisėsaugos institucijų dėmesys, ginant jo teises, yra nusivylimo visa valstybės santvarka ir teisėsaugos sistema priežastis. Privataus kaltinimo bylų procesas yra tas baudžiamojo proceso institutas, kuris leidžia tiesiogiai atsižvelgti į privačius asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, interesus baudžiamajame procese. Šiame kontekste privataus kaltinimo bylų procesas turi teisinį potencialą, kuris nėra pilnai išnaudojamas.

Mokslinio privataus kaltinimo instituto tyrimo aktualumą lemia poreikis atpažinti atvejus, kai prioritetas baudžiamajame procese turi būti teikiamas privačiam interesui ir privataus kaltinimo procesinei formai. Privataus kaltinimo procesinės formos mokslinės analizės poreikis iškyla siekiant atsakyti į klausimą, koks privačios iniciatyvos ir valstybinio imperatyvo santykis turi būti įtvirtintas reglamentuojant privataus kaltinimo bylų procesą, kad būtų optimaliai atsižvelgta tiek į privatų, tiek į viešąjį interesą. Siekiant užtikrinti baudžiamojo proceso paskirtį, tampa būtina modeliuoti teisinį reguliavimą taip,

kad būtų realiai garantuotos žmogaus teisės ir teisėti interesai. Todėl šis tyrimas aktualus ir reikalingas plėtojant žmogaus teisių ir laisvių ginties koncepciją baudžiamajame procese.

Privataus kaltinimo instituto mokslinės analizės svarbą atskleidžia ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija bei bendrosios kompetencijos teismų iniciatyva tikrinti šį procesą reglamentuojančių normų konstitucingumą. Be to, vis daugiau dėmesio skiriama užtikrinti nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teises ir stiprėja poreikis analizuoti nukentėjusiojo teisinę padėtį bei galimybes ginti savo interesus privataus kaltinimo procese.

Stokojant privataus kaltinimo instituto mokslinių tyrimų, kyla daug neatsakytų klausimų dėl šio instituto teisinės prigimties, paskirties bei santykių, kurie turėtų būti priskiriami privataus kaltinimo bylų proceso teisinio reguliavimo sferai, neapibrėžtumo. Todėl kyla gilesnės, kompleksinės privataus kaltinimo instituto teorinės analizės bei ja pagrįstų sprendimų, susijusių su probleminėmis sritimis, poreikis.

Mokslinio tyrimo problema

Kiek privataus kaltinimo bylų proceso teisinis reguliavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse yra optimalus? Kokia apimtimi privataus kaltinimo bylų procesas užtikrina šio proceso dalyvių (pirmiausia, nukentėjusiojo, inter alia ir kaip privataus kaltintojo) teises ir teisėtus interesus? Kokios privataus kaltinimo instituto teisinio reguliavimo korekcijos leistų geriau užtikrinti proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus?

Darbo mokslinis naujumas

Privataus kaltinimo bylų procesas nėra nauja teisinė kategorija Lietuvoje, tačiau mokslinėje jurisprudencijoje šis institutas iki šiol labai mažai tyrinėtas. Šio disertacinio tyrimo atskaitos taškas – privataus intereso kategorija – leido suformuluoti dispozityvumo veikimo baudžiamajame procese teoriją, kuri Lietuvos baudžiamojo proceso moksle yra visiškai nauja ir iki šiol netyrinėta. Dispozityvumo kaip baudžiamojo proceso principo bei teisinio reguliavimo mechanizmo privataus kaltinimo bylų procese idėjos yra naujos, aktualios ir turi būti analizuojamos atskirai. Lietuvoje nėra atlikta išsamių teisinių studijų privataus kaltinimo tema, o dispozityvumo samprata baudžiamojo proceso moksle Lietuvoje atskirai iš viso nėra tyrinėta. Kompleksiškai nėra analizuota ir privataus intereso vieta ir įtaka baudžiamajame procese, o privatus kaltinimas buvo nagrinėtas tik pozityviosios teisės kontekste. Todėl nacionalinėje mokslinėje jurisprudencijoje stinga tyrimų, atskleidžiančių privataus kaltinimo instituto reikšmę, teorinius pagrindus ir pagrindžiančių jo reikalingumą.

Šiame disertaciniame tyrime mėginama atskleisti proceso teisės šakų giminingumą, išnagrinėti privataus kaltinimo institutą vieningo proceso teorijos kontekste. Čia neapsiribojama pozityviosios teisės ir su ja susijusios teismų praktikos įvertinimu. Pasirinktas tyrimo objekto pjūvis leidžia naujai parodyti privataus kaltinimo bylų procesą pro įvairių mokslų prizmę. Privataus kaltinimo prielaidos, paskirtis, teisinis reguliavimas nagrinėjamas ne tik kaip valstybinė veikla, bet ir kaip asmens galimybė išreikšti valią inicijuojant procesą ir nulemiant jo eigą. Šiame kontekste įvertinami individo lūkesčiai, interesai, subjektyvios priežastys, darančios įtaką tiek privataus kaltinimo kaip interesų užtikrinimo mechanizmo praktiniam veikimui *ad hoc* ir jo veiksmingumui, tiek jo teisiniam regulia-

vimui ilgalaikėje perspektyvoje. Šio disertacinio tyrimo išvados grindžiamos teisiniais argumentais, o socialiniai ir ekonominiai faktoriai, neatmetant jų galimos įtakos praktikoje, įgyvendinant privataus kaltinimo teisę, šiame darbe nebuvo analizuoti.

Mokslinis temos naujumas grindžiamas tuo, kad šiame darbe atliktas kompleksinis teisinis tyrimas, kuriame pateikta dispozityvumo baudžiamajame procese teisinės prigimties teorinė analizė ir įtaka privataus kaltinimo procesinei formai, išsamiai ištirtas privatus kaltinimas kaip teisinis institutas, šio proceso ypatumų teisinė teorinė bei lyginamoji analizė, suformuluotos normų, reguliuojančių privataus kaltinimo bylų procesą, įgyvendinimo problemos bei jų sprendimo pasiūlymai ir teisinio reguliavimo tobulinimo perspektyvos.

Tyrimo reikšmingumas

Pasirinktas privataus kaltinimo instituto analizės pjūvis apėmė iki šiol nenagrinėtus baudžiamojo proceso aspektus ir užpildė Lietuvos mokslinės jurisprudencijos, tiriančios privataus intereso įtaką baudžiamajam procesui, spragą. Atlikta privataus kaltinimo instituto analizė, teorinis pagrindimas, suformuluotos išvados ir siūlymai yra indėlis į baudžiamojo proceso mokslą, taip pat siekis prisidėti prie nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teisių ir teisėtų interesų apsaugos koncepcijos formavimo.

Teisės taikymo praktikai šis tyrimas reikšmingas kaip padėsiantis stiprinti privataus kaltinimo proceso veiksmingumą, realiai užtikrinti nukentėjusiojo teisėtus interesus ir galimybes apginti savo interesus privataus kaltinimo tvarka. Disertacija gali būti naudinga ir nacionaliniams teismams, nagrinėjantiems privataus kaltinimo bylas.

Šis tyrimas gali būti naudingas ir akademinėse teisės studijose, pedagoginėje veikloje.

Mokslinio tyrimo objektas

Mokslinio tyrimo objektą sudaro privataus kaltinimo bylų proceso instituto samprata, paskirtis, teoriniai pagrindai ir teisinis reguliavimas baudžiamajame procese, taip pat dispozityvaus teisinio reguliavimo mechanizmo samprata, veikimas ir įtaka privataus kaltinimo procesinei formai.

Mokslinis tyrimas buvo vykdomas dviem kryptimis (dimensijomis). Pirmiausia buvo ištirti privataus kaltinimo proceso teoriniai pagrindai, ypatingą dėmesį skiriant privataus intereso ir dispozityvumo įtakai teisiškai reguliuojant privataus kaltinimo bylų procesą. Antra, buvo analizuojamas privataus kaltinimo bylų instituto teisinis reguliavimas, kaip jis atitinka proceso dalyvių teisėtus interesus, bei jo veiksmingumas teismų jurisprudencijoje.

Privataus kaltinimo formos teisinio reguliavimo įvairovė sukuria galimybę ieškoti optimalaus jo teorinio modelio ir veiksmingiausio praktinio veikimo mechanizmo, todėl kai kurie privataus kaltinimo procesinės formos teisinio reguliavimo aspektai aptariami užsienio valstybių pozityviosios teisės kontekste. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad išsamus privataus kaltinimo procesinės formos lyginamasis tyrimas nėra šio darbo objektas. Taip pat šiame disertaciniame tyrime nebuvo siekiama atriboti privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo nuo kitų pažeistų teisių gynimo būdų (*inter alia* civilinio proceso tvarka).

Mokslinio tyrimo tikslas ir uždaviniai

Mokslinio tyrimo tikslas – kompleksiškai ištirti teorinius privataus kaltinimo bylų proceso pagrindus bei įvertinti privataus kaltinimo proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų įgyvendinimo teorines bei praktines prielaidas.

Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti dispozityvumo principo, kaip privataus kaltinimo proceso baudžiamajame procese teisinio reguliavimo metodologinio pagrindo, sampratą, jo teorinius pagrindus, ištakas, veikimo ribas ir mechanizmo savitumą baudžiamajame procese.
2. Nustatyti privataus kaltinimo kaip vienos iš pagrindinių dispozityvumo principo apraiškų diferencijavimo teorinius pagrindus, apibrėžti materialiuosius ir procesinius šios specifinės baudžiamojo proceso formos atskyrimo nuo konstitucinio bendrojo baudžiamojo proceso modelio kriterijus.
3. Kompleksiškai išanalizuoti privataus kaltinimo proceso teisinį reguliavimą Lietuvoje, atskleisti šios procesinės formos ypatumus, išnagrinėti teisės normų aiškinimo ir taikymo praktiką Lietuvos teismuose.
4. Remiantis tarptautinių žmogaus teisių apsaugos standartų bei tarptautinių žmogaus teisių gynimo institucijų jurisprudencijos analize, įvertinti, ar privataus kaltinimo bylų proceso reglamentavimas *de lege lata* sudaro prielaidas realiai užtikrinti proceso dalyvių, pirmiausia – nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teises ir teisėtus interesus.
5. Atskleisti specifinio privataus kaltinimo bylų proceso paskirties elemento – procesinės taikos siekio – esmę ir pasiūlyti optimalų jo įgyvendinimo būdą, pasiūlydant alternatyvių teisminiam nagrinėjimui ginčo sprendimo formų taikymo analizę.
6. Identifikuoti galimas teisinio reguliavimo spragas bei teisės taikymo trūkumus, nustatyti privataus kaltinimo instituto tobulinimo poreikį ir galimybes, pateikiant argumentuotas įstatymų normų tobulinimo rekomendacijas.

Disertacinio tyrimo ginamieji teiginiai:

1. Privataus kaltinimo bylų proceso ir privataus kaltintojo teisinės padėties ypatumus baudžiamajame procese lemia dispozityvumo principas.
2. Įstatymų leidėjas, formuodamas baudžiamąją politiką privataus kaltinimo sferoje ir įgyvendindamas ją siaurinant ar plečiant privataus kaltinimo ribas, turi remtis doktrinos formuluojamais materialiaisiais ir procesiniais pagrindais.
3. Siekiant, kad privataus kaltinimo bylų proceso teisinis reguliavimas užtikrintų proceso dalyvių teises, BPK turi būti aiškiai apibrėžti ir teisės taikytojo tinkamai interpretuojami perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą kaltinimą pagrindai bei procedūros ir užtikrinta reali galimybė privačiam kaltintojui gauti teisinę pagalbą.
4. Mediacija yra optimalus pagrindinio privataus kaltinimo tikslo – šalių sutaukymo – pasiekimo būdas, užtikrinantis tiek konflikto šalių interesus, tiek teismų administracinius poreikius.
5. Privataus kaltintojo teisių apimtis nesudaro galimybių veiksmingai dalyvauti įrodinėjimo procese ir kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkciją, todėl turi būti plečiama numatant platesnes galimybes įrodinėjimo procese ir (arba) kompensuojama kitomis procesinėmis garantijomis, padedančiomis privačiam kaltintojui realizuoti kaltinimo funkciją: teisinės pagalbos (atstovavimo pagal įgaliojimą) institutu ir teismo aktyvumu.

Mokslinio tyrimo metodai

Atliekant disertacinį tyrimą buvo taikomi socialinių mokslų tyrimų metodai. Įgyvendinant tyrimo tikslą ir uždavinius, buvo pasitelkti teoriniai metodai: sisteminės analizės, lyginimo, abstrakcijos, indukcijos, dedukcijos, istorinis bei empiriniai dokumentų analizės ir statistinių duomenų analizės metodai.

Sisteminės analizės metodas yra pagrindinis šio tyrimo įrankis ir buvo naudojamas visapusiškai analizuojant tyrimo objektą, atskleidžiant privataus kaltinimo proceso sampratą, teorinius pagrindus, paskirtį, privataus kaltinimo instituto santykį su kitų teisės šakų institutais ir subinstitutų tarpusavio ryšį, suformuluojant išskyrimo kriterijų klasifikaciją bei identifikuojant šios proceso formos ypatumus. Šis metodas padėjo atskleisti dispozityvaus teisinio reguliavimo metodo veikimo ypatumus ir ribas privataus kaltinimo bylų procese. Be to, taikant šį metodą, buvo išryškinti nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teisinio statuso ypatumai, kurie sąlygoja šio proceso dalyvio teisių ir teisėtų interesų apsaugos ypatingą poreikį šioje proceso formoje. Šis metodas įgalino tiriant privataus kaltinimo bylų procesą kaip baudžiamojo proceso institutą panaudoti kitų teisės šakų – ypatingą dėmesį skiriant civilinio proceso mokslui – žinias, nagrinėtos sąsajos su gimininingais kitų teisės šakų institutais (elementais). Šis metodas pasitelktas analizuojant daugelį iškeltų (teisės normų veiksmingumo) problemų ir ieškant argumentuotų jų sprendimo būdų. Taip pat atskleidžiamos doktrinos, pozityviosios teisės bei teisminės jurisprudencijos sąveikos, aiškinamos kolizinės situacijos ir keliama diskusiniai klausimai.

Lyginimo (komparatyvistiniu) metodu buvo nagrinėjamos mokslinės nuomonės, doktrinos (mokslinė jurisprudencija), Lietuvos ir užsienio šalių teisės aktai, reglamentuojantys privataus kaltinimo bylų procesą. Lyginimo metodas taikytas siekiant išryškinti atskirose valstybėse susiformavusių privataus kaltinimo institutų bendrus teorinius pagrindus, tiriamo instituto panašumus ir skirtumus skirtingų valstybių pozityviojoje teisėje, taip pat ieškoti gerųjų praktikų ir veiksmingo reguliavimo pavyzdžių bei teisinio reguliavimo alternatyvų. Šiuo aspektu daugiausia dėmesio skiriama kontinentinei Europai, t.y. Lietuvos teisės sistemai giminingsoms teisės sistemoms. Bendrosios teisės tradicijoje privataus kaltinimo samprata yra kitokia (o JAV iš viso neegzistuoja), todėl ji analizuojama tik tiek, kiek tai reikšminga istorinei nagrinėjamo instituto genezei. Užsienio valstybių privataus kaltinimo proceso teisinio reguliavimo analizė bei vertinimas tėra papildomas įrankis, kurio tikslas yra sustiprinti formuojamą doktriną bei probleminių klausimų sprendimo būdų paiešką. Tyrime remiamasi užsienio valstybių teisinio reguliavimo pavyzdžiais siekiant iliustruoti skirtingus teisinio reguliavimo būdus, išskirti doktrininis privataus kaltinimo proceso instituto bendrumus ar ieškoti gerųjų praktikų, todėl konkreti užsienio valstybių, kurių pozityviosios teisės normos šiame tyrime nagrinėjamos vienu ar kitu aspektu, grupė nėra apibrėžiama. Daugiausia remiamasi Vokietijos pavyzdžiu, kadangi Vokietijos teisinė sistema artima Lietuvos teisei sistemai. Dėl to tyrimo autorė šį darbą rengė taip pat ir Johann Wolfgang Goethe universitete (Frankfurtas prie Maino, Vokietija).

Abstrakcijos metodas taikytas sistemiškai kartu su lyginimo metodu, siekiant išskirti reikšmingus objektų ryšius ir nagrinėti juos atsietai nuo kitų. Tinkamai pasirinktas abstrahavimosi lygmuo leido išskirti ir apibendrinti privataus kaltinimo instituto dėsningumus atsietai nuo detalių, skiriančių skirtingas teisės sistemas.

Indukcijos metodu naudotasi formuluojant mokslinio tyrimo metu įgytomis žiniomis pagrįstas išvadas, empirinių duomenų apibendrinimus bei teikiant pasiūlymus dėl privataus kaltinimo optimizavimo ir reglamentavimo tobulinimo. Indukcijos metodas buvo naudojamas apibendrinant teismų praktiką, darant išvadas apie tiriamai visumai būdingas praktikos tendencijas bei įvertinant, ar baudžiamojo proceso normos ir jų taikymas teismų praktikoje užtikrina proceso šalių teisėtus interesus. Indukcijos metodas leido daryti išvadas apie iškeltų hipotezių pasitvirtinimą su tam tikra tikimybe.

Pagal dedukcijos metodą, remiantis mokslinėmis žiniomis bei bendromis teorinėmis nuostatomis, buvo formuluojamos taisyklės konkrečioms atvejams bei modeliuojami konkrečių situacijų sprendimo būdai. Taip pat, naudojantis šiuo metodu, iš teisinių teiginių visumos buvo daromos išvados, susijusios su analizuojama problematika konkrečioje srityje, t.y. privataus kaltinimo procese.

Istorinis metodas buvo pasitelktas nagrinėjant privataus kaltinimo instituto raidą, taip pat dispozityvumo principo genezę proceso moksle, analizuojant nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens vaidmens pokyčius ir privataus intereso įtakos tendencijas šiuolaikiniame baudžiamajame procese, taip pat vertinant teisinio reguliavimo raidą prognostiniu aspektu.

Atliekant disertacinį tyrimą buvo taikomas empirinis dokumentų analizės metodas. Taikant šį metodą, dokumentai – Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių teisės aktai, tarptautiniai dokumentai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT), Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – ir Konstitucinis Teismas), Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) jurisprudencija, teismų sprendimai – buvo naudojami kaip pagrindiniai informacijos šaltiniai. Tiriant dokumentus, buvo siekiama identifikuoti ir apibendrinti privataus kaltinimo bylų proceso instituto ypatumus, įvertinti teisės normų veiksmingumą. Tyrimo metu, vadovaujantis prisotinimo principu, buvo analizuojami atrinkti nacionalinių ir tarptautinių teismų sprendimai, kurie geriausiai atspindi ir (ar) labiausiai susiję su mokslinio tyrimo problematika (kritinės imties sudarymo būdas) bei atrinkti pagal juose nagrinėjamų klausimų pobūdį (tikslinės imties sudarymo būdas). Daugiausia buvo remtasi pirminiais šaltiniais, tačiau užsienio valstybių teisinis reguliavimas buvo analizuojamas ir pasitelkus mokslinę jurisprudenciją.

Empirinis statistinių duomenų analizės metodas buvo pasitelktas vertinant Lietuvos teismų statistinius duomenis.

Pažymėtina, kad tik kompleksinis visų paminėtų tyrimo metodų taikymas sudaro prielaidas išsamiai ir visapusiškai tyrimo objekto bei keliamų problemų analizei.

Atliekant tyrimą buvo remiamasi Lietuvoje iki 2014 m. birželio 1 d. galiojusiais teisės aktais, jų ankstesnėmis redakcijomis, užsienio valstybėse iki 2014 m. birželio 1 d. galiojusiaisiais teisės aktais, tarptautiniais dokumentais.

Disertacinio tyrimo struktūra

Disertacinio tyrimo struktūrą sąlygojo tyrimo objektas, apibrėžtas tikslas ir iškelti uždaviniai. Disertacinį tyrimą sudaro įvadas, trys tiriamieji skyriai, išvados ir pasiūlymai, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas, priedai ir santrauka anglų kalba.

Įvade pagrindžiamas temos aktualumas, atskleidžiant tiriamąją problemą, tyrimo naujumas ir reikšmė, apibrėžiamas tyrimo objektas, iškeliami tikslas ir uždaviniai, pristatomi

ginamieji disertacijos teiginiai. Taip pat įvade pateikiama tyrimo metodologija. Tyrimų apžvalgoje nurodomi Lietuvoje ir užsienio šalyse atlikti moksliniai tyrimai, susiję su disertacinio tyrimo objektu.

Pirmame skyriuje pateikiama dispozityvumo principo samprata procese apskritai bei jo veikimo baudžiamajame procese specifika. Analizuojant dispozityvumą kaip teisės principą ir kaip teisinio reguliavimo metodą, plačiai remiamasi kitų teisės šakų, daugiausia – civilinio proceso, moksliniais tyrimais. Dispozityvumo principas baudžiamajame procese ryškiausiai pasireiškia privatus kaltinimo bylų procese, todėl jis analizuojamas kaip metodologinis privatus kaltinimo proceso formos pagrindas ir veiksnys, lemiantis privatus kaltinimo procesinės formos ypatumus. Šiame skyriuje išskiriami privatus kaltinimo diferencijavimo pagrindai: teoriniai – materialiniai teisiniai (kaltinimo diferencijavimo) ir procesiniai (proceso diferencijavimo), nagrinėjamos neoficialaus kaltinimo rūšys doktrinoje. Taip pat analizuojamos nusikalstamos veikos, nagrinėjamos privatus kaltinimo tvarka: jų objektas bei pavojingumas. Šiame skyriuje pateikiami užsienio valstybių privatus kaltinimo teisinio reguliavimo pavyzdžiai.

Antrame skyriuje analizuojamos privatus kaltinimo bylų procese dalyvaujančių asmenų procesinių teisių realizavimo garantijos. Privatus kaltinimo bylų procese privačiam kaltintojui tenka specifinė funkcija ir itin svarbus vaidmuo, todėl šioje dalyje ypatingas dėmesys skiriamas nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privatus kaltintojo, teisinei padėčiai. Analizuojamas nukentėjusiojo vaidmuo, jo interesai, teisių ir pareigų apimtis bei jų realizavimo galimybės. Prokuroro vaidmuo privatus kaltinimo bylų procese šiame skyriuje analizuojamas kaip proceso dalyvių, pirmiausia – nukentėjusio asmens, teisių įgyvendinimo garantas, nagrinėjamas perėjimo iš privatus kaltinimo į viešą kaltinimą mechanizmas, jo teisinio reguliavimo trūkumai. Formuluojami kriterijai, kuriais vadovaujantis nustatoma nusikalstamos veikos visuomeninė reikšmė, ir nurodomos su nukentėjusiu asmeniu susijusios priežastys bei procesinės kliūtys, dėl kurių nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo negali veiksmingai ginti savo interesų.

Trečias skyrius skiriamas privatus kaltinimo bylų nagrinėjimo teisme procesinių ypatumų analizei Lietuvos pozityviojoje teisėje ir lyginamajam privatus kaltinimo proceso tyrimui šiuo aspektu. Nurodyti privatus kaltinimo proceso ypatumai siejami su proceso iniciatyvos teise, šalių susitaikymo galimybe, teismo nagrinėjimo specialiosiomis nuostatomis bei įrodinėjimu ir teismo sprendimo apskundimo teise. Šie keturi aspektai nagrinėjami skirtingose trečio skyriaus dalyse. Privatus kaltinimo teisė nagrinėjama kaip teisė į teisminę gynybą, o privatus kaltinimo skundas vertinamas kaip šios teisės procesinė išraiška. Šalių susitaikymo reikšmė iškeliama kaip pagrindinis privatus kaltinimo bylų proceso tikslas, ieškoma optimalaus šio tikslo įgyvendinimo būdo. Analizuojant privatus kaltinimo proceso, kai bylas nagrinėja pirmosios instancijos teismas, ypatumus, susitelkiama ties specifiniais proceso bruožais: kaltinimo atsisakymu, procesiniu bendrininkavimu ir probleminiais įrodinėjimo bei privatus kaltintojo procesinės atsakomybės aspektais. Teismo sprendimų kontrolės formų reglamentavimas analizuojamas per žmogaus teisių apsaugos standartų prizmę bei užsienio šalių patirtį.

Darbo pabaigoje pateikiamos disertacinio tyrimo išvados, kurios pagrindžia ginauosius teiginius bei reziumuoja pagrindinius mokslinio tyrimo rezultatus, taip pat formuluojami pasiūlymai įstatymų leidėjui dėl teisės normų tobulinimo.

Tyrimų apžvalga

Disertaciniu lygmeniu Lietuvoje privataus kaltinimo bylų proceso institutas nagrinėjamas nebuvo. S. Juzukonio disertacijoje „Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese“ analizuojama nukentėjusiojo teisinė padėtis ir privataus kaltinimo bylų procese, tačiau šiame tyrime privataus kaltintojo procesinio statuso analizei suteikiama tik antraeilė reikšmė. Lietuvos baudžiamojo proceso moksle privataus kaltinimo bylų procesas buvo nagrinėjamas tik kompleksiskai su kitomis specifinėmis baudžiamojo proceso formomis, tačiau atskirai tyrinėtas nebuvo, o mokslinių publikacijų, skirtų šio instituto normų bei problematikos analizei, nėra gausu. Privatus kaltinimas, tiesa, fragmentiškai, minimas jau 1918–1940 m. nepriklausomos Lietuvos teisės moksle: P. Leono, M. Kavolio darbuose. Nacionalinėje mokslinėje jurisprudencijoje apsiribojama šio klausimo nagrinėjimu vadovėliuose: G. Godos, M. Kazlausko, P. Kuconio parengto vadovėlio „Baudžiamojo proceso teisė“ 2005 m. ir 2011 m. laidose pateikiama privataus kaltinimo procesinės formos samprata, jos ypatumai, tačiau ši analizė dėl publikacijos paskirties mokymo procesui nėra detali, apsiribojama esminių momentų pateikimu, būdingu tokio pobūdžio leidiniams. Daugiau dėmesio privataus kaltinimo bylų procesui skiriama vadovėlyje, kuriame analizuojamos specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Taip pat paminėtinos kelios publikacijos moksliniuose leidiniuose: R. Ažubalytės straipsnis, kuriame privataus kaltinimo teisė nagrinėjama kaip teisminės gynybos realizavimo prielaida, G. Godos straipsnis recenzuotų straipsnių rinkinyje, kuriame privatus kaltinimas nagrinėjamas oficialumo principo išimčių analizės kontekste, R. Jurkos straipsnis recenzuotų straipsnių rinkinyje, skirtas imuniteto panaikinimo procedūrai privataus kaltinimo byloje. Taip pat privataus intereso įtaką baudžiamojo proceso formai savo darbuose skirtingais aspektais yra nagrinėję P. Ancelis, R. Jurka, A. Panomariovas, I. Randakevičienė, tačiau išsamesnių tyrimų nebuvo atlikta. Kadangi dispozityvumo baudžiamajame procese teorija yra nauja Lietuvos baudžiamojo proceso moksle, tiesiogiai šiai temai skirtų tyrimų Lietuvos moksle nėra atlikta.

Privatus kaltinimo tematika nemažai darbų yra parengę užsienio autoriai, tačiau dėl teisinių sistemų skirtumų juose pateikta teisinio reguliavimo analizė, keliamos problemos ir pateikiami sprendimų būdai ne visiškai atitinka Lietuvos problematiką šioje srityje. Be to, daugumoje atliktų tyrimų privataus intereso įtaka, dispozityvumo samprata ir privataus kaltinimo institutas nagrinėjamas tam tikru aspektu ir atitinkamame kontekste, todėl tiesiogiai šių tyrimų rezultatų perkelti į Lietuvos teisės doktriną negalima tiek dėl teisinių sistemų skirtumų, tiek dėl šio disertacinio tyrimo kompleksinio pobūdžio bei pasirinkto savito teisinio pjūvio.

Užsienio valstybėse privataus kaltinimo tema nagrinėjama jau seniai. Mokslinis susidomėjimas šiuo institutu nėra naujas: mokslinėje literatūroje privatus kaltinimas buvo nagrinėtas dar XIX a. Rusijos bendrojoje baudžiamojo proceso teorijoje (A. von Rezonas, L. Tauber, I. J. Foinickis), taip pat XX a. Vokietijos baudžiamojo proceso moksle (R. Contenius, R. Koewius). Taip pat atlikta nemažai šiuolaikinių disertacinių tyrimų bei išleista monografių tiek dispozityvumo baudžiamajame procese, tiek privataus kaltinimo tema. Paminėtini rusų autoriai A. S. Aleksandrovas, A. A. Šamadrinas, N. E. Petrova, E. F. Tensina, I. S. Dikarevas, V. V. Doroškovas, S. I. Katkalo, V. Z. Lukaševičius. Lenkijoje buvo apginta D. Gil disertacija privataus kaltinimo Lenkijoje tema ir šios disertacijos pagrindu publikuota monografija. Didelį dėmesį privataus kaltinimo temai ir šio instituto kritikai

skyrė Ispanijos mokslininkas J. Perez Gil, atlikęs išsamų disertacinį tyrimą nacionaliniu mastu bei tyrimo išvadas publikavęs anglų kalba. Vokietijoje daugiausia dėmesio skiriama nukentėjusiojo procesinei figūrai bei jo teisių apsaugai privataus kaltinimo procese (H. Jung, M. Heger, T. Hörnle, T. Weigend). Paminėtina S. von Schacky išsami privataus kaltinimo mokslinė analizė disertaciniu lygmeniu.

Šiam disertaciniam tyrimui didelę įtaką padarė V. A. Rjazanovskio analizuota vieningo proceso idėja bei A. V. Smirnovą nagrinėta baudžiamojo ieškinio koncepcija. Šios teorijos tapo ramsčiu formuojant teorinius tyrimo pagrindus bei įgalino pasinaudoti kitų proceso teisės šakų moksliniais teiginiais ir išplėsti tyrimą į tarpdisciplininę dimensiją. Reikšmingas teorinis šio darbo pamatas yra atlikti civilinio ir administracinio proceso moksliniai tyrimai viešojo ir privataus interesų bei dispozityvumo teorijos klausimu: E. Krivkos, Ž. Terebeizos, U. Trumpulio, A. G. Plešanovo, S. A. Sapožnikovo darbai. Taip pat buvo remtasi ir civilinio proceso moksline jurisprudencija nagrinėjant skirtingus privataus kaltinimo proceso aspektus dispozityvaus teisinio reguliavimo kontekste. Paminėtini V. Mikelėno, E. Laužiko, V. Nekrošiaus, A. Driuko, V. Valančiaus, R. Simaičio, I. Žalėnienės, G. Ambrasaitės moksliniai tyrimai. Taip pat darbe remtasi ir baudžiamosios politikos, viktimologijos (M. Joutsen, A. Karmen, R. Uscila, I. Michailovič, B. Spalek) moksline literatūra. Istoriniu aspektu privataus kaltinimo instituto evoliucija nagrinėta skirtingose teisinėse sistemose ir šalyse D. Klermano, Y. Ma, R. C. Van Caenegemo, G. O. W. Müller ir F. L. Poole-Griffiths, M. A. Čelcovo-Bebutovo lyginamosios teisės tyrimuose. Nagrinėjant privatų kaltinimą kaip socialinį institutą remtasi ir kitų mokslo šakų darbais, t.y. sociologijos, psichologijos mokslų atstovų, iš kurių paminėtini N. Tavuchis (sociologija) ir V. Justickis bei G. Valickas (psichologija).

IŠVADOS

1. Ieškant optimalaus privataus kaltinimo bylų proceso teisinio reguliavimo teorinių pagrindų bei tiriant šios proceso formos dermę su konstitucinio baudžiamojo proceso paskirtimi buvo nustatyta, kad privataus kaltinimo proceso egzistavimo baudžiamajame procese ir jo reguliavimo metodologinis pagrindas yra dispozityvumo principas. Dispozityvumas privataus kaltinimo proceso formoje pasireiškia kaip įstatymu numatyta galimybė procesinių teisinių santykių subjektui pasirinkti elgesio variantą priklausomai nuo privataus asmens nuožiūros, leidžia reguliuojamo santykio dalyviams parodyti iniciatyvą, savarankiškumą. Dispozityvumo ir privataus kaltinimo bylų proceso tarpusavio sąsają paaiškina akcionarinio (ieškininio) proceso teorija, kurioje suformuojama baudžiamojo ieškinio koncepcija (privataus kaltinimo bylų procesas suprantamas kaip ieškininė teiseną), o baudžiamasis persekiojimas konstruojamas pagal civilinio ieškinio palaikymo teisme principą. Šia koncepcija siūlytina vadovautis apibrėžiant privataus kaltinimo bylų proceso teisinio reguliavimo gaires.
2. Baudžiamosios politikos uždaviniai – užtikrinti greitą ir veiksmingą teisingumo įvykdymą bei stiprinti baudžiamąjį persekiojimą prioritetinėse kryptyse, mažinant mažiau pavojingų nusikalstamų veikų tyrimo ir teismo nagrinėjimo sąnaudas bei užtikrinant nukentėjusių nuo šių nusikalstamų veikų asmenų teisę į teisminę gynybą ir galimybę apsispręsti dėl savo pažeistų teisių ir teisėtų interesų gynimo tikslingumo – gali būti įgyvendinami per baudžiamojo proceso diferenciaciją: mažiau pavojingų viešojo intereso požiūriu nusikalstamų veikų atžvilgiu taikant supaprastintas arba alternatyvias baudžiamajam procesui procedūras. Šiame kontekste privataus kaltinimo bylų procesas kaip viena iš proceso diferenciacijos formų gali tapti ne tik baudžiamosios politikos priemone, mažinančia valstybės įsikišimą mažiau visuomenei reikšmingų teisių gėrių pažeidimų atvejais ir leidžiančia padidinti galimybes intensyviai ir stiprinti baudžiamąjį persekiojimą, kai yra pažeidžiami didesnę svarbą visuomenei turintys teisiniai gėriai, tačiau ir veiksminga nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų pažeistų teisių ir teisėtų interesų gynbos priemonė.
3. Siekiant užtikrinti įstatymų leidėjo nuoseklumą formuojant baudžiamąją politiką bei priskiriant nusikalstamas veikas privataus kaltinimo nagrinėjimo sričiai, yra išskirtini privataus kaltinimo diferencijavimo teoriniai pagrindai, kurie ne tik leidžia mokslškai paaiškinti privataus kaltinimo instituto esmę, parodo materialinės ir procesinės teisės ryšį, bet ir įgalina pagrįstai bei nuosekliai apibrėžti privataus kaltinimo tvarka nagrinėtinų nusikalstamų veikų ratą. Teoriniai privataus kaltinimo procesinės formos diferencijavimo pagrindai klasifikuotini į materialius teisinius ir procesinius. Materialiems teisiniams (kaltinimo diferencijavimo) pagrindams priskirtina: nusikalstamos veikos objekto specifika, mažesnis nusikalstamų veikų pavojingumo laipsnis, teisinio konflikto (baudžiamojo teisinio santykio) šalių specifika. Procesiniams (proceso diferencijavimo) pagrindams priskirtina: įrodinėjimo ypatumai, nukentėjusiojo požiūris į nusikalstamą veiką, antrinės viktimizacijos tikimybė.

4. Siekiant apibrėžti privataus kaltintojo pagrindinių funkcijų, t. y. kaltinimo ir pažeistų nusikalstama veika teisių ir teisėtų interesų apsaugos, tinkamo sureguliuavimo ir veiksmingo įgyvendinimo prielaidas, būtina identifikuoti privataus kaltintojo interesus privataus kaltinimo procese. Privataus kaltintojo procesinė veikla sietina su jo materialių interesų, t. y. moralinės satisfakcijos ir materialios kompensacijos siekimo, įgyvendinimu. Mokslinių tyrimų ir statistinių duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo tikslai yra, pirma, privataus kaltintojo – nukentėjusiojo siekis gauti nusikalstama veika jam padarytos žalos atlyginimą ir, antra, pademonstruoti įstatymo suteiktą teisę patraukti baudžiamojon atsakomybėn kaltą asmenį ir tokiu būdu išspręsti konfliktą, pasinaudojant valstybės suteikta teise į baudžiamąjį persekiojimą.
5. Sisteminė baudžiamojimo proceso normų analizė leidžia konstatuoti, kad privataus kaltinimo proceso dalyvių – privataus kaltintojo – nukentėjusiojo bei asmens, prieš kurį paduotas privataus kaltinimo skundas – teisiniam statusui tinkamai sureguliuoti nepakanka bendrųjų BPK nuostatų. Siekiant išvengti privataus kaltinimo proceso dalyvių teisinės padėties reguliavimo dviprasmiškumo, būtina tikslinti įstatyme (BPK 408, 412 ¹ straipsniai) naudojamas sąvokas. Tai svarbu ne tik teoriškai apibrėžiant privataus kaltintojo – nukentėjusiojo ir kaltinamojo teisinio statuso atsiradimo momentą, bet ir siekiant praktiškai užtikrinti teisę į gynybą, teisę neduoti save kaltinančių parodymų, teisinės neliečiamybės garantijas ir kt. Todėl siūlytina iki bylos perdavimo teisiamajam posėdžiui proceso dalyvių, padavusių privataus kaltinimo skundą, vadinti „nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiu asmeniu“ (pabrėžiant materialųjį jo teisinio statuso elementą) arba „skundą padavusiu asmeniu“ (akcentuojant procesinį jo teisinio statuso elementą). Asmenį, dėl kurio galimai padarytos nusikalstamos veikos pradėtas privataus kaltinimo procesas, iki kaltinamojo procesinio statuso įgijimo siūlytina įvardyti kaip „nusikalstamos veikos padarymu įtariamą asmenį“ (materialusis teisinio statuso elementas) arba „asmenį, kurio atžvilgiu paduotas privataus kaltinimo skundas“ (procesinis teisinio statuso elementas).
6. Siekiant išvengti plečiamojo įstatymo aiškinimo bei skirtingos teismų praktikos, taip pat užtikrinti visų patyrusių žalą dėl nusikalstamų veikų asmenų vienodą galimybę ginti savo teises privataus kaltinimo tvarka, siūlytina keisti BPK nuostatas, apibrėžiančias nukentėjusiojo ir privataus kaltintojo sąvokas. Kadangi privataus kaltintojo teisinis statusas tiesiogiai siejamas su nukentėjusiojo teisiniu statusu, siūlytina suteikti galimybę tiek nukentėjusiojo, tiek privataus kaltintojo procesinį statusą įgyti ne tik fiziniam, bet ir juridiniam asmeniui bei atitinkamai keisti BPK nuostatas sistemiskai peržiūrint visas normas, reglamentuojančias nukentėjusiojo, *inter alia* kaip privataus kaltintojo, teisinę padėtį.
7. Nors situacija, kai kaltinimą palaiko ne prokuroras, o asmuo, ginantis savo pažeistus asmeninius interesus privataus kaltinimo tvarka, yra konstituciškai pagrįsta, įvertinus privataus asmens galimybes palaikyti kaltinimą konstatuotina, kad valstybė privalo numatyti išimtinę nukentėjusių asmenų interesų apsaugos garantiją: perėjimo iš privataus kaltinimo į viešąjį mechanizmą, kuris įstatymo numatytais atvejais užtikrina prokuroro dalyvavimą ginant asmens teises bei teisėtus interesus. Tačiau apibrėžiant prokuroro dalyvavimo privataus kaltinimo

procesė ribas būtina vadovautis principu, kad prokuroro procesinė veikla pereinant iš privataus kaltinimo proceso formos į bendrą proceso formą yra išimtinis būdas ginti teises ir teisėtus interesus privataus kaltinimo proceso dalyvių, kurie patys negali ginti savo teisių arba negali imtis pakankamų priemonių, kad šios teisės būtų apgintos. Prokuroro pareiga užtikrinti nukentėjusio asmens teisių apsaugą suponuoja jo dalyvavimą nustatant nusikalstamos veikos visuomeninę reikšmę, ir tais atvejais, kai procesinės kliūtys sudaro prielaidas pažeisti nukentėjusio asmens teisę į teismą.

- 7.1. Visuomeninę nusikalstamos veikos reikšmę nulemia pačios nusikalstamos veikos pobūdis arba objektyvios situacijos, kai nusikalstama veika yra padaryta kartu su kitomis nusikalstamomis veikomis ir dėl to jos pavojingumas ir tyrimo sudėtingumas vertinamas drauge su kitomis aplinkybėmis. Prokuroras *ex officio* baudžiamojoje byloje gina viešąjį interesą, todėl prokuroro dalyvavimas privataus kaltinimo procese turi būti tiksliai apibrėžtas ir nepažeisti nukentėjusio asmens teisės išreikšti valią dėl baudžiamojo proceso pradėjimo. Tyrimas parodė, kad atvejai, kai nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, yra apibrėžti objektyviais kriterijais, todėl teismų praktika šiuo klausimu yra nuosekli, vieninga bei nekelia didesnių problemų.
- 7.2. Procesinėmis kliūtimis *de lege lata* asmeniui pasinaudoti teise į teismą, įgyvendinant privataus kaltinimo teisę, laikytini atvejai, kai nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra nežinomas, kai jis turi imunitetą baudžiamajai atsakomybei ir kai žalą dėl nusikalstamos veikos patiria juridinis asmuo. Šios teisinės aplinkybės, dėl kurių nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisių gynimas kreipiantis į teismą privataus kaltinimo tvarka negalimas, nepagrįstai riboja asmens teisę kreiptis į teismą, todėl turi būti pašalintos įprasto proceso numatytomis priemonėmis. Pašalinus procesines kliūtis nukentėjęs asmuo įgauna procesines galimybes pats kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka, o nesant galimybių šias kliūtis pašalinti, procesas turi pereiti iš privataus į viešo kaltinimo procesą.
8. Terminas privataus kaltinimo skundui paduoti nustatymas užtikrintų ne tik teisinio tikrumo principą, tačiau ir greitesnę, veiksmingesnę baudžiamąjį procesą bei atsaką į padarytą nusikalstamą veiką ir konflikto išsprendimą arba aktyviai veikiant baudžiamojo proceso priemonėmis, arba pasyviai atsisakant inicijuoti baudžiamąjį procesą. Nors konstatuotina, kad privataus kaltinimo skundo padavimo terminas turėtų būti trumpesnis nei apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminai, tačiau trūksta patikimų teisinių argumentų konkrečiam terminui nustatyti, todėl konkretaus termino paduoti privataus kaltinimo skundui nustatymas išlieka diskusinis klausimas.
9. Privataus kaltinimo skundas – tai nukentėjusiojo teisės į teisminę gynybą realizavimo forma. Procesinė prasme tai nukentėjusio asmens valios išraiška, reikalaujantis teismui patraukti kaltą asmenį baudžiamajon atsakomybėn (ir priteisti nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą), ir kaltinamojo teisės žinoti, kuo jis kaltinamas, bei teismo nagrinėjimo pagrindas. Pripažįstant, kad privataus asmens paduodamam skundui konstituciškai pagrįstai yra keliami mažesni for-

malieji reikalavimai nei kaltinamajam aktui, būtina tikslinti įstatyme įtvirtintus formalius reikalavimus privataus kaltinimo skundai, siekiant užtikrinti kaltinamojo teisę į gynybą ir teisę žinoti, kuo jis kaltinamas. Kaltinamojo teisė būti informuotam apima ir informavimą apie jo veiksmų teisinį įvertinimą, todėl jo teisė į gynybą gali būti veiksmingai užtikrinta tik įtvirtinus reikalavimą nurodyti nusikalstamos veikos kvalifikaciją privataus kaltinimo skunde. Nukentėjusiojo privataus kaltinimo skunde nenurodyta nusikalstamos veikos teisinė kvalifikacija turėtų būti pripažįstama esminiu BPK pažeidimu, dėl kurio buvo suvaržyta kaltinamojo teisė į gynybą, ir BPK 412 straipsnio 3 dalyje numatytu pagrindu grąžinti privataus kaltinimo skundą jį padavusiam asmeniui.

10. Privataus kaltinimo proceso teisinio reguliavimo ypatumai leidžia daryti išvadą, kad pirminis šio proceso tikslas yra ne tiesos nustatymas, o konflikto išsprendimas. Siekiant užtikrinti, kad privataus kaltinimo procesas atitiktų proceso šalių lūkesčius ir interesus, tiek tobulinant šio proceso teisinį reguliavimą, tiek formuojant teismų praktiką, turi būti siekiama kuo greitesnio bylos išsprendimo, tenkinančio abi šalis, todėl privataus kaltinimo bylų procesą siūlytina orientuoti į siekį išspręsti konfliktą pirmojoje instancijoje šalių sutaukinimu. Todėl tikslinga sukurti teisinę bazę, padedančią įgyvendinti deleguotos mediacijos procedūrą kaip privalomą privataus kaltinimo bylų proceso etapą. Teismo inicijuojama deleguota mediacija gali tapti perspektyviu modeliu, užtikrinančiu, kad bus įgyvendinti proceso šalių interesai atkurti nusikalstama veika pažeistas teisės, ir sudarančiu prielaidas palankiausiu būdu išspręsti konfliktą.
11. Vertinant įrodinėjimo proceso privataus kaltinimo bylų procese teisinį reguliavimą, darytina išvada, kad privatus kaltintojas neturi realių galimybių kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkcijos, nes jam įstatymu nesuteikti pakankami teisiniai instrumentai, įgalinantys jį rinkti ir fiksuoti duomenis, kuriais būtų galima pagrįsti pareikštą kaltinimą. Privatus kaltintojo galimybių savarankiškai kokybiškai įgyvendinti kaltinimo funkciją bei ginti savo teisėtus interesus teisinis reguliavimas vertintinas kaip nepakankamas, todėl nukentėjusiajam teikiamos teisinės apsaugos veiksmingumas privataus kaltinimo procese dažniausiai priklauso nuo to, ar jis privataus kaltinimo teisę įgyvendins savarankiškai, ar naudosis profesionalaus įgalioto atstovo paslaugomis, taip pat nuo to, kiek aktyvus yra teismas įrodinėjimo procese. Šiame kontekste įrodinėjimo veiklos privataus kaltinimo procese tobulinimo perspektyvos sietinos su neprocesinių įrodinėjimo formų teisinio reguliavimo įtvirtinimu.
12. Teismų sprendimų kontrolės formų modelio pakeitimas privataus kaltinimo procesinėje formoje, atsisakant kasacijos draudimo privataus kaltinimo bylų procese ir suteikiant galimybę nagrinėti privataus kaltinimo bylą kasacinėje instancijoje sudaro teisines prielaidas tiek ištaisyti teismo klaidas, esmingai pažeidžiančias proceso dalyvių teises, tiek aiškinti ir vystyti teisę, nagrinėjant privataus kaltinimo bylas.
13. Apibendrinant tyrimo rezultatus ir vertinant privataus kaltinimo bylų proceso teisinį reguliavimą darytina išvada, kad šio proceso teisinis reguliavimas iš esmės sudaro prielaidas patenkinti nukentėjusiojo interesus, kadangi jam suteikiama galimybė pasiekti žalos atlyginimą, gauti kaltininko atsiprašymą, susitaikyti

taikinamajame posėdyje, jei nukentėjusysis neturi tikslo patraukti kaltininką baudžiamojon atsakomybėn, taip pat pademonstruoti savo galimybę spręsti kaltininko patraukimo baudžiamojon atsakomybėn klausimą, o kraštutiniu atveju - ir galimybę siekti būtent patraukimo baudžiamojon atsakomybėn ir sunkiausių pasekmių kaltininkui, esant tokiam poreikiui.

PASIŪLYMAI

1. Privataus kaltintojo sąvoka formuluotina taip:

BPK 34 straipsnis. Privatus kaltintojas

1. Privatus kaltintojas yra ~~nukentėjusysis~~ **nukentėjęs nuo galimai jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos asmuo** arba jo atstovas, palaikantys kaltinimą Kodexo numatytose privataus kaltinimo bylose.

2. Siekiant proceso perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą teisinio reguliavimo aiškumo, būtina tikslinti prokuroro iniciatyva perimamo ir teismo iniciatyva perduodamo privataus kaltinimo proceso reglamentavimą. Siūlytina BPK 409 straipsnio 2 dalyje įvirtintą nuostatą keisti taip:

„2. Jeigu šio straipsnio 1 dalyje nurodytos aplinkybės paaiškėja privataus kaltinimo bylos proceso metu, ~~iki įrodymų tyrimo pradžios~~, prokuroras **iki įrodymų tyrimo pabaigos** privalo pateikti teismui rašytinį ~~pareiškimą~~, kad šioje byloje ~~palaikys valstybinį kaltinimą~~ **prašymą perduoti bylą prokurorui ikiteisminiam tyrimui organizuoti**. Šiuo atveju ~~byla perduodama~~ **Bylą perdavus** prokurorui, ikiteisminis bylos tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme vyksta bendra tvarka.“

3. Apibrėžiant teismo kompetenciją inicijuoti perėjimą iš privataus kaltinimo proceso į valstybinį kaltinimą, būtina reglamentuoti visus atvejus, kai teismas gali perduoti bylos medžiagą prokurorui valstybiniam kaltinimui palaikyti. BPK 409 straipsnio 5 dalies nuostatą siūloma formuluoti taip:

„5. Jeigu nagrinėjant privataus kaltinimo bylą teisme paaiškėja **šio straipsnio 1 dalyje numatytos aplinkybės arba** kad kaltinamasis padarė nusikalstamą veiką, dėl kurios turi būti palaikomas valstybinis kaltinimas, **motyvuota nutartimi** privataus kaltinimo procesas nutraukiamas ir bylos medžiaga perduodama prokurorui.“

4. Privatus kaltintojas palaiko kaltinimą ne tik pirmosios instancijos teisme, bet ir apeliacinėje bei kasacinėje instancijoje, todėl jo teisės, numatytos BPK 34 straipsnio 2 dalyje, turi būti apibrėžiamos taip:

„2. Privatus kaltintojas, dalyvaudamas nagrinėjant bylą **pirmosios instancijos** teisme, palaiko kaltinimą, pateikia įrodymus ir dalyvauja juos tiriant, dalyvauja baigiamosiose kalbose, pateikia pasiūlymų dėl teisiamejame posėdyje ištirtų įrodymų vertinimo, baudžiamųjų įstatymų taikymo, bausmės rūšies ir dydžio, nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo.

3.Privatus kaltintojas turi teisę dalyvauti apeliaciniame procese.“

5. Reglamentuojant procesą kasacinėje instancijoje, turi būti sistemškai pakeistas BPK XXVI skyrius, numatant kasacinio proceso dalyvį – privatų kaltintoją, kaip pvz. numatant, kad privatus kaltintojas turi teisę apskusti teismo nuosprendį ar nutartį kasacine tvarka (BPK 367 straipsnio 1 dalis), dalyvauti nagrinėjant kasacinę bylą žodinio proceso tvarka (BPK 375 straipsnio 1 dalis) bei kitos nuostatos, numatančios kasacinio proceso dalyvių teises ir pareigas.

Tyrimo rezultatų apibavimas

Disertacija svarstyta ir aprobuota Mykolo Romerio universiteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto posėdyje 2014 m. birželio 12 d.

Autorės mokslinių publikacijų sąrašas

1. Matuizienė, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4 (4): 301–311.
2. Matuizienė, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1177–1198.
3. Matuizienė, E. Kai kurie privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo aspektai. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*. 2013, 10: 86–108.

Autorės skaityti pranešimai konferencijose

1. 2009-05-13 tarptautinėje mokslinėje praktinėje jaunųjų mokslininkų konferencijoje „Šiuolaikinės teisės teorinės ir praktinės problemos“ tema „Materialiojo dispozityvumo teorinė analizė“.
2. 2010-02-25 Mykolo Romerio universiteto tarptautiniame seminare „Ikiteisminio proceso subjektų kompetencijos įtaka užtikrinant nukentėjusiųjų asmenų interesus“ tema „Nukentėjusiojo teisių užtikrinimas privataus kaltinimo bylų procese“.
3. 2012-05-31 Mykolo Romerio universiteto tarptautinėje jaunųjų mokslininkų konferencijoje „Šiuolaikinių mokslinių tyrimų lyginamieji aspektai Rytų ir Vidurio Europoje“ (Comparative Aspects of Recent Legal Research in Eastern and Central Europe) tema „Privatus kaltinimas *de lege lata* Europos šalyse“ (Private Prosecution *de lege lata* in European Countries).
4. 2013-04-19 Nacionalinės teismų administracijos ir Teisėjų padėjėjų asociacijos organizuotame seminare tema „Privatus kaltinimo bylų procesas“.
5. 2013-06-28 Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Teisės ir teisėtvarkos aktualijos“ tema „Privatus kaltinimo teisė: nukentėjusiojo našta ar privilegija?“

CURRICULUM VITAE

Asmeninė informacija

Vardas, pavardė: Eglė Matuizienė

Gimimo data: 1978 m. gegužės 16 d.

Kontaktinė informacija: egle.matuiziene@gmail.com

Išsilavinimas

1996–2001 m. Teisės magistro laipsnis, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas (Vilnius, Lietuva).

2006–2014 m. Doktorantūros studijos, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakultetas (Vilnius, Lietuva).

Darbo patirtis

2000–2001 m. Tardymo valdybos prie Vilniaus miesto Vyriausiojo policijos komisariato tardytoja.

2001–2002 m. Tardymo departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos vyresnioji tardytoja.

2002–2014 m. Vilniaus rajono apylinkės prokuratūros, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros prokurorė.

2014 – iki šiol Vilniaus apygardos prokuratūros prokurorė.

Mokslinės stažuotės

2010 m. kovo mėn. – Johann Wolfgang Goethe universiteto Teisės fakultetas (Frankfurtas prie Maino, Vokietija).

2013 m. spalio mėn. – Latvijos universiteto Teisės fakultetas (Riga, Latvija).

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Eglė Matuizienė

PRIVATE PROSECUTION PROCEDURE AS A FORM
OF EMPLOYMENT OF DISPOSITIVENESS

Summary of Doctoral Dissertation
Social sciences, law (01 S)

Vilnius, 2014

The Doctoral Dissertation was prepared during the period of 2006-2014 at Mykolas Romeris University.

Scientific supervisor:

Prof. dr. Rima Azubalytė (Mykolas Romeris University, social sciences, law- 01 S).

The Doctoral Dissertation will be defended at the Legal Research Council of Mykolas Romeris University:

Chairman of the Council:

Prof. dr. Raimundas Jurka (Mykolas Romeris University, social sciences, law- 01 S).

Members:

Prof. dr. Aurelijus Getauskas (Mykolas Romeris University, social sciences, law- 01 S).

Assoc. Prof. dr. Remigijus Merkevičius (Vilnius University, social sciences, law- 01 S).

Prof. dr. Jonas Prapiestis (Vilnius University, social sciences, law- 01 S).

Assoc. Prof. dr. Rokas Uscila (Mykolas Romeris University, social sciences, law- 01 S).

Opponents:

Prof. dr. Olegas Fedosiukas (Mykolas Romeris University, social sciences, law- 01 S).

Assoc. Prof. dr. Gintaras Goda (Vilnius University, social sciences, law- 01 S).

The public defence of the Doctoral Dissertation will take place at the Legal Research Council at Mykolas Romeris University on the 5th of December, 2014, 10 AM in the Conference Hall of Mykolas Romeris University (Room I-414)

Address: Ateities str. 20, Vilnius.

The summary of the Doctoral Dissertation was sent out on the 5th of November, 2014.

The Doctoral Dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Gedimino ave. 51, Vilnius) and Mykolas Romeris University library (Ateities str. 20, Vilnius).

PRIVATE PROSECUTION PROCEDURE AS A FORM OF EMPLOYMENT OF DISPOSITIVENESS

Summary

The Relevance of the Theme

The purpose of criminal procedure – to protect human rights and freedoms – sets a person and his/her interests above the state activity. However, it should be borne in mind that the aim of criminal procedure is not an end in itself.

Public interest cannot become an impersonal category, behind the shield of which, the meaning is given to formal state activity where a human is no longer visible through the grandeur of the state mechanism, which itself is created for the well-being of the human. The concept of the purpose of criminal procedure in the current Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania (further referred to as Code of Criminal Procedure) presupposes the priority of protection of human rights and freedoms, which on the scale of legal values is above the aims of determination of truth and punishment of the person guilty of committing a criminal offense. However, at the same time it is unquestionable that the stimulus of the criminal procedure is the public interest. Therefore, the idea of co-existence of public and private interests is poorly developed and mainly remains in the secondary role both in jurisprudence and in the criminal procedure.

In order to achieve the objectives of the criminal procedure, ensure protection of human rights, in many countries the idea of flexibility of the procedure is implemented, i.e. the criminal procedure is differentiated on different grounds by consolidating in legislation the general procedural form as well as specific procedural forms for separate case categories. Private prosecution is the oldest form of protection of human rights and freedoms. However, it has not lost its relevance in the course of history and exists in the positive law of many legal systems as a specific procedural form. The procedural form of private prosecution is to be related to the dominant of the private interest in a particular criminal procedure, thus this idea was chosen as the starting point of the research.

A person's perception of justice and his/her sense of safety is a subjective category. An offense which is insignificant from the point of view of the state may often become extremely important for a particular person, therefore insufficient attention of legal institutions in the field of protection of his/her rights is the reason of the person's frustration with the state itself and its law enforcement system. Private prosecution procedure is the institute of the criminal procedure which includes a possibility to directly take into account private interests of crime victims. In this context private prosecution has a legal potential which has not been fully exploited.

The relevance of the research of the institute of private prosecution is determined by the necessity to identify situations when the priority in the criminal procedure must be given to a private interest and the procedural form of private prosecution. A need to analyse the form of private prosecution procedure arises in order to answer the question

about proportion between a private initiative and the state imperative to be established in regulating private prosecution procedure so that both private and public interests are ensured in the most favourable way. In order to achieve the purpose of the criminal procedure it is necessary to model legal regulation in such a way that human rights and lawful interests would be properly protected. Therefore, this research is relevant and useful for the development of the concept of protection of human rights and freedoms in the criminal procedure.

The significance of the scientific analysis of the institute of private prosecution is revealed by the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania as well as by the initiative of the courts of general jurisdiction to verify the constitutionality of the legislation of this procedure. Likewise the increasing attention to protection of the rights of crime victims presupposes the necessity to analyse both the legal status of a crime victim and his/her possibilities to defend his/her interests in the private prosecution procedure.

Because of the lack of research into the institute of private prosecution, there is a number of unanswered questions due to uncertainty of the legal nature of this institute, its purpose and relations which should be assigned to the sphere of legal regulation of the private prosecution procedure. Thus, a necessity of more profound, detailed theoretical analysis of the institute of private prosecution arises which would also include the study of the possible decisions in problematic areas.

The Research Problem

To what extent is legal regulation of the private prosecution procedure in the Code of Criminal Procedure optimal? To what extent does private prosecution procedure protect the rights and lawful interests of the participants of this procedure (in the first place, of a crime victim, *inter alia* as a private prosecutor)? What corrections of legal regulation of the institute of private prosecution would offer better protection of the rights and lawful interests of the participants of the procedure?

Novelty of the Research

Private prosecution procedure is not a new legal category in Lithuania, however, this institute has been hardly focused on in academic legal research. The starting point of this dissertation research – the category of a private interest – enabled to formulate the theory of operation of dispositiveness in the criminal procedure, which is completely new in the academic field of criminal procedure of Lithuania and has not been researched so far. The idea of dispositiveness as a principle of criminal procedure and legal regulation mechanism in private prosecution procedure is new, relevant and requiring a separate analysis. No thorough legal study has been devoted to the topic of private prosecution in Lithuania and no separate research has been conducted on the concept of dispositiveness in the criminal procedure. Moreover, the place of a private interest and its impact on the criminal procedure has not been analysed in complex way and private prosecution has been analysed only in the context of positive law. Therefore, national jurisprudence lacks research revealing the significance of the institute of private prosecution, its theoretical foundations and justifying its necessity.

This dissertation is an attempt at interdisciplinary disclosure of the close relationship between the branches of procedural law and analysis of the institute of private prosecution in the context of the theory of the uniform procedure. This research is not limited to the evaluation of positive law and the case law related to it. The chosen approach of the research subject enables a new assessment of the private prosecution procedure through the prism of various academic fields. The assumptions and purpose of the private prosecution procedure were analysed and legal regulation was discussed not only as a state activity, but also as a possibility for a person to express his/her will on initiation of the procedure and make an impact on its course. In this context an assessment of the person's expectations and interests is made including subjective reasons that influence practical operation *ad hoc* of the private prosecution as a mechanism of ensuring interests, its effectiveness and legal regulation in the long perspective. The conclusions of this research are based on legal arguments, whereas social and economic factors including their possible impact on implementation of the right to private prosecution in practice have not been analysed.

The novelty of the topic is also based on thorough legal research of this paper, in which a theoretical analysis of the legal nature of dispositiveness in criminal procedure and its impact on the procedural form of private prosecution is presented. Besides, a thorough analysis of private prosecution as a legal institute as well as theoretical and comparative analysis of the characteristics of this procedure are provided. Moreover, problems of the implementation of the private prosecution procedure legislation are formulated and solutions as well as perspectives of improving the legal regulation are proposed.

The Significance of the Research

The chosen approach of analysis of the institute of private prosecution includes the aspects of the criminal procedure that have not been analysed before and fill the gap in the Lithuanian jurisprudence on the impact of a private interest on the criminal procedure. The conducted analysis of the institute of private prosecution, its theoretical foundation, formulated conclusions and recommendations is the contribution to the research area of the criminal procedure as well as an attempt to contribute to the formation of the concept of the protection of rights and lawful interests of a crime victim, *inter alia* as a private prosecutor.

This research is significant to the legal practice in the field of enhancing the effectiveness of the private prosecution procedure, the actual ensuring and real possibilities to protect the lawful interests of crime victims according to the rules of private prosecution. The dissertation research can be useful for national courts in hearing private prosecution cases as well.

In addition, this research can be a source for academic studies of law, thus can be useful in teaching practice.

The Subject of the Research

The subject of the research comprises the purpose of the institute of private prosecution, its theoretical foundations and legal regulation of the criminal procedure, as well as the concept of dispositive legal regulation mechanism, its operation and impact on the procedural form of private prosecution.

The investigation was conducted in two directions. Firstly, the theoretical foundations of the private prosecution procedure were analysed with special attention to the impact of private interest and dispositiveness on the legal regulation of the private prosecution procedure. Secondly, the legal regulation of the institute of private prosecution was analysed as well as its compliance to the lawful interests of the participants of the procedure and effectiveness of legal regulation in case law.

A variety of legal regulation of private prosecution forms creates a possibility for the search for the most favourable theoretical model and the most effective mechanism of practical operation, thus some aspects of legal regulation of the procedural form of private prosecution are discussed in the context of positive law of foreign countries. However, it is to be noted that thorough comparative analysis of the procedural form of private prosecution is not included into the subject of this research. Also this dissertation research was not intended to delimit the implementation of the right to private prosecution and other ways of protecting violated rights (*inter alia* according to the rules of civil procedure).

The Aim and Objectives of the Research

The aim of the research is to carry out a detailed investigation into theoretical foundations of the private prosecution procedure and evaluate the theoretical and practical premises of implementation of the rights and lawful interests of the participants of the private prosecution procedure.

In order to achieve the aim of the research the following objectives have been set:

1. To analyse the concept of the principle of dispositiveness as the methodological foundation of legal regulation of the private prosecution procedure, its theoretical foundations, origin, limits of operation and the distinctiveness of the mechanism in the criminal procedure.
2. To distinguish the theoretical foundations of differentiation of private prosecution as one of the main manifestations of the principle of dispositiveness, to define substantive and procedural criteria of separating this specific criminal procedure form from the constitutional model of the general criminal procedure.
3. To carry out a detailed analysis of the legal regulation of the private prosecution in Lithuania, to reveal the characteristics of this procedural form, to analyse the interpretation and implementation of legislation in the case law of Lithuania.
4. To evaluate whether private prosecution procedure regulation *de lege lata* in the Code of Criminal Procedure creates premises for actual protection of the rights and lawful interests of participants of the procedure, first of all, of a crime victim, *inter alia* as a private prosecutor, based on international standards of protection of human rights and on the jurisprudence of international human rights protection institutions.
5. To reveal the essence of the specific element of the purpose of the private prosecution procedure – pursuit of procedural peace – and to propose the most favourable ways of its implementation, using analysis of application of alternative to judicial hearing conflict resolution forms.
6. To identify possible inadequacies of legal regulation and interpretation of the law, to determine the need and opportunities for improvement of the private

prosecution procedure and to propose reasoned recommendations for legislation amendments.

Dissertation Research Statements to be Defended:

1. The peculiarities of the private prosecution procedure and legal status of a private prosecutor are presupposed by the principle of dispositiveness.
2. The national legislator should rely on substantive and procedural foundations suggested by the doctrine when forming criminal policy in the sphere of private prosecution and implementing it by narrowing or expanding the limits of private prosecution.
3. In order to achieve that the rights of the participants of procedure are ensured by regulation of the private prosecution procedure the foundations and procedures of transition from private prosecution to public prosecution must be clearly defined and properly interpreted in the legal implementation procedure. Moreover, every opportunity for a private prosecutor to receive proper legal assistance must be provided.
4. Mediation is the most appropriate way to achieve the main aim of the private prosecution procedure, i.e. reconciliation of the parties, which ensures both the interests of the conflict parties and the needs of judicial administration.
5. The scope of the rights of a private prosecutor does not ensure possibilities of effective participation in the proof process and successful implementation of the function of accusation, therefore it must be expanded through provisions granting more empowerment for the private prosecutor in the proof process and (or) recovered with other procedural guarantees that help a private prosecutor to implement the function of accusation: legal assistance (by proxy) institute and an active role of the court.

Methods of the Research

To conduct the dissertation research the research methods of social sciences were used. In order to achieve the aim and to accomplish the objectives, theoretical methods of systematic analysis, abstraction, induction, deduction, historical and comparative methods, empirical methods of document analysis and analysis of statistical data have been employed.

The method of statistical analysis is the main tool of this research and it was used for a thorough analysis of the research subject, revelation of the concept of the private prosecution procedure, its theoretical foundations, purpose, relations of the institute of private prosecution with the institutes of the other branches of law and correlation between subinstitutes, for formulation of the classification of the criteria and identification of the characteristics of this procedural form. This method helped to reveal the peculiarities of the operation of the dispositive legal regulation and its limits in the private prosecution procedure. Moreover, the characteristics of the legal status of a crime victim, *inter alia* as a private prosecutor, that cause a special need to protect the rights and lawful interests of the participants of the procedure in this procedural form were revealed by this method. It also enabled to use the knowledge of other branches of law, with special attention paid

to the subject of civil procedure, when analysing the private prosecution procedure as an institute of the criminal procedure. Therefore, the relations of the private prosecution procedure with the institutes (elements) of other branches of law were discussed. This method was also used in the analysis of issues dealt with concerning effectiveness of legal norms and in search of reasonable solutions. Interaction between the doctrine, positive law and case law is revealed as well as conflict situations are explained and discussion issues raised.

Using the comparative method academic opinions, doctrines and legislation regulating the private prosecution procedure of Lithuania and foreign countries were analysed. This method was applied in order to reveal the general theoretical foundations of the institutes of private prosecution in different countries, the similarities and differences of the analysed institute in the positive law of different countries as well as to search for positive practices and examples of the effective regulation and alternatives of legal regulation. In this aspect the main focus is on continental European countries, e.g. legal systems similar to the Lithuanian legal system. Tradition of common law system acquires a different concept of private prosecution, while in the USA it does not exist at all, therefore it is analysed only at the extent which is significant to the historical genesis of the analysed institute. The analysis and evaluation of legal regulation of the private prosecution procedure in foreign countries serves only as a complementary tool, the aim of which is to strengthen the formulated doctrine and search for the ways to solve problematic questions. The research is based on the examples of legal regulation in foreign countries in order to illustrate the different ways of legal regulation, to identify the doctrinal commonalities of the institute of private prosecution or to search for positive practices, thus a particular group of foreign countries, the positive law of which is investigated in one or another aspect in this research, is not defined. The example of Germany is most often referred to as the German legal system is close to the Lithuanian legal system. Therefore, the author conducted this research also at the Johann Wolfgang Goethe University of Frankfurt am Main.

The method of abstraction was used systematically in combination with the comparative method in order to explore significant relationship between objects and analyse them separately from one another. The appropriate level of abstraction enabled to identify and summarise the patterns of the institute of private prosecution excluding details which are responsible for the differences of the legal systems.

The induction method was used for formulation of well-grounded conclusions based on the knowledge acquired during the research, for generalization of the empirical data and in submission of proposals concerning optimization of the private prosecution and regulation improvements. The induction method helped to generalize the case law, to draw conclusions on typical tendencies of the case law and to evaluate whether criminal procedure norms and their implementation in the case law ensure lawful interests of the parties of the procedure. The induction method enabled us to draw conclusions about the proposed hypotheses with a certain level of probability.

The deduction method helped to formulate the rules for particular cases using scientific knowledge and general theoretical provisions, moreover, solutions of specific situations were modelled. In addition, using this method conclusions were drawn from the set of legal statements, related with the issues analysed, i.e. private prosecution procedure.

The historical method was used when analysing the development of the institute of private prosecution, as well as the genesis of the principle of dispositiveness in the research area of the procedure, analysing changes in the role of a crime victim and tendencies of the impact of private interest in the current criminal procedure. The development of legal regulation is assessed considering a prognostic aspect as well.

In conducting the dissertation research the empirical method of document analysis was employed. Different documents, such as legislation of the Republic of Lithuania and foreign countries, international documents, jurisprudence of the Supreme Court of Lithuania, the Constitutional Court of Lithuania, European Court of Human Rights, judicial decisions were used as the main sources of information according to this method. The aim of the analysis of the documents was to identify and generalize the peculiarities of the institute of private prosecution, to evaluate the effectiveness of legislation. The research includes national and international court decisions, selected by the principle of saturation, which best reflect and (or) are mostly related to the problematic issues of the research (critical sampling method) and depending on the nature of issues dealt with (targeted sampling method). Mainly primary sources were referred to, however, legal regulation of foreign countries was analysed in academic research area as well.

The empirical method of statistical data analysis was used for assessment of the statistical data from Lithuanian courts.

It should be noted that only application all the above mentioned research methods creates premises for a thorough and exhaustive analysis of the research subject and the issues raised.

The research was based on the legislation valid in Lithuania with amendments until June 1, 2014 and their previous versions, current legislation of foreign European countries until June 1, 2014 and international documents.

The Structure of the Research

The structure of the dissertation was predetermined by the defined research subject, the aim and objectives. It comprises an introduction, three chapters, conclusions and recommendations, a list of references, annexes and a summary in English.

The introduction includes the explanation of the relevance of the topic by identifying the problem of the research, its novelty and significance, definition of the research subject, aims and objectives as well as presentation of the defence statements. The methodology of the research is also described. The overview of the research includes investigations carried out in Lithuania and foreign countries related with the subject of this research.

The first chapter presents the concept of dispositiveness in the procedure in general as well as specifics of its operation in the criminal procedure. When analysing dispositiveness as a legal principle and as a method of legal regulation references are made to scientific investigations in the area of other branches of law, mainly the civil procedure. The principle of dispositiveness in the criminal procedure is most distinctly manifested in the private prosecution procedure, therefore, it is analysed as a methodological foundation of the procedural form of private prosecution and the determinant of specifics of the private prosecution procedural form. The foundations of differentiation of private prosecution are identified in this chapter, namely theoretical – substantive legal (differentiation of

prosecution) and procedural (differentiation of the procedure), in addition, doctrinal types of informal prosecution are analysed. Moreover, crimes that are subject to trial according to the rules of private prosecution procedure are analysed: their object and severity. In addition, examples of legal regulation of private prosecution in foreign countries are presented in this chapter.

The guarantees for exercising procedural rights of persons who participate in the private prosecution procedure are analysed in the second chapter. A private prosecutor acquires a specific function and a particularly significant role in the private prosecution procedure, therefore, special attention in this chapter is paid to the legal status of a crime victim, *inter alia* as a private prosecutor. The analysis covers the role of a crime victim, his/her interests, the extent of his/her rights and legal obligations, as well as the possibilities of their implementation. The role of a public prosecutor in the private prosecution procedure in this chapter is analysed as a guarantee of successful implementation of the rights of participants of the procedure, first of all, those a crime victim. The mechanism of the transition from private prosecution to public prosecution is also analysed with shortcomings of the legal regulation presented. Criteria to guide the decisions of defining significance of a crime to the society are formulated and reasons related to a crime victim and procedural obstacles due to which the victim is not able to effectively defend his/her interests are specified. Recommendations for legislation improvements can be found in this chapter as well.

In the third chapter the analysis of the procedural characteristics of the trial of private prosecution cases in the Lithuanian positive law and comparative analysis of the private prosecution procedure regarding this aspect are presented. The identified specifics of the private prosecution procedure are related to the right of the initiation of the procedure, a possibility of reconciliation of the parties, special legislative provisions of judicial hearing and a proof process as well as the right of a judicial appeal. These four aspects are analysed in different parts of the third chapter. A right to private prosecution is analysed as the right to judicial defence and the private prosecution complaint is considered as a procedural manifestation of this right. The importance of reconciliation of the parties is set as the main aim of the private prosecution procedure, in addition, the most effective ways to achieve this aim are looked for. The analysis of the peculiarities of the private prosecution procedure in the first instance of judicial hearing is focused on the specific features of the procedure: a waiver of the accusation, procedural collaboration, problematic aspects of a proof process and procedural responsibility of a private prosecutor. The regulation of control forms of judicial decisions is analysed through the prism of human rights standards and experience of foreign countries.

The conclusions of the dissertation research are drawn in the final part. They substantiate the statements presented for the defence and provide a summary of the key results of the research. Recommendations for improving the legislation are made as well.

Overview of the Existing Research on the Topic

The overview of the existing research revealed that the institute of private prosecution has not been the main focus of a dissertation research yet. In the dissertation „Protection of the Rights of a Crime Victim in Criminal Procedure“ by S. Juzukonis the legal status of a

crime victim was analysed in the private prosecution procedure as well, however, analysis of the legal status of a private prosecutor was given only a supporting role in this research. The private prosecution procedure in the research area of the criminal procedure in Lithuania was analysed only in an integrated way with other specific forms of the criminal procedure, however, it has not been analysed separately, and the number of scientific publications devoted to the analysis of the norms and problems of this institute, is insignificant. Though fragmentarily, private prosecution was mentioned in 1918-1940 in the legal research of Independent Lithuania: in the works by P. Leonas, M. Kavolis. The national jurisprudence is limited to the analysis of this issue in course books: „The Law of Criminal Procedure“ edited by G. Goda, M. Kazlauskas, P. Kuconis 2005 and 2011 editions present the concept of the procedural form of private prosecution, its characteristics, although this analysis due to its academic purpose is not detailed and is limited to the presentation of the key issues typical of this kind of literature. More attention to the private prosecution procedure is paid in the course book edited by R. Ažubalytė, R. Jurgaitis and J. Zajančkauskienė, which analyses specific kinds of the criminal procedure. A few publications in scientific journals should be mentioned as well, namely, the article by R. Ažubalytė which analyses the right to private prosecution as the premise of implementation of the judicial defence, the article by G. Goda in the reviewed collection of articles where private prosecution is analysed in the context of exemptions to the principle of formality and the article by R. Jurka in the reviewed collection of articles devoted to the procedure of the waiver of immunity in private prosecution cases. Besides, the impact of the private interest on the form of the criminal procedure in various aspects was also analysed in the works by P. Ancelis, R. Jurka, A. Panomariovas, I. Randakevičienė, however, more extensive research has not been conducted. The theory of dispositiveness in the criminal procedure is new to the research area of criminal procedure in Lithuania, thus, this issue has not been directly investigated.

There is a number of research works on the topic of the private prosecution by foreign authors, however, due to the differences of the legal systems the conducted analyses of the legal regulation, raised problems and provided ways of solutions do not fully comply with the Lithuanian situation in this area. Moreover, the majority of the conducted studies analyse the impact of the private interest, the concept of dispositiveness and the institute of private prosecution in a certain aspect and in a given context, thus, direct transfer of the research results into the Lithuanian legal doctrine is impossible both because of the differences of legal systems as well as the complex nature and originality of the chosen legal approach of this dissertation research.

The topic of the private prosecution has been analysed in foreign countries since ancient times. In the sources of legal research private prosecution was analysed in the theory of the common criminal procedure of the 19th century Russia (A. von Rezon, L. Tauber, I. J. Fojnickij), as well as in the research area of the criminal procedure in the 20th century Germany (R. Contentius, R. Koewius). In addition, there are many contemporary studies conducted and monographs published both on the topic of dispositiveness in the criminal procedure and private prosecution. Russian authors such as A. S. Aleksandrov, A. A. Shamadrin, N. E. Petrova, E. F. Tensina, I. S. Dikarev, V. V. Doroshkov, S. I. Katkalo, V. Z. Lukashevich should be mentioned. The dissertation on the topic of the private

prosecution in Poland by D. Gil was defended and a monograph was published based on this dissertation. Special attention to the topic of private prosecution including criticism of this institute is paid by the Spanish author J. Perez Gil, who conducted a thorough dissertation research at the national level and published the findings in English. German legal jurisprudence mostly focuses on the procedural figure of a crime victim and protection of his/her rights in the private prosecution procedure (H. Jung, M. Heger, T. Hörnle, T. Weigend). A thorough scientific analysis of the private prosecution in the dissertation by S. von Schacky (Germany) should be mentioned as well.

The idea of the unity of the procedure analysed by V. A. Rjazanovskij and the concept of the criminal lawsuit analysed by A. V. Smirnov has made a significant impact on the present dissertation research. The above mentioned theories became pillars in building theoretical foundations of the research, enabled to use statements of other branches of the procedural law and expand the research into the interdisciplinary dimension. The significant theoretical foundation of this paper is research conducted in the field of civil and administrative procedure on the issue of public and private interests and the theory of dispositiveness, i.e. the research works by E. Krivka, Ž. Terebeiza, U. Trumpulis, A. G. Pleshanov, S. A. Sapozhnikov. The research was also based on jurisprudence of the civil procedure when analysing different aspects of the private prosecution procedure in the context of dispositive legal regulation. The research in this field includes studies by V. Mikelėnas, E. Laužikas, V. Nekrošius, A. Driukas, V. Valančius, R. Simaitis, I. Žalėnienė and G. Ambrasaitė. The research is also based on the sources of legal research in criminal policy and victimology (M. Joutsen, A. Karmen, R. Uscila, I. Michailovič, B. Spalek). The evolution of the institute of private prosecution from the historical aspect was analysed in different legal systems and countries by D. Klerman, Y. Ma, R. C. Van Caenegem, G. O. W. Müller, F. L. Poole-Griffiths and M. A. Chelcov-Bebutov in the studies of comparative law. Analysis of the private prosecution as a social institute was based on works of other branches of social sciences as well, e.g. by researchers in the field of sociology, psychology, among those N. Tavuchis (sociology), V. Justickis and G. Valickas (psychology) should be mentioned.

CONCLUSIONS

1. In pursuit of the theoretical foundations of the most favourable legal regulation of the private prosecution procedure and for the analysis of compatibility of this form of the procedure with the constitutional purpose of the criminal procedure, it was revealed that the methodological foundation of the existence of the private prosecution procedure in the criminal procedure and its legal regulation is the principle of dispositiveness. Dispositiveness manifests itself in the procedural form of private prosecution as an opportunity provided by the law for a subject of procedural legal relations to choose a way of acting at his/her discretion. It enables participants of the regulated relations to show initiative and independence in choosing one or another variant of conduct. The interconnection of dispositiveness and the private prosecution procedure is explained by the concept of the criminal lawsuit theory (the private prosecution procedure is perceived as a litigation procedure) within the framework of the theory of the lawsuit procedure, and criminal prosecution is constructed according to the principle of filing a civil claim in court. It is recommended to follow this concept in defining guidelines of legal regulation of the private prosecution procedure.
2. The tasks of criminal policy – to ensure quick and effective execution of justice and strengthen criminal prosecution in priority directions by reducing costs of investigation and trial of less severe criminal offenses and ensuring both the right to judicial defence of crime victims as well as a possibility to determine the expediency of defence of their violated rights and lawful interests – can be implemented by differentiating the criminal procedure, i.e. by establishing procedures which are simplified or alternative to criminal procedure in respect of less severe criminal offenses from the perspective of the public interest. In this context the private prosecution procedure as one of the forms of the differentiation of the procedure can become not only means of criminal policy reducing the state intervention in the cases when principal values of lower significance to the society are violated. It also enables to increase possibilities to intensify and strengthen criminal prosecution when principal values of greater importance to the society are violated and serves as an effective instrument for protecting violated rights and lawful interests of crime victims.
3. In order to ensure the consistency of the formation of criminal policy by the legislator and assigning criminal offenses to the sphere of private prosecution, theoretical foundations of the differentiation of private prosecution are distinguished. Not only they enable to explain the essence of the institute of private prosecution and point out the relationship between substantive and procedural law, but also enable to reasonably and consistently define the range of criminal offenses to be heard in accordance to the rules of private prosecution. Theoretical foundations of the differentiation of the procedural form of private prosecution should be classified into substantive and procedural. Substantive (differentiation of prosecution) foundations include specifics of the subject of a criminal offense, lower degree of the severity of criminal offenses and specifics of the parties of the legal conflict. Procedural (differentiation of the procedure)

foundations include peculiarities of the proof process, a crime victim's approach to the criminal offense, probability of the secondary victimization.

4. In order to define the premises of appropriate regulation and effective implementation of the principal functions of a private prosecutor, i.e. prosecution and protection of the rights and lawful interests violated by the criminal offense, it is necessary to identify the interests of a private prosecutor in the private prosecution procedure. Procedural activity of a private prosecutor is related to the implementation of his/her substantive interests, i.e. pursuit of moral satisfaction and pecuniary compensation. Analysis of the research and statistical data suggest that the objectives of the implementation of the right to private prosecution are, first of all, the pursuit of a private prosecutor–crime victim to receive the reparation of damages caused by the criminal offense, and, secondly, to demonstrate a legal right to prosecute a guilty person and thus to resolve a conflict by using the right to prosecute granted by the state.
5. Systematic analysis of the norms of the criminal procedure leads to the conclusion that general provisions of the Code of Criminal Procedure are not sufficient to properly regulate legal status of participants of the private prosecution procedure, i. e. a private prosecutor–crime victim and a person against whom the complaint is filed. In order to avoid the ambiguity of regulation of the legal status of participants of the private prosecution procedure, it is necessary to revise the categories used in the law (Articles 408, 412¹ of the Code of Criminal Procedure). It is important not only for defining in theory the moment of occurrence of the legal status of a private prosecutor and a defendant, but also in order to ensure the right to defence in practice, the right not to give evidence against oneself, the guarantees of legal immunity and other. Therefore, it is proposed to refer to the participant of the procedure who filed a private prosecution complaint before the case is referred to the hearing, as „a person who suffered from a criminal offense“ (emphasizing the substantive element of his/her legal status) or as „a person who filed a complaint“ (emphasizing the procedural element of his/her legal status). Before the acquisition of the procedural status of the defendant, it is suggested to identify a person who allegedly committed a criminal offense leading to the initiation of the private prosecution procedure as „a person suspected of committing a criminal offense“ (substantive element of the legal status) or „a person against whom a private prosecution complaint is filed“ (procedural element of the legal status).
6. In order to avoid expansive interpretation of the law and diverse case law, as well as to ensure equal opportunities for all crime victims to defend their rights in accordance with the rules of the private prosecution procedure, it is proposed to improve provisions of the Code of Criminal Procedure which define the concepts of a crime victim and a private prosecutor. As the legal status of a private prosecutor is directly related to that of a crime victim, it is proposed that a possibility should be provided to acquire a procedural status of both a crime victim and a private prosecutor not only for natural persons but for legal entities as well. Provisions of the Code of Criminal Procedure should also be amended

by systematically revising all provisions that regulate the legal status of a crime victim, *inter alia* as a private prosecutor.

7. The situation when the charges are upheld not by a public prosecutor but by a person who defends his/her violated personal interests in accordance with the rules of the private prosecution procedure is constitutionally grounded. However, the assessment of possibilities of a private person to prosecute suggests that the state should provide a firm guarantee of protecting interests of crime victims: a mechanism of transition from the private prosecution to public, which ensures participation of a public prosecutor in protection of the person's rights and lawful interests in cases established by law. However, defining the limits of the participation of a public prosecutor in the private prosecution procedure, it is necessary to follow the principle that procedural activity of a public prosecutor in transition from the procedural form of private prosecution to the general procedural form is an exclusive way to protect rights and lawful interests of those participants of the private prosecution procedure who cannot defend their rights themselves or cannot take appropriate measures for these rights to be protected. Responsibility of a public prosecutor to ensure protection of victim's rights presupposes his/her participation when significance of a criminal offense for the society is assessed, and in those cases when procedural obstacles create premises to violate a crime victim's right to a trial.
 - 7.1. Public significance of a criminal offense is determined by its nature as well as objective situations when a criminal offense is committed together with other criminal offenses and thus its severity and complexity of the investigation is assessed in general with other circumstances. A public prosecutor *ex officio* protects public interest in a criminal case, thus his/her participation in a private prosecution procedure must be precisely defined and should not violate a crime victim's right to express his/her will on the initiation of the criminal procedure. The research revealed that the cases when a criminal offense acquires public significance are defined by objective criteria, therefore case law on this issue is consistent, uniform and does not pose major problems.
 - 7.2. The cases when a person who committed a criminal offense is unknown, when he/she has immunity to criminal liability and when damages by a criminal offense are caused to a legal entity, should be considered procedural obstacles *de lege lata* for a person to exercise the right to a trial by granting him/her a right to private prosecution. These legal circumstances due to which protection of the rights of a crime victim in court according to the rules of private prosecution is not possible, unreasonably restricts a person's right to a trial, therefore must be eliminated by the measures provided by the ordinary procedure. After removal of the procedural obstacles, a crime victim receives procedural possibilities to defend his/her violated rights in accordance with the rules of private prosecution, and in case of absence of possibilities to remove these obstacles, the procedure should switch from the private prosecution procedure to public.

8. Determining the time limit for filing a private prosecution complaint would ensure not only the principle of legal certainty but also faster, more effective criminal procedure and a response to a committed criminal offense and conflict resolution by either actively imposing measures of the criminal procedure or passively refusing to initiate the criminal procedure. Although it must be stated that the time limit for filing a private prosecution complaint should be shorter than the statute of limitations of a judgement of conviction, however, because of the lack of reliable legal arguments, determination of a particular time limit remains a controversial issue.
9. A private prosecution complaint is a form of exercising a crime victim's right to a trial. In a procedural sense, it is an expression of a crime victim's will, a claim for the court to prosecute the guilty person (and to award damages caused by the criminal offense), as well as the basis of a judicial hearing and of the right of a defendant to know what he is charged with. Acknowledging that formal requirements set for a complaint filed by a private person are lower than for an act of indictment, it is necessary to revise formal requirements for a private prosecution complaint established by the law, in order to ensure a defendant's right to defence and the right to know what he/she is charged with. The interpretation of the right of a defendant to be informed also covers legal assessment of his/her actions, thus his/her right to defence can be effectively ensured only if the requirement to indicate the legal qualification of a criminal offense in the private prosecution complaint is set. If the legal qualification of a criminal offense is not indicated in the private prosecution complaint, it should be recognized as a substantial breach of the Code of Criminal Procedure, due to which the defendant's right to defence was restricted and this should serve as the basis provided by Article 412 paragraph 3 to return the private prosecution complaint to the person who filed it.
10. Peculiarities of legal regulation of the private prosecution procedure lead to conclusion that the primary goal of this procedure is not the establishment of the truth, but conflict resolution. In order to ensure that the private prosecution procedure complies with the expectations and interests of the parties of the procedure both in developing legal regulation of this procedure and in forming the case law, the case should be resolved in a way that satisfies both parties in the fastest way possible, thus it is suggested to focus the private prosecution procedure on the aim to settle the conflict by reconciling parties in the court of first instance. For this purpose it is useful to create a legal basis for the implementation of the procedure of delegated mediation as the obligatory stage of the private prosecution procedure. Delegated mediation initiated by the court can become a promising model, which ensures the representation of the parties' interests in the procedure to restore rights violated by a criminal offense and creates premises to resolve the conflict in the most favourable way.
11. Having assessed legal regulation of the proof process in the private prosecution procedure, the conclusion should be drawn that a private prosecutor does not have real possibilities for high-quality performance of the function of accusation as sufficient legal instruments are not provided by law, which would enable to collect and record data to substantiate the alleged charges. Legal regulation of the

possibilities for a private prosecutor to independently and effectively carry out the function of accusation and defend his/her lawful interests should be assessed as insufficient, therefore, efficiency of legal protection provided for a crime victim in the private prosecution procedure at large extent depends on whether he/she exercises the right to private prosecution independently, or benefits from the services of a professional authorized representative, as well as on the extent of constitutionally substantiated judicial activity in the proof process. In this context perspectives of improvement of the proof activity in the private prosecution procedure are related to implementation of legal regulation of non-procedural proof forms.

12. Amendments of the model of control forms of judicial decisions in the private prosecution procedural form by repealing prohibition of cassation in the private prosecution procedure and providing with an opportunity for a private prosecution case to be heard in the cassation instance, created legal premises to ensure both a possibility to correct miscarriages of justice, which essentially violate the rights of the participants of the procedure, as well as interpretation and improvement of the law in private prosecution cases.
13. Summarizing the results of the research and evaluating legal regulation of the private prosecution procedure, the conclusions should be drawn that legal regulation of the procedure basically creates premises to satisfy the interests of a crime victim. He/she is provided with an opportunity to receive the reparation of damages and an apology from the offender, to reconcile in a conciliatory sitting, and in cases when a crime victim is not interested in prosecuting the offender – to exercise his/her right to decide on the question of prosecution and in extreme cases, to assert his/her right to pursue both prosecution and, accordingly, most serious consequences for the offender.

RECOMMENDATIONS

1. The concept of a private prosecutor should be formulated as follows:

Article 34 of the Code of Criminal Procedure. Private Prosecutor

1. Private prosecutor is ~~a crime victim~~ **a person who suffered from an allegedly committed criminal offense against him** or his/her representative, who prosecute in private prosecution cases provided by this Code.

2. Pursuing clarity of legal regulation of the transition of the procedure from private prosecution to public, it is necessary to specify regulation of the private prosecution procedure taken over by the initiative of a public prosecutor or referred to him/her by the initiative of the court. It is proposed that the provision of Article 409 paragraph 2 of the Code of Criminal Procedure should be amended as follows:

„2. If circumstances indicated in paragraph 1 of this Article emerge during the trial of a private prosecution case, ~~before the start of the examination of evidence,~~ a public prosecutor **prior to the end of the examination of evidence** must submit a written ~~statement that he will prosecute in this case~~ **request to the court to refer the case to a public prosecutor to organize a pre-trial investigation.** ~~In this case, the case is referred~~ **When the case is referred** to the public prosecutor, the pre-trial investigation and hearing in court is carried out according to the general rules. “

3. In order to define the competence of the court to initiate transition from the private prosecution procedure to public, it is necessary to regulate all cases when the court may refer the material of the case to a public prosecutor to prosecute. It is proposed that the provision of Article 409 paragraph 5 of the Code of Criminal Procedure should be formulated as follows:

„5. If **circumstances indicated in paragraph 1 of this Article** emerge during the trial of a private prosecution case ~~or~~ it appears that the defendant committed a criminal offense that should be prosecuted by a public prosecutor, the private prosecution procedure is terminated by **a motivated ruling** and the material of the case is referred to a public prosecutor.“

4. A private prosecutor prosecutes not only in the court of first instance, but in appellate and cassation instance as well, thus his/her rights provided in Article 34 paragraph 2 of the Code of Criminal Procedure, should be defined as follows:

„2. A private prosecutor, when participating in hearing of a case in the court **of first instance**, prosecutes, provides evidence and participates in the examination of the evidence, participates in final speeches, provides suggestions on the assessment of the evidence examined at the trial, application of the criminal laws, on the type and severity of the punishment as well as reparation of damages caused by the criminal offense.

3.Private prosecutor exercises the right to participate in appellate procedure.“

5. When regulating the cassation procedure, provisions of the chapter XXVI of the Code of Criminal Procedure should be systematically revised, introducing a private prosecutor as a participant of the cassation procedure, e.g. providing the right of a private prosecutor to file an appeal in cassation (Article 367 paragraph 1 of the Code of Criminal

Procedure), participate in oral hearing of the cassation case (Article 375 paragraph 1 of the Code of Criminal Procedure) and other provisions on rights and obligations of the participants of the cassation procedure.

Approval of the Research Results

The approval of the doctoral dissertation was received at the sitting of Mykolas Romeris University Criminal Law and Procedure Institute on 12 June, 2014.

List of Publications

1. Matuizienė, E. Conception of Dispositiveness in Criminal Procedure. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4 (4): 301–311.
2. Matuizienė, E. Interests of a Crime Victim in Criminal Procedure. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1177–1198.
3. Matuizienė, E. Some Aspects of the Implementation of the Private Prosecution Right. *Visuomenės saugumas ir viešojo tvarka*. 2013, 10: 86–108.

Conference Reports

1. 2009-05-13 report on „Theoretical Analysis of Material Dispositiveness“ in the international scientific practical conference of young researchers “Theoretical and Practical Problems of Current Law”.
2. 2010-02-25 report on „Protection of the Rights of a Crime Victim in Private Prosecution Procedure“ in the international seminar at Mykolas Romeris university „Impact of the Competence of the Subjects of Pre-trial Process on Protection of Interests of Crime Victims“.
3. 2012-05-31 report on „Private Prosecution *de lege lata* in European Countries“ in the international conference of young researchers at Mykolas Romeris university “Comparative Aspects of Recent Legal Research in Eastern and Central Europe“.
4. 2013-04-19 lecture on „Private Prosecution Procedure“ in the seminar organized by the National Court Administration and the Association of Judge Assistants.
5. 2013-06-28 report on „Private Prosecution Right: Burden or Privilege of a Crime Victim?“ in the scientific-practical conference „Current Issues of Law and Order“ at Mykolas Romeris university Faculty of Public Security.

CURRICULUM VITAE

Personal information

Name, surname: Eglė Matuizienė

Date of birth: May 16, 1978.

Contact information: egle.matuiziene@gmail.com

Education

1996–2001 – Master of Law, Vilnius University, Faculty of Law (Vilnius, Lithuania).

2006–2014 – Doctoral studies, Mykolas Romeris University, Faculty of Law (Vilnius, Lithuania).

Work Experience

2000–2001 – investigator at the Investigation Board under the Chief Police Headquarters of Vilnius city.

2001–2002 – senior investigator at the Investigation Department under the Ministry of Interior of the Republic of Lithuania.

2002–2014 – prosecutor at Vilnius district county prosecutor's Office, Vilnius area prosecutor's Office Vilnius county prosecutor's Office.

2014 – till now – prosecutor at Vilnius area prosecutor's Office.

Academic Traineeships

2010, March – Johann Wolfgang Goethe University, Faculty of Law (Frankfurt am Main, Germany).

2013, October – University of Latvia, Faculty of Law (Riga, Latvia).

Matuizienė, Eglė

**PRIVATAUS KALTINIMO BYLŲ PROCESAS KAIP DISPOZITYVUMO REALIZAVIMO
FORMA: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. – 276 p.**

Bibliogr.: 202–230 p.

ISBN 978-9955-19-684-6

Šio mokslinio tyrimo tikslas – kompleksiskai ištirti teorinius privataus kaltinimo bylų proceso pagrindus bei įvertinti privataus kaltinimo proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų įgyvendinimo teorines bei praktines prielaidas. Pirmiausia buvo ištirti privataus kaltinimo proceso teoriniai pagrindai, ypatingą dėmesį skiriant privataus intereso ir dispozityvumo įtakai teisiškai reguliuojant privataus kaltinimo bylų procesą. Antra, buvo analizuojamas privataus kaltinimo bylų instituto teisinis reguliavimas, kaip jis atitinka proceso dalyvių teisėtų interesus, bei jo veiksmingumas teismų jurisprudencijoje. Privataus kaltinimo prielaidos, paskirtis, teisinis reguliavimas nagrinėjamas ne tik kaip valstybinė veikla, bet ir kaip asmens galimybė išreikšti valią inicijuojant procesą ir nulemiant jo eigą. Šiame darbe atliktas kompleksinis teisinis tyrimas, kuriame pateikta dispozityvumo baudžiamajame procese teisinės prigimties teorinė analizė ir įtaka privataus kaltinimo procesinei formai, išsamiai ištirtas privatus kaltinimas kaip teisinis institutas, šio proceso ypatumų teisinė teorinė bei lyginamoji analizė, suformuluotos normų, reguliuojančių privataus kaltinimo bylų procesą, įgyvendinimo problemos bei jų sprendimo pasiūlymai ir teisinio reguliavimo tobulinimo perspektyvos.

The aim of the research was to carry out a detailed investigation into theoretical foundations of the private prosecution procedure and evaluate the theoretical and practical premises of implementation of the rights and lawful interests of the participants of the private prosecution procedure. Firstly, the theoretical foundations of the private prosecution procedure were analysed with special attention to the impact of private interest and dispositiveness on the legal regulation of the private prosecution procedure. Secondly, the legal regulation of the institute of private prosecution was analysed as well as its compliance to the lawful interests of the participants of the procedure and effectiveness of legal regulation in case law. The assumptions and purpose of the private prosecution procedure were analysed and legal regulation was discussed not only as a state activity, but also as a possibility for a person to express his/her will on initiation of the procedure and make an impact on its course. A theoretical analysis of the legal nature of dispositiveness in criminal procedure and its impact on the procedural form of private prosecution is presented. Besides, a thorough theoretical and comparative analysis of the characteristics of the private prosecution procedure are provided. Moreover, problems of the implementation of the legislation are formulated and solutions as well as perspectives of improving the legal regulation are proposed.

Eglė Matuizienė

PRIVATE PROSECUTION PROCEDURE AS A FORM OF EMPLOYMENT OF DISPOSITIVENESS

Doctoral Dissertation

Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2014 10 10. 23,3 leidyb. apsk. l.

Tiražas 20 egz. Užsakymas 24 121.

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vita Litera“

Savanorių pr. 137, Kaunas, LT-44146

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt

ISBN 978-9955-19-684-6

